

ИНСТИТУТ
ЗА ПОЛИТИЧКЕ
СТУДИЈЕ

POLITICAL REVIEW

MAGAZINE FOR POLITICAL SCIENCE,
COMMUNICATIONS AND APPLIED POLITICS

04
2010

Политичка Ревизија

ЧАСОПИС ЗА
ПОЛИТИКОЛОГИЈУ, КОМУНИКОЛОГИЈУ
И ПРИМЕЊЕНУ ПОЛИТИКУ

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9
год. (XXII) IX vol. 26

Душан Вучићевић

ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА КРОЗ ИЗБОРЕ - ИЗБОРНИ
АУТОРИТАРИЗАМ У СРБИЈИ

Саша Јованчевић

ЕФЕКАТ АУТОРИТАРНИХ ТЕНДЕНЦИЈА У СРБИЈИ
90-ИХ ГОДИНА XX ВЕКА

Миодраг Радојевић

ИСКУСТВА ОМБУДСМАНА У СРБИЈИ

Сања Шуљагић

ВАЖНОСТ ИНСТИТУЦИЈА У РАЗВОЈУ СЕЛА У СРБИЈИ

Владан Станковић

ОСНОВИ ФУНДАМЕНТАЛИЗМА

Иван Јоксић

ЗЛОУПОТРЕБА ОВЛАШЋЕЊА У ПРИВРЕДИ

Ивица Николић, Лука Тодоровић

МЕНАѢЕРСКИ СТРЕС - БОЛЕСТ САВРЕМЕНОГ МЕНАѢЕРА

Марко Тмушић

ОДНОС ДРЖАВЕ И ЕКОНОМИЈЕ - КРАТАК
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ

Љиљана Петровић, Жарко Анђелковић

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ
СРЕДИНЕ

Борђе Стојановић

ИСТОЧНО-АЗИЈСКИ РЕГИОНАЛИЗАМ:
ИДЕАЦИОНИ КОНТЕКСТ

Душан Ђујаничић

ПОЛИТИЧКО-ПРАВНА АНАЛИЗА ПОЛОЖАЈА КОРЗИКЕ
У ФРАНЦУСКОЈ

Младен Лишанин

ОД ПАЦИФИЗМА ДО МИЛИТАРИЗМА:
НЕМАЧКА ПАРТИЈА ЗЕЛЕНИХ

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1452-1741

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXII) IX, vol=26
Бр. 4 / 2010.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1452-1741

Број 4 / 2010 Год. (XXII) IX vol. 26 стр. 1-390

Часопис излази четири пута годишње

Часопис “Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
“Политичке студије” 1968, обновљен као “Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

проф. др Драган Суботић, научни саветник

Секретар редакције:

др Сања Шуљагић
мр. Владан Станковић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Чланови редакције:

др Момчило Суботић, проф. др Зоран Милошевић, др Дубравка Стајић,
проф. др Јован Базић, проф. др Миле Ракић, др Драган Марковић,
проф. др Димитриј Константинович Безњук (Белорусија),
др Петар Ковачић Першин (Љубљана, Словенија),
проф. др Пол Шауп (Вирџинија, САД)

Слог:

ESELOGE d.o.o.

Штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ПОЛИТИКА И ИНСТИТУЦИЈЕ У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ СРБИЈЕ

<i>Душан Вучићевић</i> ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА КРОЗ ИЗБОРЕ - ИЗБОРНИ АУТОРИТАРИЗАМ У СРБИЈИ	1
<i>Саша Јованчевић</i> ЕФЕКАТ АУТОРИТАРНИХ ТЕНДЕНЦИЈА У СРБИЈИ 90–ИХ ГОДИНА XX ВЕКА	29
<i>Миодраг Радојевић</i> ИСКУСТВА ОМБУДСМАНА У СРБИЈИ	53
<i>Сања Шуљагић</i> ВАЖНОСТ ИНСТИТУЦИЈА У РАЗВОЈУ СЕЛА У СРБИЈИ	77

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Владан Станковић</i> ОСНОВИ ФУНДАМЕНТАЛИЗМА	109
<i>Иван Јоксић</i> ЗЛОУПОТРЕБА ОВЛАШЋЕЊА У ПРИВРЕДИ	127
<i>Ивица Николић, Лука Тодоровић</i> МЕНАѢЕРСКИ СТРЕС - БОЛЕСТ САВРЕМЕНОГ МЕНАѢЕРА	143
<i>Марко Тмушић</i> ОДНОС ДРЖАВЕ И ЕКОНОМИЈЕ – КРАТАК ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ	153
<i>Љиљана Петровић, Жарко Аиђељковић</i> ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ.....	177

АКТУЕЛНО

<i>Ђорђе Стојановић</i> ИСТОЧНО-АЗИЈСКИ РЕГИОНАЛИЗАМ: ИДЕАЦИОНИ КОНТЕКСТ	191
<i>Душан Гујаничић</i> ПОЛИТИЧКО-ПРАВНА АНАЛИЗА ПОЛОЖАЈА КОРЗИКЕ У ФРАНЦУСКОЈ.....	209
<i>Младен Лишанин</i> ОД ПАЦИФИЗМА ДО МИЛИТАРИЗМА: НЕМАЧКА ПАРТИЈА ЗЕЛЕНИХ	231

<i>Ана Јовашевић</i>	КУЛТУРНИ ОДНОСИ СР НЕМАЧКЕ И СРБИЈЕ - циљеви, правци и носиоци активности -	249
<i>Зоран Милошевић</i>	ПО(Р)УКЕ ЛИСАБОНСКОГ САМИТА НАТО – РУСИЈА	269
ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ		
<i>Миле Ракић</i>	СРБИЈА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ЕВРОПЕИЗАЦИЈЕ	283
<i>Јелена Тодоровић</i>	ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ НОВИНЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ НАКОН УСВАЈАЊА ЛИСАБОНСКОГ УГОВОРА	301
МАРКЕТИНГ, МЕНАџМЕНТ И ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ		
<i>Драган Суботић</i>	МЕДИЈСКА ПОЉА ОДНОСА С ЈАВНОШЋУ У (ПОСТ)МОДЕРНОМ ДРУШТВУ	321
НАУЧНА КРИТИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ		
<i>Александра Мирковић</i>	НОРМАТИВНОСТ И ДЕМОКРАТИЈА	359
<i>Вишиња Станчић</i>	ДЕМОКРАТИЈА НА ЗАЛАСКУ: АУТОРИТАРНО-ТОТАЛИТАРНА ПРЕТЊА	375
<i>Весна Трифуновић</i>	ТРАНЗИЦИЈА – ПУТ У ЗАВИСНА ДРУШТВА	381

CONTENTS

This issue's topic: POLITICS AND INSTITUTIONS IN POLITICAL SYSTEM OF SERBIA

<i>Dusan Vucicevic</i>	DEMOCRATIZATION THROUGH ELECTIONS ELECTORAL AUTHORITARIANISM IN SERBIA	1
<i>Sasa Jovancevic</i>	THE EFFECT OF AUTHORITARIAN TENDENCIES IN SERBIA DURING THE NINETIES OF TWENTIETH CENTURY	29
<i>Miodrag Radojevic</i>	THE EXPERIENCE OF OMBUDSMAN IN SERBIA	53
<i>Sanja Suljagic</i>	SIGNIFICANCE OF INSTITUTIONS IN DEVELOPMENT OF THE VILLAGES IN SERBIA	77

ESSAYS AND STUDIES

<i>Vladan Stankovic</i>	THE BASIS OF FUNDAMENTALISM	109
<i>Ivan Joksic</i>	ABUSE AUTHORITY IN THE ECONOMY	127
<i>Ivica Nikolic, Luka Todorovic</i>	MANAGERIAL STRESS- DISEASE OF MODERN MANAGER	143
<i>Marko Tmusic</i>	THE RELATION BETWEEN THE STATE AND ECONOMY – A SHORT THEORETICAL REVIEW	153
<i>Ljiljana Petrovic, Zarko Andjelkovic</i>	THE INSTITUTIONAL FORMS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION	177

TIMELY

<i>Djordje Stojanovic</i>	EAST ASIAN REGIONALISM: IDEATIONAL CONTEXT	191
<i>Dusan Gujanicic</i>	A POLITICAL-LEGAL ANALYSIS OF THE STATUS OF CORSICA IN FRANCE.....	209
<i>Mladen Lisanin</i>	GERMAN GREEN PARTY: FROM PACIFISM TO MILITARISM	231

<i>Ana Jovasevic</i>	CULTURAL RELATIONS BETWEEN FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY AND SERBIA - Objectives, directions and activity carriers –	249
<i>Zoran Milosevic</i>	THE MESSAGES (THE LESSONS) OF THE LISBON SUMMIT NATO – RUSSIA	269
EUROPEAN INTEGRATIONS		
<i>Mile Rakic</i>	SERBIA IN AN ENVIRONMENT OF GLOBALIZATION AND EUROPEIZATION	283
<i>Jelena Todorovic</i>	INSTITUTIONAL INNOVATIONS IN THE EUROPEAN UNION FOLLOWING THE ADOPTION OF THE LISBON TREATY	301
MARKETING, MANAGEMENT PUBLIC RELATIONS		
<i>Dragan Subotic</i>	THE MEDIA FIELD OF PUBLIC RELATIONS IN (POST) MODERN SOCIETY	321
SCIENTIFIC CRITICISM, POLEMICS AND REVIEWS		
<i>Aleksandra Mirovic</i>	NORMATIVITY AND DEMOCRACY	359
<i>Visnja Stancic</i>	DEMOCRACY ON THE WANE: AN AUTHORITARIAN-TOTALITARIAN THREAT	375
<i>Vesna Trifunovic</i>	TRANSITION – A ROAD INTO DEPENDANT SOCIETIES	381

Уводник

Овај 26-ти по реду тематски број часописа Политичка ревија (М-51), поклапа се, не случајно, са успешним завршетком пројекта: Демократске и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији (бр. 149057) који је финансирало Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије (1995-2010). Резултат је петогодишњег, напорног и преданог тимског, научног и истраживачког рада истраживача Института за политичке студије у Београду, а огледа се у квалитетним и у научној јавности добро прихваћеним монографијама, студијама, као и запаженим међународним скуповима на пример о савременој држави и националном идентитету, одржаном у Тополи, октобра 2010. године.

Свакако, неспоран је темељни рад, пре свега с младим истраживачкима, њихово утемељење у области политичких наука све у циљу достизања препознатљивог идентитета Института за политичке студије у научној заједници Србије, и шире.

Овај тематски број иначе посвећен политичким институцијама у политичком систему Србије јесте синтеза досадашњих истраживачких активности, али и предуслов за успешну реализацију новог пројекта у пројектном циклусу 2010-2015. године. Он значи више него сада, предметну и садржинску окренутост теми пројекта, строго придржавање планова пројектних активности, а пре свега – преданост научној раду.

Радове за наредни број примамо до половине фебруара 2011. године, и треба да су тематски окренути новом Пројекту истраживања: Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција.

Београд, 29. новембар 2010.

Главни и одговорни уредник
Проф. др Драган Суботић,
научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 149057Д

Тема броја:

**ПОЛИТИКА И ИНСТИТУЦИЈЕ
У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ
СРБИЈЕ**

1

Душан Вучићевић

ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА КРОЗ ИЗБОРЕ
- ИЗБОРНИ АУТОРИТАРИЗАМ У СРБИЈИ

29

Саша Јованчевић

ЕФЕКАТ АУТОРИТАРНИХ ТЕНДЕНЦИЈА У СРБИЈИ
90–ИХ ГОДИНА XX ВЕКА

53

Миодраг Радојевић

ИСКУСТВА ОМБУДСМАНА У СРБИЈИ

77

Сања Шуљагић

ВАЖНОСТ ИНСТИТУЦИЈА У РАЗВОЈУ СЕЛА
У СРБИЈИ

Предраг Д. Радојевић

ВАЖНОСТ НОВИХ ДИМЕНЗИЈА МОЋИ ЗА
УНАПРЕЂЕЊЕ ИМИЦА ДРЖАВЕ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

УДК:
324:321.7(497.11)

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXII) IX, vol=26
Бр. 4 / 2010.
стр. 1-28.

Оригинални
научни рад

*Душан Вучићевић**

Институт за политичке студије, Београд

ДЕМОКРАТИЗАЦИЈА КРОЗ ИЗБОРЕ - ИЗБОРНИ АУТОРИТАРИЗАМ У СРБИЈИ* -

Сажетак:

Појава нових облика ауторитаризма који у себи комбинују демократске и ауторитарне елементе, формално демократска правила и процедуре и ауторитарну политичку праксу, отежала је оцртавање границе концепта демократије и приморала академску јавност да преиспита и реформулише до тада стечена знања из области политикологије. Аутор у чланку излаже основне поставке концепта изборног ауторитаризма који се од затворених недемократских режима разликује по редовном одржавању вишепартијских и компетитивних избора, али се избори одржавају у условима који нису слободни и поштени, што га диференцира од изборних демократија. Утврђујући стандарде „слободних и поштених“ избора и анализирајући њихову испуњеност на изборима у Србији од обнове политичког плурализма аутор даје допринос расправи о природи и карактеру Милошевићевог режима која се неколико последњих година води у српској политичкој науци.

Кључне речи: избори, изборни ауторитаризам, изборна демократија, Србија

Прву половину деведесетих година 20. века обележили су урушавање тоталитарних и ауторитарних режима широм света и тријумф демократије. Трећи талас демократизације (Хантингтон,

* Истраживач Института за политичке студије, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

2004) започет у Португалу „револуцијом каранфила“ 1974. године, да би преко Шпаније, Грчке и Латинске Америке крајем осамдесетих заплуснуо комунистички свет, делове Азије и субсахарску Африку, инспирисао је одушевљење многих и навео их на закључак о настајању либералног светског поретка и „краја историје“ (Фукуама, 1992). Показало се, међутим, да је демократски оптимизам био претеран. Опстанак ауторитаризма у форми једнопартијских режима (Кина, Северна Кореја, Куба, Либија, Сирија), војних режима (Пакистан, Мијанмар, Судан) и традиционалних монархија у арапском свету, с једне, и застој у процесу транзиције ка демократији и рађање нових форми ауторитаризма у појединим посткомунистичким, афричким и азијским државама, са друге стране, приморали су академску јавност да преиспита и реформулише до тада стечена знања у области политикологије.

Нови облици ауторитаризма крили су се иза демократске фасаде и формално демократских правила и процедура, а поплава ауторитарних режима са демократском одором избацила је у први план питање „[ш]та демократија јесте... а шта није“ (Schmitter, Karl, 1991). Збивања у савременом свету отежала су оцртавање граница концепта демократије. Више није било довољно пописати каталог термина који су супротстављени демократији – тиранија, деспотизам, диктатура, апсолутизам, ауторитаризам, тоталитаризам, аутократија – и утврдити да „сваки режим чији „контролни“ политички кадар бива биран на слободним, такмичарским и поштеним изборима, треба класификовати као демократски, (док), насупротив томе, сваки режим чији контролни кадар није прошао изборе треба класификовати као недемократију.“ (Сартори, 2001:175).

Увећање броја „демократија са придевима“ (Collier & Levitsky, 1997) догодило се без обзира на тежње низа теоретичара да стандардизују минималне критеријуме за процењивање демократичности држава. Компетицију индивидуа и организованих група за позиције у власти која искључује примену силе, политичку партиципацију грађана и грађанска и политичка права (Дал, 1999:308-309), утврдиле су као стандарде, макар формално-правно, бројне државе које су задржале ауторитарну форму владавине. Због тога све више истраживача указује на потребу да се напусти дихотомна подела на ауторитаризам и демократију и испита „хибридни“, односно мешовити карактер многих постауторитарних режима (Karl, 1995; Diamond, 2002).

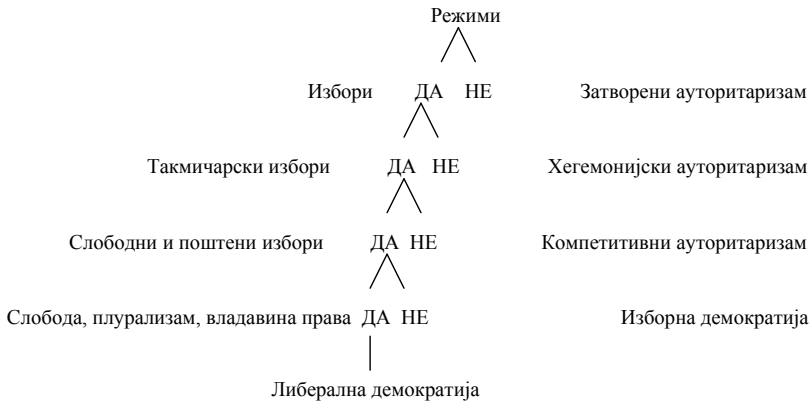
Хибридни режими комбинују ауторитарне и демократске елементе, па стога спадају у „политички сиву зону“ (Carothers, 2002:9). У њима су ауторитарни лидери прихватили унутрашње, и још чешће, споља наметнуте захтеве за демократизацијом, те су стога дозволили постојање опозиционих партија и одржавање регуларних избора, али су ради опстанка на власти склони честим манипулацијама демократског процеса. Резултат такве стратегије је амбивалентан спој демократских процедура и ауторитарне праксе. И мада политичка арена у хибридним режимима није довољно отворена и слободна, победа опозиције није немогућа али „захтева ниво мобилизације, јединства, вештине и хероизма опозиције који далеко надмашује оно што би нормално било потребно за победу у демократији“ (Diamond, 2002:24).

Хибридни режими представљају „међукатегорију“ (Munck, 2006) која се опире прецизном мерењу што отежава разликовање хибридних у односу на друге режиме. Лери Дајмонд у демократске режиме убраја либералне демократије, у којима су све демократске установе консолидоване, и изборне демократије, које су карактеристичне по одржавању слободних и фер избора. На другој страни су недемократски режими у које спадају политички затворени ауторитарни режими и они који дозвољавају одређени облик вишепартијског изборног такмичења (хибридни). Хибридне режиме даље можемо поделити на такмичарски и нетакмичарски, хегемонијски изборни ауторитаризам (Diamond, 2002:25-33).

Сличну типологију режима, позивајући се на степен учешћа и отворености изборне утакмице, дају и Марк Хауард и Филип Реслер (графикон 1). По њима, у затвореном ауторитаризму лидери нису изабрани вољом грађана, опозиционе партије су забрањене, док је употреба репресије уобичајена, па нема простора за развој слободних медија и цивилног друштва. Хегемонијски ауторитарни режими одржавају редовне изборе, али због учесталог кршења људских, грађанских и политичких права избори нису такмичарски те кандидат или партија на власти односе убедљиву победу. У компетитивном ауторитаризму постоје такмичарски избори у којима опозиција најчешће узима учешће, али власт преваром, репресијом и другим недемократским средствима остварује предност у односу на опозицију. Изборне демократије су карактеристичне по изборима који се одвијају у слободним и фер условима, док либе-

ралне демократије иду корак даље и обележава их владавина права и стриктно поштовање устава, хоризонтална одговорност изабраних функционера, заштита плурализма, права и слобода грађана, као и непостојање „резервисаних домена“.

Графикон 1. Политички режими по различитим димензијама демократије (Howard, Roessler, 2006:367)

Како је основно обележје и компетитивног и хегемонијског ауторитаризма одржавање избора, што их разликује од затворених режима, али избора који се не одвијају у слободним и фер условима, што их разликује од демократија, Дајмонд, Хауард и Реслер ова два типа режима убрајају у једну ширу категорију, изборни ауторитаризам.

КОНЦЕПТ ИЗБОРНОГ АУТОРИТАРИЗМА

Појава нових облика ауторитаризма који комбинују демократске и недемократске атрибуте довела је до потпуне термилошке збрке у политичким наукама. Dictablanda, democradura (O'Donnell & Schmitter, 1986), “delegative” демократија (O'Donnell, 1994), ограничена (illiberal) демократија (Zakaria, 2003), хибридни режим (Karl, 1995; Diamond, 2002), семидемократија (Case, 1993), семиауторитаризам (Ottaway, 2003), псеудодемократија (Diamond, Linz & Lipset, 1995), такмичарски ауторитаризам (Levitsky & Way, 2002), изборни ауторитаризам (Schedler, 2002a), итд., само су неки од назива за режиме које је тешко класификовати у једну од базичних категорија, демократију или ауторитаризам. Наведене режиме Андреас Шедлер сврстава у три групе: дефектне демократије у које

спадају „редуковани подтипови“ демократије (Collier & Levitsky, 1997), тзв. „демократије са придевима“, попут ограничене, контролисане, олигархијске, тврде и сл. које указују на неки демократски недостатак или слабост; хибридне режиме који се на демократском континууму налазе између демократија и недемократских поредака; и нове форме ауторитаризма које представљају примере недемократске владавине, али на начин који се разликује од до тада познатих типова ауторитарне власти (Schedler, 2006:4-5). У последњу групу спадају изборни и такмичарски (компетитивни) ауторитаризам.

Концепт изборног ауторитаризма се од затворених недемократских режима разликује по редовном одржавању вишепартијских и компетитивних избора на којима грађани са универзалним правом гласа врше одабир функционера који ће заузети највише државне положаје. Међутим, избори су оно што хибридне режиме диференцира и од изборних демократија. За разлику од потоњих, у којима је изборна утакмица слободна и поштена, изборно надметање у режимима изборног ауторитаризма је предмет озбиљних, систематских и раширених манипулација те се не може сматрати демократским. У њима ауторитарна власт изборима прибегава како би одржала привид демократског легитимитета, али је без обзира на контролу над изборима њихов исход неизвестан, јер је понашање бирача непредвидљиво. „Као последица, манипулисани избори спадају у сиву зону институционалне амбиваленције која лежи између потпуне ауторитарне контроле и потпуне демократске неизвесности“ (Schedler, 2002a:109).

Обележје избора у режимима изборног ауторитаризма је борба власти и опозиције на два нивоа. Док се у старим демократијама она своди на придобијање поверења бирача, такмичарски ауторитаризам захтева одмеравање снага на још једном, „мета-нивоу“, на коме се у питање доводе сама правила игре која уређују изборну трку. Тежња ауторитарних владара је да надметање са опозицијом пребаци у изборну арену у којој су процедуре и правила подешена тако да обезбеђују њихову сигурну победу. Са друге стране, стратегија опозиционих партија је да прошири борбу и повећа улог тако што ће у питање довести изборна правила и захтевати изборну реформу која ће им омогућити и осигурати поштenu борбу на нижем, нивоу борбе за гласове. У тој испреплетеној игри („nested game“) око гласова и правила, актерима су на располагању различите

стратегије и дилеме – (не)спровођење изборних реформи; бојкот или учешће опозиције; очување интегритета избора или изборна превара; прихватање резултата или протести (Schedler, 2002a: 112-118), па је и резултат демократизације путем избора непредвидљив – одржање *statusa quo*, реауторитаризација политичког система или досезање изборне демократије.

Изборни ауторитаризам спада у компетитивне режиме зато што демократске институције не представљају пуку фасаду, већ их опозиционе снаге могу ефикасно користити на путу освајања власти. Ипак, изборни ауторитаризам не припада демократским порецима. Иако постојање демократских правила и процедура дозвољава стварну конкуренцију међу странкама, правила игре се крше у толикој мери да је такво надметање непоштено, па опозиционе партије у изборни дуел улазе озбиљно хендикепиране и са значајно мањим шансама за победу од представника власти. „Компетитивни ауторитарни режими не задовољавају *барем један*(...)од три одређујућа обележја демократије: слободне изборе; широку заштиту људских права; и уједначене услове за игру (*even playing field*)“ (Levitsky & Way, 2006:2). Према Левитском и Уеју, довољно је да само један од атрибута демократије недостаје да један режим дефинишемо као недемократски. Уколико избори нису слободни и фер, ако се људска права учестало крше и уколико власт и опозиција немају једнаке услове за такмичење говоримо о режиму изборног ауторитаризма. Неједнаки услови за игру односе се, пре свега, на приступ државним ресурсима, медијима и неједнак третман у правосудном систему, а резултирају у злоупотреби државних институција у партијске циљеве, у систематском фаворизовању власти на рачун опозиције и смањеној могућности опозиционих партија да се организују и успешно такмиче на изборима.

Концепт изборног ауторитаризма је очигледно лакше дефинисати, док је знатно теже утврдити природу политичког система појединачних држава. Повлачење границе између изборних демократија и изборног ауторитаризма представља компликован задатак што је и основни разлог неслагања различитих аутора у погледу броја држава које спадају у хибридне режиме, као и несклада у одређењу периода у коме су поједине државе изашле из амбивалентног стања институционалне неизвесности карактеристичног за хибридне режиме. Чак се и критеријуми које постављају Левитски и Уеј, а који на први поглед изгледају довољно јасни и чврсти,

могу оспоравати. Ни устаљене, дугогодишње демократије нису имуне на бољке изборног ауторитаризма. Контрола над медијима и неједнака медијска заступљеност, неједнаке почетне позиције у прикупљању средстава за финансирање изборне кампање, кршење људских права и сужавање слобода сопствених грађана зарад постизања „вишег циља“, борбе против тероризма, промене изборног система без договора са опозицијом, само су неке од ситуација у којима се демократске државе приближавају концепту изборног ауторитаризма. Додатни проблем представља и чињеница да је софистициране методе изборне манипулације тешко препознати и доказати.

Такмичарски избори одржани у недемократским условима неће дати резултате који се у потпуности поклапају са преференцијама бирача. Напротив, резултати избора ће представљати мешавину изборне манипулације и воље народа. Уколико са v означимо гласове, са i интегритет избора, а са p изборно опредељење грађана добићемо формулу:

$$v = p \times i$$

У демократским режимима очуван је интегритет избора ($i = 1$), па изборни исход одговара вољи грађана. Са друге стране, у режимима изборног ауторитаризма склоним изборним манипулацијама ($i \neq 1$), преференције бирача нису идентичне изборном резултату (Schedler, 2006:8). Непознавање две варијабле у једначини, нивоа и обима изборних манипулација (интегритета избора) и изворног опредељења грађана, и поседовање података о једној варијабли, изборном резултату, који је најчешће вештачки производ нерегуларних услова у којима се одвија изборна утакмица, главни су разлог који отежава класификацију недемократских режима. Случај Србије отуда не представља изузетак и изненађење. Након што је средином прве деценије двадесетпрвог века концепт изборног ауторитаризма „уведен“ у српску политичку науку (Павловић, Антонић, 2007), настала су и неслагања међу српским политиколозима по питању периода у коме је Србија припадала режиму изборног ауторитаризма.

ИЗБОРНИ АУТОРИТАРИЗАМ У СРБИЈИ

Изборни ауторитаризам као тип хибридног режима средином деведесетих година није постојао ни у англосаксонској политичкој

науци, па не чуди лутање српске политикологије у погледу одређења карактера и класификовања Милошевићевог режима. Дијаметрално супротни ставови, од султанизма (Павловић, 2001; Антонић, 2002) и цезаризма (Антонић, 1995) до недовршене државе (Димитријевић, 2003) и парламентарне демократије у „почетној фази стабилизације“ (Гоати, 1996:9), последица су хибридног карактера политичких установа у Србији. Конституционализација начела на којима се заснивају класичне демократије – сувереност грађана, владавина права, подела власти, страначки плурализам, приватна својина, људска и мањинска права, итд. – с почетка деведесетих и редовно одржавање такмичарских избора, с једне стране, и ауторитарна политичка пракса унутар сета демократских политичких установа и флагрантно кршење изборне воље грађана у другој половини деведесетих, са друге, навели су истраживаче Милошевићевог режима на различите закључке који су се кретали на линији од истицања до потпуног негирања његовог демократског карактера.

Тек са појавом књиге *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године* Душана Павловића и Слободана Антонића 2007. године српска политичка наука прихвата концепт изборног ауторитаризма. Међутим, поље разилажења данас постаје утврђивање периода у коме Србију можемо класификовати као хибридни, ауторитарни режим са демократском одором, режим који не бежи од редовног одржавања избора, али у коме се изборна утакмица не може окарактерисати као „слободна и поштена“. Тако поменути аутори тврде да су „установе хибридног режима које су настале за време владавине Слободана Милошевића у периоду 1990-2000. године и опстале једно време и после 2000. године“ (Павловић, Антонић, 2007:287). И док је након пада Милошевића, па све до 2003. године нестала прва изборна мана, нетачно бројање гласова, па се стога избори могу прогласити поштеним, друга мана – контрола власти над медијима – остала је присутна све до парламентарних избора 2003, те избори због тога нису били слободни (Исто, 85-86). Осим тога, Павловић и Антонић указују на низ демократских недостатака у раду парламента, мешање извршне власти у рад правосуђа у периоду 2000-2003, те тврде да је Србија тада припадала посебном типу хибридног режима који пролази кроз динамичне промене у којима се влада одлучује за отварање и прелазак у демократски поредак. Тачку преласка у изборну демо-

кратију представљају децембарски избори 2003. године, што доказују приказом функционисања избора, медија, парламента, судства и независних регулаторних тела (Републичка радиодифузна агенција) након 2003. године (Исто, 105-124).

Према Милану Јовановићу оштар тест „слободних и поштенних“ избора који постављају Антонић и Павловић, а по коме „не постоји неки унапред одређени број области у којима је потребно да дође до кршења изборних процедура које би квалификовале режим као облик изборног ауторитаризма, [већ је] довољна и једна област, ако је кршење озбиљно“ (Исто, 81) не би прошао ниједан изборни циклус од 1990. године, па би праг толеранције шта су „слободни и фер“ избори морао бити нижи, макар за изборне циклусе који имају претконститутивни карактер. Јовановић не тврди да није било разних мањкавости изборног поступка и изборних манипулација које су нарушавале стандарде „слободних и поштенних“ избора током деведесетих година, али „они не остављају места тврдњи да су *сви* избори у том периоду „били пука фасада“ и „увек само формалност“, односно да су покрадени, а то се у јавности узима као аксиом“ (Јовановић, 2008:65). По Јовановићу, три изборна циклуса – 1990, 1992. и 1993. године – се могу сматрати прихватљивим, иако не испуњавају све критеријуме „слободних и фер избора“, па је примереније Србију сврстати у режим изборног ауторитаризма у периоду 1996-2000.

Тачка преласка Србије из режима изборног ауторитаризма у изборну демократију – 2003. година – предмет је оспоравања од стране Славише Орловића. Орловић констатује да је Србија постала изборна демократија већ 2000. године, при чему се позива на оцене светских евалуатора (Freedom House индекс грађанских и политичких слобода, Bartelsmann Transformation Index), као и на непостојање разлика у функционисању политичких установа у периоду 2000-2003. године и периоду након 2003. године. По Орловићу, функционисање парламента – зависност посланика од извршне власти, подређеност Влади у доношењу закона, кршења парламентарног поступка – као и однос Владе према медијима ни су измењени ни након 2003. године (Орловић, 2008:79-84). То га ипак не наводи на закључак да Србија припада режиму изборног ауторитаризма и у периоду после 2003. године, већ до тврдње да до промене режима долази 2000. године, септембарским парламен-

тарним и председничким изборима на савезном нивоу и уличним протестима који су их пратили 5. октобра.

Приказана размимоилажења српских политиколога производ су непостојања јасних критеријума за процену шта концепт изборног ауторитаризма представља и које је стандарде потребно испунити да би могли да говоримо о „слободним и поштеним“ изборима који и чине срж изборне демократије и границу преко које се прелази у изборни ауторитаризам. Због тога Павловић и Антонић греше када у циљу процене тренутка када је Србија прешла из режима изборног ауторитаризма у изборну демократију проучавају функционисање парламента, правосуђа, независних регулаторних тела. Положај и рад наведених установа нам показује како демократија функционише у међуизборном периоду и да ли се демократска консолидација продубљује, али подизање капацитета демократских институција у Србији не представља праг преко кога се улази у ред изборних демократија. Једино мерило за процену јесте квалитет изборног процеса.

Чак и када би прихватили мерила Павловића и Антонића једини закључак до кога би дошли је да Србија и данас припада режиму изборног ауторитаризма. Доминација егzekутиве над легислативом и на Уставу заснована потчињеност парламентарца страначким вођствима у форми потписивања бланко оставки које страначке централе могу активирати у било које време „непослушним“ посланицима и арбитрарне процене Административног одбора Народне скупштине РС о томе коме припада мандат, посланику или партији, а које у највећој мери зависе од тога шта одговара скупштинској већини показују да српски парламент функционише по истој матрици као и до 2003. године.¹⁾ И стање у правосуђу је далеко од задовољавајућег. Поступак реизбора судија критикован је од стране Венецијанске комисије Савета Европе, а захтев за преиспитивањем избора носилаца правосудних функција упутио је и

1) Бланко оставке Ксеније Миливојевић и Горана Пауновића, посланика Г17+, активирале су 2006. године. Две године касније одлучено је да мандати посланика који су напустили СРС и формирали нови посланички клуб „Напред Србија“ не припадају странци, већ посланицима, док се у току 2010. седнице Административног одбора на коме се одлучује о престанку мандата Драгану Шормазу, посланику ДСС-а, већ неколико пута одлажу. Коначно, Уставни суд Србије је прогласио неуставним одредбе закона којим је омогућено потписивање бланко оставки и слободан избор кандидата са изборне листе који ће ући у парламент на локалном нивоу.

председник Европске комисије, чему се могу додати и појединачни притисци које представници извршне власти врше на правосуђе.²⁾

Слична ситуација је видљива и када је у питању функционисање „четврте гране“ власти, независних регулаторних тела. Тако су посланици новим скупштинским пословником, одлуком владајуће већине и без сагласности опозиције, добили могућност да покрену поступак за утврђивање одговорности представника регулаторних тела. С обзиром на чињеницу да су критике од стране Заштитника грађана, Повереника за информације од јавног значаја, Агенције за борбу против корупције све учесталије и да су са њихове стране покренути поступци за оцену уставности закона пред Уставним судом које је скупштинска већина изгласала упркос противљењу стручне јавности, измене пословника отварају могућност за обрачун са независним регулаторним телима.³⁾

СТАНДАРДИ „СЛОБОДНИХ И ПОШТЕНИХ“ ИЗБОРА

Намера студије је да се у циљу утврђивања раздобља у коме је Србија припадала режиму изборног ауторитаризма, за разлику од Павловића и Антонића који проширују концепт изборног ауторитаризма, у фокус проучавања поставе „слободни и поштени“ изборе и интегритет изборног процеса, па се правосудни систем сматра важним за класификовање режима у изборни ауторитаризам или изборну демократију само у области заштите изборног права и кршења појединих поступака изборног процеса. При томе заузимамо став да изборне нерегуларности које су последица некомпетентности актера и недостатка ресурса треба разликовати од оних које су резултат намераваног деловања, а одбацујемо ригидан став да било која неправилност аутоматски доводи у питање легитимитет и демократски карактер изборног процеса. У ту сврху утврђујемо четири групе критеријума за процену достизања стандарда „слободни и фер“ избори на основу којих ћемо анализирати изборне циклусе у Србији.

- 2) Државни секретар у Министарству правде, Слободан Хомен, је након доношења неправоснажне пресуде по којој су ослобођена шесторица хулигана који су претили новинарки Б92 изјавио да је неопходно преиспитати рад судије што представља недопустиво мешање извршне власти у рад правосуђа.
- 3) Уставни суд Србије прогласио је противуставним седам одредби Закона о информисању у поступку који је покренуо омбудсман, а најављена је и оцена уставности још четири закона чијем су се доношењу регулаторна тела противила, Закона о електронским комуникацијама, БИА, војним службама безбедности и Закона о Агенцији за борбу против корупције.

Прва група – прихватање изборних резултата и легитимитет избора – се односи на став учесника изборног процеса у погледу интегритета избора, а следеће три – изборни дан и гласање; изборни систем; бочне арене изборног система – се заснивају на проценама неутралних посматрача. У последњу групу, бочне арене изборног система, убрајамо финансирање изборних кампања, равномерну заступљеност у државним медијима и (зло)употребу државних ресурса, и праг толеранције у погледу испуњености стандарда „слободни и поштени“ избори у њој мора бити флуиднији, јер је немогуће постићи апсолутно „једнаке услове за игру“ за све изборне актере. Са друге стране, свако кршење изборних правила и процедура у макар једној од преосталих области довољно је да се утврди постојање режима изборног ауторитаризма, чак иако су правила у свим другим испоштована.

Процена демократског квалитета изборног процеса није једноставна. Томе доприноси и постојање четири парадокса: парадокса капацитета, јер се највеће изборне преваре догађају у државама у којима су опозиционе партије и посматрачи избора слабо организовани, те је тешко утврдити постојање изборне манипулације; парадокса обухватности, јер се ширењем подручја посматрања са изборног дана на сет структурних проблема који се могу јавити далеко пре самих избора обезбеђује шира основа за процену интегритета избора, али губи способност да се утврди колики је утицај манипулације структурним елементима на изборне резултате; парадокса процедуралних процена, јер су изборни актери спремни да прихвате резултате, чак и када су манипулације биле значајне, али уколико не утичу на исход избора; и парадокса конвергенције, јер сагласност партија и посматрача у погледу интегритета избора не мора бити резултат објективне процене, већ постојања заједничких интереса (Hartlyn & McCoy, 2006:47-54).

Ако наведеним парадоксима додамо да намештање избора у већини случајева није пресудно за изборни исход (Lehoucq, 2003:251), као и да поједини аутори захтевају да се приликом примене минималне групе стандарда који чине „слободне и поштене“ изборе у процени квалитета изборног поступка води рачуна и о контексту, те да због тога треба узети у обзир ниво развоја државе, административне капацитете или историју процеса демократизације (према: Hartlyn & McCoy, 2006:44) постаје јасно да ни међу водећим иностраним аналитичарима избора не постоји консензус

о томе како мерити обим и интензитет изборних превара и утврдити да ли је утицај манипулације изборним процесом довољно јак да би се могло говорити о постојању режима изборног ауторитаризма. Отуда и широк спектар гледишта шта су демократске норме које у изборном процесу једна држава мора да испуни да би је одредили као изборну демократију.

Андреас Шедлер утврђује седмочлани „ланац демократског избора“ и „мени манипулације“ који изборним актерима стоји на располагању и од чије употребе зависи интегритет изборног процеса. Демократски ланац чине: 1) *пуномоћје* грађана да пренесу ауторитет за доношење одлука на изабране представнике; 2) *слобода снабдевања*, тј. могућност грађана да слободно формирају, прикључе се и подржавају ривалске партије, кандидате и политике; 3) *слобода захтева*, тј. могућност грађана да уз помоћ алтернативних извора информисања слободно формирају преференције; 4) *инклузија*, универзално и једнако право гласа; 5) *изолација*, слобода изражавања преференције; 6) *интегритет*, једнакост права гласа и компетентни и неутрални изборни органи; и 7) *иреверзибилност*, преузимање функција од стране изабраних представника. Избори су демократски само ако су све карике у ланцу повезане, а ауторитарним владарима је на располагању дијапазон различитих поступака којим везе могу прекинути: 1) очување *резервисаних позиција* чији носиоци нису подложни избору и *резервисаних домена* којима се изабраним представницима онемогућује да ефективно врше власт; 2) *искључење* и *фрагментација* опозиционих партија; 3) *репресија*, ограничење грађанских и политичких права, и *неправедност*, ограничење у приступу медијима и новцу; 4) *формално и неформално лишавање изборног права*; 5) *принуда*, застрашивање бирача, и *корупција*, куповина гласова; 6) *изборна превара* од стране изборних органа и *институционална пристрасност* у форми „подешених“ изборних правила; и 7) *старатељство*, потчињеност изабраних представника „господарима из сенке“, и *преокрет* којим се победници спречавају да преузму функцију (Schedler, 2002b:39-46).

Елклит и Рејнолдс деле изборни процес у дванаест базичних корака у којима морају бити достигнути демократски стандарди: правни оквир; изборни менаџмент; демаркација изборних јединица и бирачких места; едукација бирача; регистрација бирача; номинавање и регистрација партија и кандидата, приступ дизајну гла-

сачких листића; изборне кампање; гласање; бројање гласова и објављивање изборних резултата; решавање изборних спорова и жалби, верификација коначних резултата; имплементација изборних резултата; постизборне процедуре (Elklit & Reynolds, 2002:92-96). Најважнију улогу у очувању интегритета избора, према Елклиту и Рејнолдсу, има изборна администрација. Са друге стране, Елклит у нешто старијој студији дели демократске стандарде „слободних и поштених“ избора у три фазе изборног процеса – пре избора, на дан избора и после избора – и разликује две димензије демократског изборног процеса: слободне изборе који се свode на корпус грађанских и политичких права и поштене изборе који обухватају готово све елементе изборног система, од регистрације бирача до објављивања резултата, и показују нам да су законске нормe поштоване и да су сви учесници у изборној трци равноправни. У зависности од достизања наведених стандарда могуће је идентификовати три врсте избора: изборе који не испуњавају стандарде ни једне димензије; изборе који имају мањкавости у свим критеријумима, али који се сматрају прихватљивим јер представљају корак ка демократији; и оне који испуњавају све стандарде „слободних и поштених“ избора (Elklit, 2000).

Као што видимо прецизност у погледу одређења критеријума за процену интегритета и демократског квалитета избора не постоји, иако је велики број аутора покушао да дође до решења изборне слагалице и дефинише праг прихватљивости избора као „слободних и поштених“. Стога ћемо у циљу анализе избора у Србији у периоду од 1990. године прилагодити *Упутство за оцену правног оквира за изборе* које је развио Међународни институт за демократију и изборну асистенцију и анализирати примену изборних стандарда који су у *Упутству* подељени у петнаест области у изборној пракси Србије (International IDEA, 2002). При томе развијамо 4 групе критеријума, од којих у последњој праг толеранције подижемо навише јер је очување једнаких услова за све изборне актере најчешће недостижно и у устаљеним демократским државама.

Први критеријум, прихватање изборних резултата и легитимитет избора, је најлакши за процену јер се заснива на понашању политичких партија и њиховој процени интегритета изборног процеса. Избори се сматрају успешним уколико најзначајније партије, било да су на власти или у опозицији, учествују у изборном процесу и поштују изборни исход. Последица манипулације изборима од стране ауторитарних владара може бити бојкот избора и

неприхватање изборних резултата од стране опозиције, али је, са друге стране, могуће и да главне опозиционе партије не учествују у изборном процесу свесне да немају шанси за изборну победу, као и да оспоравају исход избора иако у току изборног поступка није било кршења демократских норми. У оба случаја избори немају демократски легитимитет, а један од два супротстављена изборна тора флагрантно крши изборну вољу грађана, те се не може говорити о изборној демократији.

Други сет стандарда се посредно и непосредно односи на сам чин гласања. Свим грађанима, без обзира на расу, пол, религијску и националну припадност мора бити гарантовано право да бирају и буду бирани, као и право да учествују у изборним радњама без икакве дискриминације. Осим тога, правним актима и у пракси морају бити загарантована основна лична и политичка права – слобода удруживања, слобода окупљања, слобода штампе, слобода мисли и јавног изражавања, итд. – а свим политичким партијама и кандидатима осигурана могућност да учествују на изборима. На бирачким местима, која морају бити доступна свим грађанима, неопходно је обезбедити тајност гласања, као и непристрасне и транспарентне процедуре гласања, бројања гласова и утврђивања коначних резултата избора. Свим изборним актерима мора бити гарантована могућност да посматрају изборни процес, а притисци на бираче и куповина гласова безусловно забрањени и кажњавани.

Трећу групу стандарда сачињавају правила која уређују најбитније елементе изборног система и обезбеђују равноправност изборних учесника у ширем простору изборног надметања. У овој групи, као и у претходној, не смеју постојати дискриминативне изборне норме које би фаворизовале једну од страна у изборној трци. Иако не постоји савршен изборни систем, тежња креатора изборног модела требало би да буде постизање консензуса релевантних политичких актера о његовим основним елементима – изборним јединицама, кандидовању и изборној формули – а промене изборног система, изборна аритметика и геометрија, које иницира владајућа већина, без сагласности опозиције, не би смеле да је доведу до системске предности која би означавала бољу почетну позицију у изборном надметању. Границе изборних јединица треба да буду повучене тако да се обезбеди једнака вредност свих гласова свих бирача, што значи да један представник мора да се бира на приближно једнак број бирача. У ту сврху, потребно је избећи исцртавање граница изборних јединица по критеријуму страначких интереса,

gergymandering, како би се концентрисало властито бирачко тело, а неутралисао гласачки потенцијал политичких ривала. Изборни органи морају да буду основани и да функционишу на начин који ће осигурати непристрасно, независно и професионално управљање изборним процесом, укључујући ту, ако је тако законом одређено, делимитацију изборних јединица, прецизно и транспарентно руковођење бирачким списковима, дизајн гласачких листића, заштиту изборног права и разматрање изборних жалби, итд.

Последњи сет стандарда представљају бочне арене изборног система, слободан приступ јавним медијима под једнаким условима за све актере и балансирано извештавање, финансирање предизборних и редовних активности политичких партија, употреба државних ресурса и државни маркетинг. Значај законских одредби које регулишу бочне арене изборног система јесте у томе да ниједна партија или кандидат не буду фаворизовани, финансијски или кроз употребу државних средстава, како би сви учесници изборног процеса имали једнаке шансе за успех. Међутим, апсолутну равноправност свих изборних такмаца у овој области је тешко постићи, па треба бити обазрив у доношењу судова о (не)постојању „једнаких услова за све“ (even playing field). У складу са тим неодржива је и тврдња да „ако дође до озбиљног кршења [изборних процедура] у само једној од набројаних области, то је већ довољно да се каже како постоји изборни ауторитаризам, чак иако су правила у осталим областима у потпуности испоштована“ (Павловић, Антонић, 2007:81). У том случају, злоупотреба једног јавног предузећа, ПТТ Србија, и дистрибуција лажних уплатница са логом Српске напредне странке уочи ванредних локалних избора у Бору била би довољан разлог да Србију 2010. године сврстамо у режиме изборног ауторитаризма. Због тога у анализи савезних, републичких и најзначајнијих локалних избора у Србији од обнове политичког плурализма 1990. године полазимо од премисе по којој у режиме изборног ауторитаризма спадају државе које не испуњавају стандарде у три наведене области – прихватање изборних резултата и легитимитет избора, изборни дан-гласање, изборни систем – а да у четвртој области – бочним аренама изборног система – стандарде „фер“ избора тешко достижу и устаљене демократије, па треба избећи олако доношење судова да Србија није изборна демократија уколико, на пример, странке које се налазе на власти имају више времена у току предизборне кампање у медијима под државном контролом.

ИЗБОРИ У СРБИЈИ 1990-2008. – „СЛОБОДНИ И ПОШТЕНИ“ ?

Први критеријум, демократски легитимитет и интегритет изборног процеса као последица учешћа релевантних странака на изборима и прихватања изборних исхода, не испуњавају избори одржавани од новембра 1996. до септембра 2000. године. Крајем 1996. године одржани су избори за Веће грађана Савезне скупштине, парламентарни избори (у Црној Гори) и локални избори – општински, градски и покрајински. Успех Коалиције „Заједно“ на локалном нивоу – градском и општинском – преиначен је одлукама судова и изборних комисија што је изазвало серију масовних протеста у децембру 1996. и јануару 1997. године, да би тек након интервенције ОЕБС-а Народна скупштина РС донела закон којим је признала, најпре одузету, изборну победу опозиције у спорним општинама и градовима Србије. У току 1997. године одржани су парламентарни избори и два пута председнички избори, јер на првим (21. септембра и 5. октобра) није изабран председник Републике. Незадовољни условима одржавања избора дванаест опозиционих партија, међу којима и парламентарне странке ДС, ДСС и ГСС, донеле су одлуку да бојкотују изборе што је угрозило репрезентативност републичког парламента и окрњило демократски легитимитет изабраних институција. И на крају, 2000. године расписани су избори за Веће грађана и Веће република Савезне скупштине, председника СРЈ, као и локални и покрајински избори, који су резултирали изборном победом опозиционог ДОС-а и покушајима до тада владајуће већине да поништи изборну вољу грађана и уз помоћ Савезне изборне комисије распише други круг председничких избора. То је довело до грађанске непослушности и масовних демонстрација грађана 5. октобра који су „приморали“ Савезни уставни суд да поништи одлуке СИК-а и практично прогласи Војислава Коштуницу за председника СРЈ (Гоати, 2001:243-246).

Очито је да је неприхватање изборних резултата и неизлазак на изборе опозиционих партија у периоду од 1996. до 2000. године последица изборних манипулација и нарушавања стандарда „слободних и поштених“ избора из друге групе критеријума, изборни дан-гласање. Док је на изборима 1996. и 2000. изборна воља грађана прекрајана накнадно, одлукама изборних комисија и судова, председнички избори одржани децембра 1997. године били су предмет директног „фризирања“ изборних резултата. Компаративна анализа изборне партиципације у другом кругу септембарских

и децембарских председничких избора у појединим изборним јединицама на Косову и Метохији коју је обавио Центар за слободне изборе и демократију показује да је разлика у излазности била огромна у деловима јужне српске покрајине настањене албанским становништвом, иако су албанци бојкотовали све изборне циклусе у Србији (ЦеСИД, 1997).

За разлику од избора одржаних од 1996. до 2000. године, на председничким и парламентарним изборима 1990. године није било кривотворења изборних резултата. Убедљиву победу у првом кругу са 65,34% гласова однео је Слободан Милошевић. Међутим, стандарди „слободних и поштених“ избора нарушени су у трећој области, приликом конструисања изборног модела по коме су се одвијали избори за Народну скупштину РС. Водећи се страначким интересима у расправи о моделу за прве вишестраначке изборе све политичке партије заузеле су очекиване позиције. СПС, који је наследио политичку инфраструктуру Савеза комуниста и поседовао развијену организациону мрежу, материјална и финансијска средства и искусније кадрове, оптирао је за већински, док су се новоформиране опозиционе партије, готово једногласно, залагале за пропорционални изборни систем, са једном изборном јединицом и што нижим изборним цензусом. Примена двокружног већинског изборног система произвела је очекиване последице, фабриковање парламентарне већине, па је СПС са 46,08% гласова освојио 194 мандата, односно 77,6%. Да је усвојен пропорционални модел за који се залагала опозиција СПС би освојио од 121 до 148 мандата, у зависности од примењене формуле за транспоновање гласова у мандате (Јовановић, 1997:153). Осим тога, „кројењем“ изборних јединица нарушен је принцип једнакости бирачког права. Само је 107 (42 одсто) изборних округа формирано тако да обухватају приближно једнак ($\pm 10\%$) број грађана са бирачким правом, а распон у величини изборних јединица је достигао 7,5 (Јовановић, 1997:134).

Борба власти и опозиције око изборних правила настављена је и касније. Најпре су опозиционе партије – ДС, СПО – одбиле да учествују на савезним изборима маја 1992. године одржаним по мешовитом, „рововском“ изборном систему у коме се једна половина посланика бирала по систему сразмерног представништва, а друга на једнокружним већинским изборима. Касније, током године, напуштен је комбиновани изборни систем настао као плод договора владајућих партија у Србији и Црној Гори, те је на Округлом столу власти и опозиције измењено и, по кључним изборним

институтима, ујединачено изборно законодавство на савезном и републичком нивоу. Уступак власти свео се на одустајање од већинског изборног модела, док су се најжучније полемике водиле око броја изборних јединица. Договор је представљао компромис два предложена решења, опозиционог предлога о Србији као једној изборној јединици и нацрта СПС-а којим би Србија била подељена на већи број мањих изборних јединица. Резултат Округлог стола био је пропорционални изборни модел са девет великих изборних јединица, у којима се бирало од 22 до 29 посланика, са изузетком изборне јединице 1 „Београд“ у којој је додељивано 46 посланичких мандата, чиме је потпуно очувана пропорционалност између броја освојених гласова и мандата. По таквом изборном моделу одржана су два изборна циклуса (1992, 1993) на којима је СПС освајао релативну већину мандата – 101 и 123 – али је успевао да задржи полуге власти најпре кроз мањинску владу уз подршку СРС-а, а затим кроз коалициону владу са Новом демократијом, чланицом предизборне коалиције ДЕПОС. У оба случаја варијанта са једном изборном јединицом не би значајније мењала изборни исход, па би у зависности од коришћене формуле за транспоновање гласова у мандате СПС освајао од 99 до 118 – 1992. године – односно од 92 до 110 мандата – 1993. године (Јовановић, 1997:190, 226).

Међутим, изборни модел је промењен на савезним – 1996. године – и републичким изборима – 1997. године – повећањем броја изборних јединица. Како степен пропорционалности директно зависи од величине изборне јединице, мале изборне јединице довеле су до дисторзије при транспоновању гласова у мандате што овакав изборни модел приближава последицама карактеристичним за већински изборни систем. Повећање броја изборних округа било је и један од разлога бојкота парламентарних избора 1997. од стране неких опозиционих партија. Манипулације изборним системом било је и на изборима за Покрајинску скупштину 1996. године. Према тој варијанти двокружног већинског система, сматра се изабраним кандидат који је освојио апсолутну већину гласова у првом кругу, а ако то никоме не пође за руком долази до другог круга у коме учествује троје најуспешнијих кандидата. Циљ је био разбијање гласова опозиционих партија у другом кругу, у коме би се, према очекивањима, нашао један кандидат СПС-а и два кандидата опозиције. Овакав изборни модел примењен је и на покрајинским изборима 2000. године.

Изборне геометрије нису били поштеђени ни избори за Савезну скупштину септембра 2000. године. Број изборних јединица смањен је са 29 на 26, а 12 мандата који су припадали изборним јединицама са територије Косова и Метохије придодато је изборним јединицама „Прокупље“ и „Врање“ које су током деведесетих важиле за гласачке тврђаве владајућег СПС-а. Осим тога, изборним законом оформљена је Савезна изборна комисија састављена од десет чланова које бира Савезна скупштина и осам које бирају предлагачи изборних листа, а која је све одлуке, па и ону о објављивању коначних резултата избора, доносила већином гласова, што је отворило могућност за прегласавање (Гоати, 2001:238).

Неколико дана након октобарских промена донет је, на предлог Српске радикалне странке, нови Закон о избору народних посланика којим је читав територија Србије претворена у једну изборну јединицу. Иако је и нови закон имао мање недостатке (ЦеСИД, 2001:19-24), опозиционе партије током прве деценије 21. века нису имале приговоре на базичне изборне институте дефинисане законом, па се и једина његова измена свела на укидање петопроцентног изборног прага за странке националних мањина 2003. године.

Како смо приказали, у периоду од 1990. до 2000. године борба опозиције и власти водила се на два нивоа. Снаге су се одмеравале на подручју придобијања поверења бирача, али и на „мета-нивоу“ у коме су се у питање доводила и сама правила игре која уређују изборну утакмицу. Стратегије власти и опозиције тежиле су утврђивању изборних правила која би одговарала властитим страначким интересима, и у тој испреплетеној игри око гласова и правила већи успех је имао СПС. Ако посматрамо изборне циклусе од 1990. до 2000. године само су избори из децембра 1992. и 1993. године одржани по изборном моделу који није фаворизовао једну од ривалских страна, док су сви остали давали почетну предност владајућој партији због чега и не испуњавају стандарде „слободних и поштених“ избора.

Равноправност изборних такмаца од успостављана вишестраначја била је нарушена и у бочним аренама изборног система. СПС је користио државне ресурсе, а извештавање о предизборним активностима власти и опозиције није било балансирано. Доминација СПС-а у медијској сфери нарочито је била видљива након 1998. године када су владајуће партије појачале контролу не само над званичним, већ и над независним медијима. Финансијске казне и

други облици притисака довели су до гашења већег броја анти-режимских медија и систематског гушења слободе медија. Током прве половине деведесетих ситуација је била подношљивија, али је у електронским и штампаним средствима информисања под државном контролом СПС имао повлашћени положај што потврђују резултати емпиријских истраживања праћења изборних кампања у релевантним средствима информисања (Гоати, 2001:38-39, 97-98,109-110, 123-124).

После петооктобарских промена догодиле су се позитивни помаци у погледу балансираног извештавања о предизборним активностима политичких опонената, па су јавни медији на децембарским изборима 2000. године махом поштовали равноправну заступљеност странака у „изборном времену“. Међутим, положај коалиције ДОС био је фаворизован уступањем маркетиншког простора и времена невладиним организацијама које су је подржавале, а медији нису били имуни ни на кршење изборних обавеза у време изборне тишине (Гоати, 2001:262-263). Иако би било очекивано да је након скоро деценије од рушења Милошевићевог режима, на парламентарним изборима 2008. године, стање у медијској сфери измењено, емпиријска анализа праћења изборних кампања у средствима информисања показује да су негативна кампања, пристрасност одређених медија и државни маркетинг и даље део српске медијске стварности (Миливојевић, Кларчар & Николић, 2008:92-102). Након 2000. године је дошло до промене, али у редоследу додељивања улога. Главне медијске улоге припале су некадашњој опозицији, а споредне партијама које су током деведесетих представљале режисере медијског неба. Апсолутна једнакост изборних услова, коју захтевају поједини истраживачи избора, стога представља утопију. Због тога смо се у анализи достизања стандарда „слободни и поштени“ избори концентрисали на учешће на изборима и прихватање изборних резултата, како од стране изборних победника, тако и поражених, процес гласања и базичне изборне институте, а умањили значај „бочних арена“ изборног система.

Испитивање наведених варијабли (Табела 1) показало је да је интегритет изборног процеса у Србији, у мањој или већој мери, био споран у периоду од децембра 1990. (републички – парламентарни и председнички избори) до маја 1992. (савезни – парламентарни избори), као и од новембра 1996. (покрајински, градски и општински; савезни – парламентарни избори) до септембра 2000. (покрајински, градски и општински; савезни – парламентарни и

председнички избори). Међутим, републички парламентарни избори из децембра 1992. и 1993. године задовољавају минималне демократске стандарде, иако је било недостатака и неправилности у области медијског извештавања. О испуњености стандарда сведоче и политичке последице избора. Да су опозиционе партије, уз већину посланичких мандата које су освојиле, биле сложније СПС је већ тада могао да изгуби власт. Са друге стране, испуњеност стандарда „слободни и фер“ избори није спорна након септембарских избора 2000. године мада су се одређени изборни циклуси одвијали у атмосфери која није обележје устаљених демократија – дискурс конфликта, представљање избора као судбинских и застрашивање грађана победом изборних ривала – уз повлашћен положај кандидата владајућих партија и повремену злоупотребу државних ресурса.

Табела. 1. Стандарди „слободних и поштених“ избора у Србији – 1990-2008.

избори	легитимитет избора	изборни дан-гласање	изборни систем
дец. 1990	да	да	не
мај 1992.	не	да	не
дец. 1992.	да	да	да
дец. 1993.	да	да	да
нов. 1996.	не	де	не
сеп. 1997.	не	не	не
сеп. 2000.	не	не	не
дец. 2000.	да	да	да
јесен 2002.	да	да	да
јесен 2003.	да	да	да
јун 2004.	да	да	да
јан. 2007.	да	да	да
јан. 2008.	да	да	да
мај 2008.	да	да	да

Анализа интегритета изборног процеса у Србији од обнове политичког плурализма је показала да критеријуме „слободних и фер“ избора испуњавају два изборна циклуса током деведесетих – децембар 1992. и 1993. – и сви избори од децембра 2000. године. Након 2000. године три пута су одржани парламентарни избори (2003, 2007, 2008) и чак пет пута председнички избори (два пута 2002, 2003, 2004, 2008). Сви они испуњавају три базична критеријума за процену демократског квалитета изборног процеса, избор-

ни актери су прихватили изборне резултате, није било изборних крађа, нити манипулација базичним институтима изборног система које би у повлашћен положај довеле неке од учесника изборног процеса. Међутим, у медијској области ни у једном од изборних циклуса нису постојали једнаки услови за све, што је, по нама, и немогуће, иако се на изборима одржаним у јесен 2003. године – председнички у новембру, парламентарни у децембру – отишло најдаље у погледу равноправног третмана свих изборних актера у средствима информисања и балансираног извештавања о предизборним активностима (ЦеСИД, 2003; ЦеСИД, 2004).

Налази до којих смо дошли разликују се од процена српских политиколога који су се до сада бавили проблематиком изборног ауторитаризма. И док су они изборни ауторитаризам доводили у везу са само једним раздобљем у савременој српској историји – 1990-2003. (Антонић, Павловић), 1990-2000. (Орловић), 1996-2000. (Јовановић) – мишљења смо да стандарде „слободних и поштених“ избора, на шта сводимо разлику између изборног ауторитаризма и изборне демократије, испуњавају избори одржани у периоду децембар 1992-1993. и сви избори од децембра 2000. године, па Србију класификујемо као режим изборног ауторитаризма у два различита периода – 1990-1992, 1996-2000.

Приказана размимоилажења различитих аутора у погледу раздобља у коме је Србија припадала режиму изборног ауторитаризма нису показатељ слабости политикологије и њене немоћи да дође до универзалне истине засноване на ставовима који су прихватљиви за све. Неслагања су, пре свега, последица одређења другачијих варијабли и критеријума на основу којих ће се процењивати степен остварености демократских изборних стандарда. Лествица на којој постављамо границу између изборног ауторитаризма и изборне демократије ствар је процене и расуђивања аутора, а не прецизног мерења. Због тога ће компликовани случајеви, какав је и Србија, и даље изазивати контроверзе.

Dusan Vucicevic

Democratization through elections

Electoral authoritarianism in Serbia

Summary

The emergence of new forms of authoritarianism which are combining democratic and authoritarian elements, formal democratic rules and procedures and authorita-

rian political practices, aggravated delineation of limit of the concept of democracy and forced the academic public to review and reformulate previously acquired knowledge in the field of political science. The author provides basic assumptions of the concept of electoral authoritarianism which diverge from closed non-democratic regimes by the regular maintenance of multi-party and competitive elections, but elections held in conditions that are not free and fair is what differentiated EA regimes from the electoral democracy. Establishing standards of "free and fair" elections and analysing their compliance with the Serbian elections since the restoration of political pluralism, author provides contribution to ongoing debate about the nature and character of Milosevic's regime.

Key words: elections, electoral authoritarianism, electoral democracy, Serbia

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић Слободан (2002), *Заробљена земља – Србија за владе Слободана Милошевића*, Откровење, Београд;
- Антонић, Слободан (1995), „Влада Слободана Милошевића – покушај типолошког одређења“, *Српска политичка мисао* 1/1995, Институт за политичке студије, Београд;
- Гоаги, Владимир (1996), *Стабилизација демократије или повратак монизму – 'Трећа Југославија' средином деведесетих*, Унирекс, Подгорица;
- Гоаги, Владимир (2001), *Избори у СРЈ од 1990. до 1998 – воља грађана или изборна манипулација*, ЦеСИД, Београд;
- Дал, Роберт (1999), *Демократија и њени критичари*, ЦИД, Подгорица;
- Diamond, Larry (2002), „Elections without Democracy: Thinking about Hybrid Regimes“, *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 2. (April);
- Diamond, Larry, Linz, Juan & Lipset, Martin Seymour (1995), *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy*, Lynne Rienner, Boulder;
- Димитријевић, Ненад (2003), „Србија као недовршена држава“, *Реч*, бр. 69/15 (Март);
- Elklit, Jorgen (2000), “Free and Fair Elections”, у: Rose, Richard (ed.), *International Encyclopedia of Elections*, Congressional Quarterly Books, Washington D.C.;
- Elklit, Jorgen & Reynolds, Andrew (2002), “The Impact of Election Administration on the Legitimacy of Emerging Democracies: A New Comparative Politics Research Agenda”, *Commonwealth and Comparative Politics* 42/2;

- Zakaria, Fareed (2003), *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Norton, New York;
- International IDEA (International Institute for Democracy and Electoral Assistance) (2002), *International Electoral Standards: Guidelines for Reviewing the Legal Framework of Elections*, International IDEA, Stockholm;
- Јовановић, Милан (1997), *Изборни системи: Избори у Србији 1990 – 1996*, Институт за политичке студије, Службени гласник, Београд;
- Јовановић, Милан (2008), „Консолидација, принципи „слободних“ и „фер“ избора и уставни дизајн“, у: Павловић, Душан (прир.), *Консолидација демократских установа у Србији – годину дана после*, Службени гласник, Београд;
- Karl, Terry Lynn (1995), “The Hybrid Regimes of Central America”, *Journal of Democracy*, vol. 6, no. 3. (July);
- Levitsky, Steven & Way, Lucan (2002), “Elections without Democracy: The Rise of Competitive Authoritarianism”, *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 2. (April);
- Levitsky, Steven & Way, Lucan (2006), “Competitive Authoritarianism: Origins and Evolution of Hybrid Regimes in the Post-Cold War Era”, paper prepared for the Annual Meetings of the APSA, 2006, Philadelphia;
- Lehoucq, Fabrice (2003), “Electoral Fraud: Causes, Types and Consequences”, *Annual Review of Political Science* 6;
- Миливојевић, Снежана, Клачар, Бојан & Николић, Ана (2008), „Афере, државни маркетинг и незнајљени термини“, у: *Око избора 17*, ЦеСИД, Београд;
- Munck, Gerardo (2006), “Drawing Boundaries: How to Craft Intermediate Regime Categories”, у: Schedler, Andreas (ed.), *Electoral Authoritarianism – The Dynamics of Unfree Competition*, Lynne Rienner Publishers, London;
- O’Donnel, Guillermo (1995), “Delegative Democracy”, *Journal of Democracy*, vol. 5, no. 1. (January);
- O’Donnel, Guillermo & Schmitter, Philippe (1986), *Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, John Hopkins University Press, Baltimore;
- Орловић, Славиша (2008), „Проблеми демократске консолидације Србије“, у: Павловић, Душан (прир.), *Консолидација демократских установа у Србији – годину дана после*, Службени гласник, Београд;
- Ottaway, Marina (2003), *Democracy Challenged: The Rise of Semi-Authoritarianism*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington DC;
- Павловић, Душан (2001), *Актери и модели*, Самиздат Б92, Београд;
- Павловић, Душан (прир.) (2008), *Консолидација демократских установа у Србији – годину дана после*, Службени гласник, Београд;

- Павловић, Душан & Антонић, Слободан (2007), *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*, Службени гласник, Београд;
- Павловић, Душан & Антонић, Слободан (2008), „Одговор на критике“, у: Павловић, Душан (прир.), *Консолидација демократских установа у Србији – годину дана после*, Службени гласник, Београд;
- Сартори, Ђовани (2001), *Демократија, шта је то?*, ЦИД, Подгорица;
- Schedler, Andreas (2002a), “The Nested Game of Democratization by Elections”, *International Political Science Review*, vol. 23, no. 1. (January);
- Schedler, Andreas (2002b), “Elections without Democracy: The Menu of Manipulation”, *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 2. (April);
- Schedler, Andreas (ed.) (2006), *Electoral Authoritarianism – The Dynamics of Unfree Competition*, Lynne Rienner Publishers, London;
- Schmitter, Philippe & Karl, Terry Lynn (1991), „What Democracy Is... and Is Not“, *Journal of Democracy*, vol. 2, no. 3. (July);
- Fukuyama, Francis (1992), *The End of History and Last Man*, Penguin Books;
- Хантингтон, Семјуел (2004), *Трећи талас – демократизација на крају двадесетог века*, Стубови културе, Београд;
- Hartlyn, Jonathan & McCoy, Jennifer (2006), „Observer Paradoxes: How to Assess Electoral Manipulation“, у: Schedler, Andreas (ed.), *Electoral Authoritarianism – The Dynamics of Unfree Competition*, Lynne Rienner Publishers, London;
- Howard, Marc Morje & Roessler, Philip (2006), “Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes”, *American Journal of Political Science*, vol. 50, no. 2. (April);
- Carothers, Thomas (2002), “The End of Transition Paradigm”, *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 1. (January);
- Case, William (1993), „Semi-Democracy in Malaysia: Withstanding the Pressures for Regime Change“, *Pacific Affairs* 66/1 (Summer);
- ЦеСИД (1997), *Око избора 2*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд;
- ЦеСИД (2001), *Око избора 5*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд;
- ЦеСИД (2003), *Око избора 12*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд;
- ЦеСИД (2004), *Око избора 13*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд;
- Collier, David & Levitsky, Steven (1997), „Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research“, *World Politics*, vol. 49. (April).

Resume

The survival of authoritarianism in the form of single-party regimes, military regimes and traditional monarchies, as well as delay in the process of transition to democracy and the birth of new forms of authoritarianism have shown that the democratic optimism caused by the collapse of authoritarian and totalitarian regimes around the world was excessive. New forms of authoritarianism were hiding behind a democratic facade and formal democratic rules and procedures, and the flood of authoritarian regimes with democratic garb threw in the forefront question of what democracy is and what is not. Meantime, emergence of new forms of authoritarianism which combines democratic and undemocratic attributes results in complete terminological confusion in political science. Dictablanda, democradura, delegative democracy, illiberal democracy, hybrid regime, semi-democracy, semi-authoritarianism, pseudodemocracy, competitive authoritarianism, electoral authoritarianism, are only some of the names for regimes that are difficult to classify into one of the basic categories such as democracy or authoritarianism. Hence, it is no surprise wandering serbian political science in terms of determining the character and classification of the Milosevic regime, because the electoral authoritarianism as a sort of hybrid regime of the mid-nineties did not exist even in the anglo-saxon political science.

*Only with the appearance of Dusan Pavlovic and Slobodan Antonic's book *The consolidation of democratic institutions in Serbia after 2000* in 2007 Serbian political science accepts the concept of electoral authoritarianism. The concept of electoral authoritarianism distinguished from closed non-democratic regimes by the regular maintenance of competitive and multi-party elections in which citizens with universal suffrage made the selection of officials who will occupy the highest governmental positions. However, elections are what differentiates the hybrid regimes from electoral democracy. Unlike the latter, in which the election free and fair games, election contest in the electoral authoritarianism regimes is a subject of serious, systematic and widespread manipulation and can not be considered democratic. While most political experts agree that Milosevic regime belongs to the regimes of electoral authoritarianism, the point of divergence now becomes determining the period in which Serbia can be classified as a hybrid, an authoritarian regime with a democratic robe, a regime which does not avoid regular holding of*

elections, but in which electoral contest can not be characterized as a «free and fair.»

In this article author creates analytical framework to measure «free and fair» elections that form the core of electoral democracy and the frontier beyond it degenerates into the electoral authoritarianism. For this goal, author analyze all electoral cycles in Serbia since the restoration of political pluralism on four different levels - the acceptance of election results and the legitimacy of the elections, election day - voting, the electoral system, lateral arenas of electoral system. Any violation of election rules and procedures in one of the first three areas is sufficient to identify the forms of electoral authoritarianism, even though the rules in others are respected. On the other hand, in the last group of criteria, lateral arenas of electoral system, which include the financing of election campaigns, equitable representation in state media and the (mis)use of state resources, thresholds in terms of meeting standards of “free and fair” elections should be more fluid, because it is impossible to achieve absolute even “playing field” for all electoral stakeholders.

Овај рад је примљен 12. априла 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. новембра 2010. године.

Саша Јованчевић

Београд

ЕФЕКАТ АУТОРИТАРНИХ ТЕНДЕНЦИЈА У СРБИЈИ 90–ИХ ГОДИНА XX ВЕКА

Сажетак

Све што се збивало у последњој деценији XX века у Србији, наравно, није било случајно, већ у директној зависности од друштвеног карактера друштва у Србији којим су доминирали, пре свега, ауторитарни елементи! Дакле, иако су у српском друштву крајем 80-их година XX века, пред сам пад комунизма, извесни мањински делови интелектуалне елите заиста били довољно демократски оријентисани да поведу Србију правцем даље либерализације, народ је пре могао да разуме и прихвати говор ауторитарних вођа или тачније једнога који се својим ауторитарним капацитетом наметао као «једини, прави избор». Живећи скоро пола века у тоталитарном комунистичком политичком режиму, широким народним слојевима је, одједном дата плуралистичка политичка опција са правом слободе речи, удруживања, деловања и политичког избора, те уз то још и тржишна привреда, деловала као застрашујуће бреме шокантно превелике дозе слободе. Незнање владања у таквој констелацији изазвало је страшну напетост, заправо страх од слободе, од сопственог одлучивања и одговорности.

По Фрому, са чијим мишљењем се слажем, до својеврсног «бекства од слободе» уз помоћ ауторитарности долази увек кад се индивиду додели превише слободе за коју још није спремна, са којом још није у стању да се носи. Услед тога се код таквих људи, јавља снажан импулс – да напусте свако стремљење ка индивидуалности и поново се утопе у «топлину ауторитарне уљуљканости» живљења по правилима која је у на-

пред поставио неко други. Ово је сигурно један од начина на који се може објаснити зашто су мушкарци и жене у Србији почетком 90-их понуђено право избора (увођење политичког плурализма и тржишне привреде), парадоксално, искористили да од њега побегну у “топлину” ауторитарне отуђености.

У сваком случају, управо овакав ауторитарни тип личности, израстао на подлози ауторитарног друштвеног карактера, главни је актер у друштвеним збивањима у Србији 90-их.

Кључне речи: Србија 90-их, ауторитарност, субмисивност, доминантност, “бекство од слободе”, друштвени карактер, колективна свест, друштвена структура, урбано, рурално, модерно, традиционално

О 90-им годинама XX века у Србије је већ доста речено и написано, али с обзиром на далекосежност друштвених последица које и дан данас одређују нашу друштвену стварност, може се рећи да није на одмет и свака нова анализа.

У овом раду ћу се теоријски усредсредити на ауторитарност и то врло специфично, у настојању да резимирам ефекат ауторитарних тенденција на све што се у Србији дешавало у последњој деценији XX века. Појам ауторитарности који ће бити коришћен у раду је класичан, својим је теоријским пореклом, пре свега близак поставкама, најпре Фрома, а затим, Адорна и сарадника. Дакле, моје полазиште за анализу која ће бити изнета биће најпре Фромово одређење ауторитарности као црте коју чини двојност истовременог присуства ауторитарне субмисивности и ауторитарне доминантности, али такође и особине “ауторитарне личности” како их описује Адорно са сарадницима. Овако одређена аутаритарност, емпиријски је потврђено, налази се у изразитој корелативној вези са читавим низом различитих колективних, културно вредносних оријентација с којима чини ауторитарни синдром. О њему, дакле, може бити реч кад се уз ауторитарност појављује колективизам, национализам, ксенофобија, хијерархизам, некритичност, нетолерантност, традиционализам, патријархалност, етатизам, конформизам, предрасудност и субјективна преконпозиција стварности - себе и других...

На тако конструисаним теоријским основама, и уз претпоставку да је таква ауторитарност еманација колективистички фундиране друштвене структуре, односно такође, доминације несвесних

садржаја у колективном психичком животу, приступићу конкрет-ној анализи друштвених прилика у Србији на крају XX века.

* * *

Када се 1989-91. године постепеним укидањем командно-планске регулације, првим успесима економске реформе под вођством савезног премијера Анте Марковића, постигао значајан искорак из социјалистичког начина производње друштва, и кад се уједно, прешло на плуралистичку политичку парадигму, очекивао се даљи развој грађанског друштва. Међутим, снага цивилитета се ипак испоставила преслабом да би се кренуло тим путем, чак и да би се спречила реализација ратне верзије распада СФРЈ. Перфидним политичким манипулацијама, руралне вредности су поново афирмисане и широке народне масе су још једном инструментализоване у сврси очувања политичке власти квазидемократских, популистичких, харизматских, националних вођа. Једна колективистичка легитимацијска парадигма, “братства и јединства” и «једнакости», замењена је другом, националистичком. Кад су старе – националне комунистичке елите потражиле нову основу легитимитета у националистичкој идеологији, било је јасно да ће ове идеје бачене на тло богато изразитом националном хетерогеношћу и историјском традицијом националних сукоба и нетрпељивости, сигурно произвести еруптивне дезинтеграционе процесе, и то управо онако како се то заправо и збило – ратом, на најкрвавији могући начин, у форми и садржају вишегодишњег *belum omnium contra omnes*. У датим условима, исход је био неизбежан. Ако се «путовање ка цивилизацији посматра као спора али истрајна елиминација насиља из људских односа»¹⁾, онда се простор ех-Југославије 90-их у свом распомањено необузданом изливу сваковрсне агресивности извесно одједном нашао на почетку, а не на крају ИИ миленијума.

Дакле, можда овакав исход – екстремистички национализам и страховитост ратних страдања, и није толико чудан след догађаја ако се појми степен развијености ауторитарности у овдашњем друштвеном карактеру. Н. Рот и М. Хавелка²⁾ су још 1973. године, истраживањем које је објављено као студија “Национална везаност и вредности код средњошколске омладине”, тумачили налазе (добијене Адорновом скалом) о изразито високом степену аутори-

1) Keane, John, *Civil Society*, Cambridge: Polity Press, 1998, стр. 117. Наведено према: Павловић, Вукашин, *Цивилно друштво и демократија*, Београд, Чигоја, 2004, стр. 151

2) О њиховом истраживању видети у: Рот, Никола, *Основи социјалне психологије*, Београд, Завод за наставна средства и уџбенике (9. изд.), 1994, стр. 395.

тарности код крагујевачких средњошколаца (једном од највиших у до тада спровођеним истраживањима ауторитарности). Ова двојица истраживача су том приликом оспорили да је у овом случају Адорнова скала у стању да покаже фашистичке ауторитарне инклинације, па су полазиште за објашњавање својих емпиријских налаза пронашли у индивидуално психолошким механизмима развоја личности у специфичној традиционалној култури. И остали истраживачи (нпр. Пантић, 1977., 1981., 1990.; Кузмановић, 1987., 1994.;...) налазе да је ауторитарност у Србији веома висока и темељније се бавећи њоме, откривају њену повезаност са степеном образовања, занимањем, слојном и регионалном припадносту. “У истраживању друштвених слојева у Србији, Пантић, на пример, констатује да је ауторитарност најмање раширена код хуманистичке интелигенције (23%), да је виша код руководиоца (41%), потом код приватника (54%) и земљорадника (60%), а највиша код сељак-радника (68%) и НКВ градских радника (66%). У истраживању омладине је потврђено да је ауторитарност већа уколико је степен образовања и квалификације нижи, али је установљено да је овај синдром повезан и са степеном образовања и слојном припадносту родитеља (Пантић, 1981.). Како саопштава аутор, изнадпросечна раширеност ауторитарности утврђена је код младих чији је отац пољопривредник или НКВ радник (60%), док је изнадпросечна неауторитарност нађена код младих чија је мајка стручњак (59%), што је више него код испитаника који су сами дипломирали на факултету (46%)”³⁾. У објашњавању ауторитарности у нашем друштву, Гоати (1991)⁴⁾ сугерише да је социјализација ауторитарног типа личности којом се намеће преобладајућност ограниченог, предрасудног доживљаја света узрокована недемократским ауторитарно устројеним друштвом и његовом вишедеценијском, олигархијском политичком организацијом. Према аутору, овде је, у ствари, реч о ауторитарним облицима понашања који се преносе (генерализацију) са једне области друштвеног живота (политике) на све друге. Кузмановић који је водио истраживање а пропис ауторитарности из 1993. наводи налазе по којима је у овом периоду ауторитарност у Србији и већа но у претходном периоду.

3) Кузмановић, Бора, “Вредносне оријентације - Ауторитарност” у: *Разарање друштва, југословенско друштво у кризи 90-их*, прир. Младен Лазич, Београд: Филип Вишњић, 1994, стр. 157-158

4) Видети у: Голубовић, Загорка, Кузмановић, Бора, Васовић, Мирјана, *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, Београд, Институт за друштвену науку и филозофију, Филип Вишњић, 1995, стр. 44.

Готово невероватан број, убедљиво «највећи проценат испитаника се сложио са тврдњом: «Послушност и поштовање ауторитета су најважније врлине које деца треба да науче» - укупно 83%, при чему се 54,5% (дакле, више од половине) слаже у потпуности... Следећа по степену прихваћености била је тврдња: «За успех неке групе најважније је наћи енергичног и праведног вођу кога ће сви поштовати и слушати», коју прихвата 80,5% испитаника (одбацује само 14%).»⁵⁾ У даљем излагању налаза Кузмановић открива да је детектована укупна ауторитарност значајно под утицајем чиниоца места рођења испитаника, те наводи «да се главне разлика јављају између испитаника са села и из Београда (51,5% : 20,3% ауторитарних), а потом се као значајан чинилац јавља мали град (39,1%), док су остале варијације у величини места мање важне.»⁶⁾ Истим истраживањем је установљено да ауторитарност снажно повезана са чињеницом образовања испитаника и образовања његових родитеља, и то у смислу корелације већег образовања у оба ова случаја и мање ауторитарности, с нагласком да већина образованих потиче из грађанских породица. Такође, «знатан степен повезаности је утврђен између ауторитарности и радног места испитаника. Јаку ауторитарност у највећем проценту испољавају пољопривредници (58,9%), потом следе пензионери (51,8%), НКВ радници (50,5%) КВ радници (44,5%), директори (32,5%), службеници са средњом стручном школом (28,8%), незапослени (21,7%) и стручњаци (21,1%) – (који опет својим пореклом припадају грађанском слоју – подвукао С.Ј.).»⁷⁾

И по мишљењу З. Голубовић, на основу истраживања спроведеног 1993. године у Србији је широко распрострањен ауторитарни менталитет кога карактерише јака колективна идентификација, некритичко прихватање сваког, а нарочито политичког ауторитета, анти-индивидуализам, ригидни начин мишљења. Код ауторитарних личности је смањена способност критичког расуђивања, јер се у својим судовима руководи судовима ауторитета, а не принципом аргумента. Али је зато увећана склоност ка прихватању етничких и других предрасуда и стереотипа. На тој основи се управо и развија анимозитет и нетолеранција према припадницима других на-

5) Кузмановић, Бора, «Вредносне оријентације - Ауторитарност» у: Разарање друштва, југословенско друштво у кризи 90-их, прир. Младен Лазић, Београд, Филип Вишњић, 1994., стр. 161-162.

6) Исто, стр. 164.

7) Исто, стр. 167.

ционалних заједница. Емпиријски подаци до којих је ова ауторка дошла показују да је две трећине испитаника привржено личности и ауторитету вође, а скоро четири петине њих сматра да су послушност и поштовање ауторитета врлине које деца треба да науче и усвоје.⁸⁾

Све што се збивало у последњој деценији XX века у Србији, а реч је и о «блокади процеса трансформације, јер је дотадашња владајућа друштвена групација успела да успостави широку доминацију над политичким, економским и културним подсистемима друштва»⁹⁾, наравно, није било случајно, већ у директној зависности од друштвеног карактера којим су доминирали, пре свега, ауторитарни елементи! Дакле, иако су у српском друштву крајем 80-их година XX века, пред сам пад комунизма, извесни мањински делови интелектуалне елите заиста били довољно демократски оријентисани да поведу Србију правцем даље либерализације, народ је пре могао да разуме и прихвати говор ауторитарних вођа или тачније једног који се својим ауторитарним капацитетом наметао као «једини, прави избор». Живећи скоро пола века у тоталитарном комунистичком политичком режиму, народу је одједном дата плуралистичка политичка опција са правом слободе речи, удруживања, деловања и политичког избора, деловала као застрашујуће бреме шокантно превелике дозе слободе. Незнање владања у таквој констелацији изазвало је страшну напетост, заправо страх од слободе, од сопственог одлучивања и одговорности.

Тако се за највећи број људи испоставило да немају довољно снаге у своме личном Ја да прихвате своје спонтано испољавање сопствености тј. слободу, те се као реакција у њима створио изузетно снажан осећај немоћи и неспокојства. За такве људе, да поново наведемо Фрома, немогуће је да постану индивидуе (дакле и слободни), јер су преслаби за суочење са многобројним и надмоћним аспектима света. Услед тога се код таквих људи (фактички, највећег дела српског народа) појавио снажан импулс – да напусте свако стремљење ка индивидуалности и поново се утопе у нешто што ће их сигурно водити и одлучивати у њихово име. Ова тенденција, као што је нагласио Фром, суштински супротна индивидуацији,

8) Голубовић, Загорка, «Традиционализам и ауторитарност као препреке за развој цивилног друштва у Србији» у: Павловић, Вукашин (ед.), Потиснуто цивилно друштво, Београд, Еко Центар, 1995, стр. 64.

9) Лазић, Младен, «(РЕ)Структурирање друштва у Србији током 90-их» у: Болчић, Силвано ... et al., Србија крајем миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот, Београд, Институт за социолошка истраживања, 2002, стр. 24.

неминовно поприма карактер потчињавања силама које човека чине још немоћнијим и несигурнијим. Као централни механизам «бекства од слободе», и у нашем случају наметнула се ауторитарност. То наравно није било тешко, јер смо историјски баштинили велики потенцијал у том смислу, а десничарска идеја национализма и левичарска идеја социјализам су послужили само као добра (атрактивна – привлачна) прича у погодном тренутку. Уосталом, национал-социјализам се већ историјски показао као успешна ауторитарна формула. У сваком случају, вишегодишњи рат дао је пуну прилику да се испољи сав арсенал садистичких зверстава помахнитале ауторитарне доминантности, а потпуним потчињавањем суманутој вољи ауторитарног вође, задовољени су крајњи домети чежње за мазохистичким понижавањем здраве памети, што је био, *par excellence*, еклатантан пример изузетно развијених мазохистичких тенденција ауторитарне субмисивности. Наравно, овај образац имао је мноштво «креативних» варијација, те су примери надокнађивања слабости личног интегритета праксом симбиозе са објектом своје доминације или потчињавања, били део «општег места» свакодневице 90-их.

Дакле, у извесним околностима дешава се враћање на ниже ступњеве самосвести што апсолутно значи историјско ходање у назад, какад и по неколико степеница, а то, практично значи повратак на старо, што имплицира наравно значајну реауторитаризацију друштва. Разлози за такве појаве леже у друштвеним комплексима. Као и персонални и друштвени комплекси су компензација за погрешне ставове свести, последица депривације и неусклађености жеља и тренутних могућности (способности) да се жеља оствари. Као што у индивидуалној психологији личност несвесно предузима регресију на претходно упечатљива фиксирана енергетска места сопственог психичког развоја, тако и друштво примењује исти образац: друштвена свест деградира и колективни психички живот се кристализује на претходним историјским ступњевима духовног развоја друштва, на местима древних архетипских митова чијом је енергијом увећаног несвесног капацитета на изглед лакше превладати патње и тескобе које су задесиле друштво (рат, болести, ропство, дезинтеграција, смрт,...). Дакле, “може се рећи да је опште правило да се поновна потреба за херојским симболима јавља када је егу потребно јачање – када је, да тако кажем, свесном уму потребна помоћ у неким задацима које не може да обави без ослонца

на изворне снаге које леже у несвесном¹⁰⁾. Да подсетимо, митолошки херој увек спашава чак и ако сам настрада. Обреди поновног практиковања мита дају снагу и пружају друштву и појединцу могућност да се идентификује са херојем. То је управо начин да се друштво и обичан човек у њему лише сваке своје немоћи и беде.

Евидентно је да се Косовски мит, по својој историјској значајности и енергетском емотивном набоју, природно наметнуо и предодредио да заузме место мита о хероју, али је исто тако парадигматични модел разрешења херојеве борбе у њему, у чијој је основи свесна жртва и “небеска Србија” – заправо, рационализација пораза и историјске трагедије. Такав исход херојског мита – готово супротно ономе што овакав мит треба да представља, нуди модел који, у суштини, не даје конкретну снагу и узорни путоказ за сигурно превазилажење каснијих друштвених и историјских криза, већ пре намеће жељу за субјективном прекомпозицијом стварности у стилу: ми смо вечите жртве, из чега се, врло често може проистајати мотив за сталном осветом (Косова) и исправљањем историјских неправди нанетих српском народу.

Дакле, јасно је да неспособност зрелог одговора на проблемску ситуацију рађа фрустрацију и процес регресије на претходно историјски фиксирано несвесно архетипско митолошко древно енергетско место духовног развоја. Свака таква фрустрација има за последицу снажан колективно-психолошки поремећај, поготову ако се ради о регресији на митски садржај претходно наглашене карактерологије. У сваком случају, симптоматично патолошко друштвено понашање чини масовна хистерија или неки други облик масовног лудила којем у складу са регресивним променама поновне доминације утицаја колективно несвесних формативних садржаја друштвеног карактера кореспондира снажна ерупција ауторитарности, тј. најпре страсти, сирове симултане воље за доминацијом и подређености, пре свега, вођеном агресивним понашањем које у крајњој инстанци узраста до нивоа масовног отелотворења ратничког духа спремног да силом задобије оно што се свешћу и разумом испоставило немогућим. Тако је управо и било! Рат је носио сву бруталност страсти да се исправе све неправде, да се освете све жртве, да се освети само Косово на којем су, веровало се, све неправде и почеле. Све ситне ауторитарне индивидуалне незрело-

10) Јунг, Карл Густав, *Човек и његови симболи*, Београд, Народна књига – Алфа, 1996, стр. 133.

сти и сукоби на линији нисам ја крив/а – жена је, муж је, дете је, родитељ је, комшија је, неко други је - у сваком случају нисам ја, ја сам жртва; нашле су израз у сублимираној заједничкој ауторитарној друштвеној незрелости и колективној кривњи друге нације и чак читаве Међународне заједнице (нисмо ми криви – они су, ми смо жртве)!

Повољној клими подстицаја развоја ауторитарних тенденција погодовала је и реколективизација друштвене структуре.

У условима распада политичке заједнице, ослонац и поверење који су на тај начин изгубљени, нађени су, уз френетичне аплаузе и опсесивно «свенародно јединство», у лику и делу новог вође. С пуним народним легитимитетом парламентаризам и политички плурализам постојали су само формално, као маскарада етатистичке државе иза (испред) које је, у суштини, валдао само један човек уз помоћ уске олигархијске структуре, полицијске државе и спреге са криминалом; на самовољан и незаконит начин, у сопственом интересу («у име свих нас»). Свака деколективизација политичког подсистема, односно плурализација политичке елите 90-их година у највећој мери је била спречавана, јер је владајућа групација политичку доминацију осигуравала, не само тако што је онемогућавала равноправност у изборном такмичењу, већ и суровим прогонима и затварањима опонената, не искључујући чак и извођење политичких убистава. Следећи Блондел-ова питања (Ко влада? На који начин? и У чијем интересу?) одговори иду у прилог закључку да се политички систем 90-их у Србији могао сврстати у ред ауторитарно-инегалитарних, али са снажним популистичким елементима, јер се ради о својеволјном добровољном ауторитарном даривању слободе народа на располагање вођи - «Оцу нације».

Кад је реч о економској сфери, насупротив декларативне подршке приватизацији¹¹⁾, чијим би се стварним спровођењем иначе истински ишло у правцу реафирмације тржишног пословања и предузетничке етике, држава, односно, клептократска структура моћи у њено име, није дозвољавала измицање економских полуга из сопствених «руку» командне привреде, те је чак и дошло до још

11) Према налазима истраживања Института за социолошка истраживања из периода прве половине 90-их, већина запослених (преко 80%) лоцирана је и даље у тзв. «друштвеним фирмама». Болчић, Силвано, «Измењена сфера рада» у: *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком 90-их*, Београд, Институт за социолошка истраживања, 2002. (II изд.), стр. 104.

јаче «превласти политике над економијом»¹²⁾. У условима огромне економске кризе, дошло је до снажног раслојавања друштва јер је мањина из редова криминализоване олигархије блиске вођи, из датог стања извучила екстра профит енормно богатећи се¹³⁾. Симбиоза, углавном очуване, друштвено-државно-економске и политичке сфере, заинтересована за опстајање постојећег стања, рађала је економску елиту која није могла заузети прогресивну друштвено транзицијску позицију, већ је пре, настојећи да очува своју ауторитарно доминантан положај, била један од круцијалних чинилаца «блокиране транзиције». Други пол ауторитарне отуђености, карику ауторитарне субмисивности, чинила је осиромашена маса радника економског система чија је привреда била у потпуном колапсу. Масовно сиромаштво је досегло границе борбе за преживљавање и негдашњи, какав такав, ниво економске независности грађана пре 90-их, драстичном и масовном пауперизацијом потпуно је обесмишљен. Трбухом за крухом, велики број грађана се обрео на улици, тражећи спас у «сивој економији». Супротно свим очекивањима, ауторитарни образац се наметнуо као неодољиви плаузибилни модус излажења на крај са мучним, непријатним осећањима и мислима – како сачувати голу егзистенцију. Осиромашена популација је и даље давала несумњиво импозантан политички легитимитет «вођи» који је стајао на челу поретка који је изазвао разарање друштва.

Културна вредносна матрица је дегенеризована. Услед ерозије и распада великог социјалистичког вредносног система «братства и јединства» (у чијем средишту се, и поред идеолошке функције, на нивоу међуљудске комуникације налазила релативно кохерентна хуманистичка платформа солидаристичког мутуалитета и колективистичке интеграције), огроман број грађана осећао је несигурност, дезоријентацију, аномију, отуђеност, заправо, неспособност да се самостално носи са новонасталом ситуацијом. Оваква констелација и ново прокламована вредност по себи: национализам, били су идеална подлога за снажно узрастање аутори-

12) Болчић, Силвано, «Пост-социјалистичка транзиција: контекст промена друштва Србије почетком 90-их» у: *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком 90-их*, Београд, Институт за социолошка истраживања, 2002. (II изд.), стр. 26.

13) О изразито вишој друштвеној неједнакости него у свим другим «земљама пост-социјализма» говори Болчић наводећи компаративне податке из 1996. Видети: Болчић, Силвано, «Постсоцијалистичка трансформација и друштвене неједнакости у Србији у компаративној перспективи» у: Болчић, Силвано ... et al., *Србија крајем миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот*, Београд, Институт за социолошка истраживања, 2002.

тарности која се испоставила као «сигурно» прибежиште од свих тега живљења. Средство анестезирања боли материјалне и духовне оскудице, била је идеологизирана и ретрадиционализована култура модела «удри бригу на весеље» - нико нам ништа не може. Материјал је била узорна традиција, али первертирана до крајњих граница изопачене форме традиционализма. «Добри Србин» је у сваком случају био патриота (националиста) који је поново открио православље (чије практиковање до душе није имало везе са суштинском вером и хришћанством, већ је било пуки формализам обичаја); Ако је са села био је то врли, вредни домаћин – основ «Домаћинске Србије» и вазда «окосница српске јуначке војске»; Ако је из града, био је узорни «самосвесни» лево оријентисани радник самоуправљач, спреман на одрицања – како и приличи; Међу стасавајућом омладином идоли су били тзв.. «дизелаши» - криминализовани, мачо-спортски типови у тренеркама, увек спремни на демонстрацију физичког насиља. Њихова популарност се врло лако ширила – с једне стране, због криминала који је на мноштву примера «моћних, чврстих момака» врло брзо препознат као нови и ефикасни «канал друштвене покретљивости»; с друге стране, због мачизма који је представљен и усвојен као стара добра патријархална вредност у новим (модерним) условима. Интелектуалци и студенти нису много значили, сем као «осведочени издајници и петоклонаши», те су јавно представљани као реметилачки фактор који би требало најоштрије сузбити! Насупрот њима, маси народа требало је «хлеба и игара», нешто од чега се анестезира бол, од чега се заборавља сва мука преживљавања, те је доживљај свеопште вредносне и друштвене хипокризије, упорно заклањан фаворизовањем «веселе ноншаланције заборавља» снажно подстакнуте кич турбо-фолк продукције новокомпонованог музичког опуса. Игра и песма су промовисани као пркос свима који су се заверили против нас, који су нам «хладнокрвно» учинили «толике» неправде, због којих смо жртве, али и наспрам којих ће «невини и правдољубиви српски народ» преживети и победити, јачи него икада!

У емпиријском истраживању доминантних вредносних оријентација друштва у Србији прве половине 90-их, С. Гредел је установио да «више од половине испитаника у потпуности при-

хвата традиционалистичку¹⁴⁾, нешто преко трећине холистичку¹⁵⁾ и нешто преко једне петине либералну¹⁶⁾ оријентацију.»¹⁷⁾ Према налазима, док су сељаци листом традиционалистичког опредељења, а радници упадљиво инклинирају холистичким тенденцијама, стручњаци (интелектуалци грађанског порекла) преферирају либералну провинијенцију. Део истог истраживања под вођством Б. Кузмановића који је био посвећен етничкој дистанци, забележио је драгоцене увиде у распрострањеност етноцентризма тих година у Србији. Тако, «велику дистанцу према Хрватима показује 66% испитаника који живе у селу, 54,5% из малог града, 50,4% из средњег града, 38,7% из већег града, 35,4% из великог града и 41,8% из Београда»¹⁸⁾ у коме се, како наводи аутор, због већег прилива избеглица очито нарушава јасно очитовани тренд: већа урбаност => мања етничка дистанца. Резимирајући истраживачке налазе Кузмановић закључује да се на основу емпиријске детекције: линеарног типа повезаности између ауторитарности и етничке дистанце; затим, високе корелације између ауторитарности и традиционализма; те повезаности дистанце са традиционализмом и колективизмом; може закључити да је друштву у Србији својствен изванредан ментални склоп, тзв. традиционалистичко-ауторитарни менталитет.

Истом темом, негативним утицајем традиционализма и ауторитарности на демократски развој, бави се и Загорка Голубовић. Она негативне последице традиционализма прати на два нивоа. На првом, реч је о наслеђеном традиционализму неразвијеног селског друштва које је као такво успешно и лако остварило спој са колективистичким концептом ауторитарног социјализма и комунизма. На другом, она анализира процесе ретрадиционализације

14) Традиционализам је у овом истраживању операционализован као вредносна оријентација коју чини органицизам, патријархализам, солидаризам, изолационизам и ксенофобија. Гредел, Стјепан, "Доминантне вредносне оријентације" у: *Разарање друштва, југословенско друштво у кризи 90-их*, прир. Младен Лазић, Београд, Филип Вишњић, 1994, стр. 181.

15) Исто, стр. 180. Холизам је у овом истраживању операционализован као вредносна оријентација коју чини колективизам, егалитаризам, тежња ка «реду и поретку», антиплурализам и антипарламентаризам

16) Исто, стр. 182. Либерлизам је у овом истраживању операционализован као вредносна оријентација коју чини Индивидуализам, тежња за аутономијом, утилитаризам, фаворизовање својинских права, прихватање конкуренције као пожељне у сваком смислу, пожељност партиципације у политичком животу као начина стицања «позитивне слобод».

17) Исто, стр. 186.

18) Кузмановић, Бора, "Социјална дистанца према појединим нацијама (етничка дистанца)" у: *Разарање друштва, југословенско друштво у кризи 90-их*, прир. Младен Лазић, Београд, Филип Вишњић, 1994, стр. 238.

српског друштва у контексту буђења националистичке идеологије. И резултати њених истраживања из 1993. године потврђују висок степен традиционализма у популацији Србије: сваки други испитаник фаворизује патерналистичку државу која треба да брине о егзистенцији појединца; од сваких десет, девет испитаника прихвата традиционалну вредност жртвовања појединца за породицу; исто толико гаји приврженост обичајима; а две трећине њих даје предност поштовању традиције предака.¹⁹⁾ Традиционално патријархално друштво и ауторитарни политички систем у Србији утицали су битно, према увиду З. Голубовић, на формирање друштвеног карактера чија је главна одлика ауторитарна личност, односно ауторитарни менталитет.

Тако је, у друштвеном амбијенту рата, санкција, инфлације, незапослености, сиромаштва и експанзивне ауторитарне друштвене климе, урбани (грађански, либерални) елемент у друштвеном карактеру српског друштва испрва био поново, потпуно маргинализован. Међутим, после неколико година конфузије, као да је дошло до каналисања појединачних људских незадовољстава и борба за грађанске слободе попримила је организованији облик. Рудименти цивилног друштва који су почетком 90-их били тек незнатни, потиснути у мала острвца аутономног друштвеног живота, већ после неколико година постепено бујају у читаве архипелаге сада већ острва цивилитета која су се ставила изван контроле политике и државе. Масовни, вишемесечни студентски²⁰⁾ и грађански²¹⁾ протести из 1996/97. показали су озбиљност и ведрину цивилног лице Србије у пуном светлу свог импозантног узрастања, показали су да је Београд и да је Србија «СВЕТ», тј. да грађани Србије припадају кругу модерне европске и светске културе и цивилизације, те да је патолошко и хипокризијско стање у Србији у највећем делу израз узурпације, диктатуре и терора аутократског и ауторитарног режима који се на власти одржава манипулацијама и завођењем народа, те изборним и другим крађама. На изненађење свих

19) Голубовић, Загорка, «Традиционализам и ауторитарност као препреке за развој цивилног друштва у Србији» у: Павловић, Вукашин (едитор), *Потиснуто цивилно друштво*, Београд: Еко Центар, 1995, стр. 61

20) О студентском протесту 1996/97. видети у: Милић, Анђелка, Чичкарић, Љиљана, *Генерација у протесту: социолошки профил учесника студентског протеста 96/97 на Београдском Универзитету*, Београд: Институт за социолошка истраживања, 1998.

21) О грађанском протесту 1996/97. видети у: Бабовић, М., Благојевић, М., Богдановић, М., Цвејић, С., Чичковић, Ј., Илић, В., Јојић, М., Лазић, М., Кузмановић, Б., Попадић, Д., Shrestha, М., Вујовић, С., Вулетић, В., 'Ај'мо, 'Ајде, Сви у Шетњу, Београд, Институт за социолошка истраживања, 1997.

(укључујући и саме грађане), испоставило се да цивилно друштво постаје респектабилан политички фактор јер се показало да су грађани, прибегавајући разним видовима грађанске непослушности, упорно и доследно тражећи остварење својих захтева, ипак успели да на крају, после три ипо месеца шетњи улицама Београда, пониште изборну крађу на локалним изборима. Зато се овај протест може сматрати прекретницом у постојању и даљем развоју цивилног друштва у Србији. Показало се да грађанска непослушност, као екстремни израз цивилног друштва представља најснажнији извор обликовања политичке културе отпора засноване на ненасиљу и на принципу владавине права и демократске легитимности. Иако су домети протеста били скромнији, евидентно је да му је суштински инхерентан крајњи захтев за обнову државе и друштва, за обарање поретка и режима, за радикалну промену типа јавности и политичке културе - те се у том смислу протест може сматрати изузетно значајним јер се његовим дешавањем по први пут уједињено мноштво индивидуалних незадовољстава исплатило, те је тако међусобном грађанском подршком и солидарношћу фактички извојевана прва победа над ауторитарним режимом који до тада није показивао знаке одступања.

Међутим, протести из 96/97 показали су и нешто друго, готову кад је режим посегао за организовањем «контра митинга». Показало се да је друштво у Србији дубоко подељено снажано поларизованим социјалним расцепом²²⁾ на линији опозиције: ауторитарно (=> традиционално и рурално) – либерално (=> модерно и урбано)²³⁾. С једне стране, оно још увек изразито мањинско - либерално и урбано²⁴⁾, што у њему постоји, сасвим је модерно или

22) «У покушају да се синтетизују различита одређења, за социјалне расцпе може да се каже да увек почивају на темељитим социјалним разликама из којих настају стабилне социјалне структуре. Социјални расцепи су, дакле, увек снажно структуриране поделе – имају препознатљиве, прецизно одређене социјалне носиоце.» Наведено према: Комшић, Јован, Пангић, Драгомир, Славујевић, Зоран Ђ., Основне линије партијских подела и могући правци политичког прегруписавања у Србији, Београд: Fridrich Ebert Stiftung & Институт Друштвених Наука, 2003, стр. 11

23) Наравно, демаркационо разграничење није доследно одсечно, па се можда пре може говорити о својеврсном интензивном рурал-урбан континуум.

24) Иако је Србија, сходно резултатима пописа из 1991. године којим је најзад детектована натполовичност (53%) градског становништва у укупном становништву, коначно и званично, барем демографски гледано, постала урбано друштво, градска маса становништва и даље је била пре склона малограђанским манифестацијама «паланачког духа», па је сходно тој чињеници либерално и урбано с правом названо мањинским. Иначе, кад је реч о степену демографске урбанизације почетком 90-их «и даље се налазимо на зачељу листе средњеевропских и источноевропских, односно бивших социјалистичких земаља (Бугарска – 69%, Мађарска – 66%, Чехословачка (79%), Пољска

чак и постмодерно у неким својим сегментима. С друге стране, изразитом, већинском карактеризацијом услед закаснелих процеса модернизације, садашње друштво у Србији, по својим битним особеностима, још је доминантно ауторитарно и рурално, а то значи и традиционално и патријархално, и то се испољава, између осталог, и у снажном прихватању патерналистичког типа државе и у колективистичком етосу који потискује испољавање индивидуалности и захтева подређивање појединаца колективном ентитету (партија, држава, нација, ...). Дакле, док је на страни урбаног приметна инклинација ка персоналној еманципацији и индивидуалистичким вредностима, што води основама индивидуалног и грађанског идентитета, на страни руралног, добробит заједнице, заједнички интерес и, пре (и изнад) свега, национална еманципација имају предност над интересима и потребама појединачних људских бића, па се може рећи да се колективистички етос(+ патос) намеће “као императивна друштвена норма која становништво оријентише ка групној идентификацији”²⁵⁾. У међупростору између два пола овако успостављених (идеално типских) идентитета, налазе се појединци који у зависности којем су полу ближи садрже сразмерну присутност помешаних својстава ових крајности социјалног расцепа, те је и њихов социјални идентитет формиран сходно тој чињеници.

По моме мишљењу, између две описане крајности социјалног расцепа могуће је детектовати две релативно кохерентне социјално препознатљиве групе. Једна је ближа ауторитарном (традиционалном и руралном) полу и чине је «радници полутани» који су својим свакодневним одласцима у град ипак, макар и само минимално, упили нешто од «слике града», односно, од оних индивидуалистичких вредности које су инхерентне аутентично урбаном. Друга је за нијансу мање ближа крајности ауторитарног пола социјалног расцепа о којем говоримо. Њу чине сви они које смо претходно назвали «малограђанима». То је, заправо, популација трајно пресељених из села у град, оних који су имали прилике да град и изближе упознају, те да поред значајног очувања свог ауторитар-

– 63%, Румунија – 55%, Совјетски Савез –67%)» - Наведено према: Вујовић, Сретен, «Урбана свакодневица деведесетих година» у: *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком 90-их*, Београд: Институт за социолошка истраживања, 2002. (II изд.), стр. 112-113.

25) Загорка Голубовић, *Странпутице демократизације у постсоцијализму*, Београд, Библиотека круг, 1999, стр. 104.

ног и традиционалног «погледа на свет», приме и понешто више од обичаја и духа градског живота.

Обе ове социјалне групације, заједно са свима онима који припадају крајности ауторитарног пола социјалног расцепа о којем је реч, инклинирају снажној негацији града као пребивалишта процеса рационализације; места из којег зрачи култура, цивилизација, историјска иницијатива, револуција, производња знања, односно, у крајњој линији сама слободе и њено узрастање. Ова потреба ауторитарних да, заправо, дубоко презиру све што је у вези са градом, потиче из њихове несвесне мржње урбаног због зависти на усугљености и одважности, али и способности грађанског да разумски пркоси «неизмерној снази судбине». Зато је ауторитарнима омражена свака манифестација урбаног, а посебно: различитости; мултикултурална, мултиетничка и мултиконфесионална коегзистенција; космополитска оријентација; дијалог; толеранција; емпатија. Потпуно на трагу овде изнетог одређења ауторитарности која је у вези са урбанитетом као духовном категоријом, пише и Радомир Константиновић још почетком 80-их у својој «Филозофији паланке». Одређујући дух паланке Константиновић пише: «Паланачки дух је дух једнообразности, пре свега готовог решења, обрасца, веома одређене форме ... У свету паланке важније је добро се држати устаљеног обичаја него бити личност ... Дух традиционализма је основни изражај паланачког духа ... Паланка не воли непознато, у начелу: то је једна од основних њених ознака, којом се одликује њена историја, култура, њен ментални живот ... Дух паланке је дух племена у агонији.»²⁶⁾

Има и сличних покушаја да се сва разноврсност вредносних оријентација у Србији и прецизније одреди. Тако је основни налаз Д. Пантића да је Србија почетком 90-их подељена на три дела, или «три Србије» у вредносном смислу. Прва је предмодерна и према различитим индикаторима обухвата једну трећину популације Србије, а лоцирана је претежно у руралној популацији, на југо-истоку, у брдско-планинском појасу. Нју доминантно сачињава најмање образовани део становништва, који доминантно припада старијим генерацијама. Друга Србија је недовршено модерна у вредносном смислу и обухвата готово половину становништва, лоцираног углавном у централном делу републике. Нју доминантно сачињава ниже и средње образовано становништво, већином састављено од

26) Константиновић, Радомир, *Филозофија Паланке*, Београд, Нолит, 1981, стр. 7,10, 11,15.

радника и службеника, који представљају прву генерацију оних који су напустили село, као и део млађег сељаштва. Трећа Србија се условно може квалификовати као постмодерна. Она укључује највише једну петину становништва, а чине је представници већином млађе и образоване генерације до четрдесет година. То су становници севера Србије и већих урбаних насеља, а пре свега Београда и већих универзитетских центара.²⁷⁾

У сваком случају, остало је запажено да су протести из овог периода били чиста индивидуалистичка иницијација искључиво мањинских грађанских елемената²⁸⁾, те да остали делови популације не да нису били равнодушни према овим збивањима, већ су испољили висок степен ауторитарног капацитета спремности да се и агресивно, ако је потребно, сузбија свака испољивост «погубног» «антисрпског» индивидуализма (реч је свакако најконкретније о контра-митинг²⁹⁾, али и не само о њему, већ и о свакодневним појавама развијеног антагонизма према свему грађанском).

Упркос свему, позитивна индивидуалистичка енергија узроста је сваким новим даном. Све јасније је говорила језиком самоосвешћеног грађанског активизма спремног да упорно и ненасилно

27) Пантић, Драгомир, «Доминантне вредносне оријентације у Србији и могућности настанка цивилног друштва» у: Павловић, Вукашин (ед.), *Потиснуто цивилно друштво*, Београд: Еко Центар, 1995, стр. 78-91.

28) И емпиријски налази истраживања протеста 1996/97 потврђују «да је средњи (урбани) слој чинио социјално ердиште покрета. Структура учесника према образовању укључивала је на изразито непропорцијално учешће средње (48,4%) и високо образованих (48,9%). Социо професионална структура је показала надпросечно учешће стручњака и службеника, који су заједно чинили више од поливине учесника, а заједно са студентима чак 2/3 учесника у протесту. С друге стране, детектовано је изразито ниско учешће три велике друштвене групе: радника, пензионера и пољопривредника, што је показало да је социјална основа покрета релативно уска и хомогена.» - Наведено према: Марија, Бабовић, «Актери блокаде друштвених промена и актери трансформације» у: Болчић, Силвано ... et al., *Србија крајем миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот*, Београд: Институт за социолошка истраживања, 2002, стр. 72-74.

29) О невероватној апсурдности ауторитарне загузаности учесника контра-митинга сведочи и лични пример једног студента, приатеља мог пријатеља. Залутавши у масу контра-митингаша са све знамењима студентског протеста, дотични млади господин се нашао окружен присталицама Слободана Милошевића приспелим у Београд из унутрашњости! Кад је изгледало да ће маса кренути у сурови физички обрачун са студентом, најстарији од контра-митингаша из обруча инсистирао је да се ухваћени и с троже казни: не физички, већ морално, како би се постижен евентуално «прибрао памети». На студентово изненађење, тај старији човек, са елементима традиционалне народне ношње у свом облачењу, почео је да, упирући прстом у њега (студента), гестикулативно скандира «Швабо, Швабо!» Сви из обруча прихватили су поклик и гестикулацију, и студент је на крају, после 15 минута «срамљења» прошао само са лакшим телесним повредама и аутентичном спознајом ко су и какви су заправо контра-митингаша, присталице С. Милошевића.

демонстрира своју одлучну решеност да се Србија напосредом успостави као демократско и грађанско друштво. На основе тог новог слободног друштва које треба да замени постојеће - узурпирано друштво, указивао је читав низ позитивних принципа на којима су све многобројније не-владине организације (НВО) базирале своје деловање: аутономија, асоцијативност, плурализам (друштвени и интересни), индивидуалитет и самоиницијатива, солидарност, самоорганизација и добровољност, јавност, хуманост, самопомоћ и многе друге вредности демократског друштва. Може се рећи да тих година, поготово у урбаној престоници Србије и даље, и то све интензивније, јача «сфера грађанске јавности која дели грађанске вредности компатибилне с либерално-демократским поретком, односно узгаја политичку културу примерену поменутом поретку».³⁰⁾ Дакле, стратешки циљ снага узрастајућег цивилног друштва био је, пре свега, усмерен ка постепеном ширењу новог система социјалних, либералних и хуманих вредности као основне претпоставке будућих демократских промена и изградње отвореног и толерантног друштва. Тако су се већ 1997. године, упркос блокираној транзицији назирали неки мали, али значајни аспекти измењености друштвене структуре у смеру деколективизације.

Освајањем локалне власти у великим градовима, опозиција је коначно нарушила монолитно јединство Милошевићеве власти, те се тако ушло у процес истинске плурализације политичког живота у Србији.

С друге стране, и економска сфера одише постепеном, слабашном, али каквом-таквом заменом командних регулационих принципа тржишним. На пример, долази до извесне «еманципације» предузетништва од блиске зависности и контроле власти. Док је 1993. године положај унутар владајуће елите бившег социјалистичког друштва још увек имао пресудан значај за заузимање положаја у растућем приватном сектору економије, јер је «2/3 припадника овог слоја до својих положаја дошло неком врстом конверзије позиционе моћи у приватни капитал»³¹⁾, 1997. године је овај регру-

30) Оперативна дефиниција цивилног друштва коју је дао хрватски друштвени научник – Лино Вељак. Наведено према: Вујадиновић, Драгица, «Појам цивилног друштва у савременом контексту» у: Вујадиновић, Драгица, Вељак, Лино, Гоати, Владимир, Павићевић, Веселин (уредници), Између ауторитаризма и демократије: Србија, Црна Гора и Хрватска – Цивилно друштво и политичка култура, Београд: ЦЕДЕТ, 2004, стр. 32-33.

31) Лазић, Младен, «(РЕ)Структурирање друштва у Србији током 90-их» у: Болчић, Силвано ... et al., Србија крајем миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот, Београд, Институт за социолошка истраживања, 2002, стр. 26.

тацијски модел извор статуса за «45% предузетника (до душе оних најкрупнијих – подвукао С. Ј), јер су важну улогу почели да играју и други ресурси: приватни капитал (мањих размера, који се временом увећава), код успона ситнијих предузетника, и културни капитал (образовање, пре свега) код успона стручњака»³²⁾. Дакле, иако су сви они конзервативни представници економске елите регрутовани из конзервативне политичке елите свој успех и даље базирали на старом схватању зависности економске сфере од политичког утицаја, најширем кругу све већег броја ситних, али узрастајућих предузетника почела је да «недостаје» владавина закона као претпоставка даљег напретка у послу. Непомирљивост са околностима ограничавања већег напредовање у послу претпостављеним учлањењем у владајућу странку или финансирањем странке (што је фактички била нека врста добровољног «плаћања рекета»), била је чињеница која је узрастајућу прогресивну предузетничку елиту у старту чинила жестоки противницима постојећег режима.

И кад је реч о култури, дешавају се очигледне промене. Читава културна елита већ је тада највећим бројем била, управо стуб анти-системског и про-либералног мишљења и деловања, што је слало снажну поруку јавности вршећи значајан утицај на ширу популацију. Све ово значи да се «упркос блокираној транзицији у Србији током 90-их одвијала – иако знатно успорено него у осталим пост-комунистичким земљама – одвијала адаптивна (деколективизацијска – подвукао С.Ј.) реконструкција читавог друштва.»³³⁾

Дакле, и поред чврсте контроле политичке власти (укључујући праксу репресивне полицијске државе), укидање монопола над контролом друштвене репродукције ослободило је деловање политичке, економске и културне конкуренције, те је постепена деколективизација друштвене структуре била неминовна. То је свакако ишло у прилог даљем буђењу колективне свести³⁴⁾ о потреби слободe!

32) Исто, стр. 27.

33) Исто, стр. 28.

34) Чак се и религиозност смањила са 71% из 1993. на 59% у 1999. ... Највише религиозних има, што смо и очекивали међу пољопривредницима (преко 80%), радницима који раде у пољопривреди и домаћицама – око 2/3 религиозних. Следе ... радници у услугама, индустријски радници, студенти, трговци и службеници, техничари, па приватни предузетници и руководиоци: код којих се религиозност креће од 53,5% - 58,5%. Једини са религиозношћу испод половине испитаника су: стручњаци, уметници и нижи руководиоци.» Наведено према: Типаризовић, Драгица Радисављевић, «Религија и свакодневни живот: везаност људи за религију и цркву у Србији деведесетих» у: Болчић,

Врло брзо, мрежа различитих друштвених покрета и Не-Владиних Организација (НВО) постајала је све гушћа и шира. Тако је, неочекивано брзо, конституишуће цивилно друштво у Србији постало најважнији инструмент борбе за еманципацију. Такође, од друге половине 90-их све је већи број независних медија који иако суженим опсегом фреквенција ипак успевају да широком аудиторијуму представе и реалну слику стања у Србији. Релативна слобода независних медија и њихова критичка оријентација према владајућем поретку, крајем 90-их, показује се као изузетно значајан контрабаланс, који све успешније успева да парира медијском мраку ТВ Бастиље.

У таквој констелацији и даље јача снага индивидуалне грађанске иницијативе. Чак и синдикални покрет који је традиционално био под снажним утицајем државе и владајуће структуре показује знаке постепене еманципује. Удружени грански синдикати – «Независност», који су се крајем 1991. године одвојили од тзв. државног синдиката (Савеза синдиката Србије), окупљали су све већи број радника. З. Стојиљковић оцењује да је формирање овог синдиката био еклатантан израз тежње да се синдикат еманципује од положаја трансмисије владајуће партије. То потврђује и програм овог синдиката који се, поред класичних радничких захтева за социјално економских права запослених, право на партиципацију запослених и радничко акционарство, као и право на слободно синдикално организовање и заштиту од селективне примене и угрожавања синдикалних права и слобода; својим програмским циљевима деловања одређује и за демократски развој и организацију друштва, уз пуно успостављање и заштиту људских слобода и права за све грађане.³⁵⁾

У опозицију постојећој политичкој диктатури и идеологији сврставало се све више људи. Урбано поново преузима иницијативу. После 1999., ратних страдања под бомбардовања Србије од стране НАТО алијансе, највећи део грађана освешћено увиђа да је ауторитарни режим одговоран за тежак положај земље. Иако су масовне демонстрације 5 октобра 2000. године напакон збациле диктаторски режим, борба за деауторитаризацију друштвеног ка-

Силвано ... et al., *Србија крајем миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот*, Београд: Институт за социолошка истраживања, 2002, стр. 224, 226.

35) Стојиљковић, Зоран, «(Не)могућност аутономног деловања синдиката у Србији» у: Павловић, Вукашин (едитор), *Потиснуто цивилно друштво*, Београд, Еко Центар, 1995, стр. 495.

рактера, овим чином, тек је ушла у фазу отварања ширих развојних перспектива. Транзиција је имала тек да почне, а нове(старе) тегобе и препреке друштвеног развоја наставиле су да тиште, и то тачно онолико колико су грађани то омогућавали и дозвољавали!!!

Sasa Jovancevic

THE EFFECT OF AUTHORITARIAN TENDENCIES IN SERBIA DURING THE NINETIES OF TWENTIETH CENTURY

Summary

Everything that has been going on in the last decade of the twentieth century in Serbia was not an accident, but it was directly related to a social character of Serbia dominated by authoritarianism! Although in the end of 1980s in the period slightly before the fall of communism there was a certain minor part of intellectual elite that was democratically oriented to the extent of being capable of leading Serbia into the process of further liberalization, the people were more oriented to understand and accept the approach of authoritarian leaders, or more precisely said, the approach of one of the leaders that imposed himself as “the only and the right one” choice through his own authoritarian capacity. Living almost fifty years in a totalitarian communist political regime, the masses were suddenly given a pluralistic political option with the rights and freedom of the speech, association, action and political choice and also the market economy and it seemed to them to be a frightening burden of a shockingly great dose of freedom. The lack of knowledge on the ruling in such constellation provoked a terrible anxiety or the fear of freedom and one’s own decision-making and responsibility.

According to Erich From, and I agree with his opinion, some sort of “escape from freedom” with the help of authoritarianism happens when one individual is given too much freedom for which he/she is not ready yet and is not capable of dealing with it. As a consequence such individuals gain a strong impulse to get rid off any aspiration toward individuality and go back to “the warmth of authoritarian lull” of living under the rules imposed by somebody else. This is certainly one of the ways to explain why the men and women in Serbia at the beginning of the 1990s paradoxically used the offered right of choice (implementation of political pluralism and market economy) to escape out from it into “the warmth” of authoritarian alienation.

In any case, it is exactly this authoritarian social character that was the basis for the appearance of an authoritarian type of personality and it was the main element of social happenings in Serbia in 1990s.

Key Words: Serbia in 1990s, authoritarianism, submission, domination, "escape from freedom", social character, collective conscience, social structure, urban, rural, modern, traditional

ЛИТЕРАТУРА

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D. J., & Sanford, R. N., *The authoritarian personality*, New York: Harper and Row, 1950
- Болчић, Силвано, *Тегобе преласка у предузетничко друштво: Социологија транзиције у Србији почетком 90-их*, Београд, Института за Социолошка истраживања Филозофског факултета, 1994.
- Болчић, Силвано; Благојевић, Марина, Лазић, Младен, Вујовић, Срећен, Милић, Анђелка, Томановић, Смиљка – Михаиловић, *Друштвене промене и свакодневни живот: Србија почетком 90-их*, Београд, Институт за социолошка истраживања факултета, 2002. (II издање)
- Болчић, Силвано, "Раст приватног сектора и предузетништва у Србији током 90-их" у: Болчић, Силвано ... (et al.), *Србија крајем миленијума: разарање друштва, промене и свакодневни живот*, Београд, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, 2002.
- Бабовић, Марија... (et al.), *'Ај'мо, 'Ајде, Сви у Шетњу*, Београд: Институт за социолошка истраживања, 1997.
- Чупић, Чедомир, *Политика и зло*, Београд: Чигоја, 2001.
- Фром, Ерих, *Ауторитарност и породица*, Загреб: Напријед, 1984.
- Фром, Ерих, *Бекство од слободе*, Загреб: Напријед, 1984.
- Фром, Ерих, *Човек за себе*, Загреб: Напријед, 1984.
- Фром, Ерих, *Здраво друштво*, Загреб: Напријед, 1984.
- Голубовић, Загорка, Кузмановић, Бора, Васовић, Мирјана, *Друштвени карактер и друштвене промене у светлу националних сукоба*, Београд: Институт за друштвену науку и филозофију, Филип Вишњић, 1995.
- Голубовић, Загорка, *Странпутице демократизације у постсоцијализму*, Београд, Библиотека круг, 1999.
- Голубовић, Загорка, Спасић, Ивана, Павићевић, Ђорђе, *Политика и свакодневни живот: Србија 1999 - 2000*, Београд, Институт за филозофију и друштвену теорију, 2003.
- Јованчевић, Саша, "Ауторитарност као елемент друштвеног карактера и чинилац друштвене интеракције полова" у: *Филозофија и друштво*, XXII-XXIII, Београд, Институт за филозофију и друштвену теорију, 2003.

- Јовићевић, Миленко, *Психологија архетипа – мит и стварност*, Београд, Војно издавачки завод, 2004.
- Јунг, Карл Густав, *Човек и његови симболи*, Београд, Народна књига – Алфа, 1996.
- Константиновић, Радомир, *Филозофија Паланке*, Београд, Нолит, 1981.
- Кузмановић, Бора, “Ретрадиционализација политичке културе” у: *Фрагменти политичке културе*, Београд, Институт за друштвене науке, 1998.
- Лазић, Младен, прир., *Разарање друштва: Југословенско друштво у кризи 90-их*, Београд, Филип Вишњић, 1994.
- Лазић, Младен, “(РЕ)Структурирање друштва у Србији током 90-их” у: Болчић, Силвано ... et al., *Србија крајем миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот*, Београд, Институт за социолошка истраживања, 2002.
- Милић, Анђелка, Чичкарић, Љиљана, *Генерација у протесту: социолошки профил учесника студентског протеста 96/97 на Београдском Универзитету*, Београд, Институт за социолошка истраживања, 1998.
- Павловић, Вукашин (едитор), *Потиснуто цивилно друштво*, Београд, Еко Центар, 1997.
- Павловић, Вукашин, *Цивилно друштво и демократија*, Београд, Чигоја, 2004.
- Петровић, Небојша, *Путеви истраживања ауторитарности*, Београд, Задужбина Андрејевић, 2001.
- Петровић, Сретен, *Митологија, култура и цивилизација*, Београд, Чигоја, Салус, 1995.
- Рот, Никола, *Основи социјалне психологије*, Београд, Завод за наставна средства и уџбенике (9. изд.), 1994.
- Становчић, Војислав, “Ауторитет и ауторитаризам” у: *Енциклопедија политичке културе*, Београд, Савремена администрација, 1993.
- Шушњић, Ђуро, “Мит” у: *Религија*, Београд, Чигоја штампа, 1998., стр. 129-149.
- Вујовић, Сретен, *Град у сенци рата: огледи о граду сиромаштву и сукобима*, Београд, Институт за социолошка истраживања, 1997.

Resume

In my opinion, between the two abovementioned polarized extremes in the social gap, it is possible to point out two relatively coherent socially recognizable groups. One of them is much closer to an authoritarian (traditional and rural) pole and is consisted of “workers “polutani” – “coming from rural areas”)who, having been exposed to daily commuting to the cities, even to a minimum extent,

have absorbed something out of “the city picture”, that is, those individualistic virtues that are inherent to authentic urban ones. The other group is to some extent less close to the authoritarian pole in the abovementioned social gap. It is consisted of all the people who were previously labeled as “malogradjani”. This notion is related to the population of permanent immigrants from villages to cities, who have had opportunities to closely get to know the cities and to add something of the spirit, manners and customs of urban life to their significantly preserved authoritarian and traditional “views on the world”.

In any case, it has been observed that the protests dating from this period were a purely individualistic initiation of exclusively minority citizen subjects and that the other parts of the population not only that were not indifferent toward these happenings, but also did exhibit a high level of authoritarian capacity of readiness to even aggressively, if necessary, suppress any expression of “disastrous” “anti-Serbian” individualism (the word here is certainly and most concretely about a contra-meeting, and not only it, but also about some daily phenomena of the developed antagonism toward anything citizen-like.)

Овај рад је примљен 11. септембра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2010. године.

*Миодраг Радојевић**

Институт за политичке студије, Београд

ИСКУСТВА ОМБУДСМАНА У СРБИЈИ**

Сажетак

Аутор у чланку анализира праксу и институционалне моделе омбудсманске функције у Републици Србији. Омбудсман је један од облика институционалне заштите права и слобода и контроле државне управе. На различитим територијалним нивоима власти и у више области је успостављено око 30 омбудсмана. Њихов положај је различит, али искуства су слична. Статистички посматрано, повећава се број притужби и обраћања омбудсменима. Међутим, неадекватни капацитети (кадровски, технички и финансијски) и недостаци у нормативном поретку онемогућавају да омбудсмани ефикасније остварују своје надлежности. У наредном периоду је потребно да се независност и самосталност омбудсмана потпуније гарантује, успоставе услови за његово несметано функционисање и предузму мере у правцу реформе управе и правног система.

Кључне речи: омбудсман, заштита људских права, демократија, владавина права, подела власти, контрола управе, Заштитник грађана, покрајински омбудсман, локални омбудсман, повереник за равноправност, повереник за слободан приступ информацијама од јавног значаја, универзитетски омбудсман.

* Истраживач-сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

I. НАСТАНАК И РАЗВОЈ ИНСТИТУЦИЈЕ ОМБУДСМАНА

Омбудсман је независан и самосталан државни орган који, по правилу, бира парламент у циљу заштите људских права и вршења надзора над јавном управом.¹⁾ Од увођења првог омбудсмана је протекло више од два века, а данас је присутан у већини земаља у свету.²⁾ И тај процес није окончан, већ се наставља.³⁾ У међувремену, у оквиру Уједињених нација и Европске уније, прокламовани су стандарди установљавања и деловања омбудсмана. Популарност и привлачност омбудсмана је и у чињеници да, упркос околности да не располаже класичним овлашћењима државне власти, благотворно делује на развој других државних институција и демократских процеса.⁴⁾

Јединствени модел функционисања и организације омбудсмана не постоји, већ свака држава настоји да његов карактер и природу прилагоди својим потребама. Те разлике се испољавају већ на први поглед, у називу овог органа (заштитник грађана, народни правобранилац, медијатор, правобранилац права грађана, омбудсман за права грађана, парламентарни повереник за управу итд), опсегу овлашћења и надлежности, у условима и начину избора (избор од стране парламента или извршне власти) и уређивању других питања (мандат и јемства независности, поступак по притужби итд.).

Потреба за регулисањем независних регулаторних тела, као што је омбудсман, посебно је изражена у тзв. посткомунистичким земљама. Транзициони процеси преобраћаја командне у тржишну привреду, једнопартијског у вишепартијски систем, репресивне полицијске државе у правну државу и комунистичког правног поретка у систем владавине права повезани су с бројним негативним појавама. У вакууму транзиције, када је ауторитет државне репресије нестао а није установљен кредибилитет и интегритет јавних

1) О томе и више: L. C. Reif, „Introduction“, in: L. C. Reif (ed.), *The International Ombudsman Anthology, Selected Writings from the International Ombudsman Institute*, International Ombudsman Institute, The Hague, 1999, стр. XXII.

2) Од 47 чланица Савета Европе само две чланице нису установиле националног или регионалног омбудсмана. У Европској унији од 27 чланица, две чланице немају омбудсмана на националном нивоу. Видети: G. Kucsko-Stadlmayer (ed.), *European Ombudsman-Institutions*, Springer Wien–New York, 2008, стр. 2.

3) Омбудсман постоји у више од 130 земаља у свету, а недавно је и Турска, након усвајања уставних амандмана, предвидела његово увођење.

4) S. V. Anderson, *Ombudsman readings*, International Research Institute, Edmonton, Canada, 1980, стр. 32–35.

институција и установа, нова „правила игре“ нарочито злоупотреба политичка власт. Оличена у влади и јавној управи, склона је сваковрсним облицима гажења етичких и правних норми, попут корупције и непотизма. Задатак омбудсмана је да се супротстави таквом понашању. Вршењем основне функције, контролом законитости и целисходности рада јавне управе, омбудсман посредно утиче и на поштовање начела уставности и законитости и поделе власти, креирање правног поретка и јачања политичке свести грађана. Упознате с таквом природом и карактером ове институције, посткомунистичке државе су извршиле његову конституционализацију и имплементирање у своје институционалне системе. Србија је то учинила као једна од последњих европских држава.

У Србији је институција омбудсмана по први пут законски уређена 2002. године, најпре на локалним нивоима (у јединицама локалне самоуправе и Аутономној Покрајини Војводини), а три године доцније и републичким законом о Заштитнику грађана. У међувремену, на територији Републике Србије, на простору Косова и Метохије, од средине 2000. године је уређена институција међународног омбудсмана (Ombudsperson institution in Kosovo) под јурисдикцијом УНМИК-а (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo).⁵⁾

Омбудсман је конституционализован тек Уставом од 2006. године. Изабрани су и омбудсмани у областима за заштиту права на слободан приступ информацијама од јавног значаја и заштиту равноправности а у поступку је и установљавање дечијег омбудсмана.⁶⁾ Под називом омбудсман, институција намењена заштити права студената и професора и подизању квалитета образовног процеса институција је уређена у оквиру Универзитета у Београду и појединим његовим факултетима.

Према територијалној организацији разликујемо:

- републичког или националног омбудсмана (Заштитник грађана)
- покрајинског (регионалног) омбудсмана и

5) За првог омбудсмана је изабран Марек Антони Новицки, пољски адвокат, коме мандат од 2005. године није продужен већ је ова институције пренета у надлежност тзв. локалних органа власти. О томе више: М. Радојевић, „Заштита људских права на Косову – искуства међународног омбудсмана“, *Херметикус*, бр. 3–4/2007, Центар за унапређивање правних студија, стр. 72–84; J. Stern, „Serbia“, in: G. Kucsko-Stadlmayer (ed.), *European Ombudsman–Institutions*, стр. 380–385.

6) Омбудсман за права детета је предвиђен у Предлогу закона о Заштитнику права детета, који се у скупштинској процедури налази од децембра 2008. године. Видети: <http://www.parlament.rs/content/lat/akta/predzakoni.asp>

- локалне омбудсмане (заштитници грађана у јединицама локалне самоуправе).

Према различитим областима делокруга заштите постоје:

- омбудсмани општег типа,
- специјализовани и
- секторски омбудсмани.

Пракса, искуства и проблеми ових омбудсмана су разнолики, али се могу свести и на заједничке одлике. Њихово уређивање је било некоординисано, отежано недостатком кадровских, техничких и материјалних услова. Поред почетних проблема у раду, омбудсмани су се суочавали и с непознавањем његове улоге и надлежности од стране грађана. Сходно порасту броја притужби и присутности у јавности, приметно је да њихова улога постаје све значајнија. Истовремено, омбудсмани се сусрећу и са отпорима и притисцима у локалним срединама али и државним институцијама.

II. ДОСАДАШЊА ИСКУСТВА

1. Заштитник грађана

Законом од 2005. године установљен је омбудсман парламентарног типа под називом – Заштитник грађана. Заштитник грађана је уређен и уставном нормом годину дана доцније.⁷⁾ У складу с класичном омбудсманском концепцијом,⁸⁾ он је „независан државни орган који штити права грађана и контролише рад органа државне управе, органа надлежног за правну заштиту имовинских права и интереса Републике Србије, као и других органа и организација, предузећа и установа којима су поверена јавна овлашћења”.

Заштитник грађана контролише законитост и целисходност јавне управе, али су највиши државни органи изван његовог надзора. Народна скупштина, председник Републике, Влада, Уставни суд и правосуђе (судови и јавна тужилаштва) су изузети од омбудсманске контроле (члан 138, став 2. Устава РС).⁹⁾ Такво становиште брани се потребом за поштовањем начела поделе власти и независности судства и прихваћено је у већини држава. Изузетци су, рецимо, Шведска где је омбудсману дозвољено да контролише

7) Видети: чл. 55. став 5, члан 99. став 2. тачка 5, члан 105. став 2. тачка 14. чл. 107. и 138.

8) Видети: Д. Милков, „Предговор”, у: *Закон о Заштитнику грађана*, ЈП „Службени гласник”, Београд, 2005, стр. 20.

9) Видети у вези са чланом 17, став 3. Закона о Заштитнику грађана.

рад судова, а финском Парламентарном омбудсману је уставном одредбом дозвољено да врши надзор над законитошћу одлука и активности Владе, министара и председника Републике.¹⁰⁾

Омбудсман је државни орган који је организационо и функционално издвојен из управе, а чија је независност и самосталност обезбеђена и одговарајућим јемствима. Законодавац је изричитом нормом одредио да на рад и поступање Заштитника грађана нико нема право утиче, као и да он своју функцију обавља у оквиру домаћих правних прописа и потврђених међународних уговора и општеприхваћених правила међународног права (члан 2. ЗоЗГ). Независност Заштитника грађана је, међутим, доведена у питање уставном дикцијом по којој он за свој рад одговара Народној скупштини (члан 188. став 5), као и правом вршења надзора приликом подношења његових извештаја.¹¹⁾ Расправа о извештају отвара врата политичком утицају на независност и самосталност омбудсмана.

Вршење функције Заштитника грађана је неспојиво са чланством у политичким странкама (члан 55. став 1. Устава). Он ужива имунитет у истом обиму и под истим условима као и народни посланици (члан 105. став 2. тачка 7. Устава). О имунитету одлучује Народна скупштина већином гласова свих народних посланика. Независност омбудсмана је подупрta и финансијском и релативном организационом самосталношћу (чл. 37–38. ЗоЗГ). Међутим, његова организациона самосталност је ограничена правом Народне скупштине да даје сагласност на опште акте о организацији и систематизацији послова стручне службе, а финансијска независност у пракси није у поступности успостављена.¹²⁾

Народна скупштина бира и разрешава простом већином народних посланика Заштитника грађана (члан 99. тачка 5. и члан 138. ст. 3. и 4. Устава). Уставном нормом је дерогирана законска одредба по којој се Заштитник грађана бирао простом већином присутних посланика, али нису прихваћене примедбе експерата да се утврди квалификована парламентарна већина за његов избор. Квалификована већина је у функцији легитимности и незави-

10) Упор.: чл. 112 и 113. Устава Финске од 1999. године и члан 1. Закона о парламентарном омбудсману од 2002. године.

11) Члан 237. Пословника Народне скупштине Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 52/10.

12) Више о томе: Заштитник грађана, *Редован извештај за 2009. годину*, Београд, 2010, стр. 130 (штампано издање).

ности омбудсмана и стицања његовог ауторитета пред државном управом и грађанима. Омбудсман не сме да буде инструмент политичке воље владајуће већине, па се и у упоредном законодавству поверење будућем омбудсману изражава политичким консензусом у виду квалификоване већине.

С обзиром на то да Заштитник грађана није био изабран до доношења Устава, иако је Закон уредио да се то учини до 24. марта 2006. године, Уставним законом за спровођење Устава Републике Србије је прописано да Народна скупштина у току првог заседања усклади матични закон и изабере омбудсмана (члан 5. став 1). И ови рокови су прекорачени, па је први Заштитник грађана изабран тек средином 2007. године.¹³⁾

Институција Заштитника грађана на прве тешкоће је наишла приликом конституисања али и обезбеђивања кадровских (избор заменика и других запослених) и техничких услова (простор, информациона и комуникациона структура, транспорт) и финансијских средстава за рад. Заштитник грађана неиспуњавање ових законских обавеза није приписао недостатку политичке воље или објективним тешкоћама, већ „несистематичности, неорганизованости, неодговорности и корупцији на различитим нивоима извршног апарата“.¹⁴⁾

У циљу остваривања своје супстанцијалне надлежности, контроле поштовања права грађана, Заштитник грађана има право: на законодавну иницијативу (члан 107. став 2. Устава); да поднесе иницијативу за измену или допуну закона, других прописа и општих аката; да даје мишљење Влади и Народној скупштини на предлоге закона и других прописа (члан 18. ЗоЗГ); да покрене поступак пред Уставним судом за оцену уставности и законитости закона, других прописа и општих аката којима се уређују питања која се односе на слободе и права грађана (члан 168. став 1. Устава); да препоручи разрешење функционера који је одговоран за повреду права грађана, односно да иницира покретање дисциплинског поступка против запосленог у органу управе који је непосредно одговоран за учињену повреду; да поднесе захтев надлежном органу, односно пријаву за покретање кривичног, прекршајног или другог одговарајућег поступка ако нађе да у радњама функционера

13) За избор Саше Јанковића, првог Заштитника права грађана, гласало је 143 народна посланика. Он је ступио на дужност 23. јула 2007. године.

14) Заштитник грађана, *Извештај за 2007. годину*, Београд, 15. март 2008, стр. 11 (штампано издање).

или запослених у органима управе има елемената кривичног или другог кажњивог дела (члан 20. ЗоЗГ). Заштитник грађана делује и превентивно, па у циљу унапређења управе и заштите људских права, пружа и добре услуге, посредује у односима између органа управе и грађана, даје савете и мишљења о питањима из своје надлежности (члан 24. став 2. ЗоЗГ).

Повреде права грађана утврђују се у посебном, формалном поступку. Поступак се покреће по притужби грађана или по сопственој иницијативи. На основу досада презентираних годишњих извештаја омбудсмана, у периоду од 2007. до 2009. године, квантитативни показатељи (пораост броја поднетих притужби и обраћања) показује пораст потребе грађана за овим моделом институционалне заштите својих права. С друге стране, Заштитник грађана је констатовао да институција није у могућности да у примереним роковима одговори на притужбе грађана због неадекватних капацитета. Однос државне администрације према грађанима није задовољавајући.¹⁵⁾

У вршењу нормативне делатности, Заштитник грађана је имао веома активну улогу нарочито током 2009. године. Он је поднео више иницијатива за измену Закона и подзаконских аката, амандмана на предлоге појединих закона и иницијатива за оцену уставности и дао више мишљења на предлоге закона и других прописа. Народна скупштина и министарства су делимично усвојиле иницијативе, амандмане и мишљења.

Заштитник грађана је у свом последњем годишњем објављеном извештају позвао државне органе на потпуну сарадњу и да „спроводе препоруке, мишљења и друге акте тог и других независног државног органа“, као и да се подстакне ширење мреже локалних омбудсмана.

2. ЛОКАЛНИ ОМБУДСМАНИ

2.1. Покрајински омбудсман

Покрајински омбудсман за Војводину је уређен Законом о утврђивању одређених надлежности Аутономне Покрајине Војво-

15) Заштитник грађана, *Редован извештај за 2009. годину*, Београд, 2010, стр. 11 (штампано издање).

дине¹⁶⁾ и Одлуком о Покрајинском омбудсману.¹⁷⁾ Седиште покрајинског омбудсмана је у Новом Саду, а његове локалне канцеларије су у Суботици и Панчеву. За првог покрајинског омбудсмана је изабран Петар Теофиловић који је ступио на ову дужност 30. септембра 2003. године. Након истека његовог мандата, који за разлику од националног омбудсмана износи шест година, Дејан Јанча је преузео функцију. Он је преминуо у јуну 2010. године.

Рокови за избор првог Покрајинског омбудсмана су прекорачени, као и у случају републичког Заштитника грађана. Покрајински омбудсман, ипак, изабран је квалификованом двотрећинском већином, што је требало да најави и спремност политичке власти да пружи пуну подршку овој институцији.¹⁸⁾ Иако правни факултет није услов за избор омбудсмана, оба покрајинска омбудсмана су испуњавала и овај неписани захтев.

Покрајински омбудсман је независан и самосталан државни орган, чија је надлежност територијално омеђена на надзор и контролу рада покрајинских и општинских органа и управа, организација и јавних служби чији је оснивач Покрајина. Делокруг надлежности и поступак су одређени у стандардима омбудсманског положаја.

Проблеми, који су се касније јавили у раду републичког Заштитника грађана, пратили су и прве кораке установљавања и успостављања Покрајинског омбудсмана. Посебна врста проблема за Покрајинског омбудсмана је његов нормативни положај. Наиме, Одлука о Покрајинском омбудсману није усклађена с другим покрајинским прописима, што доводи до проблема у његовом односу с покрајинским органима власти. Нова врста проблема је преклапање надлежности и координација рада са републичким омбудсманом. У том смислу, Покрајински омбудсман поступа и као први, основни степен омбудсманске заштите.

Према статистичким подацима, број обраћања и притужби грађана Покрајинском омбудсману смањило се у раздобљу од 2004. до 2006. године, што се објашњавало и чињеницом да су грађа-

16) Чланом 54–ч. Закона је прописано је да „Аутономна покрајина, преко својих органа, установљава функцију покрајинског грађанског браниоца (омбудсман), као и његова овлашћења и начин њиховог остваривања“, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 6/02.

17) Видети: „Службени лист АП Војводине“, бр. 23/02, као и *Одлуку о изменама и допунама Одлуке о покрајинском омбудсману* од 8. априла 2004. године.

18) Видети: члан 5. став 1. Одлуке о Покрајинском омбудсману.

ни боље упознати с надлежностима ове институције.¹⁹⁾ У наредном периоду дошло је до повећања броја представки, али је и даље приметан проблем с ненадлежним и неблаговременим представкама.²⁰⁾ Највећи број представки се односи на области урбанизма, просторног планирања, заштите животне средине и комуналних делатности рада и социјалне политике, као и заштите права из радног односа и социјалних права. Омбудсман је, том приликом, скрећу пажњу на неефикасно и споро решавање органа локалне самоуправе по захтевима грађана. Наведени закључак сведочи у корист ширења мреже омбудсмана на локалном нивоу.

2.2. Локални омбудсмани

Могућност установљивања омбудсмана (грађанског браниоца) на локалном нивоу је предвиђена чланом 126. Закона о локалној самоуправи од 2002. године.²¹⁾ Грађански бранилац, у складу с традиционалном улогом омбудсмана, штити индивидуална и колективна права грађана и врши општу контролу рада управе и јавних служби. О појавама незаконитог и неправилног рада локалне управе, грађански бранилац упозорава управу и јавне службе, упућује им препоруке и критике и о томе обавештава скупштину јединице локалне самоуправе. Законодавац је одредио и да су органи управе јединица локалне самоуправе дужни да грађанском браниоцу дају податке и информације од значаја за вршење његових овлашћења. Грађанског браниоца бира скупштина јединица локалне самоуправе „из реда угледних и политичких непристрасних личности“. Статутом и другим општим актом јединица локалне самоуправе уређују се надлежност и овлашћења, начин поступања и избора и престанак дужности грађанског браниоца.

Рестриктиван приступ законодавца уређивању нормативног положаја локалног омбудсмана је био оправдан са становишта флексибилности и недостатка сродног институционалног окружења. Јединице локалне самоуправе су имале екстензивну могућност примене различитих решења у регулисању ове институције. С друге стране, обазривост законодавца је мотивисана и чињеницом да

19) Упоредити: П. Теофиловић, „Покрајински омбудсман АП Војводине – прве три године“, у: С. Лилић, W. Kälin, *Локални омбудсман, упоредна искуства: Србија, Босна и Херцеговина и Швајцарска*, Швајцарска агенција за развој и сарадњу, Програм подршке општинама, Краљево, 2007, стр. 50.

20) *Извештај Покрајинског омбудсмана за 2009. годину*, стр. 6, доступно на: <http://www.ombudsmanpv.org>

21) *Службени гласник РС*, бр. 9/02.

је то институција која се по први пут уводи у правни систем Србије. Експериментисање у овој области, могло би допринети већој штети него користи. Стога се очекивало да би новим прописима (уставом и законом о републичком омбудсману) били исправљени недостаци, као и да би била уређена питања о односу републичког и локалног омбудсмана и разграничене њихове надлежности. Међутим, то неће бити учињено ни пар година касније. Положај заштитника грађана је и у новом Закону о локалној самоуправи „остао недоречен“.²²⁾

Новим законом о локалној самоуправи од 2007. године промењен је назив локалних омбудсмана у складу са Уставом, сужен је делокруг њиховог рада и уређена је могућност конституисања заједничког омбудсмана за две или више јединица локалне самоуправе. (члан 97).²³⁾ Омбудсман у јединицама локалне самоуправе је по називу уподобљен са институцијом омбудсмана на републичком нивоу, како би се отклониле термилошке нејасноће.²⁴⁾ Заштитници грађана у јединицама локалне самоуправе (општинама, градовима и граду Београду, прим. аутора) су надлежни да:

- контролишу поштовање права грађана и
- утврђују повреде учињене актима, радњама или нечињењем органа управе и јавних служби под условом да се ради о повреди прописа и општих аката јединица локалне самоуправе.

Локални омбудсмани грађана контролишу законитост и целисходност органа управе у јединицама локалне самоуправе. Претходни законодавац је због непрецизне норме дао могућност ширег тумачења делокруга омбудсмана. Заштитник грађана контролише рад управе у јединицама локалне самоуправе, комунална предузећа, установе и друге организације које врше јавну службу, као и вршиоце поверених послова.²⁵⁾ Дакле, он не може да поступа по притужбама против поступања и нечињења републичких органа и организација. Оба законска решења не садрже општу клаузулу као и гаранције независности и самосталности омбудсмана у јединицама локалне самоуправе.

22) Б. Милосављевић, *Систем локалне самоуправе у Србији*, Стална конференција градова и општина, Београд, 2009, стр. 90.

23) Закон о локалној самоуправи, *Службени гласник РС*, бр. 129/07.

24) Видети и члан 52. Закона о главном граду, *Службени гласник РС*, бр. 129/07.

25) Упоредити: члан 7. Закона о локалној самоуправи.

Конституисање локалних заштитника грађана је факултативно, као и по старом закону, али је законодавац сада предвидео могућност да две или више јединица локалне самоуправе установе заједничког омбудсмана. Поменуто решење је у практичном смислу оправдано, јер се на тај начин превазилазе проблеми у финансирању ове институције. Управо је ова врста проблема, недостатак средстава у буџетима јединица локалних самоуправа, односно „професионални и финансијски капацитети“, наведена као једна од основних препрека или оправдање за спор темпо успостављања локалних омбудсмана или веома мали број општина у којима је установљен заштитник грађана.²⁶⁾

Већина јединица локалне самоуправе је предвидела установљавање омбудсмана у својим статутима још 2002. године,²⁷⁾ али то право неће користити. У међувремену, до јула 2010. године, заштитник грађана је уведен у граду Београду и његове четири од укупно шеснаест градских општина (Вождовцу, Врачару, Гроцки и Раковици), једанаест од 23 града (Врању, Зрењанину, Крагујевцу, Краљеву, Ниш, Нови Сад, Панчеву, Смедереву, Сомбору, Суботици и Шапцу) и четири од укупно 150 општина (Бачкој Тополи, Бечеју, Дољевцу и Смедеревској Паланци).

„Мапа“ успостављања локалних омбудсмана наводи на следеће закључке. Прво, по правилу је уз извесне изузетке изостало њихово имплементирање у национално мешовитим срединама. То посебно забрињава, јер би у овим срединама његово деловање било драгоцено у правцу отклањања евентуалне мајоризације по националном основу и других облика дискриминације. Друго, они су изабрани у већим насељеним местима и није искоришћена могућност установљавања заједничких омбудсмана за више мањих локалних срединама.

Тешкоће у конституисању локалних омбудсмана резултат су и недостатка воље локалних органа власти да уреде независна тела контроле извршне власти. Тако су у појединим општинама, уместо статутима, регулисани одлукама о организацији управе. То извито-

26) П. Dimitrijević, „Do We need Local Ombudsman – Protector of Human Rights“, *Facta Universitatis, Law and Politics*, Vol. 3, N°1, 2005, Niš, str. 29; Д. Вујчић, „Локални омбудсман у Србији (са посебним освртом на општину Краљево), у: С. Лилић, W. Kálin, *Локални омбудсман, упоредна искуства: Србија, Босна и Херцеговина и Швајцарска*, Швајцарска агенција за развој и сарадњу, Програм подршке општинама, Краљево, 2007, стр. 40–41.

27) Преузето од: Ј. Јеринић, „Нова институција: грађански бранилац“, *Локална самоуправа, прописи и пракса*, бр. 2/2008, стр. 52.

перује прави смисао институције омбудсмана, јер он постаје организациони део управе уместо да буде орган њеног парламентарног надзора. У појединим јединицама локалне самоуправе је уређено да је у делокругу извршне власти право да да претходну сагласност на акте о унутрашњој организацији и систематизацији радних места у стручној служби браниоца. То је кршење начела поделе власти и у нескладу је с међународним стандардима самосталности омбудсмана.²⁸⁾ Неопходно је да законодавац изменама прописа уреди гаранције независности локалних омбудсмана, али и облигаторни карактер њиховог увођења у јединицама локалне самоуправе.

Поред проблема приликом конституисања, присутна је и пракса опструкције па и вршења притисака на поступање омбудсмана. У појединим случајевима, сукоб омбудсмана са органима локалне самоуправе резултирао би и његовом сменом. Тако је локални заштитник грађана у Крагујевцу разрешен дужности због „прекорачења овлашћења локалног омбудсмана“, након што је градска управа одбила да му пружи информацију о броју запослених у градској управи.²⁹⁾ Поред наведених проблема, постоје и проблеми са обезбеђивањем адекватних техничких услова за смештај и просторија за рад, набавке опреме и кадрова у стручној служби омбудсмана, па и исплате њихових зарада. Због сукоба с председником општине, заштитнику грађана у једној општини више месеци није исплаћивана зарада.

Грађани се најчешће обраћају локалним омбудсманима с циљем решавања различитих комуналних проблема, као што су висина рачуна за комуналне трошкове, проблем бесправне градње, заштита животне средине, али и заштита њихових права из радног односа и употребе језика и писма у националном мешовитим срединама.³⁰⁾

Досадашња пракса локалних омбудсмана доказује претпоставку да су грађанима потребни додатни механизми заштите људских права на локалном нивоу. Грађани се у великом броју случајева обраћају локалним омбудсманима. Њихова предност у том случају

28) И. Милинковић, *нав. дело*, стр. 237.

29) Видети: http://www.ercbgd.org.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=60&Itemid=.. (преузето 25. септембра 2010).

30) Видети: В. Арсић, „Искуства општине Зрењанин – искуства“, у: С. Лилић, W. Kälin, *Локални омбудсман, упоредна искуства: Србија, Босна и Херцеговина и Швајцарска*, Швајцарска агенција за развој и сарадњу, Програм подршке општинама, Краљево, 2007, стр. 65–67; *Искуства Заштитника грађана града Суботице у заштитници људских и мањинских права у локалној заједници*, стр. 4–8;

је у томе што су они ближи грађанима и боље познају локалне прилике и проблеме од републичког Заштитника грађана. У сарадњи са централним омбудсманом, они могу ефикасно предупредити незаконита понашања државне управе и спречити кршења људских права.

3. ПОВЕРЕНИК ЗА ЗАШТИТУ РАВНОПРАВНОСТИ

Забрана дискриминације је једно од темељних људских права чија је заштита предвиђена низом међународних правних инструмената. У правном поретку Србије, поред уставне норме о забрани дискриминације (члан 21), усвојен је и матични закон у овој области.³¹⁾ Законом о забрани дискриминације је уређен посебан, самосталан и независан државни орган за заштиту равноправности (члан 1. став 2). По својој правној природи, Повереник за заштиту равноправности је специјализовани омбудсман чија је област заштита равноправности.³²⁾

Повереника бира и разрешава Народна скупштина већином гласова свих народних посланика. Право на подношење предлога за избор има свака посланичка група, али коначан предлог утврђује одбор надлежан за уставна питања већином својих чланова. Закон је као услове за избор Повереника навео одговарајућу стручну спрему (дипломирани правник), радно искуство (најмање 10 година рада на правним пословима у области заштите људских права) и подобност (да поседује „високе моралне и стручне квалитете.“). Наведени критеријуми за избор Повереника нису довољно прецизни, па „допуштају произвољно тумачење“.³³⁾

Мандат Повереника је пет година с могућношћу реизбора (члан 29). Обављање његове дужности је инкомпатибилно с вршењем других јавних или политичких функција или професионалне делатности. Законом су уређене и друге гаранције независног положаја овог органа, као што је финансијска и организациона самосталност.

Надлежности Повереника су широко постављене и таксативно наведене у члану 33. Закона. Повереник поступа по притужба-

31) Закон о забрани дискриминације, *Службени гласник РС*, бр. 22/09.

32) Упоредити: чл. 28–40, члан 43. ст. 1–3. и 5, члан 46. став 1, чл. 48–49. и чл. 61–62. Закона о забрани дискриминације.

33) Д. Миленковић, *Водич кроз Закон о забрани дискриминације*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2010, члан 46.

ма, али има и функцију пружања бесплатне правне помоћи (*empowerment*) односно давања савета (члан 33. тачка 2). Специфичност овог органа, у односу на парламентарног омбудсмана општег типа је да нема супсидијарности. Дакле, он не поступа по притужби тек пошто су исцрпљена друга правна средства (члан 36. став 1). Такође, Повереник може да поднесе тужбу суду којом може тражити забрану извршења радњи од којих прети дискриминација, забрану даљег вршења радње дискриминације, утврђење да је тужени дискриминаторски поступао према тужиоцу или према другоме; извршење радње ради уклањања последица дискриминаторског поступања и објављивање пресуде поводом тужбе (члан 33. тачка 3. и члан 43. ст. 1–3. и 5). Поступак пред Повереником, међутим, није прецизно уређен тако да оставља могућност произвољних и непрецизних тумачења.

Критика постојећем нормативном моделу институције Повереника за заштиту равноправности је вишеструка. Најпре, иако парламентарни омбудсман има своје заменике за заштиту у области родне равноправности и права особа са инвалидитетом, заштите права деце и заштите права националних мањина, законодавац се одлучио да уведе посебну институцију за заштиту равноправности. На тај начин, раздробљава се функционално и организационо јединство институције парламентарног заштитника грађана и постоји могућност преплитања његових надлежности с Повереником за равноправност.³⁴⁾ Затим, начин избора Повереника обезбеђује парламентарној већини одлучујућу улогу приликом избора. Тако је и било приликом именовања првог Повереника.³⁵⁾ Изабрана Повереница не само да није имала подршку опозиције, већ је и невладин сектор био против њеног избора.³⁶⁾ Иако је противкандидат, формално подржан од једне парламентарне опозиционе странке, испуњавао све наведене услове за разлику од осталих кандидата, он није био изабран у првом турнусу.

34) Републички омбудсман сматра да не није потребно оснивати специјализоване парламентарне омбудсмане „јер то води инфлацији и снижавању ауторитета највиших контролних институција, збуњивању грађана, пребацивању одговорности са извршне власти на институције без извршних овлашћења, и захтева велике трошкове.“ Заштитник грађана, *Редован годишњи извештај за 2009*, Београд, стр. 135 (штампано издање). Доступно и на веб-сајту: www.ombudsman.rs

35) Повереница за заштиту равноправности је изабрана 5. маја 2010. године, али је 2. марта истекао законски рок у коме је требало обавити овај избор (видети члан 61. Закона)

36) „Избор повереника за равноправност“, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=923365>

4. Повереник за слободан приступ информацијама од јавног значаја и заштиту података о личности

Одговорна влада и заштита права и слобода грађана могући су само ако је власт транспарентна, ако су подаци о раду државних органа власти доступни грађанима. Успостављање оваквог модела деловања у односима између власти и грађана спречава настанак корупције и злоупотребу власти. Право на слободан приступ информацијама од јавног значаја је право грађана да, без дискриминације, тражи и добије информације од државних органа, што је једно од универзалних људских права.³⁷⁾ Посебним Законом о слободном приступу информацијама од јавног значаја заштита овог права је уређена у Републици Србији од 2004. године.³⁸⁾ Заштиту овог права обезбеђује и посебан Повереник за заштиту права на слободан приступ информацијама од јавног значаја. Његова надлежност и назив су промењени након почетка примене Закона о заштити података о личности од 1. јануара 2009. године. Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података (у даљем тексту: Повереник) врши и надзор и заштиту података о личности.³⁹⁾

Повереник је самосталан и независан државни орган, кога бира Народна скупштина већином свих гласова народних посланика на предлог одбора надлежног за информисање. За Повереника може бити изабрано лице које је завршило правни факултет, има најмање десет година радног искуства и испуњава услове за рад у државним органима. Поред формалних услова, законодавац одређује да кандидат за Повереника буде лице с признатим угледом и стручношћу у области заштите и унапређења људских права. Мандат повереника је седам година и он може бити реизабран.

За разлику од класичне омбудсманске функције, Повереник поступа као другостепени орган у поступку по жалби на решење органа власти. На овај поступак се примењују и опште одредбе Закона о управном поступку, изузев ако Закон о слободном приступу информацијама уређује другачије. Наиме, ако је жалилац незадовољан решењем државног органа којом је тражио информацију, он може изјавити и жалбу Поверенику изузев против решења нај-

37) Видети: члан 19. Универзалне декларације о људских права.

38) Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Службени гласник РС*, бр. 120/04, 54/07, 104/09 и 36/10.

39) Упоредити: члан 44. Закона о заштити података о личности, *Службени гласник РС*, бр. 97/08.

виших државних органа (Народне скупштине, председника Републике, Владе Републике Србије, Врховног суда Србије, Уставног суда и Републичког јавног тужиоца). У другом случају покреће се управни спор, о чему суд обавештава Повереника.

У поступку по жалби ако утврди да је основана, Повереник може донети и решење којим налаже органу власти да тражиоцу омогући слободан приступ информацијама (члан 24). Повереник у овом случају поступа и као орган инстанционе контроле хијерархијски вишег органа над нижим.⁴⁰⁾ Против решења Повереника може се покренути управни спор. Решења Повереника су обавезујућа, коначна и извршна (члан 27). На његов захтев, Влада је обавезна да пружа помоћ у поступку административног извршења решења.

Повереник, за разлику од „класичног омбудсмана“, не само да упозорава, опомиње и предлаже већ има и репресивно овлашћење да нареди предузимање одређених радњи државним органима и спроводи поступак административног извршења у коме може изрећи и принудне мере односно новчане казне. С друге стране, он није орган управе већ је независан и самостални државни орган. Он обавља низ других надлежности које су својствене и Заштитнику грађана. С обзиром на то да је Повереник установљен у циљу заштите посебне врсте права, његова права природа је блиска специјализованом омбудсману.⁴¹⁾

Повереник се у досадашњем раду сусретао с различитим проблемима. Прво, њему су повећане надлежности, али не и његови капацитети (повећање броја запослених, средства и обезбеђивање техничких услова). Друго, државни органи у великом броју примера су исказали неспремност да поштују право на слободан приступ информацијама од јавног значаја.⁴²⁾ Такође, Влада није у више десетина случајева испуњавала своју законску обавезу да обезбеди

40) Д. Миленковић, *Приручник за примену Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја*, Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података, Београд, 2010, стр. 104.

41) О томе више: С. Лилић, „Омбудсман за заштиту података – *Data protection Ombudsman*“, у: С. Лилић, Д. Миленковић, Б. Ковачевић-Вучо, *Омбудсман, међународни документи, упоредно право, законодавство и пракса*, Београд, Комитет правника за људска права, 2002, стр. 168–172.

42) „У пракси Повереника за информације било је много случајева који показују да су органи власти склонили да тајном штите интересе који не само да не би требало да буду заштићени, него су и често и потпуно нелегитимни. Р. Шабић, „Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја – искуства из трогодишње праксе“, *Ревизија за безбедност*, Центар за безбедносне студије, бр. 4/07, стр. 32.

извршење решења Повереника.⁴³⁾ Треће, нормативни оквир функционисања Повереника није потпуно комплетиран. Још нису усвојени закони који гарантују да се право на слободан приступ информацијама и заштиту података о личности могу ефикасно заштити.

5. ОМБУДСМАНИ У ДРУГИМ ОБЛАСТИМА (СЕКТОРСКИ ОМБУДСМАНИ)

Пракса у свету показује да се омбудсмани могу установљавати у различитим областима. Такво искуство, додуше у скромним размерама, постоји и у Републици Србији. Омбудсман Универзитета у Београду је изабран у марту 2009. године, у циљу заштите права и интереса чланова универзитетске заједнице, као и унапређења квалитета образовног процеса.⁴⁴⁾ Његова улога је да заштити права студената, али и наставника на Београдском факултету. Универзитетски омбудсман је независна и непристрасна институција коју бира Савет Универзитета већином гласова свих чланова. Универзитетски омбудсмани установљени су и на појединим факултетима, као што је то случај с Медицинским факултетом у Београду од 2007. године⁴⁵⁾ и Медицинским факултетом Универзитета у Крагујевцу (2010), али и студентским омбудсманом Универзитета у Новом Саду. Разлог за појаву универзитетских омбудсмана можемо тражити и у урушавању кредибилитета и интегритета научних установа у Србији. Томе је нарочито допринело и афера „Индекс“ – корупција на Правном факултету Универзитета у Крагујевцу.

Из претходно наведених разлога, а у циљу очувања „Добре научне праксе“ (Good Scientific Practise) и поштовања кодекса научноистраживачког рада, потребно је увести омбудсмана и у научним институтима (омбудсмани за научноистраживачки рад). То би биле независне и компетентне особе које би именovala научна веће института. Поводом притужбе запослених у научним институтима, ови омбудсмани би спроводили поступак утврђивања чињеница да ли је дошло до повреде правила етичких начела „Добре научне праксе“. Етички кодекси и омбудсмани у области научноистраживачког рада успостављени су у многим научним установама у све-

43) Р. Шабић, *нав. дело*, стр. 33.

44) Видети: члан 58. Статута Универзитета у Београду.

45) Видети: члан 108. Статута Медицинског факултета Универзитета у Београду.

ту, посебно у области природних наука. Такво искуство преноси се и у нашој средини,⁴⁶⁾ надамо се ускоро и у друштвеним наукама.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У Србији, у последњих неколико година, изабрано је више десетина омбудсмана на различитим нивоима власти, за различите области и у различитим институцијама. Они су органи инокосног карактера, чија је основни делокруг рада заштита људских права. Њихове друге надлежности, као и положај се разликују. Увођење институције омбудсмана није било координисано по територијалном принципу. Омбудсман је најпре установљен у јединицама локалне самоуправе, а неколико година доцније и на централном нивоу. На тај начин, грађани у Републици Србији су доведени у неравноправан положај.

1. *Републички Заштитник грађана* је парламентарни омбудсман општег типа. Одређене инсуфицијенције у уставном и законодавном нормирању могу утицати и на независност и самосталност овог органа. С друге стране, постоји проблем обезбеђивања одговарајућих ресурса за неометано и ефикасно обављање функције Заштитника грађана. Тек три године након доношења Закона обезбеђени су минимални услови за рад Заштитника грађана. На основу емпиријских показатеља и активности у јавности закључујемо да је Заштитник стекао поверење јавности, еманциповоа се од могућих политичких утицаја, испољио висок степен кредибилности и ауторитета.

2. *Покрајински омбудсман* је надлежан у Аутономној Покрајини Војводини. Он се бира квалификованом већином, а његов мандат је шест година. Из његовог досадашњег искуства приметно је да се сусретао са сличним проблемима као и републички Заштитник грађана, али да је његово функционисање било отежано због неусклађености покрајинских прописа. Међународни омбудсман УНМИК-а, чија је надлежност пренета на тзв. локалне органе власти, изван је наше анализе услед нелегалности и нелегитимности тзв. државе Косово.

3. У Републици Србији је законодавац одредио општи нормативни оквир омбудсмана на локалном нивоу. Јединице локалне са-

46) Упоредити: члан 7. Омбудсман за научно истраживачки рад у: *Добра научна пракса, етички кодекс научноистраживачког рада*, Медицински факултет Универзитета у Београду, 2004.

моуправе, које су у својим статутима уредиле положај и организацију заштитника грађана, немају обавезу да изврше његов избор. У тим срединама постоји и „суштинско неразумевање положаја и улоге локалног омбудсмана“, а системски проблем је недостатак стручних и финансијских ресурса, нарочито у мањим општинама.⁴⁷⁾ То се изражава у ограниченој надлежности и суженом простору за независност и самосталност локалних заштитника грађана. При томе се не користе могућности оснивања регионалних, заједничких омбудсмана. Нормативна решења везана за институцију и деловање локалних омбудсмана ваља унифицирати постављањем обавезног модела.

4. Законом о забрани дискриминације је установљен специјализовани омбудсман с циљем да заштити грађане од свих облика, врста и случајева дискриминације. Посебно тело за заштиту равноправности (Commissioner for Equality) постоји у великом броју чланица Савета Европе. У том смислу, Србија је избором Повереника за заштиту равноправности испунила и један од међународних стандарда у области забране дискриминације.

5. Повереник за приступ информацијама и заштиту података има специфичан положај и располаже репресивним овлашћењима. Његова изворна надлежност је проширена након усвајања Закона о заштити података о личности. Заштита комплексних права на приступ информацијама и заштиту података захтева јачање капацитета и стварање одговарајућег амбијента транспарентног рада државне управе.

Развојна тенденција омбудсманске функције указује на могуће повећање и ширење мреже локалних, специјализованих и тзв. секторских омбудсмана. С друге стране, уочава се и опасност да се непримереним увођењем специјализованих омбудсмана урушава значај постојећих контролних институција. У том смислу, ограничавајући фактор је и хроничан проблем недостатка финансијских и кадровских потенцијала. У наредном периоду, очекујемо да се ефикасан рад омбудсмана рефлектује и на подизање квалитета рада управе и заштите права грађана.

47) Залажемо се за мандат који би био дужи од одборничког мандата (пет година, као у случају републичког омбудсмана), као и реизбору. Упоредити: Б. Милосављевић, *нав. дело*, стр. 90–91.

Miodrag Radojevic

THE EXPERIENCE OF OMBUDSMAN IN SERBIA

Summary

In this paper author analyzed the practice and institutional models of Ombudsman's function in the Republic of Serbia. Ombudsman is one of models of institutional protection of the rights and freedoms and control of the state government. There have been installed about 30 ombudsmans in various territorial levels and in different fields of the government. Their status is different one, but the experience is the same. Statistic data have shown that the number of complaints and making an appeal to the Ombudsman has been increased. However, insufficient capacities (the cadre, technical and financial ones) and the failings within the normative order have prevented the Ombudsmans to work with more effects within their jurisdiction. In the upcoming period it is necessary that independence and autonomy of the Ombudsman are fully guaranteed, that there are provided conditions for their unobstructed functioning and that there are taken measures that are necessary for the reform of the administration and legal system.

Key Words: ombudsman, protection of human rights, democracy, rule of law, sharing of government, control of administration, citizen's protector, provincial ombudsman, local ombudsman, commissioner for equality, commissioner for free approach to the information of public importance, university ombudsman

ЛИТЕРАТУРА

1. Правна књижевност

- Anderson V. Stanley, *Ombudsman readings*, Internatitonal Research Institute, University of Alberta, Edmonton, 1980.
- Арсић Владимир, „Искуства општине Зрењанин – искуства“, у: С. Лилић, W. Kälın, *Локални омбудсман, упоредна искуства: Србија, Босна и Херцеговина и Швајцарска*, Швајцарска агенција за развој и сарадњу, Програм подршке општинама, Краљево, 2007, стр. 63–68.
- Вујчић Драган, „Локални омбудсман у Србији (са посебним освртом на општину Краљево), у: С. Лилић, W. Kälın, *Локални омбудсман, упоредна искуства: Србија, Босна и Херцеговина и Швајцарска*, Швајцарска агенција за развој и сарадњу, Програм подршке општинама, Краљево, 2007, стр. 39–45.

- Dimitrijević Predrag, „Do We need Local Ombudsman – Protector of Human Rights“, *Facta Universistatis, Law and Politics*, Vol. 3, N°1, 2005, Niš, str. 25–35.
- Јеринић Јелена, „Нова институција: грађански бранилац“, *Локална самоуправа, прописи и пракса*, број 2/2008, стр. 48–59.
- Kucsko-Stadlmayer Gabriele (ed.), *European Ombudsman–Institutions*, SpringerWien–New York, 2008.
- Лилић Стеван, „Омбудсман за заштиту података – *Data protection Ombudsman*, у: С. Лилић, Д. Миленковић, Б. Ковачевић-Вучо, *Омбудсман, међународни документи, упоредно право, законодавство и пракса*, Београд, Комитет правника за људска права, 2002, стр. 168–172.
- Миленковић Дејан, *Водич кроз Закон о забрани дискриминације*, Хелсиншки одбор за људска права, Београд, 2010.
- Миленковић Дејан, *Приручник за примену Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја*, Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података, Београд, 2010.
- Милинковић Игор, „Локални омбудсман – заштитник права и слобода грађана на локалном нивоу (европски стандарди и упоредна искуства), *Правна ријеч, часопис за правну теорију и праксу*, Удружење правника Републике Српске, број 14/2008, Бања Лука, стр. 229–240.
- Милков Драган, „Предговор“, у: *Закон о Заштитнику грађана*, ЈП „Службени гласник“, Београд, 2005, стр. 7–26.
- Милосављевић Богољуб, *Систем локалне самоуправе у Србији*, Стална конференција градова и општина, Београд, 2009.
- Радојевић Миодраг, „Заштита људских права на Косову – искуства међународног омбудсмана“, *Херетикус*, број 3–4/2007, Центар за унапређивање правних студија, стр. 72–84.
- Reif C. Linda, „Introduction“, in: L. C. Reif (ed.), *The International Ombudsman Anthology, Selected Writings fom the International Ombudsman Institute*, International Ombudsman Institute, The Hague, 1999.
- Теофиловић Петар, „Покрајински омбудсман АП Војводине – прве три године“, у: С. Лилић, W. Kälin, *Локални омбудсман, упоредна искуства: Србија, Босна и Херцеговина и Швајцарска*, Швајцарска агенција за развој и сарадњу, Програм подршке општинама, Краљево, 2007, стр. 47–53.
- Stern Joachim, „Serbia“, in: G. Kucsko-Stadlmayer (ed.), *European Ombudsman–Institutions*, стр. 371–385.
- Шабић Родољуб, „Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја – искуства из трогодишње праксе“, *Ревиија за безбедност*, Центар за безбедносне студије, број 4/07, стр. 29–34.

2. Извори права и прописи

- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, број 98/06
- Закон о Заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 79/05 и 54/07.
- Законом о утврђивању одређених надлежности Аутономне Покрајине Војводине, *Службени гласник РС*, бр. 6/02.
- Закон о забрани дискриминације, *Службени гласник РС*, бр. 22/09.
- Закон о локалној самоуправи, *Службени гласник РС*, бр. 9/02.
- Закон о локалној самоуправи, *Службени гласник РС*, бр. 129/07.
- Закон о главном граду, *Службени гласник РС*, бр. 129/07.
- Одлука о Покрајинском омбудсману, *Службени лист АП Војводине*, бр. 23/02.
- Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Службени гласник РС*, бр. 120/04, 54/07, 104/09 и 36/10.
- Закон о заштити података о личности, *Службени гласник РС*, бр. 97/08.
- Статут Универзитета у Београду, http://www.uf.bg.ac.rs/did/Statu_BU.pdf

Resume

Ombudsman is a special, independent and autonomous state body that controls public administration and protects civil rights and freedoms. Its role is particularly important for respect of the rule of law and increase of civil awareness. In this way, the Ombudsman is one of institutional pillars of democracy.

After proclamation of the Constitution the Republic of Serbia and other laws the Republic of Serbia has regulated the ombudsmans on central and local territorial level, as well as in various fields. From 2002 there have been elected about 30 ombudsmans in Serbia. Specialized ombudsmans have been elected in the field of protection of the right on privacy, the right to obtaining information and personal data. In the Parliament procedure there have been activities going on in relation to the proclamation of the Law on the children's ombudsman. There have been different normative statuses, the range of work, experiences and problems of the ombudsman in Serbia. In this paper author made conclusions related to the topic of research on the basis of the analysis of the theme as presented in the ombudsman's reports.

General problems regarding activity of the ombudsmans in Serbia have been the following ones: the lack of fulfillment of basic conditions that are necessary for their unobstructed functioning (the cadre, financial and technical resources); ignoring the significance and role of the

ombudsman by the executive power; the lack of knowledge on the character and competencies of the ombudsman in the public; the ombudsman's (lack of) coordination in activities on various levels and non-stabilized and incoherent legal order.

Basic direction of development of the ombudsman's function in upcoming period is increase and widening of the network of the ombudsmans. Strengthening of the role and function of the ombudsman in domestic legal order will have impact on the increase of quality of the administration and protection of civil rights as well. In this sense good political will of the executive power will be needed, as well as provision of necessary developmental capacities and gaining the trust of the public.

Овај рад је примљен 13. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2010. године.

*Сања Шуљагић**

Институт за политичке студије, Београд

ВАЖНОСТ ИНСТИТУЦИЈА У РАЗВОЈУ СЕЛА У СРБИЈИ**

Сажетак

У овом чланку аутор разматра улогу и важност институција у развоју села у Србији кроз историју, посећујући посебну пажњу садашњем и будућем стању пољопривреде у држави. Након сагледавања узрока стагнације и пропадања села у Србији кроз историју која су довела до садашњег лошег положаја пољопривредника у друштву, аутор указује на додатне узроке еколошке, политичке, економске и културне природе који спречавају бољу организацију и институционализацију пољопривреде. На крају текста аутор предлаже неке могуће смернице за институционално установавање одрживог развоја пољопривреде, а тиме и осталих привредних грана у држави и побољшање живота и рада у селима у руралним подручјима Србије.

Кључне речи: пољопривреда, институције, образовање, екологија, развој села и пољопривреде

Статистички подаци из области пољопривреде говоре колико је она важна за развој једног друштва. Према таквим подацима из 2008. године види се да један пољопривредник у Србији производи храну за шест људи, у Румунији за осам, у Мађарској за девет, у Бугарској за шеснаест, у Италији и Аустрији за двадесет и двоје људи, у Француској за тридесет и петоро, а у Немачкој за чак четр-

* Научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

десет и пет људи.¹⁾ Али, упркос значају који је пољопривреда имала и још увек има за развој једног друштва, парадоксално је да је човек који обрађује земљу у том друштву и држави у многим случајевима кроз историју остајао на њиховим маргинама, недовољно образован и занемарен у њиховом укупном политичком, културолошком и економском животу. Такав је случај и са пољопривредом у Србији, која се на свом развојном путу кроз историју сусрета са бројним економским, геостратешким, политичким, културолошким и друштвеним проблемима. И поред индивидуалних и здружених напора сељака да се у у процесу развоја пољопривреде самоорганизују кроз историју, за пољопривреду Србије карактеристично је дуговековно непостојање значајно организоване и успешне аграрне политике и економије. Улога државних институција у свему томе је кроз историју зависила од различитих геостратешких, политичких и економских фактора.

Узроци за развој или назадовање пољопривреде у некој држави нису само њен (не)повољан геостратешки положај и природни потенцијали, него и институционализација и усмеравање људских и природних ресурса у држави. Најважнији проблеми у пољопривреди најбоље одсликавају стање одговорности припадника свих друштвених слојева, нарочито интелектуалаца и припадника законодавне и извршне власти, за развој пољопривреде, а тиме и друштва и државе. Као по правилу, развијене државе имају развијену пољопривреду, почевши од развијених индустријализованих добара до давања могућности за успешан рад и предузетништво својим појединцима пољопривредницима. У таквим државама институције надлежне за развој пољопривреде дају подстицај производњи, преради и пласману тражених пољопривредних производа. Уз то, њихове институције надлежне за развој пољопривреде у сарадњи са институцијама из других ресурса покушавају да побољшају квалитету живота пољопривредника изградњом добрих саобраћајних веза, инфраструктуре, електрификацијом, механизацијом и технологизацијом сеоских домаћинстава и оруђа за рад, те изградњом здравствених и образовних установа и установа за културу и спорт које сврсисходно омогућавају одрживи развој становништва у селима. У данашњем времену убрзане технологизације, сциентизације и уопште интензивних интеграционих процеса у свету, пољопривредник у Србији се суочава са заостајањем у образовању и

1) Бранимир Гулан, „Могућности демографског развоја села Србије“, 26. октобра, 2008. године, <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/10132.html>.

животном стандарду за припадницима других друштвених слојева у властитој држави, као и са заостајањем за припадницима власти тог друштвеног слоја у развијеним државама. При томе узрок овог проблема није у интелектуалним способностима или менталитету становништва Србије, јер се они у случају иселјавања у развијене државе лако уклапају и доприносе научном и економском развоју тих држава или успешно учествују на разним научним скуповима и такмичењима у свету. Зашто је живот на селу у Србији толико лош да је у последњих педесет година из села у град се иселило осам милиона људи (у другим деловима света за такав процес било би потребно око сто педесет година)^{2)?} Масовни вишедеценијски неометани бег људи са села у веће градове и у иностранство мора да изазове чуђење, поготово када се узме у обзир званични податак из Националне службе за запошљавање од близу 800.000 незапослених лица и податак новинара Бранислава Гулана да би од десет радника који су остали без посла бар пет њих могло да нађе запослење у руралним деловима Србије, и то у пољопривреди (ратарству, сточарству, шумарству, ливадарству са пашњаштвом, воћарству, рибарству и домаћој преради пољопривредних производа), водопривреди, услужним делатностима (туризму, угоститељству, трговини), саобраћају, индустрији, банкарству, грађевинарству, занатству и појединим непривредним делатностима. Новинар Гулан, који дуги низ година истражује проблеме у пољопривреди, сматра да би политика развоја пољопривреде и развоја сиромашних области требало да буде трајно опредељење државе и да би она у почетку требало да буде координатор развоја појединих општина и финансијер оживљавања опустелих села.³⁾

САДАШЊЕ ЛОШЕ СТАЊЕ У ПОЉОПРИВРЕДИ

Проблеми у развоју пољопривреде (ратарства, сточарства, ливадарства са пашњаштвом, воћарства, рибарства, те домаће и индустријске прераде пољопривредних производа), не само у Србији, него и у другим државама, као по правилу указују на проблеме друштва у тим државама. Чини се да тешки друштвени и материјални услови у којима живе пољопривредници у Србији одсликавају дубоку друштвену кризу кроз коју деценијама пролазе држав-

2) Бранислав Гулан, „Нестанак села гаси Србију“, *Актер*, 1. фебруар, 2010. године, <http://www.akter.co.rs/index.php/politikaprint/2183-nestanak-sela-gasi-srbiju.html>

3) Бета, *Пословни магазин*, „Српско село – изумире“, 14. децембра, 2006. године, <http://www.poslovnimagazin.biz/magazin/privreda/srpsko-selo-izumire-30-131>

ни апарат и становници Србије подједнако. Развој пољопривреде у Србији, о чему говоре најновији статистички подаци о њеном стању, одвија се врло споро ако се има у виду да је реч о држави која је већим делом кроз своју историју била аграрна земља и у чијим селима и данас живи готово половина становништва, од којих четрдесет процената чине млади људи. Крајем септембра 2010. године Привредна комора Србије је објавила податак да се, након више деценија економског и демографског пропадања, у Србији гаси свако четврто село, а нарочито брдско-планинска села. На овај податак надовезује се изјава председника Завода за проучавање села проф. др. Ђуре Стевановића на међународном научном скупу о животу на селу *Власински сусрети* у организацији Српског удружења за социологију села и пољопривреду и Балканске асоцијације за социологију села, да у данашњим селима Србије живи готово половина становништва, са око 40 одсто младих у држави, а од тог броја 60 одсто њих се не бави пољопривредом као основном делатношћу. У селима живи 260.000 момака који нису засновали породице. Села толико пропадају да се предвиђа да ће од њих 4.600, чак четвртина нестати релативно брзо, за две деценије. Према речима Стевановића, држава нема разумевања за решавање проблема демографског и економског изумирања села и потребно је хитно доношење стратегије развоја села, коју би доследно проводила свака власт без обзира на политичко опредељење. Он тражи и ангажовање државе у стварању инфраструктуре и бољих услова за живот на селу. На скупу је истакнуто и да је Србија последња земља у региону која је донела *Стратегију руралног развоја – национални програм развоја пољопривреде и сеоских подручја*, али и да она, по оцени стручњака, још увек постоји само на папиру.⁴⁾ Уместо тога, за разлику од својих колега пољопривредника у развијеним државама Европе, који су субвенционисани са око педесет милијарди евра годишње и заштићени бројним царинским и ванцаринским институционалним и ванинституционалним баријерама, пољопривредници у Србији, иако „латентно незапослени“, немају тих погодности, нити право да се јаве на завод за запошљавање, па не могу остварити било какав облик социјалних примања. Велики број њих, због немогућности да плате порез, а што је услов за кориштење подстицајних мера у пољопривреди, искључен је од добијања

4) Танјуг, „Сваке године 35.000 грађана мање у Србији“, *Политика*, 30. септембра, 2010. године, такође видети Бранимир Гулан, „Село између нестанка и опстанка“, <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/11423.html>

таквих субвенција.⁵⁾ Право на субвенције, као правна лица, немају, осим у ограниченом броју случајева, ни пољопривредне задруге, ни пољопривредна предузећа. Због тога је, према речима аграрног економисте Миладина Шеварлића, занимање пољопривредника постало најмање исплативо занимање и много људи одустаје од бављења пољопривредом.⁶⁾ Уз то, пољопривредници се жале и да је у њиховом окружењу велики број пореза, проблем неодређеног тржишта и неодређености цена, препродаваца, кашњења са исплатама или неисплата за испоручену робу, недостатак противградне заштите и осталог оруђа и средстава за ефективну производњу и прераду прехранбених производа, заштите усева од природних непогода и осталих проблема сличне врсте. Ништа боља ситуација није ни у сточарству. Према најновијем извештају Привредне коморе Београда укупан број грла стоке у Србији у односу на расположиве обрадиве површине износи 0,3 грла по хектару, што је три пута мање него у Европској Унији. Како наводи секретар Удружења пољопривредне и прехранбене индустрије Привредне коморе Београда Миодраг Весели, један од показатеља лошег стања у српском сточарству је и учешће вредности сточарске производње у укупној пољопривредној производњи од тридесет одсто, што је двоструко мање него у земљама Европске Уније.⁷⁾ Слично је стање у свим гранама пољопривреде. С друге стране, о својим ратарима и сточарима не брину се само европске, него и развијене државе у различитим деловима света. Тако државе као Јапан, Кина и Кореја традиционално теже да пољопривреда буде заштићено подручје њихових економских и политичких стратегија. У њима традиционални прехранбени производи као што је пиринач, на основу субвенција, гаранција и заштите владе, имају већу цену него на

5) Здравко Шајатовић, „Како су ташне и машинске претекле сељаци“, *Пољопривреда.биз – виртуелни агробизнис центар*, http://www.poljoprivreda.biz/stav/kako_su_tasne_i_mashinske_pretekle_seljaci

6) Вишња Вишњић, Јасна Глишић, Маја Михајловић, Радмило Марковић, координатор Зоран Мајдин, „Велика депресија“, „Путеви и странпутице српске пољопривреде, *Време*, бр. 1010, 13. мај, 2010. године: Према речима аграрног економисте Миладина Шеварлића услови за субвенције су такви да је тешко и младима и старима да их добију. Систем је такав да се кредити тешко добијају, да сељак треба да измири обавезе према држави, да му домаћинство буде у одговарајућем стању и да уложи у механизацију, а и када све то обави, не може бити сигуран да ће заиста бити исплаћен. Пољопривредна производња би била много успешнија када би се пољопривредници удруживали и заједнички наступали у производњи и тако постали конкурентнији у набавци инпута, смањењу трошкова и пласману производа на тржиште.

7) Бета, *Пословни магазин*, „Сточарство Србије у кризи“, 30. септембра, 2010. године, <http://www.poslovnimagazin.biz/magazin/stocarstvo-srbije-u-krizi-30-2697>

светском тржишту и представљају неку врсту националног поноса становника ових земаља.

За разлику од развијених и институционално ефективних држава у свету, лоша садашња ситуација у пољопривреди Србије је последица вишегодишњег и вишедеценијског политичког, економског и културолошког занемаривања развоја села и градова у унутрашњости Србије од стране локалних и државних институција, односно од стране локалне политичке, економске и културне елите до тог степена да се чак може говорити и о угрожавању људских права на живот и рад припадника једног друштвеног слоја у држави. Први и основни проблем са којим се данашњи пољопривредник, сељак, и уопште човек који живи у унутрашњости Србије сучава су тешкоће у савладавању основног образовања. Многа деца данашњих пољопривредника у руралним деловима Србије још увек уче као у деветнаестом веку када је Уставом из 1888. године у земљу први пут уведено бесплатно основно школовање. Све до Другог светског рата многа села нису имала своје школе, те су деца ишла у најближе школе пешачећи дневно и по десетак километара.⁸⁾ Данас на истеку прве деценије XXI. века, у потрази за стицањем основног образовања, нека деца још увек пешаче у ретке преостале полупразне основне школе у селима, и то у просеку око 2.000 километара годишње. У многим основним школама још увек нема тоалета ни телефона, нити организованог школског превоза, а компјутери су још увек непознаница. При томе Министарство просвете још увек нема прецизних података у каквим условима уче та деца.⁹⁾ Иако се поменута деца – друштвени аутсајдери не предају у својој жељи да се образују и на тај начин учине нешто од својих живота, неизвесно је каква ће бити њихова судбина по престанку основног школовања, без обзира да ли ће се одлучити за живот на селу или ће се даље школовати, тј. запослити у граду. Следећи велики проблем је тешко остварљива могућност даљег образовања и усавршавања у области пољопривреде, односно економије. Проблем је и како у досадашњем културном обрасцу уопштеног „школовања кадрова за извоз“¹⁰⁾ стручно и институционално пронаћи

8) Драган Марковић, *Отварање и затварање србијанског села – достигнућа, проблеми и перспективе социјализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 17; 26

9) Александра Бркић, „Пешаци ђаци или учитељи“, *Политика*, 17. април, 2007. године; Александра Бркић, „Још има школа без тоалета и телефона“, *Политика*, 27. новембра 2008. године; Бошко Ломовић, „Пут до знања од 2.000 километара“, *Политика*, 22. март, 2008. године, Београд, Србија

10) Сандра Гуцијан, „У хиљаду евра“, *Политика*, 07. октобра, 2010. године, Београд

и применити одговарајуће политичке, правне и економске мере за успешан развој пољопривреде и побољшање квалитета и стандарда живота пољопривредника. Многи проблеми неразвијених држава се могу решити путем образовања, али, према речима социолога Милета Ненадића, „како не постоји демократско образовање сиромашних које би полазило од „културе сиромаштва“, него демократско образовање богатих које полази од „потрошачког друштва“, све што се нашло изван круга урбаног и индустријског остало је необразовано“.¹¹⁾ Односно, према речима социолога Драгана Марковића, „систем класне и колонијалне експлоатације којој је изложен, не подноси образованог и самосталног сељака, склоног међусобном повезивању и удруживању ради ослобађања од експлоатације и угњетавања. С обнављањем класне и колонијалне експлоатације слаби образовна активност, па и сама мотивација за образовање, ниво образованости се смањује, а стручњаци напуштају село и пољопривреду.“¹²⁾ Сукладно са лошим стањем у школама, и употреба информационо-комуникационих технологија је на врло ниском нивоу, за разлику од развијених европских држава у којима ће за неколико година већина послова захтевати дигиталну писменост и употребу информационо-комуникационих технологија независно од сектора или величине предузећа. Будући да су у руралним подручјима Србије ионако отежани процеси основног образовања и запошљавања, локалне самоуправе и надлежне институције за развој предузетништва и постојање откупних станица за пољопривредне производе и погона за њихову прераду и пласирање требало би да да помогну људима са тих подручја да се баве разним врстама предузетништва у пољопривреди, занатству, шумарству, водопривреди, услужним делатностима или неком другом доступном им занимању. Осим што је привреда уништена и школовање отежано, сектори здравства и социјалне помоћи у селима такође лоше функционишу. У случају болести или несреће људи из руралних крајева морају километрима да путују до домова здравља или станица хитне помоћи у најближим урбаним насељима. У средствима јавног информисања су у последњих неколико година велику пажњу изазвале и вести да старци умиру од глади и хладноће по селима

11) Миле Ненадић, *Нови дух образовања*, Просвета, Београд, 1997.

12) Драган Марковић, *Отварање и затварање србијанског села*, стр. 26, цитирајући *Млади у пољопривреди и селу*, Истраживачко-издавачки центар ССО Србије, Београд, 1981, стр. 31

јер се дешава да им Центри за социјални рад не исплаћују помоћ на време.¹³⁾

Иако, према речима аграрног економисте Миладина Шеварлића, чланови Друштва аграрних економиста Србије (DAES) дуги низ година указују да стратегија развоја пољопривреде не може да се базира на економији малог и нестабилног обима производње, у изнимно лошим условима у којима живе људи у брдовитим руралним подручјима Србије сваки покушај да им се обезбеди или олакша посао у пољопривреди, а нарочито у сточарству, бар за почетак би био довољан. Друштво аграрних економиста годинама упозорава да одрживи развој руралних подручја у Србији и у другим земаљама у свету не могу да обезбеде сами пољопривредници у демографски девастираним селима, већ садејство дугорочне политике равномернијег регионалног развоја са значајно већим субвенцијама за све пољопривредне произвођаче. Шеварлић наглашава да су уз све то потребни и економски свестранији подстицаји за развој неаграрних делатности и решавање деценијама запостављених инфраструктурних проблема у руралним подручјима. Он упозорава и да стратегија развоја руралних подручја на концепту доминације процеса метрополитизације или развоја неколико урбаних центара и друштвено-економско вишедценијског запостављања 85 одсто територије на којој живи 55 одсто становништва Србије није ефективна. У том смислу Друштво агроекономиста предлаже да се у свакој пољопривредној задрузи запосли један агроном, чиме би око 3.000 незапослених агронома са евиденције Националне службе за запошљавање добило могућност да примени своја знања; да се у свакој пољопривредној саветодавној служби и у сваком регионалном центру руралног развоја запосли агроекономиста који би сарађивао са организацијом *Agricultural Extension Services* из Европске Уније и других тржишно и пољопривредно развијених земаља; да агрономи обнове пословне везе са бившим студентима из несврстаних земаља који су дипломирали на пољопривредним, ветеринарским и економским факултетима у Србији, а сада су реномирани пољопривредни предузетници или високи државни посленици у својим земаљама и да агрономи помажу у успостављању односа са стручњацима из земаља Европске Уније, свим др-

13) Б. Илић, *Press*, „Старица у Лесковцу умрла од глади!“, Лесковац 12. јуна, 2010., Б92, „Старица у Добротину умрла од глади“, *Инфо, Вести*, 11. јун, 2010. године, http://www.b92.net/info/vesti/index.php?dd=11&mm=06&nav_category=16&nav_id=438122&yuyu=2010, *PTC, Вести*, „Невреме у Србији однело три живота“, www.rts.rs/.../Nevreme+u+Srbiji+odnelo+tri+zivota.html

жавама са успешно развијеном пољопривредом и са свим важним светским пољопривредним организацијама. Шеварлић такође истиче да надлежне државне институције од локалног до националног нивоа дуги низ година занемарују национално добронамерне иницијативе, међу којима су и предлози DAES-а, научно-стручних и других невладиних организација, као и асоцијација субјеката у пољопривреди (задружних савеза, привредних комора, пословних заједница, удружења произвођача). Агроекономисти предлажу и оснивање пољопривредне коморе као кровне организације која би окупила сва удружења, асоцијације и савезе пољопривредних произвођача. Они сматрају да примарна пољопривредна производња као засебна привредна грана мора имати репрезентативну институцију која ће дефинисати и заступати њене интересе, јер су досадашње иницијативе Друштва аграрних економиста и других научно-стручних и пословних асоцијација према ресорним државним институцијама од локалне самоуправе до националног нивоа најчешће наилазиле на „зид ћутања“ и неспремност да се одговарајућим мерама економске политике и другим акцијама подстакне развој пољопривреде и села.¹⁴⁾ Поједини агрономи сматрају да први и основни значајни корак у правцу побољшања садашње опште ситуације у пољопривреди и руралним подручјима Србије уопште може да представља доношење Закона о пољопривредној комори и оснивање Пољопривредне коморе која би окупила сва удружења пољопривредних произвођача и стручњаке из области пољопривреде и попутних делатности на једном месту. Будући да традиција коморског удруживања и организовања пољопривредника у развијеним европским државама постоји више деценија, они предлажу да домаћи пољопривредници и стручњаци уважавају негативна и позитивна искуства из тог окружења. Да би се то остварило, потребно је да пољопривредни произвођачи, удружења и савези још упорније и делотворније подижу свој глас и дају иницијативе надлежним установама и организацијама.¹⁵⁾ До тада, у недостатку већег издвајања средстава из државног буџета за развој пољопривреде и повољнијих услова за давање субвенција пољо-

14) Миладин Шеварлић, „Развој српског аграра и села на економији знања, *Пољопривреда. биз – виртуелни агробизнис центар*, http://www.poljoprivreda.biz/stav/razvoj_srpskog_agrara_i_sela_na_ekonomiji_znanja

15) Александар Бошњак, Кад ће пољопривредници имати своју Пољопривредну комору?, http://www.poljoprivreda.biz/stav/kad_ce_poljoprivrednici_imati_svoju_komoru, такође видети Миладин Шеварлић, „Развој српског аграра и села на економији знања, *Пољопривреда. биз – виртуелни агробизнис центар*, http://www.poljoprivreda.biz/stav/razvoj_srpskog_agrara_i_sela_na_ekonomiji_znanja

привредницима, постоје и примери да се неки предузетници међу пољопривредницима сами међу собом успешно организују и почињу да уграђују најновије технологије за прераду и контролу стандарда у производњи и преради воћа и поврћа ради задовољења крајњег циља – заштите здравља потрошача.¹⁶⁾ Према речима самог министра пољопривреде, водопривреде и шумарства у Влади Србије Саше Драгина, од 2010. године, између осталих аграрних мера, почиње издвајање средстава за унапређење система безбедности и квалитета хране и сертификацију система безбедности и квалитета пољопривредних и прехранбених производа по системима ISO 22000, GLOBAL G.A.P., HALAL, KOSHER географског порекла и органске производње.¹⁷⁾ То наговештава могућност да ће доћи до почетка развоја пољопривредне производње за извоз и конкурентности производа географског порекла и органске производње.¹⁸⁾ Али, пре свега оно што је у циљу подстицања развојне пољопривреде пољопривреднику потребно је да му се обезбеде мир, сигурност и стабилност у његовом пословном, привредном и животном амбијенту.

ИСТОРИЈСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РАДА ДРЖАВНИХ И ЛОКАЛНИХ ИНСТИТУЦИЈА У ПОЉОПРИВРЕДИ

Упркос чињеници да је већи део становништва у Србији потекао или живи у руралним подручјима Србије, неразвијеност данашње пољопривреде у Србији деломично се може објаснити чиње-

16) Дејан Будић, „Исплатило се инвестиција у преради воћа и поврћа“, *Пољопретнер, Агросервис*, http://www.poljopartner.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=4758&Itemid=1

17) Љилана Миленковић, „Имамо суфицит од извоза пољопривреде“, *Akter Online*, 15. март, 2010. године, <http://www.akter.co.rs/index.php/politikaprint/2312-imamo-suficit-od-izvoza-poljoprivrede.html>: Према речима министра Драгина, специфични производи у Србији који могу да буду конкурентни на светском тржишту су: лековито и ароматично зачинско биље, мед, органски произведено воће и поврће и вина и ракије са заштићеним географским пореклом.

18) Ibid: Према речима министра Драгина, задаци пољопривреде и прехранбене индустрије у целини су да се у наредном трогодишњем периоду она прилагоди захтевима извозних тржишта и искористи могућности Прелазног трговинског споразума који је ступио на снагу, као и тржиштима земаља са којима Србија има потписане споразуме о слободној трговини, као што су СЕФТА, Русија, Белорусија и Турске, и радиће се на усклађивању законске регулативе са директивама Европске уније. Основана је Управа за аграрна плаћања, која је један од услова за коришћење претприступних фондова за рзрани развој, као и Дирекција за националне референтне лабораторије, која има важно место у систему безбедности хране. Министар такође наводи и да је у припреми Национални програм пољопривреде Србије, који се доноси на основу Закона о пољопривреди и руралном развоју, и који треба да пружи основне циљеве и правце развоја пољопривреде у наредном трогодишњем периоду.

ницом да је у процесу развоја модерне грађанске државе у Србији од деветнаестог века па надаље за развој пољопривреде била задужена „новонастајућа“ елита која је често због комплекса сиромашног и развијајућег града занемаривала развој сиромашних села у својој држави, уместо да их равномерно развија сходно свом ритму урбаног развоја. У том смислу пример успешног развоја пољопривреде паралелно са развојем читавог друштва представља пример развоја Јапана у другој половини XIX века, када је дошло до мобилности дела становништва у руралним крајевима Јапана.¹⁹⁾ Јако осећање друштвене одговорности које је пратило процес друштвене институционализације у Јапану имало је корена у традиционалним пољопривредним и урбаним заједницама, али и у неоконфуцијанским ставовима и правилнику понашања припадника војног

19) Fukuzawa Yukichi, *Autobiography of Fukuzawa Yukichi with preface to the Collected Works of Fukuzawa*, transl. by Kiyooka Eiichi, the Hokuseido Press, Japan, 1981; Fukuzawa Yukichi, *An Outline of a Theory of Civilization*, Trans. D. A. Dilworth & G. C. Hurst, Sophia University, Tokyo, 1973; такође видети Сања Шуљагић, „Специфичности модернизације Јапана у деветнаестом веку“, *Политичка ревија*, 2003, вол. 2, бр. 1, стр. 353-365: У том периоду модернизације под утицајем западних држава јапанска Меиџи (*Meiji*) влада укинула дотадашњи класни систем по генеалогiji и строге законе о ношењу одређене одеће за друштвене слојеве и успоставила правила понашања у продаји производа воћарства и повртларства. У складу са тим, деца пољопривредника нису више била обавезна да настављају породичну традицију, па је дошло до масовних миграција младих и амбициозних људи из провинција у велике градове, ради образовања и тражења посла. У претходном систему Токугава шогуната појединац није могао да промени статус ван одређеног система наследства, заснованог на правним ограничењима. Нова Меиџи влада финансирала је младе амбициозне студенте и нудила им у избор образовање у области разних наука. Тако је засновала пробабилну економију и подстицала њен будући развој. Због недостатка природних ресурса и због оријентације на трговину са страним државама, та влада је морала да ради на развоју различитих грана индустрије и нових модела пословног управљања у компанијама. Неки су постајали чланови важних академских институција и владе, а поједини од њих учитељи, инжењери, лекари или лидери важних политичких партија. Најталентованији међу њима одлазили су краткорочно у најразвијеније западне државе и на лицу места изучавали западне правне и школске системе, индустријску организацију, комерцијална улагања, пољопривреду, војне силе и технологију. Устаљене друштвене нормативне вредности су налагале да се чланови студијских мисија и појединци студенти врате из иностранства у своју земљу са стеченим знањем и улажу у даљи развој науке, привреде и друштва. Тако се развој земље почео заснивати на сакупљању и синтези новоусвојених и ранијих знања, на систему позитивне селекције људских ресурса, страних научних и привредних достигнућа и на преносу знања у властиту привреду. У области пољопривреде усавршавање техника узгоја прехранбених производа као што је пиринач било је традиционално поштовано и повезано са осећањем поноса код јапанских потрошача. Упоредо са развојем пољопривреде, развијао се и систем позитивне селекције у институционализацији привреде и друштва, потпомогнут устаљеним традиционално јаким осећањем друштвене одговорности. Јапанци су, за разлику од неких других држава, сукобе између политичких партија и идеологија и уопште политичку поделу власти решили стављајући институцију јапанског Цара као национални интерес изнад парламента и владе. Цар је представљао неку врсту оца националне породице – институције која је била симбол вишевековног континуитета и националне моралности. Као резултат читавог овог процеса сви сегменти друштвених институција и привреде били су равномерно развијани.

друштвеног слоја самураја (*samurai*) о развоју друштва из периода Токугава шогуната.²⁰⁾ У Европи су се у развоју пољопривреде особито истицале Велика Британија, Француска, Немачка, Холандија, Италија и Шпанија.²¹⁾ За све ове земље је било карактеристично да су за развој пољопривреде у њима били пресудни периоди повољне друштвене стратификације, када је синтеза пољопривредног развоја и развоја других привредних грана омогућила један јединствен концепт развоја читавог друштва и државе. У северном делу Италије, пољопривредници су још од XV века успешно користили технике ветра и воде у узгоју пиринча и свиле, захваљујући научницима и инжењерима Мариано Такола (Mariano Taccola) и Франћеско ди Ђорђо Мартини (Francesco di Giorgio Martini), али и, како се верује, преводу дела Ђен Фу (Chen Fu) *Записи о пољопривреди* из 1149. године, које је трговачким рутама од Кине до Европе до-

20) Richard Hooker, "Japanese Neo-Confucianism", "Kokugaku", *World Civilizations: Japan*, <http://www.wsu.edu:8080/~dee/TOKJAPAN/NEO.HTM#NT1SRC>, 1996: Према једном неоконфуцијанском научнику Јамага Соко (Yamaga Soko, 1622-1685.) и националном моралном учењу *kokugaku*, самураји су морали да се образују у интелектуалним, културним и политичким уметностима да би могли да преузму политичко и интелектуално водство. Овај нови образовани и политички освештен друштвени слој је и створио нову централизовану Меиџи владу 1868. године, која је тежила да усвоји најбоље са Запада и ствара најбоље у властитој земљи. Такође видети Sugiyama Takie and William Labre, (Ur.) *Japanese Culture and Behaviour – Selected Readings*, An East-West Center Book, The University Press of Hawaii, Honolulu, USA, 1972: Традиционално морално учење о важности националне моралности у друштву било је изражено и лингвистички кодовима и посебним изразима јапанског језика

21) William Cunningham, *Growth of English Industry and Commerce during the Early and Middle Ages* (1890), Cambridge, 5th ed. (1910) on line, McMaster: Од 14. века постају све популарнији гајење оваца на селу и текстилна производња у селу и граду подједнако. У викторијанској Енглеској сељаци, за разлику од Средњег века, када су сељаци дизали буне против племства, почели су да постепено поспешују свој животни стандард стварајући трговачка друштва за извоз тканина и осталих производа које су израђивали у домаћој радиности. Богати сељаци-фрихолдери су имали, за разлику од сељака-копихолдера (носиоца права на земљу на основу уговора) право да учествују на изборима за парламент, и све више су се по економском и политичком утицају приближавали племству, док су сељаци - кућне занатлије све више постајали зависни од градских трговаца. Такође видети Washington Irving, *The Complete Works of Washington Irving*, Baudry's Library, Paris, 1834, стр. 243-244 Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, Ed. Francesca Braz, Vol. VI, No. 2, Cambridge University Press, 1984, стр. 48: У тадашњој енглеској књижевности је традиционално поштован и хваљен живот на селу. Тако је и Ирвинг тврдио да се „морални карактер земље“ најбоље читавао у унутрашњости земље. Касније, на другом крају света, у периоду чувене Меиџи реформације у XIX веку, у разматрањима јапанских интелектуалаца како да унапреде своју земљу и доведу је у ред најразвијенијих држава на свету, многи од њих су као позитиван пример истицали оданост енглеских интелектуалаца развоју села и позивали у својим делима јапанску интелектуалну елиту да, по угледу на енглеску викторијанску елиту, проводи неко време у години по јапанским селима и тако помогне „софистикацију“ припадника друштвеног слоја сељака и тиме уравнотеже и подстакну развој читавог јапанског друштва.

спело до северне Италије.²²⁾ Посебно се у развоју пољопривреде истицала Велика Британија, чији су и прозни писци и песници, а касније и филмски радници, традиционално у својим делима прослављали у различитим формама живот на селу у Великој Британији. И сама држава је промовисала институције које утичу на побољшање стандарда производње на сеоским домаћинствима. Већ од 1784. године у Великој Британији су се издавали периодични часописи и књиге на тему пољопривреде.²³⁾ Равномеран развој привреде и уравнотежен развој институција текао је у овим развијеним државама и у другој половини XIX и почетком XX века, док су у истом периоду у Србији на политичкој сцени доминирала субјектовања политичких идеологија и партија.²⁴⁾ У превирањима око политичке власти у Србији губила се драгоцену енергију и умногоме је био изгубљен фокус о потреби за успостављањем равномерног развоја привреде у читавој земљи упоредо са процесом успостављања политичких институција. Али, проблеми у развоју пољопривреде у Србији досежу и у много даљу прошлост. У првим фазама развоја старе српске државе до друге половине четрнаестог века, односно до периода почетка владавине Османлијског царства на Балканском полуострву, релативно складно су живели владајућа феудална, верска и војна елита и сељаци који су чинили огромну већину становништва. Основу тадашње привреде на Балканском полуострву чинили су земљорадња, сточарство и рибарство и само понегде рударство и поједине гране занатства. Сељаци су били феудално зависни становници – *меронаси* (земљорадници), староседеоци власи и словени-сточари, зависне сеоске занатлије, слуге (сокалници), нека врста феудалних кметова (*отроци*) и један мали део сеоског свештенства. Они су у „Душановом закону“ најпознатијем српском средњовековном правном акту створеном у доба владавине српског цара Стефана Уроша IV Душана Не-

22) Joseph Needham, *Science and Civilization in China*, Ed. Francesca Braz, Vol. VI, No. 2, Cambridge University Press, 1984

23) G. E. Fussell, “My Impressions of William Marshall”, *Agricultural History*, Vol. 23, No. 1, January 1949, the Agricultural History Society, USA, стр. 57-61: Познати енглески писци и стручњаци за пољопривреду Артур Јанг (Arthur Young, 1741-1820) и Вилијам Маршал (William Marshall, 1745-1818) активно су изучавали пољопривреду, како теоретским, тако и емпиријским истраживањима. Захваљујући својим многобројним студијским путовањима и упоредбама домаће пољопривреде са пољопривредом суседних земаља, ови интелектуалци су дали велики допринос развоју пољопривреде у својој држави и инспирисали многе своје савременике да раде на развоју пољопривреде у држави и у њеним колонијама и тиме да уједно помажу и укупном економском развоју Велике Британије.

24) Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт – урбанизација и европеизација Београда 1890 – 1914*, Удружење за друштвену историју, Београд, 2008

мањића (1308-1355.), названи *себрима*. У раној средњовековној Србији била је битна аутономија локалне самоуправе, те су тако постојали различити територијални облици народне самоуправе и децентрализације (области, жупе, крајишта, села, градови са додељеним аутономним правима), као и ћелијски облици колективног живота народа са својим устаљеним правима и обичајима демократске управе (кагуни, сабори, задруге) и узајамности. Временом су се, у жупама испресецаној средњовековној Србији, формирале институције жупских и сеоских зборова, или „зборов себара“, и државних сабора. За те самоуправне форме је било карактеристично да су биле постепено подвргаване ауторитету централне политичке власти, односно како је јачала политичка и војна власт тако је централна власт главне управне и судске функције поверавала државним чиновницима и властелинима, односно овлашћеним носиоцима хијерархијске феудалне власти.²⁵⁾ За време Османлијске владавине, у сеоским срединама у Србији сељаци су морали одрађивати *кулук* (колективни рад под принудом) који је, како је приметио аграрни социолог Цветко Костић, био типичан облик наметнуте принудне социјализације у народу, и као такав био на злом гласу јер се на њему радило „дуго, под тешким условима и без паре и динара“.²⁶⁾ Како је 1928. године приметио швајцарски доктор хемије и криминолог Рудолф Арчибалд Рајс (Rodolphe Archibald Reiss, 1875-1929), који је дуги низ година провео у Србији, у доба владавине турске османлијске власти кулучење сељака, односно тај принудни „најжешћи рад сељацима је мало користио, јер се од њега обогатио само угњетач.“ Арчибалд Рајс је ту чињеницу наводио као разлог у свом објашњењу зашто су током векова сељаци „навикли да раде само онолико колико је неопходно и нису хтели да раде више зато што би то користило само њиховом тиранину“.²⁷⁾ Стварање модерне грађанске државе под влашћу кнеза Михаила Обреновића (1823-1868.)²⁸⁾ донело је прве политичке и правне одредбе о уређењу државе по угледу на развијене европске државе, уз првобитно постепено усаглашавање са правним законима дотадашње

25) Петар Матић, „Развој локалне самоуправе у Републици Србији“, *Политичка ревија*, 2006, vol. 5, iss. 3, стр.395

26) Цветко Костић, *Социологија села*, Издавачко-информативни центар студената Београд, 1975, стр. 202 .

27) Рудолф Арчибалд Рајс, *Чујте Срби!*, Златоусти, Београд, 2008, стр. 14.

28) Милован Ристић, *Стари Влах*, Туристичка штампа, Београд, 1963, такође видети Ђоровић, Владимир, *Земља Шумадија хајдучка, досељеничка и побуњеничка Историјске свеске Српско наслеђе*, бр. 3, март 1998 и Ђенић, Милисав, *Златибор у прошлости*, Титово Ужице, 1983. године

власти. Тада су и први пут учињени грађевински подухвати да се конфигурацијски брдовита и непроходна шумска подручја Србије заштите насипима, да се у урбаним насељима прошире улице и да се изграде саобраћајнице по угледу на европске развијене државе. Под личном нахођењу кнеза Обреновића, али и захваљујући одласцима младе интелектуалне елите на школовање у иностранство, долазило је до промена и у обичајима и ставовима у друштву, као и до поновног подстицања до тада занемареног развоја писмености, књижевности, образовања, наука, економије и лепих уметности. У области пољопривреде развијано је винарство, чак до те мере да су винари из Неготинске крајине седамдесетих година 19. века извозили вино у Француску, Немачку, Аустроугарску и Русију.²⁹⁾ Захваљујући великом залагању професора Пољопривредног факултета Михајла Аврамовића и пољопривредника и народног посланика из села Враново крај Смедерева Лазара Савића-Геце, основана је 1894. године прва земљорадничка задруга *Врановска земљорадничка задруга* у Вранову у Србији.³⁰⁾ Након тога је почео покрет оснивања земљорадничких задруга у Србији и 1895. године је створен Главни савез земљорадничких задруга.³¹⁾ Ипак, дотада-

29) Данас се вински туризам у Србији промовише од Александровца, Крушевца, Вршца до Књажевца, а карактеристичан пример винског туризма су Рајачке пимнице код Штубика у Неготинској крајини. Широм света, од Грчке, Канаде, Аустралије, Португала, Швајцарске до Јужне Африке, Удружења произвођача вина позивају на промоцију, дегустацију и куповину вина у винским подручјима руралних подручја, чиме се уједни врши и тржишна промоција вина за даљу продају по трговинама, хотелима и ресторанима. Colin Michael Hall et al (Ed.), *Wine tourism around the world : development, management and markets*, Oxford : Butterworth-Heinemann, 2002 и Jack Carlsen and Stephen Charters (Ed.), *Global Wine Tourism – Research, Management & Marketing*, Wallingford : CABI Pub., 2007. Данас су по винском туризму и локалним винским фестивалима поготово позната рурална подручја Француске. Французи су своју пољопривреду повезали са козметичком, здравственом, модном и туристичком индустријом и захваљујући доброј инфраструктури и добром животном стандарду пољопривредника, успешно их спојили у јединствен концепт привредне и туристичке понуде. Такав концепт подразумева и продају сувенира, уметничких предмета, одеће, обуће и накита страним и домаћим туристима. У зачакљивима и сеоским домаћинствима, посетиоци на лицу места пробају вина и друге специјалитете локалног подручја, а основани су и визиторски центри и курсеви предавања о узгоју, дегустацији и маркетингу вина и винског туризма у пољопривредним школама и другим центрима за развој пољопривреде и туризма.

30) *Смедеревско воће – Враново*, „Враново 1994 – Сто година задруге“, <http://www.smederevskovoce.rs/sela.php?id=77&jezik=1>: Према правилнику задруге, циљ задруге је био „да набави својим члановима потребан новац за пољопривредне радове, да утиче на свест о штедњи и да на тај начин утиче на поправку њиховог материјалног стања.“ Члан задруге могао је да буде само онај који је имао „довољно јемства за лично поштење“, да је старшина домаћинства и да сталноживи на територији задруге, задружна управа је била дужна да сваког месеца саставља извештај о пословању, а поред финансијских средстава чланова задруге задруга је имала и друге сталне приходе од сталне, обичне и дечје штедње.

31) Бранислав Гулан, „Задругарство јуче, данас и сутра: Сељаци сами на ледини“, <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/10792.html>

шње непостојеће или занемарено, како основно, тако и функционално образовање локалног становништва у погледу развоја пољопривреде и побољшања живота на селу, упркос великим напорима појединаца из редова новонастајуће интелектуалне елите, одвијало се веома споро у односу на развијене европске државе XIX века. То се неминовно одrazilo и на даљи свеукупан развој државе у историјским изазовима који су уследили након тог периода.

Двадесети век донео је народима на Балкану нове изазове – удруживања и раздруживања држава и народа првенствено по вољи државних и међународних политичких елита и регионалне и светске ратове на њиховим територијама. У вези са политичким идејама и сукобима својих домаћих и светских лидера и политичара сељаци у овим државама нису имали значајно право гласа и велики утицај, иако њима првима није било у интересу да ратују и да за време ратовања не обрађују своја имања. Након Балканских ратова и великих биолошких и материјалних губитака Србија је била ослобођена од вишевековне Османлијске власти, али и задужена, будући да је новац, уместо у изградњу инфраструктуре, саобраћајница, здравство, школство и пољопривреду, био потрошен на вођење ратова и опорављање земље од ратних губитака. С обзиром да је милион војника око годину дана ратовало, за то време био је заустављен развој пољопривреде и уопште привреде на том подручју. И у случају Првог светског рата у Србији су у војску масовно регрутовани сиромашни сељаци. Поред чињенице да су били бројчано и војно слабији од противника који је надирао на њихову територију, ратовали су и у периоду са изузетно тешким климатским приликама. Након тешких битака на самом ратном фронту, приликом повлачења српске војске преко Албаније и дела Црне Горе до обала и острва Грчке 1915. године војно и санитетски оскудно опремљени војници су препешачили хиљаде километара по непознатим им крајевима и масовно умирали. За голготу-повлачење ових људи преко планина Албаније француски маршал Жозеф Жофр (Joseph Jacques Césaire Joffre, 1852-1931) изјавио је да је оно „у околностима у којима је извршено по страхотама превазишло све што је у историји до тада као најстрашније забележено.”³²⁾ Са институционалног угла гледања тај догађај и читав период представљају јединствен пример у историји, јер су у повлачењу српске војске преко планина Албаније учествовали припадници свих

32) Танјуг, „Данас 93. годишњица од почетка повлачења преко Албаније“, *Блиц*, 03. децембра, 2008. године, Београд, такође видети Никола Б. Поповић, *Срби у Првом светском рату – 1914-1918*, Архив Србије, 1998, Београд, Србија

друштвених слојева, од познатих писаца, сликара, занатлија и трговаца, до свештеника, министара и посланика народне скупштине. Ипак, највећи део те војске представљали су сељаци. Трагична последица ратовања у Првом светском рату Србије било је поновно биолошко десетковање тадашњег становништва (преко 240.000 мушкараца), од којег се касније становништво није значајније опоравило. Друга половина двадесетог века, након поновних великих људских и материјалних губитака, у Другом светском рату, донела је пољопривредницима у Србији нове врсте компликација, у облику нових идеологија, политичких и економских експеримената са пољопривредом и строге владавине бирократског апарата нововладајућих партија. Како је то окарактерисао политиколог Драган Марковић, сељак није учествовао у политичком и јавном животу у другој половини двадесетог века: „Њега су организовали у политичке партије, али он нигде не води организације; он бира посланике, али су његови посланици људи који нису сељаци“.³³⁾ Сељак – пољопривредник био је политички статиста и објекат политичке манипулације у функцији остваривања неких туђих интереса.³⁴⁾ Тако је и могло да се догоди да се након Другог светског рата у сеоским задругама чине разни политички експерименти, као што је био покушај имитирања совјетских колхоза или покушај укидања нечије сопственим радом стечене својине у покушају да радне задруге без индивидуалног својинског субјективитета развију социјалистичку пољопривреду.³⁵⁾ Било је предвиђено да сељачке радне задруге постану принудне заједнице оличене у управнику задруге као врховном заповеднику који је терао немотивисане задругаре да раде. Када такав покушај експресне колективизације није успео покушало се са постепеним подруштвљавањем, односно подржављењем пољопривреде преко општинских земљорадничких задруга чије је оснивање држава помогла уступањем државне земље и других одговарајућих средстава производње, тако да је у широкој кампањи већ до 1953. године основано 3.124 задруга општег типа.³⁶⁾ Тако настале опште земљорадничке задруге биле су „више политички него економски посредник за повезивање приватних пољопривредних газдинстава са друштвеним (у суштини државним) секто-

33) Драган Марковић, *Отварање и затварање србијанског села*, стр. 81, цитирајући Срећен Вукосављевић, *Писма са села*, стр. 192

34) *ibid*, стр. 81

35) *ibid*, стр. 62-63, цитирајући Главни задружни савез ФНРЈ, Београд, 1949, чл. 30, према којем су „чланови задруге морали да уносе у задругу своју земљу, изузев окућнице, одричући се својине на тој земљи у корист задруге.“

36) *ibid*, стр. 65, цитирајући *Век и по сеоског задругарства*, стр. 26

ром, јер се земљорадничка задруга, са стално запосленима у њој, „постепено трансформисала у привредно предузеће са радничким самоуправљањем.“³⁷⁾ У периоду социјализма пољопривредници су имали своје представнике у Привредним коморама, али је проблем био што су произвођачи и купци пољопривредних производа били у једном коморском телу.³⁸⁾ Прелазак двадесетог у двадесет први век и ратно „раздруживање“ бивше државне заједнице донело је поново народима и државама на Балканском полуострву велике биолошке и материјалне губитке, тако да су оне ушле у двадесет и први век хендикепиране ратним губицима, финансијским задужевањима и уништеном привредом. Многи одговорни људи на положајима, политичари, званичници, интелектуалци разних профила и запосленици у медијима нису имали могућности или нису били на висини задатка да покушају да спрече такав ток догађаја, тако да је и у том периоду дошло до губитка живота многих људи, а пољопривреда и економија народа и држава на Балканском полуострву су назадовали у односу на развијене државе. Те државе су у двадесет и први век ушле са смањеном стопом прираштаја становника, ослабљеном привредом и уздрманим друштвеним нормативним вредностима. То не представља олакшавајућу околност у сагледавању властите и туђих улога у времену и простору у којем живе и који остављају будућим генерацијама иза себе. Препознавање дијалектичке константе развоја кроз историју, која подразумева успешно спајање прошлих времена са модерношћу нужно је у временима у којима је, према речима економисте и социолога Сема Вимстера, модерност према својој природи више заинтересована за перфекцију средстава која служе за остварење циља, него за дубоку рефлексiju њених последица по човечанство.³⁹⁾ Неке од рефлексija последица модерности и неравномерног економског развоја у свету данас су и глобално загревање, загађење надземних, подземних вода и ваздуха, ерозија плодног земљишта, нестајање шума, глад, миграције становништва и нужност одбране од природних катастрофа као што су пожари, земљотреси и поплаве.⁴⁰⁾ У смислу развоја пољопривреде и подизања свести о еколошким

37) *ibid*, стр. 65, цитирајући Др. Борисав Динковић, *Село на прекретници*, Раднички универзитет „Вељко Влаховић“, Суботица, 1975, стр. 72

38) Александар Бошњак, *Кад ће пољопривредници имати своју Пољопривредну комору?*, http://www.poljoprivreda.biz/stav/kad_ce_poljoprivrednici_imati_svoju_komoru

39) Sam Whimster, *Understanding Weber*, Routledge, London and New York, 2007, стр. 270

40) Jared Diamond, *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*, W. W. Norton & Company, New York, 2005; Jared Diamond, *Collapse – How Societies Choose to Fail or Succeed*, Penguin Viking, New York, 2005

проблемима од периода распада бивше државне заједнице највише је напредовала Словенија, за коју је карактеристичан јак економски и политички утицај пољопривредника на друштво у којем живе, веома развијен систем задруга и пружање подршке програмима руралног развоја и еколошким пројектима.⁴¹⁾

Када се на почетку двадесет првог века покуша пронаћи константа развоја институција државе и друштва, политике, пољопривреде и економије у Србији од деветнаестог века до данас, може се приметити да су многи интелектуалци и данас усредсређени на изучавање и потенцирање разних „изама“, „изација“ и „зација“ и разних врста идеологија које су у одређеним историјским периодима преовладале духовним миљеом ових простора и оставиле трага на развој људских права, културу, економију, политику и уопште развој друштва у целини на овом простору. Само понеки интелектуалци покушавају да изведу синтезу дијалектичких својстава тог развоја кроз прошлост и садашњост и да у том смислу направе научну прогнозу за будућност. Једно од успешних истраживања на ту тему извео је социолог Владимир Цветковић који је у свом разматрању повезаности друштвеног система и развоја пољопривреде и економије проучавао радове светских и српских антропогеографа, економиста и социолога из друге половине XIX. века и прве половине XX. века, од Фредерика Ле Плеја и Фридриха Рацела до Јована Цвијића и Мирка Костића. Он је установио да је развој „полумодерног друштва“ у Србији био „еклектичка смеша традиционално-патријархалног, псеудотрадиционалног и екстремних варијанти модерног.“ Цветковић сматра да је проблем у таквом процесу био тај што се до вођства или елите најчешће долазило квазидемократским путем, што је доводило до неравномерног развоја или неуравнотежености и успоравања модернизацијског развоја.⁴²⁾

41) Вишња Вишњић, Јасна Глишић, Маја Михајловић, Радмило Марковић, координатор Зоран Мајдин, „Велика депресија“, „Путеви и странпутице српске пољопривреде, *Време*, бр. 1010, 13. мај, 2010. године: Крајем деведесетих година двадесетог века у Словенији је установљена Пољопривредна комора по принципу обавезног чланства, која се сматра заслужном што је Словенија добила исте квоте као и старе чланице Европске Уније. Преовладавајући облик подстицаја су неповратна средства која се додељују по критеријумима програма Европске Уније Словенији као њеној чланици Еколошки пројекти су дефинисани као циљеви аграрне политике и за њих се средства, осим из буџета, обезбеђују и из фондова солидарности.

42) Владимир Цветковић, *Социологија – Модерна рефлексја историјског збивања*, Институт за политичке студије, 1994. године, Београд, Србија

УЛОГА ИНСТИТУЦИЈА У БУДУЋЕМ РАЗВОЈУ СЕЛА У СРБИЈИ

На раније поменутом овогодишњем међународном научном скупу *Власински сусрети*, агроекономисти су закључили да је потребно да државне институције надлежне за развој пољопривреде и образовање у области пољопривреде и локалне самоуправе понуде у склопу стратегије за развој и побољшање квалитете живота у руралним подручјима Србије конкретне смернице о покретању и развоју предузетништва и различитих облика индустрија у области пољопривреде. Следствено томе би одговарајућа политичка и економска институционализација могла омогућити одговарајућу даљу технологизацију и механизацију пољопривреде и сеоских домаћинстава.

У данашњем тржишно оријентисаном друштвеном амбијенту потребно је уважавати ставове стручњака из области природних наука, који се залажу за одговарајуће вредновање њихове струке, у што спада и реалистичан став декана Машинског факултета у Београду Милорада Милованчевића да „извоз десетак бродова колико се годишње изгради и извезе из Србије, доноси већу зараду него извоз пољопривредних производа.“⁴³⁾ Чињеница је и да су „носиоци“ раста ДБП (GDP) Србије сектори као што су финансијске услуге, посреднички послови, промет некретнина и слично, што показују и званични статистички подаци о динамици раста и структури ДБП по секторима у задњих десетак година.⁴⁴⁾ Али, чињеница је и да је питање развоја пољопривреде питање прехране, привредног извоза и биолошког опстанка садашњих и будућих генерација како у земљи, тако и свугде у свету. Уз то, треба да се има у виду да у склопу стратегије туризма у Србији план развоја сеоског и здравственог туризма подразумева и развој пољопривреде, односно прехранбене индустрије у земљи, будући да туристи свугде у свету у току боравка на одређеној географској дестинацији очекују, уз пропратне културне садржаје и сувенире, и понуду аутохтоних⁴⁵⁾ прехранбених производа карактеристичних за то подручје.

43) Танјут, „Машински факултет школује најбоље мастере за бродоградњу“, *Политика*, 29. септембра, 2010. године

44) Здравко Шајатовић, „Како су ташне и машине претекле сељацима“

45) Љиљана Миленковић, „Имамо суфицит од извоза пољопривреде“, *Akter Online*, 15. март, 2010. године: Према речима министра Драгина, на светском тржишту постоји велико интересовање потрошача за аутохтоне традиционалне и безбедне за здравље производе који имају свој посебан квалитет и цену. Прехранбени производи са посебним карактеристикама које се односе на начин производње и прераде, као и поднебље из

Уз то, органски узгајана храна је уопште све више тражена на светском тржишту. Од ње потрошачи траже не само здрав и природан укус и квалитету, него и одговарајуће амбалаже карактеристична за поједино подручје, као и одговарајућу маркетиншку подршку таквим производима. Министарство пољопривреде је ове године најавило формирање четири центра за органску производњу хране у Ваљеву, Селенчи, Свилајнцу и Лесковцу, који би организовали узгајање ратарских биљака, ливадарства и пашњаштва, воћарства, рибарства, сточарства, сакупљање производа из природе и домаћу и индустријску прераду пољопривредних производа. У том смислу државни секретар у Министарству пољопривреде, шумарства и водoprивреде Миљана Милошевић је најавила да је циљ у развоју органске производње хране да се поштују сви безбедносни стандарди у производњи и да се са садашњих 1.200 хектара усева површина повећа на 50.000 хектара до 2015. године.⁴⁶⁾ У вези са будућим развојем пољопривреде, агроекономист Миладин Шеварлић не саветује људима који ће се тек одлучити за овај посао бављење ратарством, јер оно захтева велике поседе и механизацију. Уместо тога, он сматра да је решење у интензивној воћарској или повртарској производњи, у градњи пластеника, у сакупљању и гајењу лековитог биља или органских производа који су изузетно цењени.⁴⁷⁾ Свакако би пожељно било и да се на одговарајућим местима у унутрашњости отварају и одговарајуће образовне установе или да се организују курсеви из области пољопривреде на којима би домаћи и страни стручњаци могли да пренесу конкретно знање заинтересованим пољопривредницима и да са њима размене конкретна искуства у циљу повећања ефикасности и квалитете производње.

Развој пољопривреде, односно, према речима социолога и футуролога Милана Николића, одржање сељачке пољопривредне производње и развој села, требало би омогућити и због нарастајућих проблема еколошке природе. Према његовим речима, проблеми еколошке природе већ сада постају део стварности са којом се морају суочити садашње и будуће генерације становништва. У склопу општег глобалног загађења природне околине, ниво подземних вода у Србији већ је преполовљен у односу на период од

којег долазе, морају бити заштићени ознаком порекла или географском ознаком. Данас у Србији има двадесет и пет таквих производа..

46) Танјуг, „У Србији се оснивају четири центра за органску производњу“, *Blic*, 25. септембра, 2010. године

47) Н. Суботић, „Село решава проблем незапослености“, *Новости*, 10. октобра, 2010. године

пре две, три деценије, а може се очекивати и да ће у Србији до средине овог века просечне температуре порастати за око шест степени, смањиће се природна влажност тла и тиме смањити и пољопривредни приноси, повећати ерозија плодног земљишта и смањити резерве воде за пиће. Због тога Николић препоручује предузимање строгих државних заштитних правних и еколошких мера за превентиву и сузбијање еколошких и привредних проблема у будућности.⁴⁸⁾

Увођење модерних технологија и механизације који би поспешили живот и рад људи у руралним подручјима такође би допринело придавању одговарајућег атрибута достојанства професији пољопривредника у друштву. Достојанство те професије не би требало да је упитно у случају било каквог идеолошког погледа на уређење политичког и економског система. У том смислу неке од вредносних норми која би требало да се институционално промовишу у друштву биле би истицање значаја и нужности производње, односно предузетништва, рада и његовог одговарајућег вредновања, као и истицање и озваничавање потребе за штедњом енергетских ресурса у производњи и свакодневном животу. На првом Међународном форуму о енергетском управљању на локалном нивоу у Нишу обелодањено је да је Србија на последњем месту по енергетској ефикасности у Европи, те да она у просеку троши енергију два и по пута више него државе у свету и чак четири до пет пута више него државе у Европској унији. Учесници тог форума су указали да је неопходно увести енергетске менаџере (управнике), како би се подигла свест о рационалном коришћењу природних енергетских ресурса. Очекује се да би закон о енергетској ефикасности, којим је предвиђен подстицај за оптималан ниво у производњи и производњи енергената и заштити животне средине, могао да буде усвојен у првој половини 2011. године, те да би њиме биле усклађене економска логика и социјално одговорна политика као што је то случај у развијеним државама.⁴⁹⁾ На први поглед парадоксално звучи хипотеза да би садашња тешка ситуа-

48) *Политика*, Магазин *Политика*, „Између пустиње и раја“, 03. октобра, 2010. године: Милан Николић препоручује повећање површине земљишта која се наводњавају (сада то износи свега два одсто), спречавање даљег загађења речних токова и подземних извора воде за пиће, као и ерозију земљишта, пре свега пошумљавањем, садњу у домаћим истраживачким лабораторијама генетски модификованих биљних врста отпорних на сушу, те строгу државну правну заштиту и регулативу коришћења извора воде за пиће и водотокове у будућности.

49) Бета, „Србија последња по енергетској ефикасности“, *Blic*, 18. септембра, 2010. године, Београд

ција пољопривредника и припадника других друштвених слојева у полупустим руралним подручјима могла да се реши применом нових технологија у развоју села и руралне привреде и у развоју производње у руралним подручјима. Али, она би помогла опстанку, олакшала садашњи тежак положај и омогућила бољи живот преосталом броју становника у њима. Практичност, погодност и делотворност примене нових технологија би могли да помогну да се досадашњи процеси иселјавања становништва из малих места у унутрашњости у градове, и из градова у иностранство, бар мало успоре и евентуално зауставе и усмере у супротном смеру. Да би се таква рурална домаћинства извукла из стања занемарености и заостајалости и обезбедио им се одрживи развој потребно је информисати их о савременим и јефтиним врстама примене технологије и механизације у свакодневном животу и раду. Исто тако, у сврху омогућавања њиховог опстанка и одрживог развоја, потребно је информисати их о потреби штедње енергетских ресурса и заштите животне околине. Србија је пуна професионалних и аматерских стручњака истраживача и проналазача који, због непостојања одговарајућег системског институционалног и медијског промовисања решења за ефикасну штедњу енергије и технолошке културе у широј јавности, информисају јавност путем Интернета. Али, то још увек није доступан начин за информисање већине становника у забаченим руралним подручјима. Самим тим касни се са применом овакве врсте проналазака и технологија у сеоским домаћинствима, док су у развијеним државама света предузетничке иницијативе на подручју примене сунчеве енергије доспеле до нивоа експеримената са авијацијом и бродовима на соларни погон.⁵⁰⁾ Тако се, у недостатку институционализоване помоћи државе становништву да се суочи са еколошким изазовима данашњице и сутрашњице, појављују појединачне иницијативе да се широка јавност преко различитих средстава јавног информисања обавести о најновијим технолошким трендовима у свету и тако промовишу штедња енергетских ресурса и борба против угрожавања животне околине.⁵¹⁾ Такве иницијативе појавиле су се после објављених резултата

50) „Solar Impulse Takes Flight“, <http://solarpanelspower.net/solar-power/solar-impulse-takes-flight>: Тако је у јулу 2010. године швајцарски истраживач Берtrand Пикар успешно испушао први експериментални авион на соларни погон *Solar impulse* са 12.000 фотоћелија које распоређене по целој површини авионских крила напајају авионске електро-моторе.

51) <http://www.veljkomilkovic.com/index.htm> и Драган Батинић, „Ајвар од сунца, вода из пирамиде“, *Илустрована политика*, Број 2697, 23. септембар 2010. године: Тако академик, инжењер и еколог Вељко Милковић из Новог Сада први у Србији путем Интернета промовише један иновативни принцип дизајна пасивне соларне архитектуре који са

научних истраживања о исплативости изградње технолошких постројења за производњу енергије помоћу обновљиве енергије сунца и ветра у којима је закључено да непланска изградња оваквих постројења троши земљане и водне ресурсе, узрокује промене на земљишном рељефу, угрожава биодиверзитет, пејзаж, природно и културно наслеђе и пољопривредно обрадиво земљиште на подручју на којем су изграђена таква постројења. У аутономној области Андалузија у Шпанији су у првој деценији двадесет и првог века грађена таква постројења због великог броја сунчаних сати и снаге ветра у њеним појединим деловима. Али, показало се да се нека од тих постројења нису на одговарајући начин уклопила у просторно и пејзажно планирање те области. Резултати истраживања су указала да су таква постројења утицала на дотадашње економске активности и на начин на који је природа функционисала на том простору. Њихова технологија за добављање и примену енергије сунца и ветра користила је обновљиве ресурсе, али то није значило да у појединим случајевима изградња постројења није била штетна за околину.⁵²⁾ Резултате тих научних истраживања потврдили су и правници указивањем да непланска изградња такве врсте постројења мења однос према пејзажу као симболу природног и културног наслеђа једног великог дела европског завичаја.⁵³⁾ За разлику од таквих примера, у свету и код нас постоје пространа земљишта равних необрадивих површина у ненасељеним или слабо насељеним подручјима која уз поштовање еколошких и правних стандарда могу да обезбеде успешан принос и пренос енергије из обновљивих ресурса, обезбеде исплатљивост њихове изградње и повећају број радних места међу локалним становништвом. Успешна примена нових технологија у производњи енергије из обновљивих ресурса значила би уштеду ресурса, заштиту природне околине и омогућавање одрживог развоја и побољшање живота локалног становништва.⁵⁴⁾ То захтева одговарајућу институционалну организацију и сарадњу институција и становништва на локалном

најмање улагања остварује највеће уштеде енергије у стамбеним објектима а кикиндски проналазач и стручњак за информационе технологије Владимир Милетин такође преко Интернета намерава да бесплатно нуди прецизне прорачуне и објашњења својих личних проналазака пречишћавања воде помоћу сунца или припреме воћа и поврћа за јело без дима, загађивања и потрошње грева.

- 52) Maria-Jose Prados, „Renewable Energy Policy and landscape management in Andalusia, Spain: the facts“, *Energy Policy*, No. 38, 2010, стр. 6900-6909
- 53) *ibid*, цитирајући Council of Europe, 2000, *European Landscape Convention*, CETS No. 176, Council of Europe, Strasbourg, стр. 6901
- 54) Bill McKibben, “Carbon’s New Math”, *National Geographic*, October 2007, стр. 33-37 и Joel K. Bourne, Jr., “Green Dreams”, *National Geographic*, October 2007, стр. 38-59

и државном нивоу у сврху суочавања са еколошким и друштвеним проблемима двадесет и првог века.

У процесу опоравка и развоја пољопривреде и руралних подручја у земљи, уз доношење званичних уредби које би побољшале положај пољопривредника у друштву и потакле развој пољопривреде, било би пожељно да и стручњаци из друштвених и природних наука дају свој сврсисходан допринос том процесу, јер би постизање одрживог развоја у пољопривреди подстакнуло развој и осталих привредних грана у држави. Покушаји да се институционално унапреди пољопривреда не могу да дају резултата ако не постоји узајамно поштовање међу учесницима тог процеса и стварна жеља да се положај и статус пољопривредника у друштву унапреди. Паралелно с тим, потребно је радити на проналажењу и дефинисању друштвених нормативних вредности које би дале одговарајући подстицај и смисао таквом процесу у складу са простором и временом тог процеса и његовим крајњим резултатима. Због тога је потребно, не само кроз деловање институција, него и у ширем смислу, вратити значај и достојанство занимању пољопривредника и амбијенту у којем он живи и ствара.

Sanja Suljagic

SIGNIFICANCE OF INSTITUTIONS IN DEVELOPMENT OF THE VILLAGES IN SERBIA

Summary

In this paper author analyzed the role and significance of institutions in development of the villages in Serbia throughout history. The author focused on the analysis of current and future state of affairs in the field of agriculture in the state. After elaboration of some causes for stagnation and decline of the villages in Serbia in the past that have brought about to current degraded status of farmers in society, the author of the paper underlined some additional ecological, political, economic and cultural issues that hinder effective organization and institutionalization of agriculture in the state. In final part of the paper the author suggested possible elements for institutionalization which could enable substantial agricultural development and consequent improvement of life in the villages in rural areas of Serbia.

Key Words: agriculture, institutions, education, ecology, renewable energy sources, development of villages and agriculture

ЛИТЕРАТУРА

Књиге:

- Diamond, Jared, *Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*, W. W. Norton & Company, New York, 2005
- Diamond, Jared, *Collapse – How Cosieites Choose to Fail or Succeed*, Penguin Viking, New York, 2005
- Ђенић, Милисав, *Златибор у прошлости*, Титово Ужице, 1983.
- Irving, Washington, *The Complete Works of Washington Irving*, Baudry's Library, Paris, 1834
- Костић, Цветко, *Социологија села*, Издавачко-информативни центар студената Београд, 1975.
- Needham, Joseph, *Science and Civilization in China*, Ed. Francesca Braz, Vol. VI, No. 2, Cambridge University Press, 1984
- Ненадић, Миле, *Нови дух образовања*, Просвета, Београд, 1997.
- Рајс, Рудолф Арчибалд, *Чујте Срби!*, Златоусти, Београд, 2008.
- Ристић, Милован, *Стару Влах*, Туристичка штампа, Београд, 1963.
- Стојановић, Дубравка, *Калдрма и асфалт – урбанизација и европеизација Београда 1890 – 1914*, Удружење за друштвену историју, Београд, 2008
- Sugiyama, Takie and Labre, William, (Ur.) *Japanese Culture and Behaviour – Selected Readings*, An East-West Center Book, The University Press of Hawaii, Honolulu, USA, 1972
- Fukuzawa, Yukichi, *Autobiography of Fukuzawa Yukichi with preface to the Collected Works of Fukuzawa*, transl. by Kiyooka Eiichi, the Hokuseido Press, Japan, 1981
- Fukuzawa, Yukichi, *An Outline of a Theory of Civilization*, Trans. D. A. Dilworth & G. C. Hurst, Sophia University, Tokyo, 1973
- Hall, Colin Michael et al (Ed.), *Wine tourism around the world : development, management and markets*, Butterworth-Heinemann, Oxford, 2002
- Carlsen, Jack and Charters, Stephen, (Ed.), *Global Wine Tourism – Research, Management & Marketing*, Wallingford : CABI Pub., 2007
- Цветковић, Владимир, *Социологија – Модерна рефлексција историјског збивања*, Институт за политичке студије, 1994. године, Београд, Србија
- Cunnigham, William, *Growth of English Industry and Commerce during the Early and Middle Ages (1890)*, Cambridge, 5th ed. (1910) on line, McMaster
- Ћоровић, Владимир, *Земља Шумадија хајдучка, досељеничка и побуњеничка*, Историјске свеске *Српско наслеђе*, бр. 3, март 1998.
- Whimster, Sam, *Understanding Weber* Routledge, London and New York, 2007

Чланци:

- Батинић, Драган, „Ајвар од сунца, вода из пирамиде“, *Илустрована политика*, број 2697, 23. септембра, 2010.
- Бета, „Село између нестанка и опстанка“, <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/11423.html>
- Бета, „Србија последња по енергетској ефикасности“, *Blic*, 18. септембра, 2010.
- Бета, „Сточарство Србије у кризи“, *Пословни магазин*, 30. септембра, 2010. године, <http://www.poslovnimagazin.biz/magazin/stocarstvo-srbije-u-krizi-30-2697>
- Бошњак, Александар, „Кад ће пољопривредници имати своју Пољопривредну комору?“, http://www.poljoprivreda.biz/stav/kad_ce_poljoprivrednici_imati_svoju_komoru
- Bourne, Jr., Joel K., “Green Dreams”, *National Geographic*, October 2007
- Бркић, Александра, „Још има школа без тоалета и телефона“, *Политика*, 27. новембра 2008.
- Бркић, Александра, „Пешаци ђаци или учитељи“, *Политика*, 17. април, 2007.
- <http://www.veljkomilkovic.com/index.htm>
- Будић, Дејан, „Исплатило се инвестиција у преради воћа и поврћа“, *Пољоопартнер, Агросервис*, http://www.poljopartner.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=4758&Itemid=1
- Вишњић, Вишња; Глишић Јасна; Михајловић, Маја; Марковић, Радмило;
- Мајдин, Зоран, „Велика депресија“, „Путеви и странпутице српске пољопривреде“, *Време*, бр. 1010, 13. мај, 2010.
- Гулан, Бранимир, „Могућности демографског развоја села Србије“, 26. октобра, 2008. године, <http://www.agropress.org.rs/tekstovi/10132.html>.
- Гулан, Бранимир, „Нестанак села гаси Србију“, *Актер*, 1. фебруар, 2010. године, <http://www.akter.co.rs/index.php/politika/print/2183-nestanak-sela-gasi-srbiju.html>
- Гуцијан, Сандра, „У хиљаду евра“, *Политика*, 07. октобра, 2010.
- Илић, Б, *Press*, „Старица у Лесковцу умрла од глади!“, *Лесковац* 12. јуна, 2010.
- Ломовић, Бошко, „Пут до знања од 2.000 километара“, *Политика*, 22. март, 2008.
- Марковић, Драган, *Отварање и затварање србијанског села – достигнућа, проблеми и перспективе социјализације*, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Матић, Петар, „Развој локалне самоуправе у Републици Србији“, *Политичка ревија*, vol. 5, iss. 3., 2006.

- McKibben, Bill, “Carbon’s New Math”, *National Geographic*, October 2007
- Миленковић, Љиљана, „Имамо суфицит од извоза пољопривреде“, *Akter Online*, 15. март, 2010. године, <http://www.akter.co.rs/index.php/politikaprint/2312-imamo-suficit-od-izvoza-poljoprivrede.html>
- *Политика*, Магазин *Политика*, „Између пустиње и раја“, 03. октобра, 2010.
- Поповић, Никола Б., *Срби у Првом светском рату – 1914-1918*, Архив Србије, Београд, 1998.
- *Пословни магазин*, „Српско село – изумире“, 14. децембра, 2006. године, <http://www.poslovnimagazin.biz/magazin/privreda/srpsko-selo-izumire-30-131>
- Prados, Maria-Jose, „Renewable Energy Policy and landscape management in Andalusia, Spain: the facts“, *Energy Policy*, No. 38, 2010
- „Solar Impulse Takes Flight“, <http://solarpanelspower.net/solar-power/solar-impulse-takes-flight>
- Смедеревско воће – Враново, „Враново 1994 – Сто година задруге“, <http://www.smederevskovoce.rs/sela.php?id=77&jezik=1>
- Суботић, Н., „Село решава проблем незапослености“, *Новости*, 10. октобра, 2010. године
- Тањуг, „Данас 93. годишњица од почетка повлачења преко Албаније“, *Блиц*, 03. децембра, 2008.
- Тањуг, „Машински факултет школује најбоље мастере за бродоградњу“, *Политика*, 29. септембра, 2010.
- Тањуг, „Сваке године 35.000 грађана мање у Србији“, *Политика*, 30. септембра, 2010.
- Тањуг, „У Србији се оснивају четири центра за органску производњу“, *Блиц*, 25. септембра, 2010. године
- Fussell, G. E., “My Impressions of William Marshall”, *Agricultural History*, Vol. 23, No. 1, January 1949, the Agricultural History Society, 1949
- Hooker, Richard, “Japanese Neo-Confucianism”, “Kokugaku”, *World Civilizations: Japan*, <http://www.wsu.edu: 8080/~dee/TOKJAPAN/NEO.HTM#NT1SRC>, 1996
- Шајатовић, Здравко, „Како су ташне и машинске претекле сељаке“, *Пољопривреда.биз – виртуелни агробизнис центар*, http://www.poljoprivreda.biz/stav/kako_su_tasne_i_masne_pretekle_seljaka
- Шеварлић, Миладин, „Развој српског аграра и села на економији знања“, *Пољопривреда.биз – виртуелни агробизнис центар*, http://www.poljoprivreda.biz/stav/razvoj_srpskog_agrara_i_sela_na_ekonomiji_znanja
- Шуљагић, Сања, „Специфичности модернизације Јапана у деветнаестом веку“, *Политичка ревија*, 2003, вол. 2, бр. 1
-

Resume

In this paper Significance of Institutions in Development of the Villages in Serbia author analyzed the role and significance of institutions in development of the villages and rural areas in general in Serbia throughout history.

In first part of the paper author focused on the analysis of current state of affairs in agriculture, citing some characteristic cases of extreme de-agrarization and depopulation in the country, supporting it with statements of various academics, institutional bodies and current statistic data. The author underlined that stagnation and decline of the villages in Serbia in the past and in current period has been a result of a bad social and political structure that has been depriving the peasants and other people from rural areas from their basic human rights in the fields of education, specialization in their field of work, infrastructure, subventions, employment and so on. The author presented additional ecological, political, economic and cultural issues that have been hindering effective organization and institutionalization of agriculture in the state.

In second part of the paper author presented some historical characteristics of the state and local institutions' activities in the field of agriculture, citing geopolitical, economic, institutional problems, problems in the transfer of knowledge and infrastructural, educational and ecological issues as some of the main obstacles for substantial development of the state. In this part of the paper author used comparative-contrastive method of analysis in order to underline main differences between industrial developed states and Serbia starting from medieval ages and the beginnings of formation of Serbia as a modern civil state institutioned by standards of European developed state in 19th century. The author finished second part of the paper with the analysis of most significant causes for slow development of agriculture in Serbia in 20th century. In final part of the paper the author suggested possible elements of institutionalization which could possibly enable substantial agricultural development and consequent improvement of life in the villages in rural areas of Serbia.

In third part of the text author wrote on the role of institutions in future development of rural areas in Serbia focusing mostly on main ecological problems that have been posing imperilment for living and development of small households in rural areas of the state, while suggesting implementation of latest technology for the use of solar, water, wind and other energy in rural households and making

their living much easier in general, while also enabling them to save energy, decrease unemployment rate, help food production and participate in de-pollution of their areas. The author also suggested informing of such households on necessity for energy saving, de-pollution, organic food growing and similar activities that could possibly be useful solutions for creation of substantial development of rural areas in Serbia in future.

Овај рад је примљен 18. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2010. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

109

Владан Станковић

ОСНОВИ ФУНДАМЕНТАЛИЗМА

127

Иван Јоксић

ЗЛОУПОТРЕБА ОВЛАШЋЕЊА У ПРИВРЕДИ

143

Ивица Николић, Лука Тодоровић

МЕНАѢЕРСКИ СТРЕС - БОЛЕСТ САВРЕМЕНОГ
МЕНАѢЕРА

153

Марко Тмушић

ОДНОС ДРЖАВЕ И ЕКОНОМИЈЕ – КРАТАК
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ

177

Љиљана Петровић, Жарко Анђелковић

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ
ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

*Владан Станковић**

Институт за политичке студије у Београду

ОСНОВИ ФУНДАМЕНТАЛИЗМА **

Сажетак

У овом раду аутор се позабавио појавом која је предмет истраживања неколико научних дисциплина. Фундаментализам као појава предмет је проучавања: филозофије, политичких наука (политикологија религије), али и правних наука (канонског и аутономног права), те социолошких (социологије религије, политичке социологије и социологије развоја). Отуда ће истраживање предметне појаве обухватити интердисциплиниран и мултидисциплинаран методолошки приступ. Међу методима у политичким наукама: метод дедуције и генерализације, у правним наукама: метод анализе садржаја норми канонског права и упоредни метод, а у социолошким наукама: развојни метод и метод унакрсних култура.

Кључне речи: фундаментализам, религија, политичка теорија

Често се у свакодневном говору сусрећемо са појмом фундаментализам, а да нам није баш најјасније шта он значи.¹⁾ Најчешће се код нас, у колоквијалном комуникацији, фундаментализам искључиво тесно везује за религиозни ислам. Понегде се под фундаментализмом подразумева појава која би требало да означи

* Истраживач-сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

1) М. Ruthven: *Fundamentalism – the Serach of Meaning*, Oxford University Press, 2004, p. 1: “Fundamentalism is a word with which everyone is familiar now.”

неку врсту занесености, понетости, чак екстремизма.²⁾ Сва су ова тумачења, међутим, толико удаљена од стварног описа појаве да напосто не одговарају истини.

Начелно, о фундаментализму се говори не само као о некој врсти радикализма, већ још више о својеврсном интегрizmu, чак интегрализму.³⁾ Појавни облик фундаментализма свакако да указује и на својеврсну искључивост учења спрам свих других појава које се налазе изван тоталитета парадигматичног садржаја.⁴⁾ Како се овим недовољно разматраним појмом манипулише и чак застрашује у масовним комуникацијама ваљало би растумачити епистемолошку страну фундаментализма, одредити његове дефиниције, означити његове појавне облике унутар посматраних друштвених и верских учења, и расветлити неке од појавних облика у простору примењене политике.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Реч фундаментализам потиче од лат. *fundamentum* што значи *основа* или *база*. Фундамент, од лат. *fundamentum*, значи: «1. темељ, основа, база, подножје, постоље; 2. пренесено – основа, упориште, темељ, подлога; 3. фундаменталан – темељни, основни».⁵⁾ Фундаменталан је «онај који има важност за неку основу – онај који је дубински; један суштински карактер – одлучујући, детерминишући.»⁶⁾ Фундаментализам би дакле био «тежња да се у оквиру неког

- 2) Према лингвистима Клајну и Шипки фундаментализам се преуско схвата, као: «муслимански екстремизам, праћен непријатељством према припадницима свих других вера.» (И. Клајн, М. Шипка: *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007, стр. 1357)
- 3) Професор Мирољуб Јевтић са Факултета политички наука мишљења је да је сваки интегризам истовремено и фундаментализам, али да сваки фундаментализам није интегризам. (Тако нпр. у: М. Јевтић: «Fundamentalizam, verski», *Sociološki речник*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, стр. 152: «Pored *f.* koriste se i srodni izrazi kao što su radikalizam, integrizam, integralizam, religijski preporod itd. Nekad se ovi izrazi koriste kao sinonimi za pojam *f.*, a nekad kao varijanta užeg značenja. Na primer, integrizam se često koristi da bi označio politizovaniju i državotvornu varijantu *f.* Tako je svaki integrizam istovremeno i *f.* ali svaki *f.* nije integrizam.»)
- 4) Занимљиво је запажање Луке Озана о обавезно искључивом карактеру фундаментализма. (L. Ozzano: «Religious Fundamentalism and democracy», *Политикологија религије*, 1/09: 127-153, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009, стр. 128: «The fundamentalist worldview considers reality to be “uncompromisingly divided into light [...] and darkness [...]. The world outside the group is therefore contaminated, sinful, doomed; the world inside is a pure and redeemed remnant.»)
- 5) В. Клаић: *Ријечник страних ријечи А-Ž*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987, стр. 458.
- 6) D. Morvan: «Fondamental, ale, aux», *Dictionnaire culturel en langue française*, Sejer, Paris, 2005, p.1082: «Qui a l'importance d'une base, d'un fondement, un caractère essentiel et déterminant.»

учења, политике, вере или идеологије постигне повратак наводним првобитним основама».⁷⁾ Из тога следи да је фундаментализам као и сваки *изам* некакав правац – усмереност. У конкретном случају фундаментализам би био усмереност ка каквом основном или базичном учењу. Већ сама *differentia specifica* појма (или *усмереност* у конкретном случају) указује на политичко као основу формалне стране фундаментализма, јер је политичко ту начин поостваривања фундаментализма унутар једног друштва. Још једноставније, политички аспект фундаментализма је начин уз помоћ кога се остварују различити парадигматични садржаји, било да су они: идеје, вредности, норме, конструкти или појаве. Тако би фундаментализам представљао начине остваривања базичних учења, било да она имају: религијску, идеолошку, економску или било коју другу подлогу. Форма кроз коју се остварују ове основе је нормативна, а иза ње постоји одређена политичка воља која је опет, у крајњем случају, надахнута парадигматичним узроцима који су ништа друго до неумољиви ауторитет узора који се следи. Ради се о једном тоталном погледу на свет, скупу узора, снази неумољивих ауторитета који се прате, и који се остварују кроз политичко деловање нормирањем читавог низа упутстава који имају нормативну димензију. Тај и такав кристал норми има за циљ да омогући фондус парадигми које се следе у својеврсној политичкој и правној акцији унутар једног друштва. Из свих побројаних онтолошких и сазнајних аргумената могла би, стидљиво, произаћи и прва дефиниција фундаментализма, која уистину још увек ствара магловиту представу о појму, и не казује много о његовом политичком одређењу. Тако би се у садржинско-сазнајном смислу фундаментализам могао одредити као «начин мишљења у коме се одређена начела сматрају за суштинске истине које, без обзира на њихову садржину имају непроменљив и неприкосновен ауторитет.»⁸⁾

1. ПОЈМОВНО ОДРЕЂЕЊЕ

У светској је литератури било много излагања у вези фундаментализма. Ако би мноштво дефиниција могли да одбацимо као научно неутемељене, поједностављене, искривљене или недовољно аргументоване, остаје још низ оних које фундаментализам везују за какав историјски контекст (било да је он везан за тзв.

7) И. Клајн, М. Шипка: *Велики речник страних речи и израза*, стр. 1357.

8) <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Фундаментализам>

јеванђељске фундаменталисте доследног протестантског библизма у САД,⁹⁾ или када се мисли на исламске фундаменталистичке покрете¹⁰⁾.

Ваља истаћи да је код нас било веома мало осврта на ову тему, а њом су се, контексно, бавили проф. др. sci Мирољуб Јевтић са Факултета политичких наука (политикологија религије) и у нешто скромнијем обиму филолог и оријенталиста проф. др. sci Дарко Танасковић. Иако је улога исламског фундаментализма међу фундаменталистичким учењима можда и најзначајнија, до сада није било покушаја, да се у нашој литератури појму фундаментализма приђе на један свепојимајући начин, тако што би се он очистио од садржаја и историјских контекста. На нивоу светске науке било је покушаја да се овом питању приђе на свеобухватан начин, а међу запаженим покушајима ваља истаћи и, на наш језик преведену, књигу Клауса Кинцлера (*Klaus Kienzler*) *Верски фундаментализам* (у издању београдске издавачке куће *Clio*, 2002. године). Па ипак, ни Кинцлерова студија на потпуно свеобухватан начин не дотиче предмет истраживања посматране појаве, јер се тиче само верског фундаментализма, а фундаментализам има многоструке појавне облике – не само верске.

Из мноштва дефиниција о фундаментализму понајпре ваља истаћи оне које на свеобухватан начин настоје да истакну целину посматране појаве.

Тако за горепоменутог Кинцлера фундаментализам представља све могуће правце «који полазе од сигурне и недвосмислене спознаје.»¹¹⁾ Ренцо Гуоло (*Renzo Guolo*) је мишљења да фундаментализам оличава повратак суштини вере – њеном програму.¹²⁾ За проф. Смиљу Аврамов: «... сваки фундаментализам има идеолошку димензију, јер се његово темељно веровање не односи само на доктрину истинитости; него и на начин живота... (Према њој, прим. В. С) Фундаментализам је агресивна политизација религије.»¹³⁾

9) Н. Harris: *Fundamentalism and Evangelicals*, Clarendon Press Oxford, 1998, p. 2: "Fundamentalism developed out of nineteenth-century Anglo-American evangelicalism."

10) Тако нпр. у: В. Tibi, *The challenge of fundamentalism – political Islam and the new world disorder*, University of California Press, 2002.

11) К. Kincler: *Verski fundamentalizam*, Clio, Beograd, 2002, str. 10.

12) R. Guolo: *Il volto del nemico – i fondamentalismi e le religioni: Lezioni magistrali*, EUT, Trieste, 2006, p.6: «Tornare ai fundamentals, ai fondamenti della fede, sarà il suo programma.»

13) S. Avramov: *Opus Dei – novi krstaški pohod Vatikana*, Idij, Veternik, 2000, str. 14.

Према Рутвену, фундаментализам се доживљава као борба за чистоту убеђења.¹⁴⁾

Поред ових – онтолошких – дефиниција фундаментализма нису без значаја ни оне које фундаментализму дају ужа, верска или социолошка, значења. Према оријенталисти Гибу (*Hamilton Alexander Rosskeen Gibb*) «фундаментализам је захтев за реализацију друштва на искуствима вере.»¹⁵⁾ Сличан став заузима и Владан Станковић према коме: «под фундаментализмом бисмо могли да подразумевамо све оне религиозно-политичке праксе и стремљења који настоје да политичко деловање у једном друштву изведу из верских (религиозних) поставки.»¹⁶⁾ Искуство вере овде је непорециво, јер се ради о својеврсној објави Бога, па вернику преостаје само да га као таквог постварује у свакодневном животу.¹⁷⁾ За Мајера (*Mayer*) и Лоренса (*Lawrance*) фундаментализам је реакција на модернизам и модерност; према Ејзенштату (*Eisenstadt*) фундаментализам је реакција на кризу модернизма и модерности, за Хантингтона (*Huntington*) је фундаментализам појавни облик сукоба цивилизација; за Роја (*Roy*) продужена рука или наставак утопистичке визије о неопходности државне етике; а према Бурдијеу (*Bourdieu*) израз тектонских промена насталих редефинисањима на пољу религије.¹⁸⁾ У социолошку дефиницију фундаментализма спада и Хаџићев покушај описа посматране појаве, према коме је фундаментализам: «сустав вјеровања и вриједности; тај сустав обухвата цијели живот; њему ништа не остаје изван домаћаја, ни начин говорења, ни начин одјевања ни начин сједјења, ни начин једења, нити пак однос наспрам стварања, дословно – он обухвата све дијелове човјекова живота од почетка, па до

14) M. Ruthven: *Fundamentalism – the Serach of Meaning*, p. 12.

15) H. Neimarlija: “Islamski fundamentalizam – pristup temi”, *Islamski fundamentalizam, Mešihat islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 1990, str. 22.*

16) В. Станковић, «Фундаментализам», *Српска слободарска мисао*, 3/08: 3-18, СРС, Земун, 2008, стр. 4.

17) S. Appleby, M. Marty, *Foreign Policy*, No. 128/02: 16-22, Washington, DC, 2002: “Fundamentalists lay claim to preaching and practicing “the unvarnished word of God” as revealed in the Hebrew Bible, the New Testament, or the Koran. This claim undergirds the fundamental-ists’ larger assertion that their authority comes directly from God and thus their program for reform and transformation is, in principle, beyond criticism.” (p. 17)

18) R. Guolo: *Il volto del nemico – i fondamentalismi e le religioni: Lezioni magistrali*, p. 33-37.

краја.»¹⁹⁾ Отуда у фундаментализму има нешто од фаталистички спутане воље.²⁰⁾

Пажљивим исчитавањем наведених дефиниција дају се извести закључци о карактеру и обележјима фундаменталистичких учења и њихове друштвене праксе. Фундаменталистичка појава има идејну (религијску и филозофску) суштину, нормативну структуру, политичка стремљења, те друштвену и политичку стварност.

На основу свега наведеног фундаментализам представља:

- правце недвосмислених спознаја;
- повратак суштини спознаје;
- борбу за суштину спознаје;
- захтев за реализацију друштва према нацртима спознаје;
- праксу и стремљења из поставки спознаје;
- идеологизацију друштва на темељима свеобухватајућег тоталитета;
- свепожимајући систем вредности који полази из непорециве спознаје;

У нешто ужем смислу значења фундаментализам оличава и:

- утопистичку визију уређења света по мерилима непорециве спознаје;
- политизацију религије;
- појавни облик сукоба цивилизација;
- тотални приступ свету као реакцију на модернизам;

2. ФУНДАМЕНТАЛИЗАМ У ДОКТРИНАРНИМ УЧЕЊИМА

Када говоримо о фундаментализму ваља нагласити да је напуштена концепција по којој се фундаментализам искључиво везује за религију (тзв. *верски фундаментализам*), и прихвата становиште према којем и друга учења могу равноправно пледирати да добију фундаменталистичка обележја. Тако се данас поред исламског, протестантског, католичког, православног, јудаистичког

19) М. А. Hadžić: "Islamski odnos prema pretjerivanju u vjeri", *Islamski fundamentalizam*, Mešihat islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 1990, str. 27-28.

20) О кореалтаивној вези између фатализма и фундаментализма у: R. Quinney, "Political Conservatism, Alienation, and Fatalism – Contingencies of Social Status and Religious Fundamentalism", *Sociometry*, Vol. 27, No. 3/64: 372-381, Washington, D.C, 1964. О томе и код: D. Tanasković, *Islam i Mi*, Partenon, Beograd, 2006, str. 272: "... čovek, ako je musliman, iskreno prihvata položaj ropske pokornosti..."

или нпр. хинду-фундаментализма све више пише, говори и расправља и о: тржишном, демократском, секуларистичком, лаицистичком или нпр. о људскоправашком фундаментализму. Фундаментализам је као појам изгубио значење искључиво верског фундаментализма, и, исправно, задобио шире појавне облике.

Оно што је општа карактеристика свих фундаментализама то је настојање да се, у једном друштву, путем норми у политичкој акцији оствари суштина спознаје.

Први пут појам фундаментализма налазимо у описима стања радикалних *протестантских* заједница у САД и Великој Британији. У почетку је фундаментализам искључиво представљао реакцију конзервативног крила протестантизма на «новотарије и измене» које је уводила либерална протестантска пракса и теологија.²¹⁾ Радикалне заједнице верника инсистирале су да се читав њихов живот подреди дословним обрасцима библијских заповести – тзв. фундусима вере.²²⁾ Тако је код протестантских деноминација фундаментализам везан за правоверност поступака која налажу Јеванђеља и Стари завет.²³⁾ Ова се доследност тиче савета и имитација поступака из друштвеног живота који узор имају у библијском предању.²⁴⁾ Тешкоће у испољавању протестантског фундаментализма у секуларном друштву приморале су многе заједнице да се издвоје из света у тзв. *верске енклаве*.

Поред протестантског фундаментализма, хришћанска вера садржи њене појавне облике и у друге две велике конфесије.

Тако је у *католичкој* конфесији фундаментализам векови-ма сазревао. Томе су ишли на руку: римокатолички логизам

21) J. P. Dunand, *La mission*, Editions Farel, 2006, p. 88: «Quand le mot fut employé pour la première fois – aux États-Unis au début du vingtième siècle – il désignait une réaction conservatrice protestante au libéralisme théologique.»

22) M. Ruthven: *Fundamentalism – the Search of Meaning*, p. 12: “Fundamentalists, he declared, were those who were ready to do battle royal for The Fundamentals.”

23) J. P. Dunand, *La mission*, p. 88: «Il s’agissait d’un effort théologique pour réaffirmer et défendre les fondaments de la foi évangélique.»

24) У протестантизму су се због радикалних покушаја отклањања вере из друштвене сфере, јавиле дихотомије и пренапрегнутости: либерализам vs. фундаментализам, лаицизам vs. клерикализам, и универзализам vs. конфесионализам, које су се касније наметнуле за основ темељних вредности Модерне како би их следиле «сав напредни свет» (тзв. западњачка парадигма Модерности и модернизма). На ово указује и Јован-Павле Вилем у својој књизи *Савремена социологија протестантизма*: J. P. Willaime, *La précarité protestante – sociologie du protestantisme contemporain*, Labor et Fides, 1992, p. 10-11: «C’est l’analyse des trois grandes tensions inhérentes au protestantisme qui structure cet ouvrage; analyse qui nous permet de montrer que le protestantisme est à la fois un fondamentalisme et un libéralisme, à la fois une religion de laïcs et une religion de clercs, à la fois un confessionnalisme et un universalisme.»

и ослоњеност на нормативизам *Ordinatus romanorum*, потоња каролиншка усредсређеност на *filioque*-ни христоцентризам (који је изазвао потоњу сакрализацију друштва кроз развијени средњи век), рационализација томистичке схоластике доминиканског доба, и, коначно, бујање лаичког апостолата у условима «опхрваности упливима страног и наметнутог модернизма».²⁵⁾ Католичанство је тако вековима стварало један колективни дух – својеврстан тип духовног спиритуализма који покреће генерације верника по јединственом културном узору.²⁶⁾ Сам по себи овај је колективистички дух нека врста разблаженог фундаментализма. Данас се католички фундаментализам још више изражава као својеврсна густа мрежа упутстава (упута) којим Црква заузима ставове о појединим друштвеним питањима и тако износи очекивања да ће их се «сваки вјерни католик придржавати».²⁷⁾ Тако, док се протестантски фундаментализам базира на тоталној привржености Св. писму, католички фундаментализам улаже ауторитет у предање и писана тумачења Св. столице.²⁸⁾

Када је реч о *православном* типу фундаментализма, тада ваља истаћи оне особености које га разликују од осталих приступа истој појави. Понајпре у његовој онтолошкој основи лежи культу-

25) О овоме више у тексту Армина Швибаха, који истиче значај папске енциклике: *Sacrorum antistitum*, папе Пија X. Исти папа је у енциклици *Pascendi Dominici gregis*, “osudio greške i glavne opasnosti teologije i kulturne filozofije, koja je usmjerena promatranje sebe kao pojedinca, a vjerske istine svodi na razinu filozofskih i povijesnih mogućnosti. Papa Benedikt XVI je 18. kolovoza 2010. je, u svojoj katehezi srijedom, komentirao: *Vjerman u zadaći jačanja svoje braće u vjeri odlučno je nastupio, sv. Pio X, protiv nekih tendencija u teologiji krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća, tako što je osudio modernizam da bi zaštitio vjernike od zablude i da bi promicao znanstveno produbljivanje objave i uskladio ga sa tradicijom Crkve.*” (A. Schwibach: “100 godina antimodernističke zakletve”, http://www.don-ivica.net/index.php?option=com_content&view=article&id=345:100-godina-antimodernistike-zakletve&catid=56:opca-crkva&Itemid=58)

26) Z. Fahed: “How The Catholic Church views the political community”, *Политикологија религије*, 01/09: 99-110, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009, стр. 101: “... the Catholic Church believes that God has willed that all men should constitute one family and treat one another in a spirit of brotherhood.”

27) В. Станковић, «Апостолат лаика пре и након Другог ватиканског сабора», *Политичка ревија*, 01/05: 193-212, Институт за политичке студије, Београд, 2005, стр. 203: «Католичанство је престајало да се доживљава само као конкретизација Јевађеља у времену. Полако је почела да се јавља идеја да је оно више од посредовања, тумачења и превођења јевађељског. Католичанство постаје *повјесна заједничка стварност*, једна велика колективна свест, вредносно-идеолошка матрица, поглед на свет (социјална доктрина).»

28) В. Hill, P. Knitter, W. Madges, *Faith, religion & theology – a contemporary introduction*, 2 book revised, Twenty-Third Publications, 1997, p. 326: “Whereas Protestant fundamentalists invest absolute authority in the literal interpretation of the Scripture, fundamentalist Catholics invest absolute authority in the literal interpretation of Vatican declarations and in the figure of the pope.”

ра богозрења,²⁹⁾ док његову друштвену позадину оличава идеал монастицизма.³⁰⁾ Као такав, православни фундаментализам могуће је остварити репресивно-интериоризованим нормама јавног мњења православне заједнице верника у тзв. органском друштву.³¹⁾ Па чак и у заједницама у којима је до извесне мере постојао покушај поостварења основне православне парадигме екстериоризованим нормама државне санкције наметања монашког идеала (попут оног у Московји Ивана Грозног) – чак и тада, постојао је извесни празни ход између недостатне стварности (која није у стању да прати наметнути идеал) и монастичког идеала коме се тежи.³²⁾ Услед тога, православни фундаментализам се јавља искључиво кроз само учење Цркве о потреби уласка у поступни богоспознајни процес, прихватањем монашких идеала.³³⁾ Као такав он губи друштвену димензију и постаје својеврстан тип унутарњег свепрожимања фондуса вере.³⁴⁾ Због тога и постоје спорења да ли је он као такав фундаментализам или није. Несумњиво је да сваки искорак који настоји да вернике притера, мотивише или чак, само упути у богоспознајни процес већ појавни облик фундаментализма. Овде, у православљу, тада, не може бити говора о клерикализацији друштва, већ о њеној монастизацији.³⁵⁾

- 29) Е. Бенц: *Дух и живот Православне цркве*, Ћигоја штампа, Београд, 2004, стр. 55: “Главне теме православне побожности нису оправдање, већ обоготворење, посвећење, поновно рођење, ново стварање, uskrснуће и преображење човека, и то не само човека, већ – у томе и лежи њена карактеристична космичка црта – целог света.”
- 30) А. Бус: «Социологија православне традиције», *Могућности и донети социјалног учења православља и Православне цркве*: 101-124, Конрад Аденауер-Јунир, Београд, 2010, стр. 103: «Манастирски живот је био готово синоним за византијски идеал аутентичног хришћанског живота.»
- 31) А. Papanikolaou, Е. Prodromou: *Thinking Through Faith – New Perspectives from Orthodox Christian Scholars*, St Vladimir’s Seminary Press, 2008, p. 286-287.
- 32) Ово запажање уочава и угледни социолог православља и византолог Ханс-Георг Бек: Х. Г. Бек, *Византијски миленијум*, Слио, Београд, 1998, стр. 234: “(...) ова догматика захтевала је пуно од обичног човека...”
- 33) С. Жуњић, «Модерна и православно наслеђе», *Часопис за веру и културу – Источник*, бр. 66/08: 5-48, Београд, 2008, стр. 39: «Сједињавање с Богом је у православљу било могуће само као мистичко јединство са оностраношћу које се постиже на врхунцу аскетског зренија божанских дејстава.»
- 34) Х. Г. Бек: *Византијски миленијум*, стр. 331: «Овде се не тражи само теоријска сагласност него практична вера, која може постати заморна и окренути се у своју супротност.»
- 35) На ово указује и угледни руски часопис *Политички журнал*: А. Верховский, «Православный фундаментализм остался в меньшинстве», *Политический журнал*, објем 197: №1/10, Москва, 2010, стр. 3: «Они предпочитают уходить от мира, то есть именно от модернизации, в православную мифологию и специфический православный быт.»

Од свих религија и конфесија, некако се фундаментализам данас понајвише везује за *ислам*. У свакодневном говору, свакако погрешно, фундаментализам и исламизам су синоними. Па ипак, утицај фундаментализма у исламу је огроман. Сунитска традиција која се позива на ортодоксност (а тиме и правоверност) норми – *суна*, али и на универзалност и примат записаног над живим законом,³⁶⁾ настоји да се дословно држи записане традиције Курана. Дословно и доследно придржавање овог нормативног система у сфери: теологије, морала, етике, обичаја и (шеријатског) права чини основну претпоставку за постојање фундаментализма.³⁷⁾ Томе свакако доприноси већ сама Алахова реч коју је пророк Мохамед само објавио, а према којој су: «... сви су људи у *Allah*-овој власти.»³⁸⁾ У шиитској верзији ислама норме нису тако круте, оне постају гипке јер их надограђују становишта верских вођа – *имама*, па се записани закон претвара у гипку мрежу одговора о питањима која намећу изазови савремености и модерне.³⁹⁾ Како год било, ислам настоји да, пошавши од св. књиге Курана (у коме је записана сама реч Бога) идејно-вредносно-нормативне садржаје вере оствари у свакодневном животу густом мрежом: прописа, забрана, радњи, конвенција, стандарда, моде, ритуала и понашања. Ова спуштеност вере у свакодневни живот јасно указује на појаву фундаментализма. Завршни израз фундаменталистичког изрза у исламу је *ихад* или свети рат – мисија којом се задобијају нови верници и/или брани угрожена вера.⁴⁰⁾ Фундаментализам је

36) Сунизам по својој суштини тежи ортодоксији, те је ту најсличнији православљу; држи се нормативизма па је ту најсличнији католичанству (нарочито у настојањима преобраћања паганских култова и традиција); настоји да дословно спроведе своју Св. књигу Божјих објава, па је по томе идентичан са радикалним протестантизмом са којим га спаја и тежња ка универзализму.

37) Према исламској предању право је заповест Бога, а правне школе су умећа или вештине овладавања овом традицијом. «... bez temeljnog poznavanja šerijata (*šari'a*), celine norme koju je Bog objavio, a ljudi usvojili i razradili, da bude vodstvo muslimanu u praktičnom iskazivanju i primenivanju vere, i fikha (*fiqh*), nauke koja izučava njena pravila, nemoguće razumeti islam, ni kao veru, a ni kao na toj veri zasnovanu zajednicu.» (G. Varcellini: *Instituzioni del mondo musulmano*, Torino, 1996, p. 269, оп.цит: D. Tanasković: *Islam i Mi*, str. 269)

38) *Kuran*, sura XVII-60, El Kalem, Sarajevo, 1989, str. 287.

39) Овај свепожмијајући ислам удаљава се од ортодоксије у настојању да постане виталан, мање инсистира на нормативизму *суна*, мање потире предисламску традицију и има више обзира према етнофилетизму.

40) Постоји више врста *ихада*, а већина нема никакве везе са ратом. Па ипак, рат из *ихада* није искључен. (A. Sultana: «Digging Islamic Roots of Jihad to Unveil the Truth», *Политикологija религије*, 1/08: 31-41, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2008, стр. 32: «*Jihād* is a verbal noun of the third Arabic form of the root jahada, which is defined classically as exerting one's utmost power, efforts, endeavors, or ability in contending with an object of disapprobation. Such an object is often categorized

у исламу непобитна појава, нарочито у његовом сунитском изразу где суна има непобитан божански карактер. Из тог разлога, за политичке науке веома је битна чињеница, да ислам има потребу да секуларни правни систем преточи у своје божанско право – да га исламује.⁴¹⁾ Тако у најдаљој инстанци цихад представља (верски) фундаментализам напрегнут до крајњих граница сопственог тоталитета.⁴²⁾

Овде ћемо се (због недостатка простора) задржати само још на последњој монотеистичкој религији – *јудаизму*. Основ јудаизма чини књига упутстава или *Тора* на коју се надовезује и Књига закона или *Талмуд*. Коначно од II века старе ере у употреби је и *Мишна*, или Књига понављања, која има и мистично-аскетска својства. У Тори се већ предвиђају очекивања Бога од верника, натовареног бескрајним обавезама. Испунити Божју вољу основни је задатак верника. Историчност јудаизма чини да његов фундаментализам није начелан, већ врло конкретан и упоједињавајући.⁴³⁾ Врло густа форма фундаментализма, која задобија обресе обредног, произилази из саме Торе која «позива Јевреје да имитирају Бога, овде на земљи, кроз испуњење његових заповести.»⁴⁴⁾ Те

in the literature as deriving from one of three sources: a visible enemy, the devil, and aspects of one's own self. There are, therefore, many kinds of jihād, and most have nothing to do with warfare. *Jihād of the heart*, for example, denotes struggle against one's own sinful inclinations, while "jihād of the tongue" requires speaking on behalf of the good and forbidding evil.")

- 41) Наш угледни исламолог и политиколог религије prof. dr.sci Мирољуб Јевтић заступник је тезе о непрестаној потреби ислама да придобије секуларну државу, да је задобије за себе – да та држава постане исламска. (Видети: М. Јевтић, *Религија изазов политичкој науци*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2010, стр. 115: «Фикрет Карчић... наставник исламског теолошког факултета у Сарајеву: *За муслимане право није само елемент укупног исламског учења већ његов функционални израз*. Према томе, ако је право функционални израз ислама, онда је јасно да је за њега потребна држава, јер права нема без државе. А то значи да нема ни ислама без исламистичке државе.»)
- 42) Да је цихад до краја изведен појавни облик фундаментализма указује и prof. dr.sci Мирољуб Јевтић. Он цитира прозападног «умерењака» професора техранског свеучилишта Магина Дафтариа када закључује: «Коначно, истински циљ, крајња суштина цихада јесте мир, дефинитивни мир, читавог човечанства којим би господарила правда искључиво једне религије. Из овога јасно произилази да, чак и један умерени муслиман, умерен до граница крајње могућих а да се не постане вероодступник не може да негира да је циљ цихада, да ислам надвлада све остале вере и да он господари светом.» (М. Јевтић: «Идеја исламске трансформације света», *Политичка ревија*, 4/08: 1429-1462, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 1434)
- 43) Ц. Вербловски: «Јудаизам или религија Израела», *Јудаизам и пословна етика*, Мали Немо, Панчево, 2003, стр. 41: «Готово да не постоји ниједна радња коју један дисциплиновани Јеврејин може да уради (укључујући облачање или припремање хране) којој није припојена нека религијска дужност или забрана.»
- 44) М. Келнер: «Јеврејска етика», *Јудаизам и пословна етика*, Мали Немо, Панчево, 2003, стр. 84.

се заповести покаткада односе и на најбаналније обредне радње, на прописе о броју радњи или поступцима, па чак и на врсту хране, дужини или нпр. боји одеће... Овде је мрежа фундаментализма толико густа и свепрожимајућа, да се готово руком може ухватити. Радикалне заједнице верника покаткада се издвајају из друштва које је недовољно богоугодно према мерилима предања.⁴⁵⁾ Ово издвајање омогућава да се живи пуном силином по заповестима правоверног јудаизма.⁴⁶⁾

Конечно, и поједине *идеологије* могу бити тако свепрожимајуће да задобијају фундаменталистичка својства.⁴⁷⁾ Међу свеприсутним идеологијама издваја се неколико за које се може поуздано устврдити да имају фундаменталистичка обележја. Најчешће је у колоквијалном говору присутан појам *тржишни* (понегде и капиталистички) *фундаментализам*. Имајући узор у учењу економског либерализма Рикарада и Смита, овај је облик фундаментализма настојао подредити све друштвене токове тржишним законима понуде и тражње. Тако за Стиглица (*Joseph Stiglitz*) фундаментализам има значење догматског фанатизма – односно представља подређеност свих токова базичном учењу.⁴⁸⁾ Сама логика слободног неспутаног тржишта, носиоца економизације друштва са собом је ланчано повукла и друге економске, правне и политичке аспекте: минималну државу, тоталну заштиту приватног власништва, представничку демократију, дерегулацију, потпуно

45) Такве су нпр. заједнице *xepедима*. (R. Antoun, *Understanding fundamentalism – Christian, Islamic, and Jewish movements*, Rowman Altamira, 2001, p. 75: “Heredim is a term Israelis use to designate those Jews who defend the faith and keep the law without making the kind of compromises to the seluar world common to the majority in Israel.”)

46) M. Inbari: *Jewish fundamentalism and the Temple Mount – who will build the Third Temple?*, SUNY Press, 2009, p. 11: “The fundamentalists are afraid to lose their struggle, and they therefore tend to retreat from society and form their own enclaves.”

47) З. Милошевић: «Улога идеологије у развоју личности», *Политичка ревија*, 1/09: 55-66, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 56: «Према новијим истраживањима идеологија се дефинише као систем идеја, погледа, представа, осећања и веровања о циљевима развоја друштва и човека, а такође и као средство и пут постигнућа ових циљева оваплоћених у вредносним оријентацијама, убеђењима, актима воље и подстицајима (човека или људи) у својим истинским стремљењима и циљевима које су он или они поставили пред себе.»

48) Један од првих који је употребио ову синтагму (тржишни фундаментализам) свакако је управо амерички теоретичар и економиста Јозеф Стиглиц. (A. Aldridge, “Market fundamentalism”, *The market*, Polity, 2005, p. 49: “Stiglitz deliberately uses the term to imply zealotry, bigotry and dogmatism. Possessed by a blind faith, market fundamentalists are self-righteous ideologues who will admit no evidence against their position and who refuse to tolerate dissent.”)

слободне трговинске токове...⁴⁹⁾ Подпојам овог фундаментализма је конзумеризам или *потрошачки фундаментализам*. Када је реч о *демократском фундаментализму* тада доминира настојање да се сви облици политичког одлучивања сведу на одлучивање народа, односно већине. Представнички систем увео је већину која је већина од присутних, а сви други облици одлучивања: аутократија, харизматизам, олигархијски систем усаглашавања ставова и сл. стављени су у други план.⁵⁰⁾ Креирање јавног мњења, и ишчекивање његове узвратне (колективне) воље саставни су део овог процеса. Коначно, може бити речи и о *људскоправашком фундаментализму*, *глобализаторском фундаментализму* и сл. појавним облицима истог феномена.

3. ФУНДАМЕНТАЛИЗАМ У ПРИМЕЊЕНОЈ ПОЛИТИЦИ ЗАКЉУЧНИХ РАЗМАТРАЊА

На самом крају рада ваља истаћи везу фундаментализма и примењене политике: 1. фундаментализам је кохерентан скуп идејно-вредносних садржаја и норми којим се остварује једна тотална визија света; 2. у политичким релацијама он настоји да се испољи или ширењем до граница свеопштег тоталитета, или скупљањем и сабијањем унутар енклава у којима се употребљава; 3. пасивно стање фундаментализма изискује пуну аутономију; активно стање настоји да пружи одговоре на сва могућа питања; 4. фундаментализам је израженији на рубовима просторне појаве, тамо где је потреба за хомогенизацијом већа;⁵¹⁾ 5. пошто у себи садржи интегралистичку компоненту, фундаментализам се оштро супротставља сваком облику плурализације, секуларизације, лаи-

49) Z. Baletić: "Privatni kapitalistički fundamentalizam, ekonomski liberalizam i ekonomska znanost", *Ekonomski pregled*, (57) 7-8/06: 563-591, Ekonomski institut, Zagreb, 2006, str. 567: "Prevedeno na instrumentalni jezik ekonomske politike; nova se ortodoksija svela na deset kratkih recepata: fiskalnu disciplinu; preusmjerenje javnih izdataka (ponajprije onih za zdravlje, obrazovanje, socijalnu skrb i infrastrukturu); poreznu reformu; jedinstvene konkurentne tečajne stope; sigurnost vlasničkih prava; deregulaciju; liberalizaciju trgovine; privatizaciju; poticanje stranih izravnih investicija i fi nancijsku liberalizaciju. Od države se zatražilo da se povuče iz regulacije i upravljanja gospodarskim aktivnostima i da se ograniči na uspostavu sigurnog i poticajnog okvira i makroekonomskih uvjeta za slobodno odvijanje privatnih aktivnosti."

50) О овоме пише истакнути социолог Ален Турен када се супроставља Михелсовим «гвозденим законима олигархије». (Видети: А. Touraine, *Consensus and controversy*, Routledge, 1996, p. 203)

51) На ову тему изашао је веома занимљив рад Огунтола-Лагуде: D. Oguntola-Laguda, "Religion and politics in a pluralistic society – The Nigerian Experience", *Политикологија религије*, 02/08: 123-133, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2008.

пизације и банализације која би га угрозила и тако омила парадигматични фондус онога у шта се верује.⁵²⁾

Vladan Stankovic

THE BASIS OF FUNDAMENTALISM

Summary

In this article the author discusses the emergence of the subject of several scientific disciplines. Fundamentalism as a phenomenon is the subject of study: philosophy, political science (political science of religion), and legal sciences (canonical and autonomous law) and sociology (sociology of religion, political sociology and sociology of development). Hence the research work in this phenomenon include interdisciplinary and multidisciplinary methodological approach. Among the methods in political science: the method of deduction and generalization, in legal science: a method analyzing the contents of the norms of canon law and the comparative method, and in sociology: the development method and the method of cross-cultures.

Keywords: fundamentalism, religion, political theory

ЛИТЕРАТУРА

- Avramov, Smilja: Opus Dei – novi krstaški pohod Vatikana, Idij, Veternik, 2000.
- Aldridge, Alan: “Market fundamentalism”, *The market*, Polity, 2005.
- Anders, Katie: “Secularism, Religion and multicultural citizenship”, *Политикологија религије*, 01/09: 157-160, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.
- Antoun, Richard: *Understanding fundamentalism – Christian, Islamic, and Jewish movements*, Rowman Altamira, 2001.
- Appleby Scott, Marty Martin: *Foreign Policy*, No. 128/02: 16-22, Washington, DC, 2002.
- Baletić, Zvonimir: “Privatni kapitalistički fundamentalizam, ekonomski liberalizam i ekonomska znanost“, *Ekonomski pregled*, (57) 7-8/06: 563-591, Ekonomski institut, Zagreb, 2006.
- Бек, Ханс-Георг: *Византијски миленијум*, Clio, Београд, 1998.
- Benc Ernest: *Duh i život Pravoslavne crkve*, Ћigoja štampa, Beograd, 2004.

52) Понешто о односу секуларизма и лаицизма спрам верског (религиозног) у приказу: K. Anders, “Secularism, Religion and multicultural citizenship”, *Политикологија религије*, 01/09: 157-160, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.

- Бус Андреас: “Социологија православне традиције“, *Мogućности и донети социјалног учења православља и Православне цркве*: 101-124, Конрад Аденауер-Јунир, Београд, 2010.
- Varcellini, Giorgio: *Instituzioni del mondo musulmano*, Torino, 1996.
- Вербловски, Цви: “Јудаизам или религија Израела”, *Јудаизам и пословна етика*, Мали Немо, Панчево, 2003.
- Верховский, Александр: “Православный фундаментализм остался в меньшинстве”, *Политический журнал*, объем 197: N°1/10, Москва, 2010.
- Willaime Jean-Paul: *La précarité protestante – sociologie du protestantisme contemporain*, Labor et Fides, 1992.
- Guolo, Renzo: *Il volto del nemico – i fondamentalismi e le religioni: Lezioni magistrali*, EUT, Trieste, 2006.
- Dunand, Jean-Paul: *La mission*, Editions Farel, 2006.
- Жуњић, Слободан: «Модерна и православно наслеђе», Часопис за веру и културу – *Источник*, бр. 66/08: 5-48, Београд, 2008.
- Inbari, Motti: *Jewish fundamentalism and the Temple Mount – who will build the Third Temple?*, SUNY Press, 2009.
- Јевтић, Миролуб: “Идеја исламске трансформације света”, *Политичка ревија*, 4/08: 1429-1462, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Јевтић, Миролуб: *Религија изазов политичкој науци*, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2010.
- Jevtić, Miroljub: “Fundamentalizam, verski”, *Sociološki rečnik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
- Келнер, Менахем: “Јеврејска етика”, *Јудаизам и пословна етика*, Мали Немо, Панчево, 2003.
- Kincler, Klaus: *Verski fundamentalizam*, Clio, Beograd, 2002.
- Клајн Иван, Шипка Милан: *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007.
- Quinney Richard: “Political Conservatism, Alienation, and Fatalism – Contingencies of Social Status and Religious Fundamentalism”, *Sociometry*, Vol. 27, No. 3/64: 372-381, Washington, D.C, 1964.
- Klaić, Bratoljub: *Riječnik stranih riječi A-Ž*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987.
- Клајн Иван, Шипка Милан: *Велики речник страних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад, 2007.
- *Kuran*, sura XVII-60, El Kalem, Sarajevo, 1989.
- Милошевић, Зоран: “Улога идеологије у развоју личности”, *Политичка ревија*, 1/09: 55-66, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Morvan, Danièle: “Fondamental, ale, aux”, *Dictionnaire culturel en langue française*, Sejer, Paris, 2005.

- Neimarlija, Hilmo: “Islamski fundamentalizam – pristup temi”, Islamski fundamentalizam, Mešihat islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 1990.
- Oguntola-Laguda, Danoye: “Religion and politics in a pluralistic society – The Nigerian Experience”, *Политикологија религије*, 02/08: 123-133, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2008.
- Ozzano, Lucca : “Religious Fundamentalism and democracy”, *Политикологија религије*, 1/09: 127-153, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.
- Papanikolaou Aristotle, Prodromou Elizabeth: *Thinking Through Faith – New Perspectives from Orthodox Christian Scholars*, St Vladimir’s Seminary Press, 2008.
- Ruthven, Malise: *Fundamentalism – the Search of Meaning*, Oxford University Press, 2004.
- Станковић, Владан: “Фундаментализам“, *Српска слободарска мисао*, 3/08: 3-18, СРС, Земун, 2008.
- Станковић, Владан: “Апостолат лаика пре и након Другог ватиканског сабора”, *Политичка ревија*, 01/05: 193-212, Институт за политичке студије, Београд, 2005.
- Sultana, Aneela: “Digging Islamic Roots of Jihad to Unveil the Truth”, *Политикологија религије*, 1/08: 31-41, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2008.
- Tanasković Darko: *Islam i Mi*, Partenon, Beograd, 2006.
- Tibi, Bassam: *The challenge of fundamentalism – political Islam and the new world disorder*, University of California Press, 2002.
- Touraine, Alain: *Consensus and controversy*, Routledge, 1996.
- Fahed, Ziad: “How The Catholic Church views the political community”, *Политикологија религије*, 01/09: 99-110, Центар за проучавање религије и верску толеранцију, Београд, 2009.
- Harris Harriet: *Fundamentalism and Evangelicals*, Clarendon Press Oxford, 1998.
- Hadžić, Mehmed-Alija: “Islamski odnos prema pretjerivanju u vjeri”, *Islamski fundamentalizam*, Mešihat islamske zajednice u BiH, Sarajevo, 1990.
- Hill Brennan, Knitter Paul, Madges William, *Faith, religion & theology – a contemporary introduction*, 2 book revised, Twenty-Third Publications, 1997.
- <http://sr.wikipedia.org/sr-el/Фундаментализам>
- Schwibach, Armin: “100 godina antimodernističke zakletve”, http://www.don-ivica.net/index.php?option=com_content&view=article&id=345:100-godina-antimodernistike-zakletve&catid=56:opca-crkva&Itemid=58

Resume

At the end of the article has pointed out the connection of fundamentalism and applied policy: 1. fundamentalism is a coherent set of ideological values and norms of content that achieves a total vision of the world; 2. in political relations he seeks to express itself and spread to the limits of universal totality, or collecting and distilling within the enclave in which it is used; 3. passive state of fundamentalism requires full autonomy, active state is trying to provide answers to possible questions; 4. fundamentalism is more pronounced at the edges of spatial phenomena, where the need for greater homogenization; 5. since it contains integralistic component, fundamentalism strongly opposes any form of pluralism, secularization, defrocking and banality that would endanger him and so distracted paradigmatic holdings on what to believe.

Овај рад је примљен 12. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. новембра 2010. године.

Иван Јоксић

*Правни факултет за привреду и правосуђе
Универзитет Привредна академија, Нови сад*

ЗЛОУПОТРЕБА ОВЛАШЋЕЊА У ПРИВРЕДИ

Сажетак

Кривична дела против привреде, у последње време, све више привлаче пажњу научне и шире друштвене јавности. Као по правилу, промене у политичком систему рефлектују се на привредни систем и економију сваке државе. Протеклу деценију у Србији, са сигурношћу, можемо означити као преломну у сфери привреде, а посебно у делу који се односи на приватизацију. Овако измењене друштвено – економске околности оствариле су одговарајући утицај на кривично законодавство, у циљу потпуније заштите привредног система. При томе, две групације кривичних дела (против службене дужности и против привреде), постају посебно актуелне са порастом привредног криминалитета.

С обзиром да привредна кривична дела штите привредни систем једне државе, сматрамо да на њих треба обратити посебну пажњу. Међутим, због обимности материје везане за велики број кривичних дела која, према заштитном објекту, припадају групацији привредних кривичних дела, издвојили смо тзв. типично (опште) кривично дело против привреде – злоупотребу овлашћења у привреди (члан 238. КЗ РС).

У раду ћемо обрадити основна обележја овог кривичног дела, почев од његовог појма, радње извршења, могућих извршилаца, заштитног објекта, основних облика испољавања итд. Међутим, у разматрању кривичног дела „злоупотребе овлашћења у привреди“ морамо се „послужити“, осим Кривичног законика, још: Законом о привредним друштвима, Законом о Народной банци, Законом о радним односима итд.

Заправо, на подручју привреде прелама се утицај више законских аката па је немогуће у целости осветлити

ти суштину овог кривичног дела без коришћења наведених закона. У том смислу, Закон о привредним друштвима одређује појам одговорног лица у привредном друштву, Закон о народној банци начине стварања и одржавања робних и новчаних фондова, Устав Србије прописује право на слободно привређивање свих облика својине на јединственом тржишту, као и на самосталност у раду и деловању свих привредних друштава и правних лица. Осим тога, навешћемо примере из судске праксе, истовремено, цитирајући делове пресуда које се односе на ово кривично дело.

Кључне речи: привреда, злоупотреба овлашћења, одговорно лице, привредно друштво, предузетник, правно лице.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Свака држава развија свој правни систем како би заштитила основне вредности од вршења кривичних дела које је угрожавају односно озбиљно доводе у питање њено нормално функционисање. У том погледу, привреда представља важан сегмент у друштву преко којег долази до стицања добити и њихове даље расподеле. Разуме се да кривично законодавство представља важну полугу у заштити државе у сфери привредног пословања и односа међу привредним субјектима. Главни субјекти у привреди, преко којих се одвијају све привредне активности, представљају привредна друштва и предузетници, не изузимајући овде друга правна лица и субјекте.

Са променом облика својине и постепеним нестанком друштвене својине, у свим државама некадашњег социјализма, сусрели смо се са потребом за редефинисањем односа у привреди. Ове промене рефлектовале су се на кривично законодавство, у погледу његовог „осавремењивања“ и увођења нових кривичних дела, или прилагођавања постојећих новим друштвеним и привредним околностима. Полазећи од потребе за пружањем адекватне заштите у привреди, Србија је, такође, у оквиру кривичних дела против привреде предвидела већи број кривичних дела. Међутим, осим тзв. „привредних“ кривичних дела, постоји велики број кривичних дела која на посредан начин могу угрожавати привреду (нпр. кривично дело злоупотребе службеног положаја). Ипак, овде би смо издвојили кривично дело „злоупотреба овлашћења у привреди“, као „типично“ или „главно“ кривично дело против привреде.

Кривично дело „злоупотреба овлашћења у привреди“ има своју генезу још у првим кодификаторским захватима¹⁾ у *ex* Југославији. Кривични законик ФНРЈ из 1951. године, кривична дела против привреде издваја у посебну целину односно главу. Међутим, кривично дело „злоупотреба овлашћења у привреди“ се премијерно уводи са Законом о изменама и допунама Кривичног законика из 1959. године.²⁾ Ово кривично дело је уведено, у циљу сузбијања „друштвено-корисних малверзација“, као пандан кривичном делу „злоупотребе службеног положаја“.

Према члану 231в Кривичног законика, злоупотреба овлашћења у привреди је извршена: „када одговорно лице у привредној организацији које у намери прибављања противправне имовинске користи за привредну организацију у којој је запослено, за другу привредну или друштвену организацију или за политичко територијалну јединицу, ствара или држи недозвољене фондове у земљи или иностранству, или састављањем исправа неистините садржине, лажним билансима, проценама или инвентарисањем, или другим лажним приказивањем или прикривањем чињеница противправно прибавља од заједнице средства или средства којима располаже, користи противно њиховој намени или на други начин теже повреди овлашћења у погледу управљања друштвеном имовином“.

Наиме, злоупотреба овлашћења у привреди је обухватала све врсте и начине преливања средстава, из једног предузећа у друго предузеће, у оквирима самоуправног модела управљања привредом. У том смислу, ово кривично дело је третирано као мање друштвено опасно у односу на кривично дело злоупотребе службеног положаја.

Кривични закон СР Србије из 1977. године,³⁾ предвиђа кривично дело „злоупотреба овлашћења у привреди“, кога чине ал-

- 1) Први облици нормативног регулисања привредних односа срећу се још у периоду народноослободилачке борбе кроз спречавање разних облика шпекулације и привредне сарадње са непријатељем. После рата, у периоду обнове земље, у условима многих привредних тешкоћа, када су средства за производњу била у државној својини, прописује се низ кривичних дела против привреде кроз Закон о сузбијању недопуштене шпекулације и привредне саботаже, Закон о заштити народних добара и њиховом управљању..., С. Радак, „Критички осврт на концепцију кривичних дела против привреде у кривичним законима СР Југославије и Републике Србије“, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 3, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1993, стр. 65.
- 2) Закон о изменама и допунама Кривичног законика Југославије (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 30/59).
- 3) Кривични закон СР Србије (*Службени гласник СРС*, бр. 26/77).

тернативно прописане радње извршења од стране одговорног лица ОУР-а, која врши привредну делатност или другом друштвено-правном лицу које врши такву делатност, у намери прибављања противправне имовинске користи, за ОУР, односно друштвено-правно лице у коме је запослено, за другу организацију или друштвено-политичку заједницу *с тим што је законска новина била извршење још једног облика радње, а то је у вези са извршењем пореских обавеза или у вези са плаћањем других дажбина, ускраћивање средстава које представља јавни приход.*

Измене Кривичног закона Р. Србије из 1990. године, извршене су у складу са променама имовинско-правних односа и изједначавањем друштвене и приватне имовине, што је довело до измена и у правној формулацији овог кривичног дела.⁴⁾

У важећем Кривичном законик у Србије из 2006. године,⁵⁾ у групи кривичних дела против привреде, предвиђено је кривично дело „злоупотреба овлашћења у привреди“ (члан 238.). Оно што, на први поглед, можемо приметити као новину односи се на увођење предузетника као могућег извршиоца кривичног дела.

ОСНОВНИ ОБЛИК КРИВИЧНОГ ДЕЛА

С обзиром на своју природу, кривично дело „Злоупотреба овлашћења у привреди“ (члан 238. КЗ РС) можемо сврстати у групу општих кривичних дела против привреде.⁶⁾ Објекат заштите код овог кривичног дела је привредни систем једне државе. Циљ кривичноправне заштите је обезбеђивање несметаног функционисања правних и пословних односа у привреди, а нарочито у односима међу привредним субјектима. Осим тога, поједини облици испо-

4) Уместо, као раније, да ово кривично дело може да изврши само одговорно лице у организацији удруженог рада, које врши привредну делатност или другом друштвено-правном лицу који врши такву делатност и које у намери прибављања противправне имовинске користи за организацију удруженог рада, односно друго правно лице у коме је запослено, за другу организацију или друштвено-политичку заједницу предузима таксативно набројане радње у тачкама од 1. до 5., сада кривично дело може да изврши одговорно лице у предузећу или другој организацији у којој врши привредну делатност, без обзира на облик својине правног лица, које у намери прибављања противправне имовинске користи за организацију у којој је запослено, за другу организацију или територијалну јединицу, предузима радње које су и раније биле предвиђене у тачкама од 1. до 5. става 1. овог члана, види: Кривични закон Србије (*Службени гласник РС*, бр. 16/90).

5) Кривични законик Србије (*Службени гласник РС*, бр. 85/05).

6) Ова кривична дела се називају општим кривичним делима против привреде јер могу да се изврше у свакој, односно било којој грани привреде, Б. Чејовић, *Кривично право*, општи и посебни део, Досије, Београд, 2006, стр. 549.

љавања кривичног дела „злоупотреба овлашћења у привреди“ на носе штету, осим правном лицу, и физичким лицима (акционари-ма) у погледу вредности акција које поседују у правном лицу.

Основни облик дела има пет облика испољавања који се могу посматрати и као засебна кривична дела. Међутим, све облике спаја присуство посебне намере, а то је прибављање имовинске користи за исто или друго правно лице. Ако би постојала намера извршиоца да на овај начин себи прибави противправну имовинску корист, тада би се радило о кривичном делу злоупотребе службеног положаја или неком другом кривичном делу.⁷⁾ Прецизније, поједине облике испољавања дела можемо сврстати под другим кривичним делима, уколико би се ова намера односила на стицање незаконите добити за физичко, а не за правно лице.

Извршилац кривичног дела може бити искључиво одговорно лице⁸⁾ у предузећу или неком другом субјекту привредног пословања које има својство правног лица или предузетник⁹⁾ (став 1.).

Одговорно лице/предузетник мора делати у намери прибављања противправне имовинске користи за правно лице у које је запослено,¹⁰⁾ за друго правно лице или други субјект привредног пословања који има својство правног лица. Дакле, присуство про-

7) Н. Срзентић, А. Стајић, Ј. Лазаревић, *Кривично право Југославије – посебни део*, Са-времена администрација, Београд, 1998, стр. 583.

8) Одговорним лицем сматра се власник предузећа или другог субјекта привредног пословања или лице у предузећу, установи или другом субјекту којем је, с обзиром на његову функцију, уложена средства или на основу овлашћења, поверен одређени круг послова у управљању имовином, производњи или другој делатности или у вршењу надзора над њима или му је фактички поверено обављање појединих послова. Одговорним лицем сматра се и службено лице кад су у питању кривична дела код којих је као извршилац означено одговорно лице, а у овом закону нису предвиђена у глави о кривичним делима против службене дужности, односно као кривична дела службеног лица (члан 112. став 5. Кривичног законика Србије).

9) Предузетник, у смислу овог закона, јесте физичко лице које је регистровано и које ради стицања добити у виду занимања обавља све законом дозвољене делатности, укључујући уметничке и старе занате и послове домаће радиности (члан 48. став 1.). Осим тога, предузетник одговара за све обавезе из обављања делатности целокупном имовином (члан 49.), види: Закон о привредним друштвима („Службени гласник РС“, бр. 125/04).

10) По нашем мишљењу, законодавац је непотребно увео формулацију да одговорно лице/предузетник врши кривично дело са намером прибављања противправне имовинске користи за правно лице у којем је запослено. Најпре, одговорно лице (директор односно законски заступник) у правном лицу не мора, у истом, бити запослено односно у радном односу. Тако, Закон о раду предвиђа могућност да директор, као одговорно лице, не мора бити у радном односу у правном лицу, већ може закључити са оснивачем (тамо где постоји управни одбор са председником управног одбора) Уговор о правима и обавезама директора (члан 48.), види: Закон о раду (Службени гласник РС, бр. 24/05 и 61/05).

тивправне намере је неопходно приликом предузимања било које од радњи у којима су садржана обележја дела (тачка 1-5).

ОБЛИЦИ ИСПОЉАВАЊА

Као што смо рекли, облици испољавања овог кривичног дела, садржани у тачки 1-5 става 1., могу представљати самостална кривична дела.¹¹⁾ У том смислу, појединачно ћемо навести све облике испољавања дела:

Први облик (тачка 1.) обухвата: „стварање или држање недозвољених новчаних, робних или других вредносних фондова у земљи или иностранству или противправно онемогућавање остваривања власничких права акционара“. У овом случају, инкриминишуће је како стварање недозвољених фондова (којих пре тога није било), тако и држање (коришћење) већ формираних фондова. Овде се, пре свега, мисли на извршиоца који је затекао недозвољене фондове у правном лицу, али који истовремено наставља са њиховим коришћењем, као и његов претходник.¹²⁾ У погледу онемогућавања остваривања власничких права акционара, с обзиром на овако бланкетну формулацију, потребно је користити релевантне одредбе Закона о привредним друштвима (члан 208. и 209.).

Други облик (тачка 2.) обухвата: „састављање исправе неистините садржине, лажним билансима, проценама или инвентарисањем односно лажним приказивањем или прикривањем чињеница, неистинито приказивање стања или кретања средстава или резултата пословања, па на тај начин довођење у заблуду органа управљања у предузећу или другом правном лицу приликом доношења одлука о пословима управљања или стављање предузећа или другог правног лица у повољнији положај приликом добијања

11) З. Стојановић, О. Перић, Кривично право – посебни део, Службени гласник, Београд, 2002, стр. 240.

12) Тако је у једној пресуди речено: „Окривљени је као директор и власник предузећа држао недозвољене робне фондове тако што је у свом предузећу држао робу без легалног порекла намењену даљој продаји. Образложење: „Првостепеном пресудом окривљени је оглашен кривим да је као одговорно лице – директор и власник предузећа које регистровано, у намери прибављања противправне имовинске користи за своје предузеће у шест контејнера држао недозвољене робне фондове – италијанску и кинеску робу (дечије играчке) у укупној количини од 1744 комада (сат, жваке 1320 комада, снек спреј 240 комада, привезак – пас 144 комада и сет пецаљке 40 комада) без легалног порекла намењену даљој продаји, чиме је извршио кривично дело злоупотребе овлашћења у привреди из члана 238. став 1. КЗ-а.“ (Пресуда Окружног суда у Београду, Кж. 357/07. од 6. марта 2007., и пресуда Другог општинског суда у Београду, К. 1261/02. од 12. септембра 2006.), У: Б. Чејовић, Кривично право у судској пракси – посебни део, Лион, Крагујевац, 2008, стр. 588-589.

средстава или других погодности које им се не би признале према постојећим прописима“. У пракси,¹³⁾ одговорно лице (директор) потписује завршни рачун и пратећу финансијску документацију са нетачним подацима, како би приказао „позитивно“ пословање предузећа, а све у циљу добијања посебних кредитних погодности код пословних банака. Међутим, све важније одлуке у предузећу односно привредном друштву доносе колегијални органи управљања (управни одбор, скупштина акционара) па се радња овог облика, између осталог, састоји и у довођењу у заблуду наведених органа од стране одговорног лица.

Трећи облик (тачка 3.) постоји када одговорно лице/предузетник: „средства којима располаже користи противно њиховој намени“. Овако „општом формулацијом“ законодавац је желео да покрије све случајеве ненаменског коришћења средстава у правном лицу (предузећу/привредном друштву). Познато је да се остварени приходи расподељују у складу са законом и потребама правног лица. Међутим, неретко одговорно лице наменска средства (платни фонд, амортизациона средства, резерве) користи у друге сврхе (за

13) Интересантна је пресуда Врховног касационог суда у Београду, у којој је овај суд изменио правну квалификацију кривичног дела нижих судова (основног и вишег суда), па је уместо првобитног кривичног дела „преваре“, у наведеном случају, сматрао да су се стекла законска обележја кривичног дела „злоупотреба овлашћења у привреди“. У пресуди стоји: „Правноснажном пресудом утврђено је да је осуђени у својству власника и директора ПП „А.М.“ ДОО, приликом куповине робе од Производно прометног предузећа „Б.“ ДОО, директора тог предузећа З.С. довео у заблуду прикривањем чињенице да на жиро рачуну свог предузећа нема средстава и лажним приказивањем чињенице да је у стању да исплати купљену робу у уговореном року, и на тај начин навео га да му на штету имовине свог предузећа испоручи робу (алуминијумске профиле) у вредности од 2.046.809,38 динара. Код тако утврђених одлучних чињеница, из којих произилази да је осуђени критичном приликом поступао у својству одговорног лица у предузећу, са овлашћењем управљања и располагања имовином предузећа у привредном пословању, како је то својство одређено чланом 46. став 2. Кривичног закона Републике Србије (КЗ РС) важећег у време извршења дела и истоветно у члану 112. став 5. сада важећег КЗ, и да је наведеним инкриминисаним радњама, које представљају неистинито приказивање стања и кретања средстава и резултата пословања његовог предузећа које је било од утицаја на доношење пословне одлуке у оштећеном предузећу (о испоруци, односно продаји робе осуђеном), осуђени прибавио имовинску корист за своје предузеће у означеном износу, што му је и била намера, то по налажењу Врховног касационог суда у описаним радњама осуђеног стоје сва законска обележја кривичног дела злоупотребе овлашћења у привреди, а не кривичног дела преваре како погрешно сматрају првостепени и другостепени суд. Стога се правна оцена дела осуђеног у правноснажној пресуди основано оспорава захтевом браниоца осуђеног, позивањем на напред изложене чињенице и разлоге, односно околности које управо разликују ова два кривична дела, а које се тичу својства извршиоца и лица коме се прибавља имовинска корист јер су то код кривичног дела преваре физичка лица, а код кривичног дела злоупотребе овлашћења у привреди одговорно лице у правном лицу као извршилац, док се имовинска корист прибавља правном лицу“ (пресуда Врховног касационог суда у Београду, Кзп 197/10).

покривање непотребно увећаних трошкова у пословној години и сл.).¹⁴⁾

Четврти облик (тачка 4.) обухвата ситуације када одговорно лице/предузетник: „на други начин грубо повреди овлашћења у погледу управљања, располагања и коришћења имовином“. У пракси, одговорно лице може предузети читав низ радњи, у вези са располагањем имовином, чиме би грубо повредио своја овлашћења. На пример, може потписати извршну založnu изјаву којом се конституише хипотека на непокретностима у корист неког другог привредног друштва, на име фиктивно сачињеног Уговора о дугу. Груба повреда се састоји и у томе што ове радње одговорно лице врши мимо знања, Управног одбора или Скупштине акционара, односно оснивача привредног друштва.

Пети облик (тачка 5.) обухвата ситуације када одговорно лице: „противно вољи акционара не потписује проспекат за трговање акцијама на берзи, а давањем лажних података доводи у заблуду купце акција о стању капитала правног лица“. Наиме, одговорно лице, у овом случају, противно вољи акционара одбија да потпише проспекат како би се несметано могао одвијати промет ових акција на берзи. Осим тога, одговорно лице, дајући лажне податке везане за акције, доводи у заблуду односно ствара криву/нереалну представу о стању капитала у правном лицу. Заправо, суштина је да одговорно лице, у оба случаја, поступа на преваран начин, тако што непотписивањем проспекта свесно наноси штету правном лицу (акционарима), као и давањем лажних података ствара нереалну (лажну) слику о финансијском стању у друштву.

Кривично дело је свршено предузимањем било којег од наведених облика испољавања кривичног дела.

Кривично дело може учинити одговорно лице, само са умишљајем, али уз присуство намере да се прибави противправна имовинска корист за правно лице у којем је запослено, за друго правно лице или други субјект привредног пословања који има својство правног лица. Међутим, уколико би одговорно лице поступало са намером да себи или другом (не правном лицу) прибави

14) Интересантан је пример, осумњичених лица, против којих је полиција поднела кривичне пријаве, због сумње да су починили кривично дело „злоупотреба овлашћења у привреди“ у санзвршилаштву. Они су, наводи полиција, у јулу месецу „довели у заблуду Агенцију за приватизацију тиме што су кредит од 1.000.000 евра ненаменски улагали а приказали су га као инвестициона средства“..., „Руководиоци фабрике стакла осумњичени за привредни криминал“, *Тањуг*, 03.01.2010.

противправну имовинску корист, онда ове радње попримају обележја кривичног дела „злоупотреба службеног положаја“.

За учињено кривично дело, из става 1., предвиђена је казна затвора од три месеца до пет година.

ТЕЖИ ОБЛИК КРИВИЧНОГ ДЕЛА

Тежи облик кривичног дела (став 2.) постоји када је извршењем кривичног дела, из става 1. овог члана, прибављена имовинска корист која прелази износ од пет милиона динара. Дакле, за постојање тежег облика кривичног дела квалификаторна околност је висина реализоване (остварене) имовинске користи (преко пет милиона динара).

Према томе, овде није довољно да је учинилац поступао са намером прибављања противправне имовинске користи за правно лице у којем је запослен, за друго правно лице или други субјект привредног пословања који има својство правног лица, већ је потребно да је имовинска корист (преко пет милиона динара) остварена извршењем кривичног дела. Прецизније, овде је реч о оствареној односно материјализованој противправној намери учиниоца кривичног дела.

За овај (тежи) облик кривичног дела предвиђена је казна затвора од једне до осам година.

С обзиром на запрећену казну затвора надлежност за кривично гоњење и суђење припада Основном јавном тужилаштву и Основном суду. По нашем мишљењу, узимајући у обзир ставове и примере из судске праксе, као и потребу за оштријом реакцијом државе на учиниоце овог кривичног дела, сматрамо да треба, у овом случају, поштриити казнену политику. У том смислу, утицали би на „премештање“ надлежности са Основног на Виши суд и Више тужилаштво. Овај став можемо поткрепити чињеницом да прописивање (доње) границе имовинске користи остварене извршењем кривичног дела (сада је то преко пет милиона динара), није у складу са реалним потребама у коме се наше друштво налази.

Наиме, познато је да у процесу приватизације у Србији штета која је нанета субјектима приватизације, у корист других привредних друштава која су у власништву сасвим трећих лица, повезаних са купцима некадашњих друштвених предузећа, прелази износ од више милиона евра. У том смислу, са повећањем износа нанете

штете код тежег облика овог кривичног дела повећали би доњу границу запрећене казне затвора, па самим тим би дошло до помешања надлежности на више тужилаштво и суд.

УПОРЕДНОПРАВНИ ПРИКАЗ

Кривично дело „злоупотреба овлашћења у привреди“ (члан 276.) предвиђено је у Кривичном законнику Црне Горе, у глави XXI-П „Кривична дела против платног промета и привредног пословања“.¹⁵⁾ Међутим, иако се добрим делом користи иста формулација, као и у КЗ Србије (члан 238. став 1-5), постоје разлике у појединим одредбама законика. На пример, није предвиђена могућност у којој одговорно лице/предузетник може својим радњама да „противно вољи акционара не потписује проспекат за трговање акцијама на берзи, а давањем лажних података доводи у заблуду купце акција о стању капитала правног лица“ (члан 238. став 5. КЗС). Осим тога, постоје разлике и у садржини и формулацији појединих одредби два законика.

У погледу тежег облика, прописује се да је извршењем основног облика кривичног дела „прибављена имовинска корист великог обима“. Законодавац је, користећи овако непрецизну формулацију, препустио судској пракси да, у конкретном случају, процењује колики је износ имовинске користи потребан да би се остварио тежи облик овог кривичног дела. С обзиром да Црна Гора као платежно средство користи евро, по свој прилици судска пракса ће захтевати наступање знатно веће имовинске штете, у односу на висину штете коју прописује КЗ Србије. Следствено томе, прописана је оштрија казна затвора од две до десет година (став 2. КЗ ЦГ).

У Босни и Херцеговини је кривично законодавство подељено, зависно од правног подручја односно ентитета, у више законских аката.¹⁶⁾ С обзиром на бројност законских аката, као и посебних/паралелних односа између Р. Српске и Србије, даље излагање ћемо усмерити према овом ентитету у БиХ. Наиме, Кривични закон Р. Српске, у глави XXIV „Кривична дјела против привреде и платног промета“ предвиђа кривично дело „злоупотријеба овлашћења

15) Кривични законик Црне Горе (*Службени лист РЦГ*, бр. 70/03)

16) Кривични закон БиХ (*Службени гласник БиХ*, бр. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04 и 61/04); Кривични закон Брчко Дистрикта БиХ (*Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ*, бр. 10/03 и 45/04); Кривични закон Федерације БиХ (*Службене новине Федерације БиХ*, бр. 36/03, 37/03, 21/04 и 69/04); Кривични закон Републике Српске (*Службени гласник Р. Српске*, бр. 49/03 и 108/04).

у привреди“ (члан 263.). У погледу основних обележја кривичног дела као и облика испољавања, изузимајући незнатне разлике код појединих облика, постоји велика сличност са прописивањем овог (истоименог) дела у КЗ Србије.

Међутим, као и у КЗ Црне Горе, за постојање тежег облика кривичног дела користи се прилично неодређена формулација: „Ако је дјелом из става 1. овог члана прибављена знатна имовинска корист или је наступила штета великих размјера, учинилац ће се казнити затвором од једне до десет година“ (став 2.). Дакле, препуштено је судској пракси „на вољу“ да у сваком конкретном случају процењује, да ли је извршењем кривичног дела наступила „довољна“ имовинска корист или висина штете, којом се стичу законски услови за постојање тежег облика овог кривичног дела. Према нашем мишљењу, целисходније је, код прописивања тежег облика овог дела, употребити прецизнију (бројчану) формулацију остварене користи или претрпљене штете, као што је то случај у КЗ Србије.

У Хрватској је кривично дело „злоупотреба овлашћења у привреди“, под именом „злоупораба овласти у господарском пословању“ (члан 292.), смештено у глави XXI Кривичног закона.¹⁷⁾ С обзиром да је Хрватска, република чланица *ex* Југославије, постоји велика сличност са законским регулисањем овог кривичног дела у Србији. За остварење кривичног дела захтева се да је одговорно лице у правном лицу поступало са циљем прибављања противправне имовинске користи, за своје или друго правно лице. Дакле, не мора доћи до реализације нанете штете или остварене користи, довољно је само постојање намере одговорног лица у правном лицу. У погледу тежег облика овог кривичног дела, потребно је прибављање знатне имовинске користи, с тим да је одговорно лице у правном лицу поступало у циљу прибављања такве користи (став 2.).

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

У оквиру тзв. привредних кривичних дела важно место заузима кривично дело „злоупотреба овлашћења у привреди“. Полазећи од његовог значаја у кривичној теорији се ово кривично дело означава као опште кривично дело против привреде. Заправо, суштина је у великом броју облика испољавања овог дела који обухватају широку лезу инкриминисаних радњи. У том смислу, поједини

17) Казнени закон Р. Хрватске (*Народне Новине РХ*, бр. 110/97).

облици испољавања овог кривичног дела садрже у себи и друга кривична дела (превара, фалсификовање исправе итд.). Међутим, овде можемо говорити само о постојању привидног стицаја, тј. ради се о привидном стицају по основу консумпције.¹⁸⁾

Када реално посматрамо злоупотребу овлашћења у привреди, већ на први поглед, стиче се утисак да постоји велика сличност са кривичним делом „злоупотреба службеног положаја“. Међутим, кључна разлика постоји код учиниоца кривичног дела јер он врши кривично дело у намери прибављања противправне имовинске користи за правно лице у којем је запослен или за друго правно лице. Дакле, учинилац врши кривично дело не у своју личну корист већ у корист неког правног лица (оног у коме ради, за друго правно лице или други субјект привредног пословања са својством правног лица).

Као што је речено, у Србији је протекле деценије спроведена приватизација предузећа која су била у друштвеном власништву. Исто тако, процес приватизације је представљао „погодно тло“ за различите злоупотребе¹⁹⁾ у привредној сфери, које су имале сва обележја појединих кривичних дела. Међутим, статистички посматрано, у највећем броју случајева су злоупотребе у процесу приватизације квалификоване преко кривичног дела „злоупотреба службеног положаја“. Један од разлога је чињеница да ово кривично дело у себи садрже тзв. „каучук норме“, или растегљиве норме, којима се могу подвести најразличитији облици криминалних радњи одговорних лица.

Међутим, као по правилу, злоупотреба овлашћења у привреди је била прилично запостављена у судској односно тужилачкој пракси. По нашем мишљењу, не постоје оправдани разлози за овакву ситуацију. Ако узмемо, као пример, било коју приватизацију друштвеног предузећа, а нарочито већих привредних субјеката, видимо да нови власници оснивају нова друштва, у облику д.о.о., на која затим континуирано пребацују део послова стварајући што ве-

18) Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администрација, Београд, 2006, стр. 640.

19) Појам злоупотребе службених овлашћења или службеног положаја није јединствен. У најширем смислу злоупотреба (abusus) је свако понашање које је противправно и противно интересима службе, а посебно оно које је противно уставу, закону или другом правном пропису или општем акту. Према томе свако службено лице чије делатности нису у сагласности са интересима службе злоупотребљава своју службену дужност. Д. Јовашевић, „Злоупотреба службеног положаја у локалној самоуправи“, *Политичка ревија*, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 510.

ћу повезаност са матичним друштвима. Након тога, долази до одлива капитала у тако новооснована друштва, у којима немају право одлучивања радници (као акционари) већ само оснивач друштва. У таквој „немуштој комбинаторици“ приватизовано предузеће бива оштећено у вишемилионским износима, а све у корист других правних субјеката, у овом случају новооснованих правних лица у облику д.о.о.

Иако се овде ради, о свим елементима кривичног дела „злоупотреба овлашћења у привреди“ правосудни органи се „одлучују“ за кривично дело „злоупотреба службеног положаја“. По нашем мишљењу, један од могућих разлога је чињеница да гоњење за ово кривично дело спада у надлежност Вишег, а не Основног суда, као у случају кривичног дела „злоупотреба овлашћења у привреди“. Из наведених разлога, у овом раду смо то посебно истакли, потребно је поштрити казнену реакцију односно подићи горњу границу (преко 10 година), како би надлежност за кривично гоњење и суђење, била пребачена са Основног на Више тужилаштво и суд.

Ivan Joksic

ABUSE AUTHORITY IN THE ECONOMY

Summary

Crimes against the economy, in recent years, increasingly attracted the attention of the scientific and wider public. As a rule, changes in the political system are reflected in the economic system and the economy of each country. Past decade in Serbia, with certainty, we can mark a turning in the sphere of economy, especially in the part related to privatization. Thus the changed socio - economic conditions have made the appropriate impact on criminal law, in order to fully protect the economic system. In addition, two groups of crimes (against official duty and against the economy), they become especially actual increase in economic crime.

Given that economic crimes protect the economic system of a country, we believe that they should be given particular attention. However, because of their large matter related to the large number of criminal offenses, the protective structure, belonging to the group of economic crime, so we separated. typical (general) criminal act against the economy - abuse of power in the economy (Article 238 CC RS).

In this paper we handle the basic characteristics of this crime, from its concept, acts of commission, possible per-

pertrators, the object of protection, the basic forms of expression and so on. However, in considering the criminal act, "abuse of power in the economy" must be "useful", but the Criminal Code, are: Company Law, Law on the National Bank Act, labor relations and so on.

In fact, in the economy breaks the impact of several acts and is therefore impossible to completely clear up the essence of this crime without the use of these laws. In this regard, the Companies Act defines the term "responsible person in the company, the Law on National Bank of ways of creating and maintaining commodity and currency funds, the Serbian Constitution stipulates the right to a free market economy with all types of property in the single market, as well as independence in work and activities of all companies and legal entities. In addition, we present examples from case law, at the same time, citing parts of judgments relating to the crime.

Key words: economy, abuse of authority, responsible person, company, entrepreneur, legal person.

ЛИТЕРАТУРА

- Д. Јовашевић, „Злоупотреба службеног положаја у локалној самоуправи“, *Политичка ревија*, бр. 2, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Љ. Лазаревић, *Коментар Кривичног законика Републике Србије*, Савремена администрација, Београд, 2006.
- С. Радак, „Критички осврт на концепцију кривичних дела против привреде у кривичним законима СР Југославије и Републике Србије“, *Југословенска ревија за криминологију и кривично право*, бр. 3, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 1993.
- Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић, *Кривично право Југославије – посебни део*, Савремена администрација, Београд, 1998.
- З. Стојановић, О. Перић, *Кривично право – посебни део*, Службени гласник, Београд, 2002.
- Б. Чејовић, *Кривично право, општи и посебни део*, Досије, Београд, 2006.
- Б. Чејовић, *Кривично право у судској пракси – посебни део*, Лион, Крагујевац, 2008.
- Закон о изменама и допунама Кривичног законика Југославије (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 30/59).
- Кривични закон СР Србије (*Службени гласник СРС*, бр. 26/77).
- Кривични закон Србије (*Службени гласник РС*, бр. 16/90).
- Кривични законик Србије (*Службени гласник РС*, бр. 85/05).

- Закон о привредним друштвима (Службени гласник РС^с, бр. 125/04).
- Закон о раду (Службени гласник РС^с, бр. 24/05 и 61/05).
- Кривични законик Црне Горе (Службени лист РЦГ, бр. 70/03).
- Кривични закон БиХ (Службени гласник БиХ, бр. 3/03, 32/03, 37/03, 54/04 и 61/04).
- Кривични закон Брчко Дистрикта БиХ (Службени гласник Брчко Дистрикта БиХ, бр. 10/03 и 45/04).
- Кривични закон Федерације БиХ (Службене новине Федерације БиХ, бр. 36/03, 37/03, 21/04 и 69/04).
- Кривични закон Републике Српске (Службени гласник Р. Српске, бр. 49/03 и 108/04).
- Казнени закон Р. Хрватске (Народне Новине РХ, бр. 110/97).
- Пресуда Врховног касационог суда у Београду, Кзп 197/10.
- „Руководиоци фабрике стакла осумњичени за привредни криминал“, Танјуг, 03.01.2010.

Resume

Within so-called economic criminal acts an important place belongs to a criminal act of “the misuse of authority in economy”. Starting from its significance in crime theory this criminal act is labeled as a general criminal act against economy. In fact, the essence of it is that there is a huge number of this kind of criminal act that encompasses a broad range of criminal actions.

If we take for an example any privatization of public companies, in particular in case of big economic subjects, it is obvious that new owners have been establishing new societies in the form of “d.o.o.”, continuously moving a part of business activities so that a greater connection with “the mother companies” is formed. After that, there comes the flow of the capital into such newly established societies, in which the workers (as the stock holders) do not have the right to make decision, but only the society founder. In such “irrational combination game” the privatized company gets ripped off multimillion sums of money and all that to the benefit of other legal subjects, in this case, to the benefit of the newly established legal subjects in the form of “d.o.o.” Even though in such cases there are all elements of criminal acts of “the misuse of authority in economy”, the legislation bodies “decide” for the criminal act of “the misuse of working position”. In our opinion, one of possible causes for this is the fact that prosecution of this criminal act belongs to the authority of the Higher court, not the basic (Osnovnog) court, as it is in the case of the criminal act of “the misuse of authority in economy”. Due to the abovementioned causes, in this

paper it is underlined that it is necessary to strengthen a legal reaction, and that is, that it is necessary to prolong a proposed maximum penalty (over 10 years) for purpose of placing the authority for legal accusation and prosecution from the Main court to the High prosecution and the Court.

Овај рад је примљен 10. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. новембра 2010. године.

Ивица Николић

Универзитет „Унион“ Факултет за менаџмент некретнина, Београд

Лука Тодоровић

Универзитет „Унион“ Факултет за менаџмент некретнина, Београд

МЕНАѢЕРСКИ СТРЕС - БОЛЕСТ САВРЕМЕНОГ МЕНАѢЕРА

Сажетак

Савремени међународни бизнис не препознаје емоције и осећања према човеку, а нарочито према менаѢеру. Бити менаѢер у једној организацији, подразумева стално присуство хроничног интелектуалног замора што је главни предуслов за настанак менаѢерског стреса. Редовним упражњавањем спортско-рекреативних активности и програма, менаѢер спречава појаву како замора, тако и стреса и подиже ниво психосоматског статуса здравља свог организма.

Кључне речи: замор, стрес, менаѢер, спортска рекреација.

УВОД

Данашњу савремену индустријску производњу карактеришу процеси аутоматизације и компјутеризације, што као резултат изазива структуралне промене услова и карактера рада, као и обим и начин реализације слободног времена. Перманентно се повећавају нервно-мишићна напрезања, а смањује удео физичког рада у процесу производње.

Све израженија хипокинезија, неконтролисана и некавалитетна исхрана, стална интелектуална и психичка напетост уз значајни поремећај еколошке равнотеже, доводе до озбиљног нарушавања

биолошко-здравственог и социо-психолошког баланса савременог човека.

У жижи савременог бизниса се налази менаѢер. Покретачка снага сваке организације. Личност која пресликава имиѢ, снагу, креативност, стремљења и међународни положај на светском тржишту своје организације. Турбулентно окружење уз неограничени број изазова који свакодневно потресају организацију, за менаѢера представљају “стресно и трусно подручје” деловања и непрекидну борбу за стварање једне пословне хомеостазе на коме егзистира његова организација. Такви перманентни притисци на личност менаѢера изазивају хронични замор и стрес, с којим се треба изборити како би се постављени циљеви организације не сметано остваривали и менаѢер оправдао своје постојање.

Обезбеђивањем повољних услова за бржи и свестранији развој, осавремењивање и обогаћивање програма спортске рекреације, посебно захваљујући повећању фонда слободног времена и шиροј примени научних знања и нових технологија у развоју и понуди нових савремених програма, и изградњи и опремању спортско-рекреативних објеката, стварају се фундаментални услови за најширу примену различитих програма спортске рекреације најширој друштвеној јавности, а самим тим и друштвеној групи која се бави менаѢерским занатом.

1 СТРЕС, УЗРОЦИ, СИМПТОМИ, НАЧИНИ ПРЕВАЗИЛАЖЕЊА

Најчешћа дефиниција стреса коју психолози помињу је: „стрес је стање дуготрајне напетости, услед које се јављају физиолошке и психосоматске реакције, чија је последица погоршање здравственог стања организма, осећај фрустрације, менталне и физичке исцрпљености“.

Процес менаѢмента, или како овај појам често поистовећујемо са руковођењем, представља занат који је и те како подложен стресним ситуацијама, и који не ретко изазива такозване „менаѢерске болести“.

Ситуације као што су: приближавање супротстављених интереса, уравнотежење нарушених међуљудских односа у организацији, непрекидне комуникације са сваким и на сваком нивоу, решавање конфликта, организовање и контролисање људских ресурса,

свакодневно су присутне у делокругу активности сваког менаџера. Питамо се, како иначе менаџери прибегавају изналажењу решења за све овакве проблеме, а да ипак још увек остају „здраве“ личности са снагом елана који их носи ка испуњењу постављених циљева организације? ¹⁾

„Боже, дај ми стрпљивости да прихватим ствари које не могу да променим, храбрости да променим оне које могу и мудрости да увек правим разлику између њих“. (Владика Николај Велимировић)

Ова молитва нашег чувеног Владике, у многоме пресликава формулу успеха сваког менаџера у процесу обављања својих функција, а примена горе изреченог, даје сигурне постулате за спречавање настанка стреса менаџера.

Међутим, стрес има и своје позитивне карактеристике које стимулишу менаџера и стварају му мотив да преброди све тешкоће и настави са својим активностима. Сваки менаџерски изазов је праћен повећањем лучења адреналина надбубрежне жлезде у крвоток, што стимулативно делује на побољшање физичке, а пре свега психичке способности, те смо у тој ситуацији ефектнији и ефикаснији, моћнији и мудрији. Често прави менаџери кажу да су најуспешнији у свом послу кад имају највише обавеза, и када им је време употпуњено задацима и обавезама менаџерског посла.

Шта нам то говори? Стрес потиче из нас самих и једино се у нама може превазићи! Ми сами га стимулишемо и дозвољавамо његово настајање, али једино га се сами можемо решити. „Кључ успеха“ у спречавању од стреса код менаџера је схватити да стресне ситуације које су свуда око нас, представљаће „фластер“ ако не разлучимо „решиво“ од „нерешивог“. Решиви проблеми ће се решити пре или касније, а нерешиви никад неће без обзира на наше преживљавање стреса због тих проблема. Другим речима, рашчистимо прво ту дилему сами са собом, па тек онда прионимо на посао.

Овакве способности идентификације узрочника стреса поседују само јаке личности, менаџери оптимистичке животне филозофије, пуни самопоуздања, који се могу у сваком моменту „искључити“ из акутне ситуације насталог проблема и одложити његово решење за „бољи моменат“.

1) И. Николић, *Спортска рекреација менаџера*, Београд, 2009.

Савремени менаѢер стратегијског типа планирања у својој глави има у сваком моменту неколико алтернативних решења за сваки хипотетички проблем у својој организацији и окружењу. Перманентна комуникација са стеикхолдерима је свакодневна „борба“ ставова, мишљења, идеја и захтева. МенаѢер је особа која мора на крају сваког радног дана да остане неисцрпљен ресурс, спреман да и сутра настави истим темпом.

Сваки слободан тренутак менаѢер размишља о својим поступцима, спрема одбрамбене механизме за разне ситуације, планира стратегије које ће у датом моменту применити.

1.1 Узроци настанка стреса

Шта су данас *узроци настанка стреса*? МенаѢерско радно време није цео дан, већ нешто више од тога. Границе посла и приватног живота менаѢера су нестале, а преовладао је посао. Јесмо ли у праву кад ово кажемо? Препознајте себе у следећим ситуацијама! Дошли сте касно поподне кући након дуготрајних састанака ван седишта предузећа. Сели сте да ручате, или попијете аперитив пре ручка или да загрлите вољену особу пре него ли почнете са оброком. Звони мобилни телефон! Добављачи Вас зову, менаѢер средњег нивоа има проблем око доношења одлуке по питању квалитета пристигле сировине, пословни партнер предлаже хитан састанак око неиспуњења уговорних обавеза и слично! Ако сте пољубили супругу, бар сте се опет опростили до следећег сусрета негде у јутарњим сатима. То је реалност менаѢерског посла!

Ово је „слика“ савременог менаѢера и судбина коју мора да дели са својим приватним животом. Шта се добија а шта губи? Колико је хуманости према човеку као живом бићу у оваквој посвећености менаѢерском занату?

Овакве и сличне дилеме ће заувек остати нерешене! Једно је сигурно, што произилази из ове приче и њој сличним, врхунски лидер менаѢер, не ретко, се мора одрећи многих елементарних животних задовољстава и своје приватности, а понекад и породице, да би истрајао у испуњењу постављених стратегијских циљева организације у којој егзистира и за коју живи.

Извори или узроци стреса једног менаѢера се налазе свуда око њега, и не само на радном месту. Стресори, како често називамо узрочнике стреса, се могу класификовати у неколико категорија, и то:

- свеобухватност услова рада и радне околине
- међуљудски односи у организацији и окружењу
- перманентна оптерећеност и преокупација пословним активностима
- изостанак упражњавања активног одмора и хипокинезија
- присуство агресивности као особине менаџера
- претерана преданост изградњи каријере менаџера
- одсуство оптимизма и позитивних осећања у личности менаџера

Стрес настаје када се менаџер сусретне са проблемом који изискује „искакање“ из стереотипа свог понашања и предузимање акција и мера за које и сам не налази оправдања. Другим речима, избацивање менаџера из равнотеже уобичајених реаговања на настале проблеме изазива стрес.

Међутим, нико данас није поштеђен стресних ситуација. Ако имате неке циљеве у животу, ако тежите неким достигнућима, па чак, и задовољењу елементарних потреба, бићете изложени разним стресовима који ће Вас стимулирати да успете и остварите зацртано. Посматрајући стрес са тог аспекта, он добија позитивну димензију, те је као такав и пожељан код сваког човека, па и менаџера.

1.2 Симптоми настанка стреса

Симптоми стресних ситуација и стања се манифестују кроз мноштво негативних појава и ефеката који настају као резултат функционалних поремећаја организма, тј. нарушавања његове хомеостазе.

Најчешћи облици испољавања симптома стреса се могу поделити у две групе по својој манифестацији, и то на:

- 1, Физиолошки (унутрашњи) показатељи
2. Спољашњи (транспарентни) симптоми

Унутрашњи показатељи стреса се манифестују кроз:

- Повећање фреквенције рада срца
- Повећање нивоа крвног притиска
- Нарушен рад дигестивног тракта
- Повећан ниво метаболичких процеса у организму
- Дискоординација функција рефлексног лука
- Нервно-мишићна напетост

- Хиперфункција ендокриног система и сл.

Спољашњи показатељи (симптоми) стреса се препознају кроз:

- Стање поспаности
- Недостатак апетита или претерани апетит
- Непрекидан тонус мишића целе мускулатуре (грчеви)
- Прибегавање штетним навикама (пушење, алкохол, дрога)
- Претерано знојење
- Црвенило или бледило лица (промена боје на кожи)
- Главобоље, агресивно понашање и сл.

1.3 Начини превазилажења менаѢерског стреса

Начини превазилажења стреса или спречавање његовог настанка, се могу дефинисати кроз облике субјективног деловања на особине своје личности, своје поступке и самоанализе, и на облике моторичких активности, применом разних садржаја спортске рекреације са циљем спречавања или превазилажења стресних ситуација.

Навешћемо неке од примера спречавања и елиминисања стреса:

- *самоанализа* -

- упознај своју праву природу личности
- упознај свој темперамент и преовлађујућа осећања
- идентификуј своју снагу личности (страх и смелост)
- упознај своје реакције на неочекиване стресне појаве.

- *рад на себи* -

- идентификуј стресере (појаве и личности)
- препознај проблеме које можеш решити
- препознај нерешиве ситуације
- контролиши реакцију на стресне ситуације
- акумулирај психичку равнотежу своје личности за случај стреса,
- одржи ниво психичке стабилности за случај стреса.

- *менаѢерски аспект* -

- форсирај запослене да отворено говоре о проблемима у организацији, примедбама и предлозима
- спроведи социометријски тест и идентификуј структуру друштвене групе своје организације (могућност постојања вође, клика хомогености или хетерогености колектива или сектора и сл.)

- подстичи креативност и иновације код запослених у колективу
- спроводи сталан тренинг изазивања и реаговања на стресне ситуације у колективу
- дефиниши достижне и разумне циљеве организације
- стално анализирај своје одлуке, а нарочито структуру менаџмента (јесмо ли праве људе поставили на права места?)
- прецизно дефиниши критеријуме напредовања и награђивања у предузећу
- покушај да идентификујеш екстреме у организацији
- непрекидно анализирај, проверавај и контролиши интерперсоналне односе у организацији
- субјективна процена ситуације и реаговања-
 - питајте се да ли је проблем заиста толико битан?
 - разговарајте о проблему са другом особом од поверења
 - размишљај о позитивним странама решења проблема
 - ситне проблеме делегирај (препусти) нижим нивоима менаџмента
 - увек прво решавај најтежи проблем
 - с проблемом се суочавај одмах без оклевања
 - не базирај се превише на критике других (нарочито људи који не поседују твоје уважавање)
 - научите себе да се искључите из проблема кад ви то желите
 - никад не тражите алтернативу у другима као кривцима за Ваш неуспех.²⁾

Као што се из наведеног може видети, мере и активности менаџера за спречавање и отклањање стреса су многобројне. Успешан менаџер, или бар неко ко жели то да постане, треба свакодневно да анализира своје особине и поступке на основу горе наведених питања, савета и ситуација.

Поред набројаних савета предузимања акција при стресним ситуацијама, преостало је да поменемо и „онај најбитнији“ ресурс, који сигурно, бар са нашег аспекта, има несагледива позитивна дејства на спречавање и отклањање стреса менаџера. То је СПОРТСКА РЕКРЕАЦИЈА.

2) И. Николић, *Спортска рекреација менаџера*, Београд, 2009.

ЗАКЉУЧАК

Из наведеног произилази, да менаџери морају поседовати одбрамбени систем против замора, који ће се свакодневно „прихрањивати“ кроз редовно упражњавање спортско-рекреативних активности, и на тај начин у сваком моменту спречавати појаву замора. Зато је за менаџере једино оптимално редовно телесно вежбање кроз програмиране облике спортске рекреације, који ће задовољавати функционисање организма повећаним психо-физиолошким оптерећењем, и смањити могућност стварања акутног и хроничног замора, или пак, појаву стреса.

Индикације спортске рекреације на психо-соматски статус организма учесника.

Свакодневно (редовно) програмирано коришћење спортско-рекреативних активности, изазива следеће индикације

- побољшање функционисања кардио-васкуларног система, преваходно кроз рад срца и крвотока, повећање минутног волумена срца, као и уравнотежење крвног притиска и смањење индекса артериосклерозе
- побољшање функција респираторног система уз повећање виталног капацитета плућа и кисеоничке потрошње
- побољшање свих метаболичких процеса у организму
- побољшање функција централног нервног система, што знатно утиче на смањивање могућности стреса
- побољшање нивоа свих моторичких димензија личности и то: снаге, брзине, координације, гипкости, еластичности, издржљивости итд)
- повећање мишићне масе и њихових тонуса, као и повећање радне способности
- смањење количине холестерола у крви и свих повећаних параметара који нарушавају здравље човека
- успостављање хормоналне регулације функција организма и органских система
- смањење прекомерне телесне тежине на рачун поткожно-масног ткива.

Осим наведених побољшања у функционисању организма и органских система корисника активних одмора, доказано је да

се након шестомесечног бављења спортском рекреацијом може знатно утицати на смањење психичке напетости и раздражљивости и то за око 60 %, затим на смањење главобоље око 40 % и вртоглавице око 30 %. Подаци се односе на особе средње и старије доби.³⁾ Ово је веома важно код савременог менаџмента људским ресурсима који је у центру сложених организационих система у организацији. Његова основна улога је да каналише индивидуални потенцијал, од којих је велики део латентан, у свакој организацији, у организационо постигнуће, да искористи знање, вештине, способности, и мотивацију људи за остваривање организационих циљева.⁴⁾

Ivica Nikolic, Luka Todorovic

A MANAGER'S STRESS – THE DESEASE OF A MODERN MANAGER

Summary

Modern international business world does not recognize emotions and feelings directed toward a man and toward a manager in particular. Being a manager in one organization implies a chronic intellectual fatigue that is a main precondition for the beginning of a manager's stress. With regular practice of sport-recreational activities and programs, a manager prevents appearance of the fatigue and the stress and raises the level of psychosomatic status of the health in the body.

Key Words: fatigue, stress, manager, sport recreatio

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Благајац, М., *Теорија спортске рекреације*, Београд, 1994.
- 2. Димитријевић, Б., *Замор*, Београд, 1975.
- 3. Ерић, Д., *Увод у менаџмент*, Београд, 2000
- 4. Николић, И., *Спортска рекреација менаџера*, Београд, 2009.
- 5. Николић, И., *Спортска рекреација у туризму*, Београд, 2006.
- 6. Николић, И., *Менаџмент у спорту*, Нови Сад, 2006.
- 7. Ракита, Б., *Међународни бизнис и менаџмент*, Београд, 2003.
- 8. Волков, В. М., *Опоравак у спорту*, Београд, 1978.
- 9. Штука, К., *Рекреацијска медицина*, Загреб, 1985.

Resume

3) Николић, И.: *Спортска рекреација у туризму*, Београд, 2006.

4) мр. Јелена Вешић-Ђурковић: *Савремени трендови и изазови у менаџменту људских ресурса*, у: *Годишњак универзитета Едуконе*, бр. 1, Сремска Каменица, бр. 1 2010 стр. 65.

Contemporary international business does not recognize the emotions and feelings towards the man, and especially not toward the manager. Being a manager in an organization, means the permanent presence of chronic intellectual tiredness which is the main prerequisite for the development of managerial stress. With regular practise of sports and recreational activities and programs, manager prevents occurrence of fatigue and stress and raises the level of psychosomatic status of the health of his body.

Овај рад је примљен 19. фебруара 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. новембра 2010. године.

Марко Тмушић

Факултет политичких наука, Београд

ОДНОС ДРЖАВЕ И ЕКОНОМИЈЕ – КРАТАК ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ

Сажетак

У овом раду се врши анализа односа државе и економије, тј. испитују се границе „уплитања“ државе у економске токове и процесе, посматрано кроз призму теоријских погледа економске науке који су пратили еволуцију овог односа. Долази се до закључка о неопходности утицаја државе на креирање економских процеса и односа, кроз вршење одређених економских функција. Поставља се питање, у којој мјери је прихватљив утицај државе у економији? Теоријска диверсификација у економији управо је условљена одговором на ово питање, те су у раду анализирани теорије које су се бавиле овим питањем. Анализа се заокружује све присутнијом савременом дилемом о одрживости идеје капитализма, која доминира глобалном економијом.

Кључне ријечи: улога државе у економији, економске функције државе, либерализам, државни интервенционизам.

1. УВОД

Настанак државе, као политичко – економског субјекта, кроз историју је био пропраћен разним метаморфозама форме и облика тог уређења, које су се односиле и на политичку и на економску сферу. Наиме, еволуција државе и својствена јој тежња ка експанзији била је у константној корелацији са економском сфером датог државног уређења.

Од почетка цивилизације и настанка првих држава, њихова моћ и снага се огледала, поред војне моћи, и у посједовању мате-

ријалних богатстава, у виду величине и богатства територије, која је била главни показатељ величине и моћи тадашњих државних уређења, дакле и економске снаге и моћи. Евидентна је веза између политичке и економске моћи, које једна другу допуњавају и међусобно су условљене. Тај однос се преноси и на друштвене односе у чијој позадини стоји држава. Држава је, стога, сплет односа политичке и економске моћи и њихов легални и легитимни појавни облик.

Настанак првих великих свјетских цивилизација (Египат, Месопотамија, Римско царство,...) је карактерисао један централизован апарат одлучивања, карактеристичан за монархије и деспотије тог времена. Тадашње друштво се налазило у сјенци владара, његових одлука које су се протезале на цјелокупно друштво. Обухватале су, како политичку, тако и економску сферу. Владар је био креатор и политике и економске политике. Производне снаге су представљали, у највећем броју, робови поробљених и освојених земаља и подручја, а капитал је био концентрисан у рукама владара, који је био оличење тадашње и духовне и свјетовне власти. Изражен је био култ личности који је умногоме доприносио чињеници да је цјелокупно богатство било концентрисано у рукама једне једине личности – владара. Не може се говорити о неком посебном виду производње, сем првобитних производних заједница, које су испуњавале захтјеве владара.

Ово су карактеристике робовласничког друштва које ће поставити даље основе за настанак основних економских учења о односу државе и економије, о уређењу економског живота једног друштва, неопходној и незаобилазној тези о повезаности политике и економске политике, а све посматрано у цјелини функционисања једног државног уређења.

Суштинско питање јесте мјесто и улога, као и домет „уплићања“ државе у креирању економских односа у њеним оквирима. Несумњиво, ово питање се у континуитету провлачило током еволуције економске мисли, кроз идеје које су се бавиле овим проблемом, касније конституисане у теоријске основе економске науке. Евидентно је да, иако се до скоро није сматрало тако, овај суштински однос државе и њене економије добија на актуелности са појавом најновије свјетске финансијске кризе, махом проузроковане, према разним мишљењима, колапсом, како га неки називају „јен-

кијевског“ капитализма. Сједињене Америчке Државе су представљале модел политичко – економског система који су тежиле да примијене све развијене земље и земље у развоју, на своје системе. Међутим, са појавом поменуте кризе, појављује се сумња у ефикасност оваквог модела, који, посматрано са економског аспекта, заговара немијешање државе у економске односе и токове унутар својих граница.

Теоријска мисао се на разноврсне начине бавила односом државе и економије. Са аспекта циљева овог рада, бавићемо се најважнијим основама једног броја радова који су утицали на еволуцију садржаја државних утицаја у економским пословима.

ТЕОРИЈСКИ ПОГЛЕДИ – кратак осврт на најважније садржаје

Теоријски основ разматрања односа државе и економије своје упориште налази у 16. вијеку са јачањем улоге државе и појачаним институционализмом државног уређења. Овај процес прати и појачана међународна трговина, ширење и сазријевање капиталистичког начина производње, са ширењем дејства првобитне акумулације капитала. Сви ови процеси су претходили учвршћивању државне власти и јачању централистичког облика одлучивања, карактеристичног за феудалне монархије тог времена. У овом периоду се уобличава *меркантилизам*.

Као истакнути теоретичар меркантилизма сматра се Антоан Меонкретијен (Antoine Montchretien), који је у свом дјелу „Трактат политичке економије“ поставио основе ове теорије. Ово учење се може подијелити у двије фазе. У првој фази овог учења (15. – 16. вијек) лежи акумулирање новчаног богатства у племенитим металима, кроз активан новчани биланс спољне трговине, затим, ограничени увоз, поткријепљен разним протекционистичким мјерама. У другој фази (17. вијек), као и у првој, акумулирање новчаног богатства је морало бити пропраћено позитивним спољно – трговинским билансом, с тим што се акценат сада преноси на развој унутрашње трговине и домаће производње, за потребе спољне трговине. Дакле, са једне стране, за меркантизам је карактеристично да је подразумеивао јачање политичке и економске моћи државе, кроз појачану новчану акумулацију племенитих метала (злата и сребра), изражен суфицит у спољнотрговинским

односима, праћен, како смо навели, израженим протекционизмом, док је, са друге стране, држава била неопходни и кључни пратилац ових економских процеса, главни актер у спровођењу ових мјера. Суштину меркантилистичког учења сачињавала је држава и „као субјект и као објект“ (Вучо, 1975:54), те је цјелокупна политичко – економска активност била усмјерена на јачање моћи те државе.

У оквиру западно – европских политичко – економских система, појачала се тежња за акумулирањем новчаног богатства (злата и сребра) и у томе се огледала економска ефикасност тадашњих држава, и њихова политичко – економска моћ. Ту тежњу тадашњих држава је, можда и најбоље, објаснио поменути Монкретијен, када је дефинисао основе индустријске политике тадашње Француске: „...дајте задовољство да видимо гвожђе како се у рукама претвара у злато, уместо да се злато Француске претвара у гвожђе вештином странаца“.¹⁾ Наведени економски процеси су морали бити пропраћени и одговарајућом политичком регулативом и политичком акцијом. Наиме, важно је истаћи да се у оквиру меркантилизма јавља струја, позната под називом *камерализам*, чији је превасходни циљ био да постави теоријске основе за политичку конструкцију меркантилизма. У основи овог учења, које је настало у Аустрији, лежала је тежња за успостављањем и усавршавањем централистичког државног апарата, са израженим патернализмом, и оправдавањем константног државног експанзионизма који је пратио наведене економске процесе.

Са развојем индустрије (17. – 18. вијек), изазване и праћене индустријском револуцијом, настају услови за усложњавањем производних снага и односа у тадашњим политичко – економским системима. Ове процесе неминовно прати и одговарајући теоријски оквир. Индустријска револуција свој процват доживљава најприје у Енглеској, да би се касније проширила и на све остале западно – европске државе. То подразумијева да се превазилазе дотадашњи економски принципи као застарјели, и самим тим, и меркантилизам губи на теоријском значају и бива полако замијењен новим теоријским концептом – *либерализмом*.

Суштински посматрано, економске основе на којима су почивале тадашње државе, а које су подразумијевале непрестано гомилање злата и сребра, праћеног спољнотрговинским односима

1) цитирано према: Др Никола Вучо, *Државна интервенција у привреди*, Савремена администрација и Институт за економска истраживања, Београд, 1975. године, стр. 58.

са израженим протекционизмом, нису могле да прате надолазећи индустријски „талас“ и индустријске промјене, па се рјешење нашло у новој либералистичкој економској теорији. Овдје је битно напоменути да овај концепт либерализма не смијемо посматрати искључиво као економски концепт, већ као један политичко – правно – економски теоријски поглед, јер се односио, како на економске, тако исто и на политичко – правне процесе и односе у тим државама.

Као оснивачи овог теоријског концепта сматрају се Адам Смит и Давид Рикардо, као противници државног интервенционизма. Теоријски основ овог учења узима анализу рада, као кључног креатора друштвеног богатства, што, самим тим, у први план анализе истиче производне односе у тим државама, као економски чинилац, али и питање права и слобода унутар тих односа. Овај теоријски концепт се дефинише познатом крилатицом „laissez faire“ („Пустите нас да радимо“). Наиме, Адам Смит је, у свом дјелу „Богатство народа“ (1776. године) сматрао да не треба вршити посебан притисак на конституисање економских односа од стране државе, већ да се ти односи успостављају сами од себе. Такав став А. Смит поткрепљује појмом „природног поретка“, тј. система економске хармоније, која се успоставља сама по себи. Ако пођемо од дефиниције политичке економије коју је дао Смит, видјећемо да он није у потпуности занемаривао значај и улогу државе и да је није стављао у други план. Он је, наиме, појединца и државу стављао у подједнак положај, за разлику од меркантилизма гдје се цјелокупна економска дјелатност, као и остварена добит из ње усмјеравала у правцу само државне моћи.²⁾ Смит се залагао за концепт тржишта које ће се само од себе регулисати, гдје није потребна интервенција државе и њеног апарата. Тржиште представља спој слободних предузетника, људи којима је у природи да тргују, да се погађају и да размјењују сопствена добра. Дакле, Смитов концепт јесте својеврстан концепт данашњег слободног тржишта, које је способно да се саморегулише. Само такав систем може довести до постепеног увећавања националног богатства, гдје је пожељно да се држава

2) „Политичка економија, посматрана као грана науке државника или законодавца, има два основна циља: прво, да обезбеди обилан приход или животна средства за народ или, тачније, да му омогући да себи обезбеди такав приход или животна средства и, друго, да снабде државу или заједницу довољним приходом за обављање јавних служби. Она има за циљ да обогати и народ и суверена.“ Цитирано према: проф. др Бранко Васиљевић, *Лекције из савремене политичке економије*, Завет, Београд, 2003. године, стр. 9.

не уплиће у те односе и да препусти актерима, дакле, сваком појединцу да „све док поштује правила правде, остварује сопствени интерес како сам изабере“ (Вујачић, 2008:83). Овај принцип у економији је познат под називом „невидљива рука“ Адама Смита, јер појединци остварујући сопствене интересе нису свјесни чињенице да на тај начин доприносе порасту општег друштвеног богатства.

Оно што овдје треба додатно напоменути јесте да, иако је тржиште сплет интереса појединаца, намеће се као једна од могућности појава себичности међу појединцима, што може довести до нарушавања тржишне равнотеже, а која не смије бити искључена. Тада долазе у први план „општа правила понашања“, гдје посебно мјесто заузимају поштовање туђе имовине и туђег живота.

Дакле, из наведеног се може видјети да се Адам Смит залагао за немијешање државе у економске односе и у функционисање тржишта, што представља економску основу либерализма. Међутим, ако се мало детаљније анализира либерални коцепт „laissez faire“, видјећемо да Адам Смит није био против мијешања државе у економске процесе, тј. није искључивао државу из економских односа и токова, већ је био за ограничавање функција државе, чиме овај теоријски концепт добија другачији смисао.

С обзиром да је у својој теорији сублимирао право, економију и политику, Смит истиче три „принципа праведности“, неопходна за правилно и несметано функционисање сваког политичко – економског система: живот, својина и поштовање уговора (Вујачић, 2008:93). На овај начин је одредио функцију државе у спровођењу економских процеса унутар својих оквира. Иако се, као теоретичар либерализма, залагао за права и интересе појединца, и врло често истицао исте, Смит ипак наглашава да је постојање државе неопходно ради што доследније и ефикасније примјене „принципа праведности“ („правила правде“), како би се, на најбољи могући начин, сачувала „природна равнотежа“ и „природна хармонија“. Међутим, мијешање државе се своди на „осигурање економских слобода“ и неопходне „владавине права“, како би се економски процеси несметано одвијали. Са друге стране, истиче се „ограниченост државе економским принципима“ (Вујачић, 2008: 96;102) управо у вршењу тих дјелатности.

Поред А. Смита, веома битно мјесто у успостављању идеологије либерализма заузима и политички мислилац Дејвид Хјум. Његови ставови о влади, појединцу, трговини, итд., су употпунили ли-

берални правац у економији. Према ставовима Хјума постоје двије врсте мишљења – мишљење о *интересу* и мишљење о *праву* (Хјум, 2008:90). На основу ове двије категорије мишљења, он касније издваја и *право на својину* које изводи из мишљења о праву. За ефикасно функционисање сваке владе, неопходно је јасно успостављено мишљење о *праву на власт*, *праву на својину* и *праву на јавни интерес*, које назива и првим принципима владе (Хјум, 2008:91). Видимо, дакле, да структура државе (ефикасна влада) почива, у великој мјери, на економским категоријама, као што су својина и интерес, који може бити јавни, али и лични интерес. Међутим, однос државе и економије у либерализму не би био потпун, уколико бисмо занемарили ставове Д. Хјума о трговини, новцу, камати, трговинском билансу, и сл. Наиме, он сматра да се моћ неке државе и срећа њених становника сматрају нераздвојним са становишта трговине. Држава постаје моћнија са ширењем трговине појединаца и ширењем богатства, са једне стране, док управо та држава обезбјеђује подлогу за сигурност у погледу слободне трговине и ширења богатства. Међутим, као што је увидио предности економског снажења државе, исто тако је уочио и могуће недостатке у погледу ширења *луксуза* који може допринијети слабљењу унутар војске и међу сусједним нацијама.

Хјум је установио и подјелу производних снага, па издваја подјелу на земљораднике и мануфактуристе. Први се баве обрађивањем земље, а други производе од материјала које су добили од земљорадника робу за потребе свакодневног живота, или, како сам каже, производе за „украш живота“. Хјум сматра да ширење трговине и производње у ратним приликама може да директно допринесе јачању моћи државе, док у мирнодопским приликама и становништво осјећа благодети јачања економске моћи државе (Хјум, 2008:170;171;174). За разлику од меркантилиста, Хјум се залаже за слободну спољну трговину, ослобођену од било каквог вида протекционизма. Само тако регулисана спољна трговина може да допринесе порасту среће и благостања становништва, као и јачању моћи државе. Интересантно је на овом мјесту напоменути да је Хјум сматрао да развој једне државе може само да допринесе развоју држава у њеном окружењу, а никако да их слаби. Он, такође, додаје, да је за једну државу која жели да постигне економски раст

и развој неопходан услов да и државе у њеном окружењу буду исто тако економски стабилне и развијене.³⁾

Иако је у либерализму појединац са својим правима и слободама (као и личним интересом – битном економском категоријом) на првом мјесту, функција државе је од не мањег значаја управо у обезбјеђивању најосновнијих услова у којима ће се несметано реализовати поменута права, слободе и лични интереси. Дакле, држава је остала присутна као активан економски субјект у битисању политичко – економских односа сваке државне заједнице. Ова чињеница је од великог значаја управо због надолазећих промјена које су узбуркале цијели свијет (Први и Други свјетски рат), а које су допринијеле порасту значаја и улоге државе у реализацији политичко – економских циљева, што ће, наравно, изродити нови теоријски поглед на однос државе и економије.

Прије него што поменемо на који начин су ратна дешавања допринијела порасту значаја, моћи и улоге државе у економији, морамо се осврнути на промјене, израженог економског карактера, које су утицале да се промијени свијест о либералном концепту, који се налазио у средишту тадашњих политичко – економских система. Наиме, поред Октобарске револуције у Русији, која је изњедрила пораст социјалистичке идеологије, социјалистичких снага, незаобилазно мјесто у нашој анализи има криза која је потресла скоро цијели свијет, позната под називом *Велика депресија* – свјетска економска криза 1929. – 1933. године.

Сва ова дешавања су довела до промјене саме суштине тадашњих колонијалистичко – капиталистичких система, управо у оном аспекту који је предмет нашег интересовања, а то је улога државе у економији.

Поменута криза, као и друштвено – политичке промјене, отвориле су питање занемарености државе у креирању економских токова, економске политике тадашњих политичко – економских система, али су и довеле до интензивирања услова за пораст улоге државе у економији – *државног интервенционизма*.

Допринос порасту улоге државе и њеног утицаја у економији своје упориште налази у макорекономској теорији, чије је основе

3) „...усудио бих се да тврдим како повећање богатства и трговине било које нације не само да штети, већ обично доприноси богатству и трговини свих њених суседа; и да једна држава тешко може да оствари велики напредак у трговини и индустрији ако су земље које је окружују утонуле у незнање, лењост и примитивизам.“ Дејвид Хјум, *Политички есеји*, Службени гласник, Београд, 2008. године, стр. 229.

поставио Џон Мајнارد Кејнз у капиталном дјелу „*Општа теорија запослености, камате и новца*“, објављеном 1936. године. У средишту ове теорије се налази управо држава, и то на следећи начин: у погледу агрегатне тражње, понуде, потрошње, агрегатне масе дохотка, затим штедње и значај инвестиција (тј. држава треба да обезбиједи „климу“ за прилив инвестиција), затим у погледу реалних надница и незапослености, функције тржишта рада, ликвидности новца и његове улоге, као и у креирању економске политике и државне моћи опорезивања и трошења (Сокић, 2007:133). Видимо, дакле, да Кејнз развија економски поглед, заснован искључиво на макроекономским варијаблама, иза којих се налази управо држава.

Када говори о фискалној политици, Кејнз, по први пут у свом дјелу истиче значај и улогу државе, када каже: „У оно мјери у којој потицаји појединца за штедњом овисе о очекиваним будућим приносима, они јасно овисе не само о каматној стопи него и о фискалној политици владе (подвукао, М. Т.)... Ако се фискална политика користи као промишљено средство остварења равномјерније расподеле дохотка, њезин је утјецај на повећање склоности потрошњи, наравно, још и већи.“⁴⁾ Кејнз на индиректан начин поставља оквире значају макроекономске теорије у проучавању односа државе и економије. Проучавајући услове, тј. факторе који утичу на склоност појединца ка потрошњи, он је, међу многима, истакао значај фискалне политике владе на потрошњу, као једну од макроекономских варијабли. Циљ и ефекти одређене фискалне политике неке владе директно утичу на животни стандард одређеног становништва. Уколико фискална политика, као сегмент економске политике, подстиче инвестиције, којима Кејнз посвећује подједнаку пажњу, потом производњу, створиће се услови за отварање нових радних мјеста, што ће довести до повећања прихода тог становништва, тј. доходне моћи, чиме се стварају услови и за пораст потрошње. Међутим, уколико фискална политика инсистира на рестриктивној и интензивној пореској политици, која превазилази оквире рационалне пореске политике, неминовно долази до пореске пресије што ће директно, са тенденцијом смањења, утицати и на инвестиције, запосленост, доходак и потрошњу.

У цјелини макроекономских категорија, Кејнз се бави и разматрањем владине економске политике, тачније мјерама које спрово-

4) Ц. М. Кејнз, *Општа теорија запослености, камате и новца*, Издања Центра за културну дјелатност, Економска библиотека, Загреб, 1987. године, стр. 69.

ди држава у циљу обезбјеђивања макроекономске и фискалне стабилности. Мјере владине политике се тичу односа запослености, дохотка и буџета. Наиме, у случају смањења запослености, слаби доходовна моћ, чиме се губи куповна моћ становништва, дакле потрошња је сведена на минимум испод којег се не може ићи. Потрошња у овом случају премашује доходак грађана, што приморава владу да покрије тај недостатак средствима из буџета која, умјесто да се каналишу у инвестиционе подухвате, претачу се у јавну потрошњу, што има за последицу губитак неопходних средстава из буџета, њихов нестанак у неповрат. Долази до пораста буџетског дефицита и стиче се утисак да друштво полако залази у „сумрак развоја“, тј. постаје све више неразвијено, све више и више назадује, почиње да позајмљује средства (новац) и, чини се, да упада у „зачарану спиралу која води ка дну“ из којег нема изласка.⁵⁾

Из наведеног се да закључити да је улога државе изузетно комплексна у регулисању друштвено – економских односа, као и економских процеса и токова у некој политичко – економској заједници. Макроекономска теорија је у први план истакла државу, као јединог регулатора који може да се „избори“ са проблемима које носи са собом све сложенија друштвена реалност. Са усложњавањем економских односа, неминовно долази до усложњавања економских функција државе. Посматрано из односа држава – појединац, превазилази се либерални теоријски поглед, који примат даје појединцу, те држава сада „преузима кормило“. Кејнз је доказао „неодрживост Смитове хипотезе тржишта као „невидљиве руке“ и основног Сејовог закона о „односу понуде и потражње“ (Сокић, 2007:133).“

Друштвено – политичке околности тог времена су допринијеле да ова теорија добије на значају, јер долази до централизовања државног апарата, па самим тим и одлучивања које се, поред свих политичких, односи и на економске процесе и односе. Наиме, у

5) „...ако довољно дуго траје пад дохотка који је узрокован падомazine запослености, он може чак довести до тога да потрошња премаши доходак не само у случају неких појединаца и институција које троше новчане резерве које су акумулирале у боља времена, већ и за државу која ће вјероватно, намјерно или ненамјерно, доћи до буџетског дефицита или ће исплаћивати потпору незапосленика из, на примјер, позајмљеног новца. Тако ће се, када запосленост пада на ниску ризину, укупна потрошња смањити у мањем износу од оне у којој је пао стварни доходак. Разлог томе је што се појединци понашају према стеченим навикама и што то изазива вјеројатна политика владе чиме се објашњава зашто се равнотежа обично може оставити у колебањима умјереног распона. У противном, једном започет пад запослености и дохотка наставио би се до крајности.“ Џ. М. Кејнз, наведено дјело, стр. 71.

периодима свјетске економске кризе, економија се централизује – процес доношења одлука и креирања економске политике прелази искључиво у надлежност државно – административног апарата. За вријеме ратних дешавања, улога и утицај државе у економији се додатно појачава, те се економски развој преусмјерава са мирно-допске на ратну привреду, гдје држава преузима потпуну контролу над привредом.

Подржављење производних снага је, у тим ратним дешавањима, била неминовност. Држава је процесом национализације стављала под своју контролу „најважније гране производње“, ресурсне и енергетске потенцијале, као што су: електрична енергија, рудници, саобраћај, дакле, све оне гране од којих је зависио цјелокупни привредни развој. Овај процес подржављења имовине и ширења економских функција државе, био је карактеристичан и за капиталистичке земље. Процес подржављења имовине спроводио се на разне начине, међу којима се истичу: поменута национализација, конфискација, експропријација, пословање државних предузећа, итд.

Завршетак Другог свјетског рата је са собом донио и појаву двије идеологије, чија ће борба, која ће кулминирати у Хладном рату, обележити наредне деценије. То су капитализам и социјализам. Читава глобална политичка сцена је била подељена на капиталистичке и социјалистичке политичке системе. Као што је познато, у суштини ових двију идеологија леже управо производне снаге и производни односи, тј. својеврсна економска политика.

Социјализам се ослања на политичко – идеолошке ставове Марка и Енгелса, као и Лењина. У основи сваког државног уређења леже друштвени односи, у које спадају како политички, тако и економски односи, који се даље могу рашчлањавати на класне, производне, потрошачке, итд. Марксизам је у својој основи поставио оцјену о настанку државе као производу непомирљивих класних супротности. Међутим, капитал задржава своја првобитна својства, остаје самодејствујуће биће, док држава задржава своју општу политичку функцију, као „заштитник економског система“ (Марковић, 2004:13). Маркова мисао је, без икакве сумње, од највећег значаја за конституисање социјалистичких политичких система, али и капиталистичких. Он је поставио основе модерне економије, основе савремене државе. У основи сваке државе леже друштвени односи. Маркс је у свом *Прилогу критици политичке*

економије то бриљантно дефинисао на следећи начин: „У друштвеној производњи људи ступају у одређене, нужне односе, односе производње, који одговарају одређеном ступњу развитка њихових материјалних производних снага. Целокупност тих односа производње сачињава економску структуру друштва, реалну основу, *на којој се диже правна и политичка надградња* (подвукао, М. Т.) и којој одговарају одређени облици друштвене свести. Начин производње материјалног живота условљава процес социјалног, политичког и духовног живота уопште. Не одређује свест људи њихово друштвено биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест. На извесном ступњу свог развитка долазе материјалне производне снаге друштва у противречје с постојећим односима производње или, што је правни израз за то, са односима својине у чијем су се оквиру до тада кретале. Из облика развијања производних снага ти се односи претварају у њихове окове. Тада наступа епоха социјалне револуције.“ Из наведеног цитата можемо закључити да је Маркс, скоро пророчки, предвидио слабљење и коначан нестанак социјалистичких система, који, самим тим што су достигли врхунац у свом развоју достижу степен производних снага које сада прерастају „у њихове окове“: „Никада нека друштвена формација не пропада пре но што буду развијене све производне снаге за које је она довољно пространа, и никад нови, виши односи производње не наступају пре но што се материјални услови њихове егзистенције нису већ родили у крилу самог старог друштва.“⁶⁾ Међутим, оно што је предмет овог рада јесте и Марксова анализа у којој можемо видјети да у основи сваког политичког система, испод његове „правне и политичке надградње“ леже производни односи.

И у капитализму, који почива на принципима слободне трговине, слободе појединца, минималне улоге државе, дакле, основним начелима либерализма, присутна је држава. Наравно, у много мањој мјери него када говоримо о социјалистичким политичким системима. Наиме, присутност државе се огледа кроз економске функције које она обавља. Економска функција државе је умногоме одређена доминантном идеологијом одређеног друштва, било да је ријеч о социјалистичким, било да је ријеч о капиталистичким политичким системима. Међутим, оно што је заједничко за све политичко – економске системе, када је ријеч о економској функцији

6) цитирано према: Сретен Сокић, *Србија у процесима капитала*, Завет, Београд, 2007. године, стр. 37.

државе, јесте то да је она (држава) директно одговорна за економске прилике унутар својих оквира.

У зачетку настанка капитализма држава се, још увијек под утиском свеже установљених принципа либерализма, веома ријетко мијешала у економске прилике и токове. Међутим, у савременој епохи, држава и у капиталистичким системима узима све више удјела у креирању економске политике, економских токова и процеса – од производње до потрошње. Долази до ширења државне имовине која се протеже на све гране привреде које су од непроцјенивог значаја за националну економију. Евидентан је раст запослености у државном сектору у односу на приватни. Држава има све већи утицај и у сфери расподеле, па кроз веома разгранат систем опорезивања стиче значајна материјална средства којима пуни државни буџет. Тако прикупљена средства држава пласира у фондове социјалног и здравственог осигурања, школства, и сл., дакле, стара се о јавним добрима која су неопходна ради задовољења јавних потреба грађана те државе. И у сфери потрошње држава постаје одређујући чинилац, јер приватна индустрија постаје зависна од државних поруџбина.

На више начина је држава потпомагала и доприносила ширењу монопола који је био под њеном контролом, било доношењем законске регулативе, затим пореском политиком, и другим методама које су под њеном јурисдикцијом. Стварају се својеврсне корпорације, које нарушавају један од основних принципа либерализма, па самим тим и капитализма, а то је принцип слободне конкуренције. У Сједињеним Америчким Државама се овом негативном феномену стало на пут увођењем познатог *Шермановог закона* из 1890. године, као и низа других закона⁷⁾ који су се односили на ову проблематику – ограничавање трустова након Другог свјетског рата. Ово је био почетак установљавања савременог капитализма, гдје доминирају принципи слободне трговине, слободне тржишне конкуренције, смањење улоге државе у економији (њено свођење на обављање основних економских функција), али и појаве мултинационалних компанија, које, сматра се, представљају осаврењивање тадашњих монопола (трустова и картела), карактеристичне за савремену епоху.

7) Клејтонов закон (1914), Веб – Померенов закон (1918), Робинс – Петменов закон (1936), Милер – Тајдинггов закон (1937), итд. – Др Никола Вучо, наведено дјело, стр. 161.

Интересантно ја за нашу анализу навести схватање истакнутог савременог теоретичара Френсиса Фукујама, који у свом познатом дјелу „Грађење државе“, каже: „...модеран свет нуди врло привлачан пакет, комбинујући материјални просперитет тржишних економија и политичку и културолошку слободу либералне демократије.“⁸⁾ Управо се у овом цитату налази суштина савременог поимања односа државе и економије, а то је минимална улога државе у економији, коју обезбјеђују принципи либералне демократије. Међутим, наведена констатација отвара питање, да ли је ово одговарајућа формула за успех, уколико имамо у виду последњу свјетску финансијску кризу (2009) и њене последице на економије развијених земаља и земаља у развоју.

Поред наведених осврта на основе либерализма, упориште минимизирању улоге државе у економији можемо наћи и у подухвату спроведеном од стране институција међународног монетарног система – Међународног монетарног фонда, Свјетске банке, али и Владе Сједињених Америчких Држава, које су креирале пакет мјера, познат као „Вашингтонски консензус“ (1994), а које су се директно односиле на „смањење степена уплитања државе у економске послове“. Овај консензус међународних монетарних институција и Владе САД-а имао је и своје противнике, разне антиглобалистичке покрете, као и академске критичаре, међу којима посебно мјесто заузима и нобеловац Џ. Штиглиц. Међутим, уколико имамо у виду економску неефикасност земаља у развоју, „постсоцијалистичких“ земаља, проузроковану гигантским државним секторима, и веома комплексном бирократском машинеријом, сложићемо се да се ови недостаци могу уклонити само уколико се улога државе сведе на неопходни минимум – процесом либерализације. Оно што је суштински проблем код „Вашингтонског консензуса“ јесте да, ако се улога државе ограничи у одређеним областима, она се неминовно појачава у другим областима. Међутим, иако се поменути аутор залаже за свођење државних економских функција на минимум, истовремено истиче да је могуће надомјестити негативне ефекте бројног опсега државних економских функција, уколико се постигну позитивни ефекти повећане администрације.⁹⁾

8) Френсис Фукујама, *Грађење државе*, Филип Вишњић, Београд, 2007. године, стр. 12.

9) „...уопштено гледано, негативни ефекти превеликог опсега државних функција дуго-рочно изједначавају и уравнотежују са позитивним ефектима већег административног капацитета.“ Френсис Фукујама, наведено дјело, стр. 32.

Комплексност друштвених односа савременог доба неминовно са собом повлачи и повећање утицаја државе на економске токове и процесе. Савременост је определијелила и установила најважније економске функције државе: задовољење јавних потреба становништва кроз обезбјеђивање коришћења јавних добара, рационална, ефикасна и стабилна економска политика јавних прихода и јавних расхода, обезбјеђивање економског и социјалног раста и развоја, итд. Дакле, главни субјект економске политике јесте управо држава, посматрана као цјелина састављена од низа дјелова – институционалних субјеката економске политике. „Савремена држава, као политички друштвени репрезентант, не уређује просто заједничке услове за начин производње, већ сам начин производње. Она уређује основне економске везе у начину производње, његове карактеристичне друштвене потребе, природу и сврху.“¹⁰⁾

На основу наведеног, поставља се питање домета савремене државе, опсега њених економских функција, дакле и граница њеног уплитања у економске токове унутар њених територијалних оквира. Осврнули смо се на економске теорије које су, током еволуције овог односа, постављале теоријске оквире на основу актуелних економских токова и стремљења. Међутим, евидентно је да није могуће установити идеално – типски модел овог односа, својеврсни образац којим би се, једном за свагда, ријешила ова дилема. Овај однос је условљен низом друштвено – идеолошких и политичко – економских односа и процеса, посматраних у цјелини глобалних економских токова. Више пута поменута у овом раду, савремена свјетска финансијска криза отворила је још једном ово питање и довела до оспоравања концепта капитализма, који почива на либералним принципима – са минималном улогом државе у економији. Наиме, услед негативних ефеката свјетске финансијске кризе долази до распада глобалног финансијског тржишта, те многе владе бивају принуђене да дјелују како би стабилизовале своје економије. Све ово доводи до пораста броја критичара минималне улоге државе у економији, који своје критике упућене тржишној неефикасности, када је ријеч о тржишној саморегулацији, поткрепљују чињеницама везаним за период владавине Бориса Јељцина у Русији. Наиме, тада се прешло на механизам слободног тржишта, као и економских реформи чији је утемељивач био Џефри Сакс, са познатом „шок терапијом“. Створили су се услови у којима на-

10) Љубисав Марковић, *Капитал, економија и социјализација*, Факултет политичких наука, Београд, 2004. године, стр. 15.

стају парадоксалне чињенице, а то је да у земљи чија је економија посрнула, дакле, земљи у развоју – Русији у једном тренутку буде настањен највећи број милијардера на свијету. Долази до појаве и успона, како га неки називају, „дивљег капитализма“. Све ово је настало зато што је држава, тј. влада, као њен легални и легитимни представник, изузета из економских токова и процеса. Један од највећих критичара „дивљег капитализма“, јесте и поменути нобеловац Џ. Штиглиц, који сматра да владе не представљају препреку економском расту и развоју, већ могу дјеловати подстицајно.

ОДНОС ДРЖАВЕ И ЕКОНОМИЈЕ – савремени манифестантни видови теорије и праксе

Од последње свјетске финансијске кризе (2008) све се више говори о томе које мјесто држава треба да заузме у креирању економских токова унутар својих територијалних оквира. Међутим, оно што је много интересантније за нашу анализу, а имајући у виду управо последњу свјетску финансијску кризу која се најприје појавила у Сједињеним Америчким Државама, јесте могућност „преливања“ последица изазваних кризом и на друге земље, односно друга тржишта, управо због економске интегрисаности више мањих националних економија у глобалну економску заједницу. Разматрање односа државе и економије посебно добија на актуелности, јер се преиспитују основе на којима почивају економско – социјални модели најразвијенијих економија данашњице, међу којима посебно мјесто заузимају Сједињене Америчке Државе.

Истакнути нобеловац Џ. Штиглиц сматра да су Сједињене Америчке Државе „епицентар“ последње свјетске финансијске кризе, чије ће се последице ширити и на развијене економије Европе и земље у транзицији¹¹⁾. Поставља се питање, због чега је дошло до потреса унутар најразвијеније економије данашњице? На каквим економским основама је почивао економски систем САД, а који су проузроковали појаву и ширење кризе? Дјелић одговора се може наслутити из самог назива кризе, тј. ријеч је о финансијској кризи. Дакле, последице се могу наћи у неадекватно заснованој и недоследно примјењиваној монетарној политици САД. У ком смислу?

11) Миљанић Драган, *Пораз неолибералног тржишног фундаментализма*, са сајта Нова српска политичка мисао – www.nspm.rs, 29.03.2010.

Економска снага и моћ Сједињених Америчких Држава се, у великој мјери, огледала и у количини новца у оптицају, односно примјетне су одређене „меркантилистичке црте“ економског уређења америчког друштва. Новац је мјерило свих вриједности у том друштву и главни показатељ економског развоја. Основни циљ економске политике САД јесте да се обезбиједи што више новца за друштво, како би могло да задовољава све своје потребе. Са друге стране, америчко друштво почива на веома развијеном „потрошачком“ менталитету, чији се апетити могу „намирити“ управо новцем. Наиме, битно је нагласити да задовољавање основних егзистенцијалних потреба не спада у домен „потрошачког“ менталитета, већ се о њему говори онда када потрошња превазилази основне људске потребе, а што је карактеристика америчког друштва. Стога се људи окрећу свим могућим видовима зараде, у које спадају: прековремени рад, радно ангажовање на више послова, разни облици сиве економије... Дакле, траже се сви могући алтернативни видови зараде, притом не марећи за суштинску егзистенцијалну потребу сваког човјека, а то је потреба да живи у заједници са другим људима. У овако конципираном економском систему, појединац се окреће искључиво себи, чиме долази до „растакања“ компактности одређене друштвене заједнице, а што је главна оцјена суровости капитализма.

Као што се може закључити, са једне стране имамо државу која на све могуће начине, па и економски неефикасне и са кобним последицама, покушава да обезбиједи својим грађанима што више материјалних средстава, док са друге стране имамо становништво које троши и изнад својих економских потенцијала, односно становништво које се све више задужује како би све више трошило. Из наведеног, очигледна је економска нестабилност и неодрживост таквог економског система.

Економски систем савременог капитализма САД почива на многим економским механизмима, тј. „полугама“, међу којима се посебно истичу: акционарска друштва, строга пореска политика, као и специфична кредитно – монетарна политика. Акционарска друштва представљају доминантан облика управљања економским субјектима у САД. Првобитна намјена овог облика управљања јесте да се моћ одлучивања измјести са једног центра и пренесе на више субјеката – носилаца те моћи, ради повећања економске ефикасности датог субјекта. Међутим, имајући у виду поменути

„потрошачки“ менталитет америчког друштва, последице се могу уочити и у функционисању акционарских друштава, тј. долази до преорјентисања управљачке политике, па долази до повећаног дисбаланса између запослених и акционара. Наиме, акционари се окрећу себи и зарађују све више, док запослени постепено остају са све мање материјалних средстава. Све ово доводи до повећаног незадовољства међу запосленима. Међутим, обзиром да је одавно угушена критичка свијест у капиталистичком друштву због чега и нема неких облика ненасилне акције у правцу реализације сопствених права, запослени се окрећу алтернативним видовима зараде, како би остварили оно што се зове „амерички сан“, гдје доминирају разни облици кредитирања, о чему ће бити више ријечи касније.

Пореска политика умногоме доприноси одржавању економске стабилности економског система САД. На који начин? Наиме, порези, као најважнији облик јавних прихода, заузимају доминантно мјесто у јавним приходима САД. Њиховим прикупљањем се стичу значајна материјална средства која улазе у буџет. Сматра се да порези у најразвијенијим економијама данашњице заузимају од једне трећине до једне половине у структури јавних прихода поменутих економија. Ако знамо да САД представљају водећу економију данашњице, можемо створити слику о обиму материјалних средстава прикупљених на овај начин, путем пореза.

Свијест међу америчким становништвом о неопходности плаћања пореза умногоме доприноси пореској ефикасности датог економског система. Наиме, у студији под називом „Психологија опорезивања“, Ален Луис је истакао да „људи не плаћају порезе само зато што се плаше владе; они то чине јер сматрају да је порески терет праведно распоређен и да се тај новац оправдано троши.“¹²⁾ Ово је једна од позитивних карактеристика савременог капитализма Сједињених Америчких Држава. Међутим, поред наведеног обима материјалних средстава прикупљених највећим дијелом путем пореске политике, намеће се питање, зашто се говори о превеликом задуживању становништва?

Уколико имамо у виду суштину капитализма, као економског система, знамо да је профит, односно профитабилна природа главна карактеристика капитализма. Шта се дешава са капиталом у

12) цитирано према: Амитаи Ециони, *Америка после незајажљиве потрошње*, са сајта Нова српска политичка мисао, www.nspm.rs, 29.03.2010.

условима глобализације економских система? Наиме, глобализација економских система, односно повезивање више малих економија у глобални економски систем омогућило је појаву тржишта са јефтинијом радном снагом и јефтинијим ресурсима. Ова чињеница доприноси мобилности капитала из развијених у мање развијене земље. То се догодило и са капиталом САД. Долази до својеврсног „одливања“ капитала из САД-а. Најјаче последице сељења капитала осјећају управо средњи и нижи слојеви. „Ово је очигледно у актуелним догађањима у САД са масовним крахом хипотекарних банака, падом вредности некретнина и постепеном, али неумољивом пауперизацијом средњих слојева.“¹³⁾ Због ове чињенице, све више економских субјеката се окреће кредитирању, као последњем алтернативном виду прибављања материјалних средстава.

Ова тежња становништва, појачана „потрошачким“ менталитетом, иде на руку финансијском сектору који политиком јефтиног новца омогућава да се кредитно задуже и они који нису кредитно способни. Доминантан облик кредитирања су хипотекарни кредити. Правдање ове неодговорно вођење финансијске политике се налази у увођењу виших камата за кредитно неспособне дужнике. Дакле, занемарује се отплата главнице кредита, па се акценат ставља на камату. Међутим, почетак финансијске кризе условљен је управо немогућношћу кредитних дужника да плате камату. Настаје „ланчани низ“ негативних последица: прво, неодговорно вођена кредитно – монетарна политика, затим, слаби платежна моћ кредитних дужника, тј. расте немогућност отплате предвиђених камата, и на крају, с обзиром да је ријеч о хипотекарним кредитима, слаби и тржиште некретнина. Суштински пропуст у вођењу кредитно – монетарне политике јесте претварање ових кредита у „огроман број вредносних папира који су продајом расејани кроз светски финансијски систем. Планирана дисперзија ризика се претворила у контаминацију широких размера. Огроман број финансијских кућа је инвестирао у ове папире и сада је суочен са драстичним падом њихове вредности и огромним потенцијалним губицима.“¹⁴⁾ Све ово има за последицу истраживање домета економских функција државе, као и испитивање основа на којима почива поменути капитализам.

13) Александар Радовић, *Сумрак либерализма*, са сајта Нова српска политичка мисао, www.nspm.rs, 29.03.2010.

14) Небојша Катић, *Крај неолибералне ере*, са сајта Нове српске политичке мисли, www.nspm.rs, 29.03.2010.

Капитализам, онакав каквим га ми познајемо, пропагира „државу благостања“ (welfare state), која се са једне стране брине о својим грађанима, тј. води адекватну социјалну политику, док са друге стране брижно гаји своје профитабилне економско – експанзионистичке пориве. Међутим, проблем, као што смо у претходном дијелу текста видјели, настаје онда када треба успоставити равнотежу између та два стремљења. Видјели смо да проблем кулминира у пренапрегнутој потрошњи, због чега нестају средства акумулирана штедњом. Ријечју, нестају сви видови реалног капитала.

Из наведеног се може закључити да су недовољни институционални капацитети савремене државе за разрешавање социјално – економских дисбаланса. Говори се о кризи управљачког капацитета савремене државе насупрот све већих захтјева друштва: „Кризе резултирају кризом управљачког капацитета/способности и политички имобилизованим друштвом. Криза заправо представља резултат паралелног и истовременог нараслог обима захтева и редукованог капацитета власти да их разреше. Прекомерни јавни расходи и инфлација чине нус-производ успостављене релације: (растући) захтеви – (прекомерни) трошкови.“¹⁵⁾ Проблем се покушава разријешити са повећањем утицаја и улоге савремене државе на економске процесе и токове. Међутим, са појачаном улогом државе доводи се у питање опстанак либералног концепта на коме почива капитализам, чиме се доводи у питање опстанак и самог капитализма, као система. Можда је најбоље на овом мјесту навести оцјену Имануела Волерстина, познатог социолога историје и аналитичара свјетског система, који сматра да је дошао крај капитализму: „Постоји криза капиталистичког система, дакле, то је оно када имамо чворишта, преплитаје нормалних силазних процеса. Овде мислим на темељну кризу система која је таква да ми се чини да овај систем кроз 20 или 30 година неће постојати. Нестаће и биће потпуно замењен неком другом врстом светског система. Већ сам неколико пута, у многим својим делима, барем током последњих 30 година дао објашњење за то: постоје три основна вида трошкова капитала – трошкови рада, трошкови инпута и порески трошкови. Сваки капиталиста мора да плати све те три ствари, а оне се непрестано увећавају као проценат цене по којој продајете производе. Сада се дошло у фазу у којој су ти трошкови превелики, што значи да је вишак вредности који можете да извучете из производње до

15) Зоран Стојиљковић, *За и против социјалне државе*, група аутора – *Савремена држава*, Факултет политичких наука, Београд, 2008. године, стр. 34.

те мере смањен да једноставно не вреди труда ни за једног капиталисту. Ризици су исувише велики, а профит је исувише мали. Онда капиталисти покушавају да пронађу алтернативе. Други људи покушавају да пронађу друге алтернативе... Ми смо, дакле, у хаотичној ситуацији... Према томе, постоји тај темељни, фундаментални конфликт између два могућа алтернативна исхода који су по својој суштини непредвидљиви и основно питање је којим ће путем систем кренути. Можемо, наиме, имати систем који је бољи од капитализма и можемо имати систем који је гори од капитализма. Једино што не можемо да имамо је капиталистички систем.¹⁶⁾ Из наведеног можемо закључити да се ближи метаморфоза капитализма у неки други систем, који може бити комбинација претходних (социјализма и либералног концепта капитализма), али никако неће постојати у „чистом“ виду: минимална улога државе, тржиште које се саморегулише, а што су основне карактеристике савременог капитализма.

Последњи економски форум у Давосу, на чијем дневном реду су била питања која су се односила на свјетску финансијску кризу, отворио је низ питања о односу владе и улози тржишта. Изношени су разни ставови, али је можда најинтересантнији за нашу анализу став француског предсједника Николе Саркозија, који каже да није у питању „криза у глобализацији, него криза глобализације.“ Глобализација са собом носи низ питања, проблема и недоумица, међу којима и питање односа државе и економије. Рјешење ове дилеме ће пратити глобалне економске токове, према неким мишљењима, не само наредних година, већ и деценија. Нама остаје да тај процес пратимо и адекватно оцијенимо постигнуте резултате.

Marko Tmusic

THE RELATION BETWEEN THE STATE AND ECONOMY – A SHORT THEORETICAL REVIEW

Summary

In this paper author analyzed the relation between the state and economy through a research of the limits of “intervention” of the state into economic flows and processes, observing it from the prism of theoretical views of economic science related to evolution of this relation. The author came to conclusion on necessity of the influence of the state on creation of economic processes and relations

16) Имануел Волерстин, *Пропаст капитализма?*, са сајта Нова српска политичка мисао, www.nspm.rs, 29. 03. 2010.

through its performance of certain economic functions. Here there comes a question - to what extent the influence of the state in economy is acceptable? Theoretical diversification in economy is determined exactly by the answer to this question and so in the paper author analyzed some theories related to this question. Final part of the analysis is dedicated to a contemporary dilemma that has appeared more obvious than before in the past – the dilemma on viability of the idea of capitalism that has been dominant in global economy.

Key Words: role of the state in economy, economic functions of the state, liberalism, state interventionism

ЛИТЕРАТУРА

- Васиљевић Б., *Лекције из савремене политичке економије*, Београд, 2003. године
- Вучо Н., *Државна интервенција у привреди*, Београд, 1975. године
- Гоати В., *Идеолошка и друштвена стварност*, Београд, 1979. године
- Кејнз Ц.М., *Опћа теорија запослености, камате и новца*, Загреб, 1987. године
- Лакићевић Д., Стојановић Б., Вујачић И., *Теоретичари либерализма*, Београд, 2008. године
- Марковић Љ., *Капитал, економија и социјализација*, Београд, 2004. године
- Павловић В., Стојиљковић З. (приредили), *Савремена држава*, Београд, 2008. године
- Сокић С., *Србија у процесима капитала*, Београд, 2007. године
- Фукујама Ф., *Грађење државе*, Београд, 2007. године
- Хјум Д., *Политички есеји*, Београд, 2008. Године
- Нова српска политичка мисао (научни часопис), www.nspm.rs

Resume

From all previously presented facts it is possible to make conclusion that institutional capacity of modern state for resolving socio-economic imbalance is not sufficient one. It is getting more talked about a crisis of managing capacity of modern state versus increasing demands of society: "Crisis do result in the crisis of managing capacity/ capability and politically mobilized society. In fact, the crisis represents a result of a parallel and simultaneous increasing number of demands and reduced capacity of the government to solve them. Redundant public expenditure and inflation makes a consequence-like product of the established relations: "(growing) demands – (redundant) expenditure." Therefore there comes the attempt to solve the problem through the increase of influence and role of modern state on economic processes and flows. However, along with the strengthened role of the state there comes

the question whether there is possibility of the survival of liberal concept which is the base of capitalism and consequently the survival of capitalism as a system.

Capitalism, the way we know it, promotes "the welfare state" that takes care of its citizens on one side, that is, has appropriate social politics, and carefully takes care of its profitable economic-expansionistic tendencies on other side. However, as it is observed in previous part of the text, the problem is made in situation when these two tendencies need to get balanced. "Namely, it is possible to create a system which is better than capitalism and a system which is worse than capitalism. The only thing that is not possible to have is capitalistic system." Taking into account the abovementioned things, it is possible to make conclusion that a metamorphosis of capitalism into another one system is approaching and such metamorphosis can be a combination of previous concepts (socialism and liberal concept of capitalism), but cannot exist in its "pure" form: a minimal role of the state and self-regulating market, that are basic characteristics of modern capitalism.

Овај рад је примљен 3. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2010. године.

*Љиљана Петровић
Проф. др Жарко Анђелковић
Београд*

ИНСТИТУЦИОНАЛНИ ОБЛИЦИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Сажетак

Заштита животне средине представља горуће питање са којим се сусрећемо на почетку 21. века. Са овим проблемом се суочавају све земље без обзира на степен њихове економске развијености. Пораст технолошког развоја, нерационално коришћење природних ресурса, нерегулисана одлагања отпада, све су то проблеми који утичу на све грађане без обзира у којој се они држави налазили. Овакво стање нарочито забрињава ако се има у виду чињеница да је велики број природних ресурса ограничен и необновљив. Уништавањем ових ресурса човечанство се може наћи у безизлазној ситуацији те је неопходно предузети све могуће мере зарад заштите животне средине.

Овај рад има за циљ да покаже који су институционални облици заштите животне средине развијени у Србији. У том смислу ми смо у нашем раду покушали да дамо једну сажету анализу ових институционалних облика фокусирајући се пре свега на: субјекте за заштиту животне средине, обавезе институција и на области заштите животне средине.

Кључне речи: заштита животне средине, субјекти за заштиту животне средине, обавезе институција, области заштите животне средине.

Према начелу одрживог развоја дефинисаним на Конференцији Уједињених нација о животној средини и развоју, одржаној у Рио де Жанеиру 1992. године, одрживи развој је онај који задовољава потребе садашње генерације без угрожавања потреба буду-

ћих генерација за живот, у оквиру капацитета животне средине. То подразумева да је одрживи развој усклађен систем техничко технолошких економских и друштвених активности у укупном развоју.

Обавеза усклађивања законодавства РС са правним тековинама ЕУ, први пут се спомиње у Резолуцији о придруживању усвојеној у Народној скупштини 13. октобра 2004. године. Влада РС је у јулу 2003. године донела Акциони план за усклађивање нацрта закона са прописима ЕУ. Правне тековине ЕУ у области животне средине садрже више од 200 правних прописа. Усаглашавање са правним тековинама ЕУ, обиман је и неодложан задатак за државу која претендује на чланство у ЕУ.

Законодавно-правни и институционални оквир заштите животне средине има своје упориште у Уставу РС којим се утврђује право грађана на здраву животну средину, као и дужност грађана да штите и унапређују животну средину у складу са Законом.

Систем правних норми у овој области у РС чини велики број Закона и других прописа.¹⁾ Више од 30% свих прописа које наша земља доноси и имплементира, у процесу европских интеграција, су из области заштите животне средине.

Процес приближавања Европској Унији садржи три кључна елемента:

- хармонизацију прописа
- изградњу административних капацитета и капацитета институција, и
- економске инструменте.

СУБЈЕКТИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Систем заштите животне средине, обезбеђују:

- Република Србија
- Аутономна покрајина
- Јединица локалне самоуправе (град односно општина),
- Фонд за заштиту животне средине
- Агенција за заштиту животне средине
- Градски завод за јавно здравље
- Правна лица и предузетници који у обављању делатности користе природне вредности, угрожавају или загађују животну средину
- Научне и стручне организације и друге јавне службе

1) Којих је преко 100.

- Грађанин, групе грађана, њихова удружења, и професионалне или друге организације.

ОБАВЕЗЕ ИНСТИТУЦИЈА – НИВОИ ОБАВЕЗА ЗАШТИТЕ

Субјекти заштите животне средине дужни су да:

- чувају и унапређују животну средину
- одговарају за сваку активност којом мењају или могу променити стање и услове у животној средини, односно одговарају за непредузимање мера заштите животне средине
- подстичу, усмеравају и обезбеђују јачање свести о значају заштите животне средине кроз институционалне и ванинституционалне облике рада, усавршавање и јавно информисање
- међусобно сарађују, обезбеђују координацију и усклађивање у доношењу и спровођењу одлука доношењу Закона.

Основни прописи који регулишу ову област су Закони и многа друга подзаконска акта.

- Закон о заштити животне средине
- Закон о интегрисаном спречавању и контроли загађења
- Закон о стратешкој процени утицаја на животну средину (планови и програми)

Основни задатак Министарства је спровођење процеса реформе наставних планова и програма за основну и средњу школу:

Неопходан је процес реформе наставног плана и програма „Екологија и заштита животне средине“ за седми разред основне школе. Увођење изборних предмета у основним и средњим школама, који се односе на област заштите животне средине и одрживог развоја.

Предмет стратешке процене су Планови и Програми које припремају републички, покрајински и локални органи у области просторног и урбанистичког планирања или коришћења земљишта, пољопривреде, шумарства, рибарства, ловства, енергетике, индустрије, саобраћаја, управљања отпадом, управљања водама, телекомуникација, туризма, очувања природних станишта и дивље флоре и фауне.

Носилац пројекта (инвеститор) не може приступити извођењу пројекта без спроведеног поступка процене утицаја и сагласности надлежног органа на Студију о процени утицаја.

Исто тако, обухвата наставак организовања обука за примену дела процедуре која се односи на учешће јавности (циљна група НВО и надлежни органи локалне самоуправе).

Законом су утврђене, односно, поверене одређене надлежности локалној самоуправи. Значајно је омогућити локалној самоуправи надлежности у оквиру прописа, којима ће моћи да реализује предлоге грађана. За сада, у већини случајева предлози остају само у оквиру иницијатива упућених надлежним институцијама.

Основни задатак Агенције за заштиту животне средине је обезбеђивање поузданих и правовремених података и информација о стању животне средине. Агенција обавља стручне послове који проистичу из законске регулативе а који се односе на прикупљање и обједињавање података о животној средини и развој, усклађивање и вођење националног информационог система заштите животне средине, израду извештаја о стању животне средине као и сарадњу са Европском Агенцијом за животну средину, обезбеђивање централизованог приступа подацима и информацијама о стању животне средине.

Основни задатак Фонда за заштиту животне средине је обављање послова управљања пројектима и финансијског посредовања у области очувања, одрживог коришћења, заштите и унапређења животне средине, као и у области енергетске ефикасности и коришћења обновљивих извора енергије, а у складу са националним програмом заштите животне средине и другим стратешким плановима и програмима и закљученим међународним уговорима. Додела Финансијских средстава на основу програма рада, јавним конкурсом. Фонд пројекте суфинансира у одређеном проценту (25–75% од укупне вредности), а остатак је дужан да обезбеди инвеститор. Приоритет у финансирању остаје решавање проблема *управљања чврстим комуналним отпадом* и у складу са тим неопходно је фокусирање Фонда на пројекте санација одлагалишта чврстог комуналног отпада, изградњу трансфер станица, а нарочито стимулисање раздвајања корисног отпада у циљу смањења депонија и искоришћавања обновљивих извора енергије.

Приоритети финансирања Фонда обухватају следеће активности:

- Усмерене су ка општинама за израду пројектне документације за санацију постојећих и изградњу нових депонија
- Унапређење система прикупљања и селекције комуналног отпада

- Уштеда енергије
- Смањење емисија штетних гасова у ваздух
- Подизање свести и едукација становништва
- Смањење ризика по здравље становништва
- Чиста и уређена животна средина у складу са *Acquis communitaire* Европске Уније.

ОБЛАСТИ ЗАШТИТЕ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Управљање ризиком

У области управљања ризиком и контроли загађивања неопходно је предузети следеће:

- организовање и успостављање система управљања ризиком од хемијског удеса
- прописивање мера којима се обезбеђују услови за безбедан рад индустријских објеката
- преглед и припрема решења о сагласности на студије о процени опасности од хемијског удеса
- усаглашавање прописа са регулативом ЕУ у области управљања ризиком и одговором на удес (SEVESO II – Директива (96/82/ЕС) и 2003/105/ЕС)
- праћење Конвенције о прекограничним ефектима индустријских удеса
- Увођење стандарда и чистије производње су “добровољни инструменти” у систему управљања заштитом животне средине

Користан отпад и обновљиви извори енергије

У циљу смањења загађења и мање емисије загађења ваздуха је коришћење свих могућих обновљивих извора енергије. За искоришћавање корисног отпада путем *рециклаже* и смањења загађења, као и уштеда енергије овим путем неопходно је извршити:

1. Промовисање и унапређење концепта “Чистије производње” у Републици Србији;
2. Учешће у изради пројеката и студија о примени обновљивих и алтернативних извора енергије (енергије ветра, вода, биомаса, биогаз, сунца, геотермална енергија, депонијски гас, енергија из отпада);

Национална стратегија управљања отпадом са програмом приближавања ЕУ је усвојена 2003. године и представља базни доку-

мент који обезбеђује услове за рационално и одрживо управљање отпадом;

Основни принципи управљања отпадом обухватају: одрживи развој, регионални приступ у управљању отпадом, предострожност, загађивач плаћа, хијерархија у управљању отпадом, примена најпрактичнијих опција за животну средину, одговорност произвођача;

Веома важно је са надлежним Јавним предузећима организовати и комплетно решити проблем отпада, селекцију и разврставање на територији целе републике. Депоније су пренатрпане корисним и некорисним отпадом, за Републику Србију се каже да је најбогатија земља са отпадом чије резерве не користимо, због тога је битно предузети:

- Учешће приватног сектора
- Стварање флексибилних инструмената који се могу брзо адаптирати на измењене услове
- Социјални аспекти
- Развијање јавне свести
- Професионална обука кадрова
- Образовање

Опасан отпад, хемикалије и отрови

Велика пажња се мора посветити опасном отпаду и на тај начин се обезбедити потпуни услови заштите животне средине, ради спречавања акцидента и хемијских удеса. У току 2008. године се догодило 42 акцидента од чега је у 14 случајева приликом транспорта опасних материја што је укупно 33%. У 23 случаја што износи 55% дошло је до идентификације и квантификације загађујућих опасних материја у води, ваздуху или земљишту. Зато је битно урадити следеће:

- Издавање решења о сврставању отрова у групе отрова на основу мишљења Комисије за отрове
- Издавање одобрења о превозу отрова преко границе (увоз, извоз и транзит);
- Утврђивање испуњености услова правних лица да се баве производњом/прометом отрова и вођење базе података о њима
- Стално ажурирање и припрема Листе отрова за објављивање у Службеном гласнику.

Основни циљ у вези са управљањем хемикалијама је да се побољша безбедност животне средине и здравља људи кроз успоста-

вљање система за правилно и безбедно управљање хемикалијама, као и да се привредним субјектима олакша процедура добијања дозвола;

За остварење циља неопходна је изградња система који утврђује безбедност хемијског производа и интегрисано управљање хемикалијама.

Заштита ваздуха

Подаци о вредностима и параметрима ваздуха на подручју Републике Србије су резултат системског спровођења програма контроле квалитета ваздуха. У области заштите ваздуха успостављен је систем заштите и очувања квалитета ваздуха и праћење стања аерозагађења. Испитивања се врше путем постављања основне мреже урбаних метеоролошких станица. Напредак у контроли стања ваздуха је у постављању Аутоматских станица (АМСКВ).

- Област управљања квалитетом ваздуха уређује Закон о заштити животне средине (Сл. гласник РС бр. 135/04), који је у делу заштите ваздуха оставио на снази одредбе Закона о заштити животне средине (Сл. гласник РС бр. 66/91, 83/92, 53/93, 67/93, 48/94, 53/95)
- У оквиру министарства је формирана Комисија за давање овлашћења стручним организацијама које врше мерења емисије и имисије, која утврђује да ли стручне организације испуњавају прописане услове за вршење тих послова.

Прописи којима је регулисана заштита озонског омотача:

- Бечка конвенција о заштити озонског омотача и Монреалски протокол о супстанцама које оштећују озонски омотач и
- Конвенција о прекограничном преносу загађујућих материја у ваздуху на велике удаљености (CLRTAP).

Обавезе сваке државе проистекле су из Оквирне конвенције Уједињених нација о промени климе (UNFCCC) су:

- Израда инвентара гасова са ефектом стаклене баште – координира Агенција за заштиту животне средине
- Припрема програма мера за обезбеђивање адекватне адаптације на измењене климатске услове - координира Републички хидрометеоролошки завод (РХМЗ)
- Припрема програма мера за ублажавање климатских промена – координира Министарство рударства и енергетике

Заштита вода

У Републици Србији врши се стална контрола квалитета воде и водотокова, прати се тренд загађења и очувања квалитета водних ресурса. Испитивања квалитета вода на извориштима и акумулацијама служе за оцену исправности вода за потребе водоснабдевања у циљу заштите здравља становништва. У циљу заштите вода од загађења предузима се следеће:

- Законом о водама у оквиру кога се, у складу са Законом о заштити животне средине, треба интегрисано прописати коришћење и заштита вода од загађивања
- побољшање система за праћење квалитета површинских и подземних вода
- унапређење управљања отпадним водама кроз изградњу постројења за третман отпадних вода
- успостављање праћења утицаја загађивача са прелиминарне ИРРС листе, на стање квалитета вода на територији Републике Србије и тако остварити важан допринос на имплементацији Основне директиве о води

Заштићена подручја и природна добра и биодиверзитет

Постојећим стратешким плановима (Просторни план Републике Србије, Национални програм заштите животне средине), Стратегијом просторног развоја Републике Србије, предвиђено је да се мрежа (национално) заштићених подручја прошири на најмање 10% територије Републике Србије, док је прелиминарни план да површина еколошке мреже буде до 20% територије Републике Србије. Зато је потребно следеће;

- издавање дозвола (сакупљање, увоз-извоз, CITES дозволе), мишљења, уверења и сагласности; вођење евиденције о издатим дозволама и израда извештаја
- спровођење међународних конвенција и споразума
- CITES
- Конвенција о биодиверзитету
- Рамсарска конвенција
- Бонска конвенција (са споразумима АЕWA и Eurobats)

Ову област потребно је уредити тако да се врши израда пројеката у домену унапређења и заштите биодиверзитета. То обухвата низ активности попут израде Уредбе о стављању под контролу коришћења и промета дивље флоре и фауне. Наредбе о забрани сакупљања појединих заштићених врста дивље флоре и фауне. Овјављивање конкурса за издавање дозвола за сакупљање дивље

флоре, фауне и гљива. Усаглашавање око процедуре издавања дозвола за увоз са СТО(Светска трговинска организација).

Министарство животне средине и просторног планирања надлежно је за управљање риболовним ресурсима у риболовним водама које обухвата очување и заштиту, улов и коришћење риба и гајење свих врста и узрасних категорија риба; Управљање риболовним ресурсима врши се у складу са принципом одрживог коришћења, који доприноси очувању ихтиофаунистичког диверзитета и еколошког интегритета водених екосистема у области рибарства.

Заштита од буке

У урбаним подручјима појавила се нова врста загађења која непобитно утиче у великој мери на здравље људи и стање нервне система. Неопходно је предузети одговарајуће мере у циљу очувања здравља становништва.

Правилник којим је прописан дозвољени ниво буке у животној средини у којој човек борави, методе мерења буке, ближи услови које морају да испуне стручне организације за мерење буке, морају се примењивати у циљу смањења утицаја буке на здравље људи.

Извор буке јесте сваки емитер нежељеног или штетног звука. То може да буде сваки уређај, средство за рад, саобраћајно средство, инсталација постројења, технолошки поступак, електроакустички уређај, људска активност. Изворима звука сматрају се покретни и непокретни објекти који под одређеним околностима генеришу звук, а такође и отворени и затворени простори за спорт, игру, плес, представе, концерте, слушање музике као и угоститељски објекти, гараже, паркинг простори.

Субјекти заштите животне средине од буке дужни су да међусобно сарађују, обезбеђују координацију и усклађивање у доношењу и спровођењу мера и одлука, у складу са Законом о буци и посебним Закономима којима се уређује заштита животне средине.

* * *

Побољшање стања животне средине може се спровести кроз контролу и надзор над спровођењем Закона и обухвата следеће активности:

Преузимањем надлежности контроле загађивања вода. Јачањем капацитета инспекције на свим нивоима - републичке, покрајинске и локалне - кроз одржавање обука - сарадња са Сталном

конференцијом градова и општина (СКГО) и Немачком организацијом за техничку помоћ – GTZ;

Просторно и урбанистичко планирање и реализација пројекта обухватају и мере звучне заштите које се обезбеђују кроз планирање наменске употребе простора, планирање саобраћаја, смањење буке мерама звучне изолације и контролу извора буке. У том смислу, ваља предузети следеће активности:

Повећање броја републичких грађевинских и урбанистичких инспектора; Интензивирање надзора над повереним пословима у свим областима надзора; Наставак едукације тужилаца и судија из области заштите животне средине као и почетак обуке прекршајних органа (судија за прекршаје и тужилаца). Успостављање базе података. Јачање инспекције за заштиту животне средине у Србији“ Реализација пројекта „Интегрисани систем за мониторинг превоза опасних материја у југоисточној Европи (СЕЕ)“. Појачана контрола у заштићеним природним добрима - интегрисане инспекцијске контроле са урбанистичком и грађевинском инспекцијом у циљу спречавања и кажњавања дивље градње; Побољшање стања животне средине на локацијама највећих загађивача, нарочито ИРРС постројења – US Steel Смедерево, Јужна индустријска зона у Панчеву, термоелектране, РТБ Бор, Велики Бачки канал, кроз праћење реализације већ одобрених и усвојених акционих планова као и издатих решења; Активности у оквиру међународних мрежа – обука републичких инспектора у оквиру мреже ECENA, као и учешће на тренинзима и пленарним седницама мрежа IMPEL – TFS, GREEN FORCE NETWORK и INECE. Успостављање Националне МРЕЖЕ за заштиту животне средине укључивањем свих заинтересованих страна према ирском моделу.

**Ljiljana Petrovic
Zarko Andjelkovic**

THE INSTITUTIONAL FORMS OF ENVIRONMENTAL PROTECTION

Summary

Environmental protection is certainly one of the serious questions that we face in the 21st century. That problem exists in all countries regardless of their economic development level. The increase in technological development, the irrational use of natural resources, waste disposal, these are the problems that affect on all citizens, regardless of which country they are. This situation is particu-

larly worrying if we had in our mind fact that a large number of natural resources are limited and not renewable. If humanity continue destruction of these resources it can be found in a hopeless situation, and that is the main reason why we should take all possible measures for the sake of environmental protection.

The goal of this paper is to demonstrate the institutional forms of protection that are developed in Serbia. In this sense we are trying to make a concise analysis of these types of institutions focusing ourselves primarily on the subjects of environmental protection, on the obligations of institutions, and on the levels of environmental protection.

Key words: environmental protection, the subjects of environmental protection, the obligations of institutions, and levels of environmental protection.

ЛИТЕРАТУРА

- Закон о заштити животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 36/2009.
- Конвенција о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине, *Службени гласник РС*, бр. 38/2009. *Међународни уговори*
- *Извештај о стању животне средине* – Агенција за заштиту животне средине
- Правилник о дозвољеном нивоу буке у животној средини, *Службени гласник РС*, бр. 54/1992.
- Закон о рибарству, *Службени гласник РС*, бр. 35/94, 38/1994 и 101/2005 и подзаконски акти који проистичу из овог закона
- Закон о амбалажном отпаду, *Службени гласник РС*, бр. 36/2009.
- Закон о потврђивању Конвенције о доступности информација, учешћу јавности у доношењу одлука и праву на правну заштиту у питањима животне средине, *Службени гласник РС - Међународни уговори*, бр. 38/2009.
- Вера Арежина, „Еколошке миграције”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, бр. 4/2006.
- Никлановић Мирјана, Миљановић Томка, „Допринос наставе биологије у области екологије и животне средине”, *Педагошка стварност*, бр. 5-6/2008.
- Милановић Мишко, „Могућност информационог повезивања Србије са светским институцијама које се баве заштитом животне средине”, *Зборник радова Географског факултета*, 2002.

- Биочанин Радомир-Раде, Амићић Бранка, Васовић Весна, „Kvantifikovanje uticaja na životnu sredinu u održivom razvoju do kvaliteta života”, ИМК-14- Истраживање и развој, 2007.
- Вељковић Небојша, „Економја и екологија - изазов будућности”, *Теме*, Филозофски факултет, Ниш, бр. 3/2006.

Ljiljana Petrovic
Zarko Andjelkovic

Resume

According to a principle of substantial development, as defined on the Conference of the United Nations on life environment and development, held in Rio de Janeiro in 1992, substantial development is the type of development that satisfies the needs of modern generation without harming living needs of future generations in terms of capacity of life environment. It implies that substantial development is an integrated system of technical-technological-economic and social activities in overall development. Obligation of harmonizing legislature of the Republic of Serbia with legal achievements of the European Union was firstly mentioned in the Resolution on Associating that was adopted in national Parliament on October 13th , 2004. Government of the Republic of Serbia brought out the Action Plan for Harmonization of the Draft of Law with legal norms of the European Union in July 2003. The legal norms of the European Union in the field of life environment consist of more than 200 legal norms. The harmonization of the legal norms of the European Union is a comprehensive task that cannot be waited on in a state that aspires to become a member-state of the European Union. The normative-legal and institutional frame for protection of life environment has a base in the Constitution of the Republic of Serbia by which there is defined the right of the citizens to a healthy life environment, as well as the duty of the citizens to protect and improve live environment in accord with the Law. In the Republic of Serbia legal norms in this field make a huge number of the Laws and other legislature. More than 30 % of all the norms that our state has proclaimed and implemented in the process of European integrations are from the field of protection of life environment.

АКТУЕЛНО

191

Ђорђе Стојановић

ИСТОЧНО-АЗИЈСКИ РЕГИОНАЛИЗАМ:
ИДЕАЦИОНИ КОНТЕКСТ

209

Душан Гујаничић

ПОЛИТИЧКО-ПРАВНА АНАЛИЗА ПОЛОЖАЈА
КОРЗИКЕ У ФРАНЦУСКОЈ

231

Младен Лишанин

ОД ПАЦИФИЗМА ДО МИЛИТАРИЗМА: НЕМАЧКА
ПАРТИЈА ЗЕЛЕНИХ

249

Ана Јовашевић

КУЛТУРНИ ОДНОСИ СР НЕМАЧКЕ И СРБИЈЕ
- циљеви, правци и носиоци активности -

Зоран Милошевић

ПО(Р)УКЕ ЛИСАБОНСКОГ САМИТА
НАТО – РУСИЈА

Ђорђе Стојановић

Универзитет Сингидунум, Београд

Факултет за европске правно-политичке студије, Нови Сад

ИСТОЧНО-АЗИЈСКИ РЕГИОНАЛИЗАМ: ИДЕАЦИОНИ КОНТЕКСТ

Сажетак

Овај рад полази од тога да регионализам представља једну од најатрактивнијих тема актуелне политичке мисли, док Источно-азијски регион дефинише као најинтересантније подручје глобалне економске и политичке стварности. За разлику од старих теорија регионализма, један од најважнијих аспеката нових теорија регионализма представља надметање различитих идеја о бенефицијама проистеклим на формулисању заједничких регионалних циљева, норми и вредности. У складу са тим, развој источно-азијског регионализма карактеришу два различита сета идеја и на њима заснованих институција: (1) „АСЕАН и АПТ визије“ - која је предоминантно фундирана на начелима ограниченог регионализма; и (2) „АПЕЦ и ЕАС визије“ - која је предоминантно фундирана на идеји отвореног регионализма. Због велике културне, економске, политичке и демографске регионалне разноликости, дуге историје конфликтности на интра-регионалном и међународном плану и слабог источно-азијског идентитета, садашња регионална ситуација је обележена преваленцијом АСЕАН и АПТ идеационе алтернативе. Кључне речи: регионализам, регионализација, Источно-азијски регион, нове теорије регионализма, старе теорије регионализма, глобализација.

УВОД

Ако би хтели да одредимо неки свеprisутни и академски изузетно атрактивни феномен данашње политичке мисли и стварности, онда би неизоставно морали да се „суочимо“ и са теоријама регионализма, то јест са процесом регионализације. Мада процес није сасвим нов, „отишао“ је толико далеко да се слободно може говорити о свету компонованом од централних, интермедијативних и периферних региона, свету где ће државни систем бити замењен или допуњен регионализованим светским поретком и подржан глобалним цивилним друштвом са нормативном конструкцијом базираном на мултикултурализму и мултилатерализму.¹⁾ Појам регион потиче, дакле, од латинске речи *regio* са значењем управљати или руководити, то јест од латинског глагола *regere* са значењем владати или командовати, док је касније указивао на ограничени простор: област, предео, крај, подручје, покрајину или провинцију. Постоји више типова региона: (1) микро-регион је најстарија врста и историјски посматрано он је схватан као унутрашње поље смештено између локалног и националног неке партикуларне државе (мада се такав статус није сведен на унутардржавну интеграцију); (2) макро-регион представља већи територијални субсистем позициониран између државе и глобалног система; те (3) мезо-регион се налази између ова два нивоа и подразумева државне или недржавне аранжмане средњег обима.²⁾

Док се у прошлости регион стриктно односио на географски простор, представљао је пре свега „картографски феномен“ без икаквих политичких конотација, данас његово дефинисање нужно укључује и политичку димензију. Тако се, на пример, регион третира као друштвени и когнитивни конструкт произашао на одређеној политичкој пракси³⁾ или као флуидна и комплексна мешавина физичких, психолошких и бихевиоралних карактеристика, које се налазе у процесу сталног реформулисања и редефинисања и ва-

1) Hettne, B. „Regionalism and World Order.“ у Farrell, M., Hettne B. и Langenhove, L. (yp.) *Global Politics of Regionalism: Theory and Practice*. Pluto Press, London, 2005, стр. 277, 284. Види и Katzenstein, P. *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*. Cornell University Press, Ithaca, 2005.

2) Söderbaum, F. „Introduction: Theories of New Regionalism.“ у Söderbaum, F. и Timothy M. Shaw (yp.) *Theories of New Regionalism*. Palgrave, New York, 2003, стр. 6.

3) Види Katzenstein, P. „Regionalism and Asia.“ *New Political Economy*, 5(3), 2000, стр. 353–368.

рирају са регионално карактеристичним политичким питањима.⁴⁾ На тој линији, нема сумње да регионалне организације, као специфична врста међународних институција, могу користити својим чланицама и широј међународној заједници на различитим нивоима: (1) кроз грађење кредибилитета и поверења регионално инволвираних актера; (2) кроз смањење трансакционих трошкова; (3) кроз дефинисање јавног добра; (4) кроз реализацију структурираног простора (форума) за расправљање и доношење одлука, који као последицу може имати не само пласирање интереса држава већ и њихово реформулисање (често у смеру ширих транснационалних интереса, а на уштрб уже националне варијанте); те (5) кроз повећање ефикасности у решавању питања повезаних са неком безбедносним проблемима (превенција конфликта, успостављање мира, грађење мира итд.), због отварања нових могућности произашлих на претпостављеној консензуалној процедури доношења одлука (транспарентност овога ранга свакако утиче на повећање степена узајамности међу чланицама неке регионалне организације).⁵⁾

Најшире историјски постављено, економска важност Азије, манифестована успостављањем трговачких веза, датира још од хеленског периода на овамо. Почетком 19. века на Кину је отпадало 28% а на Индија 16% укупног светског БДП-а (или бруто домаћег производа), док је средином века, као резултат „западне колонизације“, ова конјункција радикално промењена.⁶⁾ Наступио је период од око стопедесет година азијске економске „депресије“ и европско-америчке доминације. То је довело до тога да је светски БДП за Источну Азију 60-тих година прошлог века износио 4%.⁷⁾ Насупрот томе, данас „азијски економски феникс“ обухвата четири изузетно значајне светске економије: Кину, Јапан, Индију и Јужну Кореју, целокупна азијска економска ситуација се може слободно евалуирати као покретачка снага светске економије, а удео Источне Азије

4) Pempel, T. J. „Introduction: Emerging Webs of Regional Connectedness.“ у Pempel, T.J. (ур.) *Remapping East Asia: The Construction of a Region*. Cornell University Press, Ithaca, 2004, стр. 25.

5) Види Keohane, R. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton University Press, Princeton, 1984.; Barnett, M. и Finnemore, M. *Rules for the World*. Cornell University Press, Ithaca, 2004.; и Wedgwood, R. „Regional and Subregional Organizations in International Conflict Management.“ у Crocker, C. A., Hampson, F. O. и Aall, P. (ур.) *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict*. 1996, стр. 275-287.

6) Види Madison, A. *The World Economy: A Millennial Prospective*. OECD, Paris. 2001.

7) Dent, C. M. *East Asian Regionalism*. Routledge, London, 2008, стр. 2.

у светском БДП-у је порастао на 25%.⁸⁾ Напоменимо, дистинкција између Азије и Источне Азије (или прозападног термина Далеког истока) заправо треба да укаже на преовлађујуће регионалну, а мање континенталну димензију, економских трансформација, што јасно сугерише да је исходни моменат у идентификовању Источно-азијског региона био несумњиво економске природе.⁹⁾

Крајем 80-тих и током 90-тих година прошлог века, две најчешће концепције региона овог дела света манифестоване су преко замисли транспацифичког региона институционализованог у форуму Азијско-пацифичке економске кооперације (Asia Pacific Economic Co-operation, АПЕЦ, основан 1989. године, главни циљ стварање зоне слободне трговине и инвестиција до 2020. године)¹⁰⁾ и замисли ограниченог региона Југо-источне Азије институционализоване у Асоцијацији југо-источних азијских држава (Association of Southeast Asian Nations, АСЕАН, основана 1967. године, главни циљ је њено еволуирање у АСЕАН економску заједницу, то јест конституисање заједничког тржишта, до 2015. године, ASEAN Economic Community, АЕЦ),¹¹⁾ која је 1997. године проширена са Кином, Јапаном и Јужном Корејом (у форми ASEAN Plus Three, АПТ). Док се нужност оснивања једне организације каква је АПТ-а (примарно усредсређене на финансијску кооперацију и интеграцију) од стране њених чланица уопште не доводи у питање, дотле постоје видљиве неусаглашености по питању сврхе организације, средстава путем који би се реализовали прокламовани циљеви и чланства. Продукт таквог стања ствари су два различита сагледавања будућности источно-азијског регионализма: (1) са једне стране, ради се о компактном региону који је више или мање изражен на потпуно задовољавајући начин АПТ моделом (ово становиште подржава већина чланица АСЕАН-а и Кина); са друге стране, АПТ треба да представља темељ за изградњу далеко шире регионалне организације (ово становиште подржавају владе Индије, Аустралије и Јапана). Заједнички именоване оба концепта јесте третман

8) Loc. cit.

9) У Источно-азијски регион спадају: Кина, Јужна Кореја, Јапан, Тајван, Индонезија, Хонг-Конг, Тајланд, Малезија, Сингапур, Филипини, Вијетнам, Северна Кореја, Мијамар, Брунеј, Камбоџа, Макао, Лаос, Источни Тимор и Монголија.

10) Њене чланице су: Јапан, Јужна Кореја, Тајван, Кина, Хонг Конг, САД, Канада, Мексико, Перу, Чиле, Тајланд, Индонезија, Филипини, Малезија, Брунеј, Сингапур, Вијетнам, Аустралија, Нови Зеланд, Папуа Нова Гвинеја, Русија. За шире информације види <http://www.apec.org/>

11) Њене чланице су: Брунеј, Камбоџа, Индонезија, Лаос, Малезија, Мијамар, Филипини, Сингапур, Тајланд, Вијетнам. За шире информације види <http://www.aseansec.org/>

региона као адекватног облика за управљање са заједничким економским, политичким и војним изазовима, мада приступ истим није унисон већ се у неким карактеристикама разликује.

РАЗЛИЧИТИ ИДЕЈНИ ПРИСТУПИ ИСТОЧНО-АЗИЈСКОМ РЕГИОНАЛИЗМУ

Традиционалне, класичне или старе теорије регионализма, карактеристичне за 50-60 године прошлога века,¹²⁾ су базиране на линеарном напретку економске интеграције који обухвата пет нивоа: (1) формирање заједничке трговачке зоне ослобођене од свих рестрикција, уз право чланица да своје трговачке односе са нечланицама регулишу на начин како то оне желе; (2) формирање царинске уније које представља продужетак заједничке трговачке зоне у смислу да се усвајају заједничке царинске тарифе према нечланицама; (3) формирање заједничког тржишта које доводи до екстензије царинске уније анулирањем свих препрека слободном кретању капитала, услуга, роба и људи; (4) формирањем економске и монетарне уније која подразумева проширење заједничког тржишта увођењем заједничке валуте; те (5) формирање економске и политичке уније као крајњег нивоа регионалне интеграције (федерално спајање).¹³⁾ Када говоримо о новим теоријама, тј. о еволуцији, регионализма важно је констатовати два тенденције: (1) глобално регионално „мултипликовање“, стварање аутентичних, оригиналних или ендогених процеса регионализације за које није карактеристично копирање европског интегративног модела, регионализам се манифестује различитим облицима у различитим деловима света - локално спецификованим политичким, економским, културним, друштвеним и историјским одликама; и (2) глобално окружење које је карактерисало време настајања класичног (уског, интравертног и евроцентричног) регионализма је промењено дисолуцијом биполарног хладноратовског контекста, отворен је простор који превазилази оквире преференцијалних трговачких аранжмана и безбедносних савеза у смеру „створеног (широког, екстравертног и аутентичног или полицентричног) регионализма“, плуралистичког и флексибилног по питању форми регионалне ко-

12) Постоје мишљења која први велики талас регионализације повезују са протекционистичким трендом из 30-тих година прошлог века.

13) Dent, C. M. *East Asian Regionalism*. op. cit., стр. 9.

операције и интеграције у свету где је квалитет повезаности све јачи и израженији.¹⁴⁾

Однос између старог и новог регионализма се најбоље може идентификовати преко следећих дистинкција: (1) док је традиционални резултат биполарне хладноратовске поделе света, дотле је нови повезан са процесом глобализације и мултиполарним светским поретком; (2) док је стари резултат процеса „одозго“, дотле је нови више резултат волунтаристичке природе настајања региона; (3) док је стари у економској сфери више окренут ка унутрашњем плану и протекционизму, дотле се нови може одредити као упућен на све гушће умрежену и међузависну светску економију; (4) док је стари упућен на тачно спецификоване (најчешће економске, а донекле и безбедносне) циљеве, дотле је нови резултат обухватнијих и комплекснијих друштвених процеса (приступ му је обележен мулти-дисциплинарношћу); и (5) док је стари концентрисан на односе суседних држава, дотле нови представља део глобалних структуралних преображаја и подразумева друштвене снаге и недржавне актере оперативне на неколико нивоа глобалног система.¹⁵⁾ Ово имплицира: (1) да европска регионална интеграција није више модел већ репер за засебан начин институционализације регионализма; (2) да нови регионализам не негира значај институција за регионално спајање и сарадњу, али да на њихову улогу гледа много шире; (3) да се схватање региона променило, он има различите појавне облике, па може бити: политички као административна јединица, културни као етничка енклава или лингвистичка заједница, те економски као подручје слободне трговине и размене; (4) да је регион друштвено конструисан; па тиме и сам регионализам; и (5) да грађење регионалне заједнице, јачање кооперативности и мутуалности између држава, грађана и организација, води ка бржем економском развоју, већој политичкој и друштвеној кохезији, те уколико су постојале, смањењу интра-регионалне и међународне регионалне конфликтности.¹⁶⁾ Овде треба напоменути да је, без обзира на то што постоји разликовање између „старотеоријске“ регионалне интеграције и „новотеоријске“ регионалне кооперације, потребно, зарад што боље анализе сложеног и вишедимензио-

14) Dent, C. M. *East Asian Regionalism*. op. cit., стр. 11. и Söderbaum, F. „Introduction: Theories of New Regionalism.“ op. cit., стр. 4.

15) Hettne, B. „The New Regionalism Revisited.“ у Söderbaum, F. и Timothy M. Shaw (уп.) *Theories of New Regionalism*. Palgrave, New York, 2003, стр. 23-24.

16) Dent, C. M. *East Asian Regionalism*. op. cit., стр. 12-13.

налног регионалног комплекса, узимати у обзир и интегративне и кооперативне везе различитих актера, подржане одређеним институционалним оквиром и на формалном и на неформалном плану.

Имајући на уму горе изнето, регионализам можемо одредити на два међусобно прожимајућа начина. Са једне стране, он може бити схваћен као израз идеационих категорија, као посебан идејни поглед на бенефиције проистекле на развоју заједничких норми, вредности, циљева и политика између људи и влада одређеног дела света.¹⁷⁾ Са друге стране, регионализам може бити схваћен и на институционални начин, у смислу постојања транснационалних институција које омогућавају формално регулисану сарадњу међу државама у одређеном географском подручју.¹⁸⁾ Уопште није спорно да релација између ове две поставке подразумева одвијање акционе конкретизација идеје о региону преко успостављања одређеног институционалног оквира: када говоримо о динамици у стварању одређеног региона идеје претходе формулисању одређеног регионалног институционалног склопа. Регионализам се, дакле, реферира на политичке структуре које рефлектују и обликују стратегије влада, економских корпорација и различитих не-владиних организација и друштвених покрета.¹⁹⁾ Без обзира на слагање владиних и не-владиних актера које обухвата генералне норме, вредности, циљеве и политике, међу чланицама региона могу постојати значајне несугласице на нивоу одређивања граница региона, ритма регионалне еволуције, регионалних приоритета или смерница регионалног развоја. Битан елемент у приступу регионима је и чињеница да региони нису предетерминисани или статични, па њихова анализа треба инкорпорирати еволутивну перспективу која узима у обзир како структуралне промене тако и промене у перцепцији и саморазумевању релевантних регионалних актера.²⁰⁾ При томе, као што је већ напоменути, региони се могу схватити и ван своје географско-физичке мапираности или одређености као нечега природног

17) Види Kim, S. „Regionalization and Regionalism in East Asia.“ *Journal of East Asian Studies* 4(1), 2004, стр. 39-67.

18) Види Pempel, T. J. *Remapping East Asia: The Construction of a Region*. Cornell University Press, Ithaca, 2005.

19) Katzenstein, P. „Regionalism and Asia.“ *op.cit.*, стр. 354.

20) Camilleri, J. *Regionalism in the New Asia-Pacific Order*. Edward Elgar, Cheltenham, 2003, стр. 25.

и суштинског, у смислу да су друштвено конструисани, утемељење на заједничком идентитету и политички отворени за промене.²¹⁾

Поред појма регионализма, који, дакле, обухвата идеје, идентитете и идеологије повезане са регионалним пројектом, појам регионализације можемо да одредимо као процес стварања материјалних веза које воде ка увећању кооперације, конвергенције или интеграције ван државних граница у одређеном географском подручју, као процес регионалне интеракције који резултује стварањем регионалног простора. Заправо, регионализација апострофира вишедимензионално промишљање регионализма, то јест чињеницу да развој једног региона обухвата разматрање културних, економских, политичких, безбедносних и друштвених фактора потребних за његово пуно сагледавање и формулисање адекватног регионалног аранжмана.²²⁾ Напоменимо да се овај процес може посматрати и као чинилац у супротности са глобализујућим трендовима и као пропулзивни моменат глобализације. Однос регионализма и регионализације се може поставити као однос између од стране државе или држава вођеног пројекта, оријентисаног на организацију посебног регионалног простора у складу са дефинисаним економским и политичким пропозицијама, и не-државног или друштвеног пројекта, комплексног формулисања институција, правила и шаблона друштвене интеракције не-државних актера,²³⁾ то јест као однос иницијатива јавне политике и активности цивилног сектора.²⁴⁾ Треба напоменути, поред оваквог становишта фигурира и становиште по коме регионализам представља политички пројект у коме држава није једини инволвиран актер, ти различити актери, који коегзистирају са властитим визијама и замислима: понекад идентично оријентисаним, а понекад колидирајућим, формулишу идеациони регионални контекст, то јест процес „претварања региона у регион“.²⁵⁾ Квалитативно побољшавање сарадње између регионалних актера води ка ономе што се може означити

21) Katzenstein, P. „Introduction: Asian Regionalism in Comparative Perspective.“ у Katzenstein, P. и Shiraiishi, T. (yp.) *Network Power: Japan and Asia*. Cornell University Press, Ithaca, 1997, стр. 7.

22) Taylor, P. *International Organization in the Modern World: The Regional and the Global Process*. Pinter, London, 1993, стр. 7.

23) Gamble, A. и Payne, A. „The World Order Approach.“ у Söderbaum, F. и Timothy M. Shaw (yp.) *Theories of New Regionalism*. Palgrave, New York, 2003, стр. 50.

24) Dent, C. M. *East Asian Regionalism*. op. cit., стр. 7.

25) Boas, M., Marchand, M. H. и Shaw, T. M. „The Weave-World: The Regional Interweaving of Economies, Ideas and Identities.“ у Söderbaum, F. и Timothy M. Shaw (yp.) *Theories of New Regionalism*. Palgrave, New York, 2003, стр. 201.

као концепт регионалности: хармонизације политичких режима, културолошких предикамената, економских политика и безбедно-них споразума.²⁶⁾

Неадекватна (слаба) институционализација Источне Азије се може тумачити чињеницом да слабије државе региона формирање регионалних институција држе за последицу неједнаке локалне дистрибуције моћи, која рефлектује интересе јачих држава и негативно делује на њихову безбедност.²⁷⁾ Она се може одредити и на сасвим супротан начин: као резултат актуелне политике Кине и Јапана, која није склона исхитреним потезима оријентисаним ка формалној институционализацији регионалних интеграција, што је конфронтирано са преференцијама слабијих регионалних држава у смеру њиховог стварања.²⁸⁾ Међутим, ако се у фокус ставе фактори који нису пресудно повезани са релацијама моћи (нео-реалистичким аспектима), развој регионалних азијских институција се може означити као веома компликован како због значајне различитости регионалних држава, тако и због тендирања регионалних држава ка неформалном, преговарачком приступу политици (насу-прот формално-легалистичком методу).²⁹⁾ Осим тога, за разлику од затвореног европског регионализма, азијски регионализам се може одредити као отворена варијанта, она која имплицира недискриминаторну економско-трговачку праксу и жељу за прихватањем нових чланова. Таква конјункција се најчешће објашњава високим степеном економске, политичке и културне хетерогености азијских држава, те са односом азијског региона са САД. На тој линији, слаба институционализација може да се објасни и преко: (1) чињенице да су САД после 2. светског рата промовисале начело билатерализма за Азију и мултилатерализма за Европу; (2) да је изградња колективног идентитета олакшала успостављање формалне регионалне интеграције, али да су азијски политички актери одбили да прихвате идеју креирања засебне заједнице тога ранга; и (3) да је диспропорција у природи азијских држава била толика да је омета-

26) Ibidem, стр. 202.

27) Grieco, J. „Systemic Sources of Variation in Regional Institutionalization in Western Europe, East Asia, and the Americas.“ у Mansfield, E. и Milner, H. (уп.) *The Political Economy of Regionalism*. Columbia University Press, New York, 1997, стр. 176.

28) Katzenstein, P. „Introduction: Asian Regionalism in Comparative Perspective.“ op. cit., стр. 23.

29) Petri, P. „The East Asian Trading Bloc: An Analytical History.“ у Frankel, J. A. и Kahler, M. (уп.) *Regionalism and Rivalry: Japan and the United States in Pacific Asia*. University of Chicago Press, Chicago, 1993, стр. 43.

ла формирање регионалних институција.³⁰⁾ За азијску регионалну интеграцију најважније поље је представљало тржиште, то јест повећање трговине, директних инвестиција, технолошког трансфера и протока капитала, па су, сходно томе, кључну улогу имале мултинационалне корпорације, док је политичка координација имала минималну улогу. Овај начин повезивања, процес од „доле-нагоре“ фундиран на економским везама и мрежама, се разликује од процеса политичког дијалога од „горе-надоле“, карактеристичним за Европу, који претходи економским трансакцијама.

О источно-азијском регионализму, као и о сваком другом, можемо, дакле, говорити на основу три групе фактора манифестованих као: асоцијативна кохезија (примарно начело асоцијативне кохезионог корпуса је друштвене и културне природе са фокусом на људске, групне и друштвене аспекте регионализма), интеграциона кохезија (односи се на технолошке и технократске механизме и модалитете, на политичко-инструментално засноване и операционално-практично оријентисане квалитете, типичне за одређени регион) и организациона кохезија (обухвата организационо-системско уобличавање или изражавање регионализма, то јест асоцијативне и интеграционе кохезије).³¹⁾ Када се ради о асоцијативној кохезији, поред већ претходно дискутованих различитости унутар региона (сигнификантне политичке, економске, демографске, културне и религиозне диференцијације) и историјски профилисаних анимозитета са јаким националним предзнаком, овом треба додати низак степен регионалне социјализације међу житељима Источне-Азије (у том смислу асоцијације грађанског друштво су доминантно усредсређене на унутар-националну проблематику са слабом регионалном умреженошћу).³²⁾ Мада је значајна интегративна димензија региона економија, остаје чињеница да је интеграциона кохезија слаба у смислу да је ограничена и на макро-нивоу (учествују само развијене државе) и на микро-нивоу (учествују само неки делови развијених држава), те да преовлађују пасивна интеграција (уклањање баријера за економску размену источно-азијских земаља) у односу на про-активне мере (политика координације, кооперације и хармонизације).³³⁾

30) Види Katzenstein, P. „Introduction: Asian Regionalism in Comparative Perspective.“ *op. cit.*, стр. 1-44.

31) Dent, C. M. *East Asian Regionalism*. *op. cit.*, стр. 273-275, 277.

32) *Ibidem*, стр. 275.

33) *Ibidem*, стр. 276-277.

Организациону кохезију, главном истраживачком пољу многих студија регионализма, ћемо анализирати кроз идејне претпоставке инкорпориране у функционисање АСЕАН-а као најважније регионалне организације, обухватајући главне црте односа са АПТ-ом, АПЕЦ-ом и ЕАС-ом (East Asia Summit). Ерго, евидентно је више важних идеационих атрибута који обележавају функционисање АСЕАН-а. Као прво, то је сврставање идеје неутралности у класу регионалног приоритета. Још од замисли Неутралног блока из 1947. године, који би Азију сачувао од сврставања у Хладном рату, преко Декларације о Југо-источној Азији као зони мира, слободe и неутралности из 1971. године (Declaration of Southeast Asia as a Zone of Peace Freedom and Neutrality, ZOPFAN), па све до Споразума о Југо-источној Азији као зони слободне од нуклеарног наоружања (Southeast Asian Nuclear Weapons-Free Zone, SEANWFZ, Treaty) из 1995. године, може се евидентирати јасна тенденција оријентисана ка инкорпорирању концепта неутралности у регионалне организације зарад анулирање тензија карактеристичних за односе највећих светских сила. Као друго, то је корпус идеја повезаних са суверенитетом, територијалним интегритетом, политиком немешања и правдом на нивоу једнакости међу државама. У том смислу, изузетно је важна Бандуншка конференција из 1955 године, која је, између осталог пласирала, неколико важних начела: (1) неинтервенисање у послове других држава; (2) поштовање суверенитета и територијалног интегритета свих држава; (3) једнакост свих раса и нација; (4) право на колективну одбрану које није у функцији афирмисањем интереса великих сила; и (5) промовисање мутуалних интереса и кооперације.³⁴⁾ Сви ови принципи ће бити уграђени у АСЕАН-ову поставку односа према суседним државама преко Споразума о пријатељству и кооперацији (Treaty of Amity and Cooperation, ТАЦ, потписан 1976. године на првом самиту у АСЕАН-а одржаном у Балију) обухватањем: (1) поштовања независности, суверенитета, територијалног интегритета и националног идентитета свих држава; (2) права државе да буде слободна од спољног мешања; (3) одрицања претњи силом; и (4) мирног решавања свих несугласица. Као треће, Бандуншка конференција је реализовала и идеју мирног решавања потенцијалних размирица међу државама. Начело које је промовисано садржало је ставове да се све државе морају уздржавати од упражњавања притиска усме-

34) Види Mackie, J. *Bandung 1955: Non-Alignment and Afro-Asian Solidarity*. Editions Didier Millet, Kuala Lumpur, 2005.

реног ка другим државама, да мора постојати поштовање правде и међународних обавеза, те да се размирици морају окончавати путем мирољубивих средстава. Ове идеје су интернализоване и развијене преко АСЕАН-а, а институционализоване као генерални приступ међународним односима у ТАЦ-у.

Као четврто, неформални и несуклобљавајући тон Бандуншке конференције (нпр. избегавање спорних и деликатних питања, форсирање широко постављених консултација, компромиса и грађење консензуса итд.) је касније постао релевантна особина састанака АСЕАН-а. Наиме, поред високо формализованог статуса ТАЦ-а, развијена је неструктурирана расправа, неформално, сврсисходно и практично уравнотежено изналажење „минималних“ решења која ће одговарати свим заинтересованим странама.³⁵⁾ Као пето, за државе чланице АСЕАН-а, услед велике религијске, етничке и религиозне подељености, свако продуковање унутрашње стабилности и друштвене хармонизованости, без обзира да ли се ради о унутрашњој безбедности или консеквенцама глобалног економског устројства, представља изузетно важан моменат деловања регионалног повезивања. Коначно, већина чланица АСЕАН-а подржава државни интервенционизам зарад очувања и унапређења властитих економија. Када се ово подигне на регионални ниво, идеја о потреби државног интервенционизма у сфери економије значи да постоји заједнички поглед о томе како негативни ефекти глобализације могу бити амортизовани и претворени у регионалну предност. Из свега горе побројаног, произилази да државе чланице имају поприлично јасан корпус идеја које се успешно развијају у „задатом“ АСЕАН-овом, то јест у АПТ-овом, институционалном оквиру. Ове идеје у највећој мери изражавају тенденцију ка очувању аутономије како према САД тако и према утицају различитих облика сила глобализације. У том смислу, постоји јасно изражена резервисаност, својеврсна форма конформизма, према преиначењу или проширењу регионалног организовања, јер би такав процес водио ка угрожавању пласираног, за многе државе чланице оптималног, приступа регионализму.

Што се тиче кинеског приступа региону, он је у великом степу компатибилан са АСЕАН-овим претпоставкама, а на неким нивоима и идентичан. Иако кинеска политика није заснована на

35) Acharya, A. „Ideas, Identity, and Institution-Building: From the „ASEAN Way“ to the „Asia-Pacific Way.“ *The Pacific Review*, 10(3), 1997, стр. 329.

„неприкосновеној посвећености“ неутралности, она ја свакако конституисана тако да све оно што форсира или подупире хегемонију САД, било на војном, безбедносном или економском плану, третира као априорну претњу не само Кини него и целом Источно-азијском региону. На том нивоу, АСЕАН-ово инсистирање на неутралности је сасвим конвергентно кинеским политичким оријентирима. Исто тако, АСЕАН-ово апострофирање поштовања суверенитета, територијалног интегритета, политике немешања и националне једнакости се поклапа са кинеским промовисањем ставова о иницијалној аутономији у међународним односима, директно произашлим на њеним негативним колонијалним и хладноратовским искуствима. Мада је кинеска политика ослобођена од великих идеолошких утопија и идеала, њена подршка од стране АСЕАН-а прокламованом начелу мирног решавања међународних размирица није спорна, јер се тако обезбеђује стабилно међународно окружење за даље несметано кинеско напредовање и задржавање постојећих позиција. Не пропитујући валидност таквог односа према функционисању једног економског система, Кина подржава метод државног интервенционизма у подручје националне економије, који је карактеристичан за већину регионалних држава, зато што се тако „сигурније“ обезбеђује контрола и континуитет економског развоја. На крају се може рећи да поред свих побројаних стратегијско-начелних консонантности постоји и једна сигнификантна неусклађеност између Кине и АСЕАН-а. Наиме, евидентна је диспропорција између потребе Кине да постане „регионално лидерско језгро“ и жеље АСЕАН-а да се о обиму, врсти и интензитету регионалних питања и проблема одлучује преко учешћа свих држава чланица. У том смислу, било који дисбаланс на страну Кине, Јапана или Јужне Кореје би се сматрао директном супротности идејним постаментима АСЕАН-а.

Када говоримо о јапанском приступу региону, пре свега, можемо рећи да је јапанска спољна политика „заробљена“ историјском вертикалом перманентне запитаности о политичкој, економској и културној окренутости ка Азији или ка Западу. После 2. светског рата, поготово за време Корејског рата, Јапан је развио изузетне економске и безбедносне везе са САД, које се одржавају све до данашњих дана. Истовремено, везе са остатком Азије су примарно

биле утемељене преко економских питања, то јест потребе Јапана за сировинама и организовањем јефтине производње, што је у стицају побољшавало положај државе на захтевном светском тржишту.³⁶⁾ Поред овога, после 2. светског рата, Јапан је радикално прекинуо традиционалне везе са својим географским залеђем, те је као резултат тога дошло до ширег повезивања са различитим државама Азије и Пацифика. Ово се посебно односи на Аустралију са којом је покренули низ иницијатива у смеру промовисања економског регионализма (још је 1960. пласирана заједничка идеја о стварању пацифичке регионалне заједнице), што је 1989. године кулминирало стварањем широко постављеног АПЕЦ-а. На крају, због противтеже све израженијој економској и војној моћи Кине, Јапан као једну од највећих вредности процеса источно-азијског груписања види екстензивну регионалну инклузивност кроз активно ангажовање што већег броја азијских држава. Аустралијска идејна позиција а пропо источно-азијског регионализма је у многоме слична јапанској поставци. И за њу је карактеристична историјска амбивалентност према Источној Азији, спољно политичка заокупљеност односима са САД и Европом, те идеја о развоју односа проистекла на премиси економских бенефиција. На тој линији, оснивање ЕАС-а (сачињавају га АПТ чланице са Индијом, Аустралијом и Новим Зеландом) 2005. године представља важан моменат (поред АПЕЦА, који је достигао свој максимум по питању либерализације у области трговине) у материјализовању идејног третмана региона од стране Аустралије и Јапана. Међутим, очекивање да ће ЕАС отворити простор за пуно аустралијско учествовање у источно-азијском пројекту, оно зашта се Јапан залаже још од средине 90-тих година прошлог века иницијативом за проширењем АСЕМ-а (Asia-Europe Meetings, АСЕМ) Аустралијом и Новим Зеландом, није реализовано. Ствар је остала на пуном уважавању међудржавне сарадње по питањима попут загађења или шверцовања дроге, док је све остало што би се тицало неке више матрице регионалне интеграције наишло на слаб одјек других азијских земаља (укључујући и Јужну Кореју).

ЗАКЉУЧАК

У овоме моменту, за Источно-азијски регионализам се може рећи да је израз превалентности „идејне струје“ или визије ин-

36) Види Miyagi, T. „Post-War Japan and Asianism.“ *Asia-Pacific Review*, 13(2), 2006, стр. 1-15.

корпорирани у АСЕАН-у, то јест АПТ-у, а посредно и кинеског приступ кардиналним принципима, организационом устројству и институционалном испољавању самог региона. Овде се, наравно, мора напоменути и да је АСЕАН оптерећен и са одређеним „проблемима“ који могу мање или више утицати на успешност његове оперативности, што не мора да деградира његову позицију најприхватљивијег идејног модуса. У том смислу, принцип немешања у унутрашње послове држава чланица може утицати на степен регионалне кооперативности и интеграције који може бити досегнут, а жеља за стварањем регионалне заједнице ометена инсистирањем на неповредивости суверених права државе. Важна исходишна идејна тачка „АСЕАН погледа“ на будућност региона је, дакле, консензуално доношење одлука. Директна последица консензуалности је врло компликована процедура за увећање чланства саме организације, компликована у смислу да мора помирити понекад врло различите и ригидне ставове држава чланица, што директно сугерише одређени ниво инхерентне затворености, потешкоћа и „регулативне резервисаности“ по питању њене екстензије. Овоме треба додати и чињеницу да Кина и Јапан сматрају да АСЕАН (то јест АПТ) представља водећу организацију институционалног развоја источно-азијског регионализма. Ово имплицира да је, зарад очувања такве позиције, тешко очекивати подршку идеји широко заснованог региона. Исто тако, поред тога што је идеја конструкције „АСЕАН и АПТ заједнице“ изузетно снажна и што су АСЕАН и АПТ допринели повећању обима кооперативности и интензификацији осећаја регионалног припадништва и идентитета, овај се идентитет као, збир заједничких вредности и уверења, јако споро и „обазриво“ развија. Несумњиво је да таква констелација култивисања регионалне амалгамације има везе са „више него сложеним“ разликама као носећој карактеристици региона. У том смислу, отежавајућа нео-реалистички моменат би био пролонгирање антагонизма између две водеће силе региона- Јапана и Кине, мада је упућеност једне државе на другу све већа (Јапан је постао најважнији страни извор капитала и технологије за Кину, до је Кина за јапанске компаније постала круцијални производни простор). Из конструктивистичког ракурса, „прешироко“ постављена регионализација, карактеристична за ЕАС, би могла одвести ка суштински непроблематичној транс-регионализацији (Индија у Јужној Азији, Аустралија и Нови Зеланд у Океанији) али са потенцијалом за

још дубље повећање већ ионако сигнификантних интра-регионалних диспропорционалности као тежишног чворишта слабог ритма идеационог креирања регионалног идентитета.

Djordje Stojanovic

EAST ASIAN REGIONALISM: IDEATIONAL CONTEXT

Summary

This paper assumes that regionalism is one of the most attractive issue of actual political thought, while the East Asian region is defined as the most interesting area of global economic and political reality. Unlike the old theory of regionalism, one of the most important aspects of the new theory of regionalism is a contestation of different ideas about the benefits arising out of the formulation of common regional goals, norms and values. Accordingly, the development of East Asian regionalism is characterized by two different sets of ideas and institutions based on them: (1) „ASEAN and APT vision“ - which is predominantly founded on the principles of limited regionalism; and (2) „APEC and EAS vision“ - which is predominantly founded on the idea of open regionalism. Because of the great cultural, economic, political, demographic and regional diversity, the long history of conflicts at intra-regional level and international level, and weak East Asian identity, the present regional situation is marked by prevalence of ASEAN and APT ideational alternative.

Key words: regionalism, regionalisation, East Asian region, new theory of regionalism, old theory of regionalism, globalization.

ЛИТЕРАТУРА

- Acharya, A. „Ideas, Identity, and Institution-Building: From the „ASEAN Way“ to the „Asia-Pacific Way.“ *The Pacific Review*, 10(3), 1997, стр. 319-346.
- Barnett, M. и Finnemore, M. *Rules for the World*. Cornell University Press, Ithaca, 2004.
- Camilleri, J. *Regionalism in the New Asia-Pacific Order*. Edward Elgar, Cheltenham, 2003.
- Dent, C. M. *East Asian Regionalism*. Routledge, London, 2008.
- Grieco, J. „Systemic Sources of Variation in Regional Institutionalization in Western Europe, East Asia, and the Americas.“ у Mansfield, E. и Milner, H. *The Political Economy of Regionalism*. Columbia University Press, New York, 1997, стр. 164-187.

- Farrell, M., Hettne B. и Langenhove, L. (yp.) *Global Politics of Regionalism: Theory and Practic.* Pluto Press, London, 2005.
- Katzenstein, P. и Shiraishi, T. (yp.): *Network Power: Japan and Asia.* Cornell University Press, Ithaca, 1997.
- Katzenstein, P. „Regionalism and Asia.“ *New Political Economy*, 5(3), 2000, сtp. 353–368.
- Katzenstein, P. *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium.* Cornell University Press, Ithaca, 2005.
- Kim, S. „Regionalization and Regionalism in East Asia.“ *Journal of East Asian Studies* 4(1), 2004, сtp. 39-67.
- Keohane, R. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy.* Princeton University Press, Princeton, 1984.
- Mansfield, E. D. и Milner, H. V. „The New Wave of Regionalism.“ *International Organization*, 53(3), 1999, сtp. 589-627
- Miyagi, T. „Post-War Japan and Asianism.“, *Asia-Pacific Review*, 13(2), 2006, сtp. 1-15.
- Maswood, S. J. *Japan and East Asian Regionalism.* Routledge, London, 2001.
- Pempel, T. J. *Remapping East Asia: The Construction of a Region.* Cornell University Press. Ithaca, 2005.
- Petri, P. „The East Asian Trading Bloc: An Analytical History.“ y Frankel, J. A. и Kahler, M. (yp.) *Regionalism and Rivalry: Japan and the United States in Pacific Asia.* University of Chicago Press, Chicago, 1993, сtp. 21-48.
- Söderbaum, F. и Timothy M. Shaw (yp.) *Theories of New Regionalism.* Palgrave, New York, 2003.
- Taylor, P. *International Organization in the Modern World: The Regional and the Global Process.* Pinter, London, 1993.
- Wedgwood, R. „Regional and Subregional Organizations in International Conflict Management.“ y Crocker, C. A., Hampson, F. O. и Aall, P. (yp.): *Managing Global Chaos: Sources of and Responses to International Conflict.* 1996, сtp. 275-287.
- Wunderlich, J, *Regionalism, Globalisation and International Order: Europe and Southeast Asia.* Ashgate, Aldershot, 2007.

Resume

Nowadays it is possible to say that in East Asian regionalism the expression of prevalence in “ideological tendency” or vision is incorporated into the ASEAN, that is, APT, and indirectly there is also a Chinese approach to main principles, organizational structure and institutional establishment of this region. Here it is necessary to underline that the ASEAN is burdened with some certain “problems” that more and less might influence successfulness

of its functionality but does not mean degradation of its position as a most acceptable ideological modus. In this sense, a principle of non-intrusion into internal activities of a member-state might also influence a desired level of regional cooperativeness and integration and a tendency to create the regional community might be obstructed with insisting on inviolability of sovereign rights of the states. Therefore an important ideological point of "the ASEAN view" on future of the region is a consensual (consensus) decision bringing. A direct consequence of the consensus is a very complicated procedure regarding the increase of the number of the member-states of this organization. It is complicated in the meaning of the need to harmonize sometimes very different and rigid views of the member-states, which directly reflects a certain level of inherent self-sufficiency, obstacles and "regulative caution" in relation to its extension. It is necessary also to add to this a fact that China and Japan consider the ASEAN (or APT) to represent a leading organization of institutional development of East Asian regionalism. It implies that, in order to preserve such position, it is difficult to expect its support to an idea of the establishment of a broader concept of the region.

Овај рад је примљен 16. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. новембра 2010. године.

УДК:
321.011:323.173(44)

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXII) IX, vol=26
Бр. 4 / 2010.
стр. 209-230.

Стручни рад

Душан Гујаничић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКО-ПРАВНА АНАЛИЗА ПОЛОЖАЈА КОРЗИКЕ У ФРАНЦУСКОЈ**

Сажетак

Корзика представља територијалну целину sui generis у оквиру француске Пете републике. Територијално веома пространа држава са традиционално снажним централизмом састављена од великог броја покрајина са различитим културно-историјским наслеђем, каква је Француска, је настојала да кроз посебан институционални оквир и политички приступ пружи доказ о максималном уважавању нарочито изражених специфичности корзиканског острва. Јаке аутономистичке, па и сепаратистичке тежње су дуго времена биле, а и данас су, узрок тензија „ниског интензитета”. Концепт француске нације, модел регионалне управе и локалне самоуправе, примена уставних начела и норми у пракси, обим и садржина мањинских права, принцип територијалне целовитости држава, сва ова питања се мање или више преламају кроз данашњи правни и политички положај Корзике. Покушаћемо да у овом чланку ближе осветлимо комплексну правно-политичку проблематику овог француског острва уз делимично нужан културно-историјски осврт на корзикански идентитет. Даља политичка судбина и институционално уређење овог острва у једној мери свакако зависи од дешавања у жариним или нестабилним срединама у Европи и свету, и самим тим од виталности

* Сарадник истраживач Института за политичке студије, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

међународноправног поретка, чија стабилност је значајно нарушена последњих 20-ак година низом аката директно супротних повељи Уједињених нација. Из свих ових разлога сматрамо да питање Корзике, недовољно познато нашој стручној и широкој јавности, заслужује једну детаљнију анализу на овом месту.

Кључне речи: нација, регионални идентитет, територијална аутономија, територијална целовитост, острвски менталитет...

УВОД

„Често освајана, никад покорена”. Овај слоган који се може срести у виду налепница на аутомобилима Корзиканаца чак и у региону Париза прилично језгровито одсликава сложеност корзиканске ситуације и историјског наслеђа овог острва. Корзика представља један од делова Француске који је међу последњима припојен овој држави, и то у 18. веку. Корзика је у једном краћем временском раздобљу (1754-1768) чак уживала у својој независности (колико се то могло) као британски протекторат под вођством Паскала Паолија, историјске личности која је готово стекла митски статус у свести корзиканских родољуба и националиста. Ђеновљанска република која је под својом влашћу држала ово острво готово четири претходна века је дошла у сукоб са корзиканским устаницима под Паолијевим вођством и из тог разлога потражила помоћ Француске Луја XV, која је своју помоћ условила привременим уступањем Корзике од стране Ђенове. Краљевске трупе су нанеле одлучујући пораз корзиканским устаницима 1769. и фактички тиме означиле крај независности Корзике за дужи временски период. По истеку 20 година од окупације, Француска је трајно припојила острво својој територији. Практично се може рећи да се највећи део односа између Француске и овог острва временски поклапа са новијом француском историјом након буржоаске револуције 1789. Куриозитета ради, Корзика постаје део француске државе у години рођења најпознатијег Корзиканца у историји - Наполеона Бонапарте.

Етнички посматрано, ово острво насељава становништво романског порекла, и у етничком смислу сродније Италијанима него

осталим Французима.¹⁾ Корзиканци имају и свој посебан, корзикански језик, кога многи лингвисти доводе у везу са одређеним дијалектима италијанског језика. Слично као и у многим другим деловима француске државе, и на Корзици је процес дефинитивног укореењивања француског језика био прилично дуготрајан и простирао се кроз читав XIX век и даље. Значајан интерес Француске је, између осталог, било и придобијање острвске елите на своју страну кроз додељивање истакнутих положаја. То је посебно било видљиво током колонијалних освајања у другој половини 19. века. Вековима уназад, Корзика је била насељавана емигрантима, поготово са подручја Ђенове и Тоскане. Карактеристика данашњих Корзиканаца је, између осталог, јасно уочљива двојезичност у свакодневном животу, јер значајна већина њих добро влада са оба језика. Острвски карактер Корзике је несумњиво трајно обележио менталитет и психологију становништва. Занимљива изјава аутора који су се детаљније бавили питањем Корзике према којој „онај који није разумео безумну и луду приврженост Корзиканаца према њиховом острву у мери да она даје апсолутни разлог и смисао њиховом постојању, никад ништа неће разумети о Корзици”.²⁾ Оваква тврдња, изнета очигледно на темељу вишевековног искуства, у многеме нам може олакшати разумевање психологије Корзиканаца. Физичка одвојеност од остатка континента, слабија културна и друга интеракција с Француском кроз векове су неминовно утиснули снажан печат на специфичне одлике корзиканског идентитета. Укратко, како је то језгровито примећено, „Корзиканцем се „рађа”, то се не постаје”.³⁾ Жан-Тусен Десанти, познати корзикански теоретичар математике је то на занимљив начин објаснио: „Острво се носи са собом... Када смо и на другом месту, ми смо на Корзици. Треба прихватити мисао о том дуализму острвљана.”⁴⁾

Корзика је уобичајено и са правом посматрана као земља изразите патријархалне културе. Истакнуто место које заузима по-

- 1) Посебну занимљивост представља чињеница да сви Корзиканци (без изузетка) имају француска имена и италијанска презимена, у склопу дуготрајне државне политике пофранцужења личних имена. Тако на пример, чак и један од од вођа сепаратистичког покрета, убијен 2000. године, се звао Жан-Мишел Роси.
- 2) José Gil, наведено према Ange Casta, *La parabole corse, rencontres avec l'identité*, Ajaccio, Editions Albiana, 1995, стр. 10, преузето од Marina Casula, *ibid.* стр. 17.
- 3) Elisabeth Dupoirier: *La question de l'identité et des partis régionalistes en Corse*, Institut de Ciencias Politiques i Socials, Barcelona 2001, стр. 4.
- 4) Jean-Toussaint Dessanti, "Les lieux sont tombés sur la tête", dans Ange Casta (dir.), *La parabole corse, rencontres avec l'identité*, Ajaccio, Editions Albiana, 1995, стр.11, наведено у Marina Casula, *ibid.* стр. 26.

рода као средиште друштвеног живота на острву, снага *кланова* заснована на крвним и родбинским везама, непотизам, схватање политике као својеврсне трговине и вештине договарања, употреба насиља зарад политичких циљева и низ других особености чини свакодневницу друштвеног живота на Корзици. Посебно место у корзиканском поимању друштвених вредности има појам *части*. Пол Жакоби, председник Извршног савета Корзике и члан старе и познате острвске породице, сматра да је „потреба очувања части најважнија одлика корзиканског друштва”.⁵⁾ Имајући све ово у виду, може се претпоставити степен неразумевање острвског живота и менталитета, посматрано са стране. Примећено је притом да „интеграција Корзике у француски политички систем се обавила путем кланова, повезаних и организованих преко великих породица... другим речима: *дозволило се утврђивање једног предмодерног подсистема унутар једног савременог политичког система*.”⁶⁾ Укратко, ако је част једна од основних вредности у корзиканском поимању ствари, клан је несумњиво једна од најважнијих друштвених ћелија.

1. КОНЦЕПТ ФРАНЦУСКЕ НАЦИЈЕ

1.1. Општи поглед

„Нација је комплексан економски, културни, друштвено-социјални, политички феномен, и једна од најважнијих окосница политичких заједница модерног доба.”⁷⁾ Наведена констатација нам указује на сву тежину научничког задатка свеобухватног проучавања ове сложене појаве. У том смислу, тешко да би се у теорији могла издвојити нека општеприхваћена дефиниција нације. Неретко се појам нације, и у лаичким расправама, али и у научним круговима, ако не потпуно изједначава, а оно свакако приближава појму етноса или етничке групе. Карактеристике које повезују једну нацију су најчешће: језик, религија, етничко порекло, историјско сећање, заједничка територија, култура и традиција, географска повезаност...; готово да је немогуће навести потпуну листу свих

5) Michael Jonhs: *Europe's Black Sheep: Explaining Ethnic Conflict in Corsica and the Basque Country*, са конференције “International Studies Association Annual Meeting”, Montreal PQ, March 2004, стр. 23

6) Isidre Molas : „Partis nationalistes, autonomie et clans en Corse”, Universitat Autònoma de Barcelona, Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona 2000, стр. 9.

7) Јасна Милошевић Ђорђевић: *Човек о нацији - схватање националног идентитета у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 14.

релевантних чинилаца у том погледу. Нама се опет чини да нација може бити запажена, њено постојање констатовано и кроз неке ванматеријалне, неопипљиве, али опет присутне елементе. Јер, „нација је један духовни принцип, произашла из дубоких заплета историје, једна духовна породица...”⁸⁾

Да би се разумео концепт и идејна основа француске нације, неопходно је удаљити се у извесној мери од српске и балканске перспективе. За разлику од Балкана где је етнички фактор био, ако не једини а оно доминантан у формирању нација, то није увек био случај на западу Европе. Старо је било питање да ли нација претходи држави или држава нацији. Начин остваривања националног јединства се према начину остварења и носиоцима подухвата разликовао у многим земљама. У Француској потпуном стварању француске нације је претходило конституисање простране и снажне државе са јаком централном, краљевском влашћу и развијеном администрацијом, уз накнадну потпуну победу француског језика на читавој територији и, разуме се, природно јачање осећања националног духа и заједништва. У том смислу се може констатовати да Француска заиста представља један класичан модел западноевропске државе-нације. Важећи устав не дефинише изричито шта чини француску нацију али на један посредан начин одређује оквир француског народа, предвиђајући „једнакост пред законом свих грађана без обзира на порекло, расу или веру.” Из овога недвосмислено произилази да је усвојен један, назовимо га правно-политички концепт француске нације, насупрот оног другог, преваходно етничког. Додуше, колико су појмови „народ” и „нација” тесно повезани и суштински тешко раскидиви најбоље се види по формулацији садржаној у члану 3. устава Француске: „Национална сувереност припада народу.” Иако је сложено питање нације предмет интересовања и изучавања више наука и дисциплина оно је у Француској добило једну, прилично особену и правну, односно судску димензију.

Наиме, приликом доношења другог статута Корзике 1991. године, Уставни савет, вршећи своју уставносудску функцију, је био позван да се изјасни о сагласности дотичног акта са уставом Француске. Камен спотицања је била једна наизглед безазлена формулација где се помињао „корзикански народ, као део француског народа.” Уставни савет је у својој одлуци истакао да је наведена

8) Ernest Renan: *Qu'est-ce qu'une nation?*, Mille et une nuits, 1997, стр. 30.

синтагма у супротности са начелом јединствености⁹⁾ француског народа који *правно* не познаје никакве подгрупе унутар себе, било на етничкој, територијалној, језичкој, културној или верској основи. Уставна начела се „супротстављају признавању колективних права о било каквој групи да се ради заснованој на пореклу, култури, језику или веровањима”, како стоји у одлуци Уставног савета из 1999. То практично значи да на релацији појединац- француски народ ниједна подгрупа или подцелина не може стајати као посредник и у том својству захтевати одређена права за себе. У основи оваква концепција француске нације има своје извориште у Француској револуцији која је изнедрила неколико руководећих начела међу којима и јединственост француског народа. На тај начин, читав концепт француске нације је постао предмет заштите целокупног француског правног поретка.

1.2. Случај Нове Каледоније

Међутим, у истој тој одлуци Уставни савет прави једно наизглед суптилно нијансирање, јер поред француског народа помиње и „прекоморске народе којима је признато право на слободно одређење и на слободно изражавање њихове воље.” То нас наводи на закључак да је појам „прекоморских народа” *de facto* сврстан у посебну категорију француског права. Најубедљивија потврда тога је случај Нове Каледоније на кога се из више разлога треба нешто детаљније осврнути.

Ова прекоморска територија у Тихом океану је ‘80-их година прошлог века била поприште оружаних сукоба између снага реда и присталица сецесионистичког покрета, до тог нивоа да је било проглашено и ванредно стање. Тензије су ипак почеле да сплашњавају крајем те деценије, а круна вишегодишњих напора за постизање трајног споразума се десио 1998. са потписивањем договора између француске владе и политичких снага на острву, како присталица независности, тако и присталица опстанка Нове Каледоније у Француској. Дотични политички споразум је постао, након потврде грађана на референдуму, део уставног текста (посебна глава XIII), са додатним, ојачаним правним гаранцијама за поштовање одређених права острвског, и то пре свега домородачког становништва. Овај споразум предвиђа да ће се спровести

9) Јединство би овде посматрало као преваходну политичку категорију (као нпр. кад бисмо рекли „народно јединство пред непријатељем” или слично), док би јединственост била третирана као правни појам, у смислу недељивости француског народа.

пренос великог броја надлежности острвским институцијама, и то на *неповратан* начин. У том смислу, француској држави би током времена у процесу примене овог споразума остало у надлежности свега неколико овлашћења као симбол суверености над острвом: одбрана, спољни послови, безбедност... Исто тако, уведена је и категорија „држављанства Нове Каледоније” као паралелно постојећа уз јединствено француско држављанство, што се никако не може сматрати блиским француској политичкој традицији. У погледу нормативне власти, Нова Каледонија је добила право доношења „земаљских закона” у домену њених надлежности, ранијих или пренесених. Ова посебна категорија аката јој омогућује да самостално регулише питање од значаја за њу. Они „на Новој Каледонији имају исту правну снагу као и државни закони и могу бити предмет контроле само Уставног савета.”¹⁰⁾ Споразумом је такође предвиђено да острвска популација има право да се директно изјасни о евентуалној независности Нове Каледоније, уколико у свом петом мандату, рачунајући од 1998, острвска скупштина донесе одлуку о расписивању референдума, што значи између 2014. и 2018. године. На тај начин се услед сложеног политичког сплета околности дошло у прилику да се неповредивост територијалне целовитости државе релативизује (што устав иначе и допушта кроз члан 53.), додуше демократским путем.

У једном моменту се у Француској јавила код неких аутора дилема, у првом реду код познатог професора права Ренеа Капитана (*René Capitant*), у погледу конкретне примене члана 53. устава према којем „никакво уступање, размена, присаједињење територије нису пуноважни без сагласности заинтересованог становништва”. За овог аутора, ради се о „локалном референдуму”¹¹⁾ јер је реч о изјашњавању грађана на само једном делу територије, што не може имати обавезујућу снагу као и референдум на националном нивоу, те према томе он представља само један од неопходних (али не и довољних) услова за евентуалну сецесију. Повод за неопходно прецизирање става по овом питању је била сецесија Комора од Француске 1975, архипелага у Индијском океану. Уставни савет се огласио по овом питању и заузео прилично јасан и недвосмислен став, рекавши да „одредбе члана 53. морају бити тумачене тако да

10) *Lexique des termes juridiques*, Dalloz, Paris, 16ème édition, стр. 404, 2007.

11) Наведено према Said Hassane Said Mohamed: “Le principe de l’indivisibilité de la République et le droit de certains territoires à faire sécession”, VIIème Congrès français de droit constitutionnel, Atelier n°4 : Constitution et territoires, 25, 26 et 27 septembre 2008.

буду примењиве не само у ситуацији где би Француска уступила некој другој држави део територије или га од ње стекла, већ такође и у случају када би нека територија престала да буде у саставу Француске и конституисала се као независна држава или њој била припојена.” Овакав став још увек остаје на снази с обзиром да дотична институција није у међувремену ревидирала своје становиште у вези са дотичним питањем.

1.3. Језичко питање у Француској

А да би се национално јединство могло остварити у стварном животу и француска нација потпуно заокружити, најважнији предуслов је био успоставити језичко јединство, односно неприкосновену превласт француског језика на читавој територији над регионалним језицима или дијалектима (као нпр. окситанским, бретонским, баскијским...). Борба за језичку монолитност почиње већ током саме Револуције. Тако, опат Грегуар, једна од истакнутих фигура Револуције је изјавио: „Јединство Републике налаже и јединство језика.”¹²⁾ Ако узмемо у обзир и мишљење чувеног француског историчара из XIX века Жила Мишлеа према којем историја Француске почиње са француским језиком, онда је јасно колики је значај језичке компоненте у читавом сплету питања у вези са идентитетом. Процес ширења француског језика кроз деловање образовног система је трајао више од једног века након Револуције, а за коначан успех тог подухвата је кључан био период Треће Републике (1870-1940). Језичко питање у Француској је добило нову димензију током ‘90-их година у контексту односа према Европској повељи о регионалним или мањинским језицима из 1992. Наиме, управо се позивајући на апсолутну превласт француског језика и изложени концепт француског народа, Уставни савет је оценио као супротну уставу конкретну повељу сматрајући да она нарушава начело јединствености француског народа јер одређеним етничким, културним или језичким групама унутар француске нације омогућава коришћење једног колективног права, у датом случају, права на употребу регионалног или мањинског језика.

С друге стране, поље где је учињен очигледан напредак, фактички и институционални, је статус корзиканског језика. Закон је био предвидео да се у основним и средњим школама изучава корзикански језик, „изузев у случају негативног мишљења родитеља”.

12) Charles Santoni, *ibidem*, стр. 173.

Иако неки подаци показују да значајна већина ученика похађа часове корзиканског језика, Уставни савет је у својој одлуци истакао да „настава корзиканског језика не може имати обавезујући карактер ни за ученике, нити за наставнике.” Знајући у том контексту да је Устав тек 2008. године признао постојање регионалних језика, кроз једну прилично стидљиву одредбу која само каже да „регионални језици припадају баштини Француске”, онда овакав став француског уставног суда извире из логике својеврсног „језичког национализма”. У домену просвете, надлежност острва је проширена и на старање о високошколским установама (поред основних и средњих школа), што укључује и факултативно оснивање нових смерова наставе и истраживања.

2. ОДНОС РЕГИОН-ДРЖАВА

Потпуно је јасно да је централно питање које се поставља на релацији Француска- Корзика питање односа између националног и регионалног идентитета, другим речима однос центар-периферија. Ово важно питање чији одговор нам осветљава целокупан сплет односа се са потпуно истом оправданошћу може поставити и за неке друге мање или више жаришне европске регионе (Баскију, Шкотску, Фландрију, Каталонију...). У том смислу су пре неколико година извршена извесна истраживања са тежњом да прикажу степен везаности становника наведених подручја за свој регион односно државу којој припадају у целини. Испитаници су пред собом имали могућност да изаберу један од 5 понуђених одговора:

- а) осећам се само као припадник регије,
- б) осећам се више као припадник регије него државе,
- в) осећам се подједнако и као припадник регије и као припадник државе,
- г) осећам се више као припадник државе него регије,
- д) осећам се само као припадник регије.

Резултати су били индикативни. У највећем броју случајева (са изузетком Шкотске) анкетирано становништво се, појединачно посматрано према понуђеним одговорима (јер ниједан одговор није добио апсолутно већину), изјаснило да осећа подједнаку приврже-

ност и свом националном и свом регионалном идентитету. Тако на пример у Каталонији¹³⁾ је (2005.) таквих одговора било 40%, у белгијској Фландрији (2003). око 43%, Бретањи (2001.) 57%, чак и у традиционално немирној Баскији (2005.) близу 33%. Међутим, када се саберу одговори оних грађана који себе посматрају или искључиво или претежно кроз регионални идентитет онда тај број у појединим подручјима прелази 50% и самим тим то постаје већинско регионално опредељење. Такав би случај био рецимо у Баскији (око 55%), а врло близу половине таквих одговора је било и у Шкотској (око 48%).¹⁴⁾ Овакав вишеслојан идентитет појединаца „радикално доводи у питање догматску аксиоматику свих национализама, по којој националном идентитету припада апсолутни и свеобухватни примат.”¹⁵⁾ То значи да се приличан број грађана у наведеним регионима идентификује и кроз друге нивое и облике идентитета, поред несумњиво значајног, националног. У сваком случају, неспорним нам се чини исказ да „идентитет даје смисао постојању”.¹⁶⁾ Мајкл Китинг (*Michael Keating*), шкотски политиколог, примећује да су у француској традицији „држава и нација тако помешани да појмови могу понекад бити размењиви”¹⁷⁾ односно бити подложни честом бркању приликом употребе. То фактички значи да се припадност држави посредством држављанства третира истовремено и као припадност нацији, што искључује етничко порекло као доминантан критеријум какав срећемо увелико, рецимо на Балкану.

Разуме се, све ове резултате не треба посматрати као коначну или непроменљиву истину јер све што је подложно или одређено субјективним осећањем или стањима се може протеклом времена изменити у зависности од бројних политичких, социјалних, економских, културних, међународних и осталих прилика. Али, у сва-

13) За Каталонију би се додуше могла ставити опаска да је истраживање урађено пре усвајања новог статута ове аутономне заједнице (2006.) којим је по први пут поменута „каталонска нација”, супротно шпанском уставу који садржи одредбу о „неделивности шпанске нације”.

14) Извор анкете: *Congrès AFSP Toulouse 2007*, Table-ronde 3 : Etats démocratiques et reconnaissances de la “diversité”. Analyse comparée du renouvellement du pluralisme politique, *Session 1*, Christophe Roux (CIRCaP-Université de Siennе) : “Les nations sans Etat dans les théories contemporains du nationalisme : présupposés normatifs et défis empiriques d’un recours à la sociologie des mobilisations”, стр. 10-12.

15) Ханс-Улрих Велер: *Национализам: историја-форме-последице*, Светови, Нови Сад, 2002, стр. 136.

16) Bernard Lamizet, *Politique et identité*, Lyon, Presses universitaires de Lyon, 2002, стр. 5, цитирано у : Marina Casula, *ibidem*, стр. 62.

17) *Congrès AFSP Toulouse 2007*, Christophe Roux, *ibidem*, стр. 6.

ком случају, ови подаци јасно говоре да је још увек незанемарљив број људи снажно везан за државу као целину у регионима и подручјима означеним, оправдано или не, као проблематичним.

3. ТЕРИТОРИЈАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА ФРАНЦУСКЕ

Територијална организација Француске је дуго времена била обележена снажним централизмом за кога се укореењено верује да представља једну од тековина Француске револуције. У прилог те тврдње се може навести чињеница да је тек уставном ревизијом из 2003. Француска унела одредбу о територијалној децентрализованости. С обзиром да је свака евентуална идеја о федералистичкој форми државе врло брзо угушена још током револуције, остало је да се ова велика држава трајно уреди тако да обезбеђује одговарајуће правне гаранције и политичке услове за уважавање легитимних интереса нарочито појединих етничких група, делова француског народа и њихових мање или више изражених историјских, језичких, културних, географских и осталих посебности. Устав Француске познаје 5 категорија територијалних заједница или колективитета. То су: општине, департмани, региони, колективитети посебног статуса и прекоморски колективитети. Француска је подељена на 26 региона (највећа територијално-политичка јединица), 100 департмана у оквиру постојећих региона, и близу 37 000 општина¹⁸⁾. Подела која би се могла успоставити разликује јединице локалне самоуправе општег статуса, јединице посебног статуса и прекоморске јединице. Већ и летимичан поглед јасно указује на сву сложеност и компликован систем територијалне организације.

За разлику од департмана и општина, региони као организационе јединице немају дубљу историјску укореењеност у друштвеном животу Француске. Региони су уведени тек почетком 80-их година прошлог века. Законом из 1982. су добили статус територијалне заједнице. У њихове надлежности спадају поготово „усклађивање, припрема програма и организација развоја”, где притом „регион може деловати само у оквиру поштовања целокупне аутономије и овлашћења департмана и општина.” Од тих 26 региона, 22 се налазе на копну и потпадају под општи правни режим, док 4 региона се убрајају у прекоморске и уживају другачији правни статус. Важе-

18) Према неким подацима, Француска има приближно општина колико и 14 других држава Европске Уније. Извор: Michel Verpeaux : *Les collectivités territoriales en France*, Dalloz, 2006, Paris, стр. 7.

ћим француским законом је предвиђено да ниједан од 22 „копненог” региона не може бити састављен од само једног департмана.

Департмани пак представљају средишњи ниво власти између грађанина и државе, односно централне власти (приближно округу у Србији). Револуција из 1789. је укинула старе историјске провинције и увела департмане у правцу веће централизације државе. Њихов број је варирао током претходна два века, а њихове надлежности се углавном односе на руковођење јавним сервисом департмана, изгласавање буџета, давање мишљења Влади, учествовање у контроли општинске управе, изношење идеја у вези ствари од општег интереса...

Општине, које су, како смо већ видели, у Француској изузетно бројне припадају тзв. монотипским општинама (са изузетком Париза, Лиона и Марсеја) што значи да „све општине, оне у градовима исте као и оне у селима имају истоветан статус.”¹⁹⁾ Прекоморске територије, услед свог специфичног географског положаја и историјског искуства, уживају значајнији степен аутономије у садржинском смислу у односу на остале територијалне јединице. Ова тврдња се посебно односи на Нову Каледонију која је у том смислу изборила за себе најшира овлашћења.

4. ПОЛОЖАЈ КОРЗИКЕ

4.1. Друштвене прилике на острву

Већ сама чињеница да је Корзика једина територијална јединица посебног статуса, дакле између јединица општег статуса и прекоморских територија, је чини посебно заокруженом целином у оквиру Пете републике. Сва тежина корзиканског проблема је почела да озбиљније бива третирана од стране француске политичке класе тек последњих 30 до 40 година (дакле приближно говорећи у „постдеголовском” периоду, након 1970.), што је истовремено морало довести до тражења одговарајућег политичког решења у циљу смиривања све нестабилније ситуације на острву.

Озбиљна проблематизација корзиканског питања се у великој мери подудара са развојем и институционалним уобличењем Пете републике током ‘60-их година XX века. Француска тих година доживљава интензивнији друштвено-економски развој, али у том

19) Ратко Марковић: *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, Београд, 2002, стр.590.

контексту се Корзиканци осећају запостављеним услед недовољне пажње која Француска поклања проблемима острва. Како је то неко сликовито мада хиперболично рекао, то је било доба „Париза и француске пустиње”²⁰⁾, алудирајући на неравномеран економски и друштвени развој појединих делова државе. Осамостаљењем Алжира 1962. године и великим приливом тзв. *pieds noirs* („крне ноге”- уобичајени назив за француске насељенике у Алжиру) на Корзику, значајно се мења демографска слика становништва што доводи до повишених тензија међу аутохтоним становницима Корзике. Као својеврсну компензацију за изгубљени завичај у Алжиру, држава је изванредан број алжирских Француза населила на Корзику и доделила им на обраду квалитетну земљу. Као и у свакој релативно затвореној средини, и овде је било бурних реакција на „упад страног тела”. Постепена експлозија насиља ступа на сцену 70-их година, па је тако на пример „1971. било 9 атентата на острву, 1976. 298 (!) атентата”, да би „1977. се дешавао практично један атентат дневно.”²¹⁾ Терористичко-сепаратистичка организација која је изашла на видело дана званично 1976. се звала Национални фронт корзиканског ослобођења (*Front national de libération corse- FNLC*). Капуљаче, маскирна одела, сликање пред камерама са оружјем, отворене или прикривене претње упућене француској држави, кратки и језгровити сецесионистички слогани погодни за лако меморисање и ширење, графити агресивне и нетрпељиве садржине („Французи напоље” или „Арапи напоље”), спадају у уобичајени арсенал овог покрета и његових присталица. Поменути Пол Жакоби истиче да Корзиканци себе сматрају „планинским народом” и верује притом да постоји „традиција насиља” на Корзици. „Овде влада омерта као на Сицилији”²²⁾, констатовао је пре неколико година државни тужилац у Ажаксију, Жозе Торел. Иако је доминантно схватање великог броја теоретичара да тероризам нужно има политичку позадину и циљ (с чим се ми слажемо), Пол Жакоби сматра да на Корзици, „када се деси наизглед национали-

20) André Torré :”La Corse, une expérience de décentralisation originale pour la France”, *Organisations et Territoires*, 2003, стр.1

21) T. Desjardins, *La Corse à la dérive*, Plon, 1977, наведено у Liza D’Orazio: *La Corse au petit écran ; construction d’une identité méditerranéenne : imaginaire, culture et politique (1955-2007)*, *thèse de doctorat*, Université d’Aix-Marseille 1, стр. 177, 2009.

22) Jean-Michel Décugis, Christophe Labbé, Armel Méhani, Olivia Recasens: ”Sur la guerre qui ravage la Corse”, *Le Point*, 28.05.2009. <http://www.lepoint.fr/archives/article.php/347273>.

стичко-терористички напад тешко је одредити да ли је тај напад изведен због политичких, економских или личних разлога.”²³⁾

4.2. Политичке прилике и правни статус

Све политичке странке са континента имају логично своје огранке и на територији Корзике (владајућа Унија за народни покрет, опозиционе Социјалистичка партија, Национални фронт, комунистичка партија...). Поред њих, постоји немали број партија и покрета који су специфично корзикански и чије деловање не превазилази острвске оквице. Одређени број њих не крије своје сепаратистичко усмерење, као на пример „Корзика нација”, „Слободна Корзика” и слично. Индикативно је да на последњим регионалним изборима одржаним 2010. године Корзика остала једини регион где је владајућа странка задржала своју власт.

Такве политичке прилике, уз одређени културно-историјски контекст, су недвосмислено довели до уверења у широј јавности да се питање Корзике мора решавати уз израженији „креативан” приступ. Први озбиљнији покушај државе да реши корзиканско питање се може сместити у 1982. са доношењем новог статута острва, као неке врсте унутрашњег „устава” ове територије. Успостављени су по први пут посебни острвски органи. У првом реду Скупштина Корзике са својим председником, која је први пут бирана на непосредним изборима 1982. Овај орган мора бити консултован у вези свих предлога закона или декрета који садрже посебне одредбе у вези Корзике. Поводом тога, она мора изнети своје мишљење у предвиђеним роковима. Истеком рокова, сматра се да је дотично мишљење изнето. Исто тако, на своју иницијативу или захтев Извршног савета или премијера, она може изнети предлоге у циљу промене или прилагођавања појединих законских или подзаконских одредаба које су на снази или су у фази разматрања а односе се на надлежности, организацију и деловање корзиканских органа у целини, као и било којих одредби у вези са економским, друштвеним и културним развојем Корзике.

Поред представничког, Корзика има и свој извршни (управни) орган у виду Извршног савета који има председника и 8 чланова. Он управља острвом, нарочито у области економског и друштвеног развоја, образовног и културног деловања и уређења простора, као и о плану развоја Корзике. Председник пак овог тела припрема и

23) Michael Johns, *ibid.*, стр. 22.

извршава одлуке скупштине Корзике, руководи службама у оквиру администрације, подноси посебан годишњи извештај скупштини Корзике о стању на острву. Од посебних корзиканских органа постоји још и Економски, социјални и културни савет. Посебан однос који држава има према Корзици се манифестује кроз институцију Представника државе именованог од стране Владе и који се стара о националним интересима, поштовању закона и управној контроли. Он успоставља сарадњу са корзиканским органима кроз размену информација и консултације у циљу вршења својих послова. Истовремено он је једини државни изасланик који је овлашћен да наступа пред органима Корзике, а на захтев премијера Француске или пак договором председника корзиканске скупштине и представника државе, овај последњи ће бити саслушан од стране корзиканске скупштине. Регија је добила извесно проширење надлежности у одређеним областима (образовање, саобраћај, култура..), али статус острва је допуњен новим статутом 1988.

‘90-те године и поред уложених напора државе нису довели до завршетка насиља и трајног мира на острву. Извесна резигнираност и засићеност јавног мњења проблемом Корзике се упечатљиво на одређени начин манифестује кроз изјаву бившег француског премијера Рејмона Бара средином ‘90-их: „Ако Корзиканци желе независност, нека је узму.”²⁴⁾ Врхунац насиља и класично бацање рукавице у лице држави се десило када је убијен 1998. непосредни представник државе у лику префекта Клода Ерињака од стране једног корзиканског сепаратисте из криминалног миљеа. Тиме су фактички до темеља срушени сви дводеценијски напори државе у правцу трајног уређења корзиканског питања. Последњи, хронолошки посматрано, велики напор да се постигне што целовитије и трајније решење за Корзику датира са почетка овог миленијума и као производ тога је усвојен 2002. закон где су основни циљеви били следећи: пренос нових овлашћења на Корзику, подстицање њеног даљег територијалног уређења, развој острвске привреде, реформа режима наслеђивања и развој и јачање финансијске структуре острва.

Важно је напоменути овде и чињеницу да је у потпуности очуван оквир законодавних надлежности државе које устав предвиђа и штити у члану 34. То значи да Корзика овим трансфером није

24) Le Point : “Le regain des régionalismes”, <http://www.lepoint.fr/archives/article.php/105369,27/07/1996>.

добила посебну законодавну власт, већ само могућност да предложи *садржинско прилагођавање* законских и подзаконских аката корзиканским особеностима и потребама. Међутим, и у том погледу се корзикански органи морају придржавати одређених ограничења, и то конкретно ако је у питању уживање неких основних права или индивидуалних слобода, где држава не допушта никаква озбиљнија одступања. Поред тога, представник државе на острву има овлашћење да захтева суспензију одлуке корзиканских институција о прилагођавању закона или подзаконских аката приликама на острву.

5. МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ КОНТЕКСТ

Питање Корзике у оквиру Француске заслужује да буде размотрено и са међународноправног становништа, узимајући у обзир измењени контекст око принципа територијалне целовитости на глобалном нивоу. Није мали број догађаја и индиција који указују да је традиционални међународни поредак заснован на повељи Уједињених нација претрпео тешке потресе у последње две деценије. Једно од темељних начела ОУН је садржано у Повељи ове организације, члану 2, тачки 4:

„Чланови Организације се у међусобним односима морају уздржавати од претње или употребе силе, било против територијалне целовитости или политичке независности сваке државе, било на сваки други начин који је неспојив са циљевима Уједињених нација.”

Као никада до сада у историји чини се, право на поштовање територијалне целовитости држава је дошло у сукоб са све агресивнијим захтевима појединих националних или етничких група за право на самоопредељење до те мере да се може говорити о својеврсној квадратури круга. Из данашње перспективе, прилично далеко делују речи трећег по реду Генералног секретара УН У Танта (1961-1971) : „ОУН не може прихватити и никада неће прихватити сецесију у оквиру неке своје државе чланице.”²⁵⁾ Имајући у виду тадашњу строгу поларизацију на два идеолошко-политичка блока где ниједан није могао да однесе одлучујућу превагу током скоро пола века, разумљиво је да је у таквој „равнотежи страха” међународноправни поредак могао колико-толико стабилно да функцио-

25) Cf. S. Calogeropoulos-Stratis, *Le droit des peuples à disposer d'eux-mêmes*, стр. 193., наведено према Denis Gingras : “L'autodétermination des peuples comme principe juridique”, *Laval théologique et philosophique*, 53, 2 (Juin 1997) : 365-375.

нише. Уједињене нације су указале посебну пажњу овом осетљивом питању, па је сходно томе Конференција УН 1993. утврдила под којим условима народи могу остварити право на самоопредељење:

- 1) у случају колонијалне управе,
- 2) у случају расне дискриминације,
- 3) у случају стране окупације.

С међународног становишта посматрано, Француска у погледу заштите свог територијалног интегритета има несумњиво неупоредиво повољнију позицију од велике већине земаља у свету (од Србије рецимо). С обзиром на положај и међународни значај Француске, као сталне чланице Савета безбедности УН, која узгред речено чини са Немачком носећи двојац ЕУ, и истовремено 5. економије света по снази, тешко је претпоставити да би се значајнији број држава усудио да наруши на штету Француске горе наведену обавезу из повеље УН која се односи на поштовање територијалне целовитости и политичке независности других држава. То фактички значи да једино у случају француског пристанка на евентуалну независност Корзике, ова последња може стећи пун капацитет у међународним односима.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Из свега предоченог недвосмислено произилази да Корзика представља, а и да ће у будућности сасвим сигурно представљати територију *sui generis* у оквиру Пете републике. Њене особености безмало у свим областима друштвеног живота налажу посебан правни режим и политички третман од стране централних власти.

Даља будућност острва, за коју верујемо да у догледно време неће битије мењати институционални аранжман, ће исто тако зависити од социјалних прилика и привредног развоја на острву. Тешко је у том контексту поверовати да ван оквира Француске, ово ретко насељено острво ограничених ресурса и са туризмом као главном привредном граном може остварити запаженије успехе у односу на оно што се данас постиже. С друге стране, отворено се поставља питање има ли Корзика довољно политичких капацитета да у потпуности преузме судбину у своје руке. Јер, за стварање једне независне и стабилне државе било где у свету није довољна клица саме идеје о суверености и аморфно раширена воља у дру-

штву, већ и конкретне друштвене снаге и политичке организације одговарајуће тежине и способности које би уз народни „ветар у леђа” са непосредним изјашњавањем грађана или без њега могли да изнесу успешно остварење те идеје. Ми нисмо довољно убеђени да такав степен одлучности и способности тренутно постоји на Корзици. Чињеница да сепаратистичке странке и покрети не уживају већинску подршку међу корзиканским становништвом (свакако мање него сличне странке у Баскији или Каталонији) не иде свакако у прилог идеје о независности. Изоловане терористичке акције ограниченог дејства могу само да у дужем временском периоду одржавају тензију и сукоб ниског интензитета, али не могу конструктивно допринети самосталности Корзике. То насиље, поставши део корзиканске свакодневнице је временом довело до извесног менталног замора. Исто тако не треба изгубити из вида чињеницу да много више Корзиканаца живи у преосталом делу Француске и иностранству, па је тешко поверовати да је та, углавном добро интегрисана дијаспора, у другачијем миљеу спремна да се тако олако упусти у отворену подршку борби за самосталност острва и на одређени начин угрози свој положај, поготово у остатку Француске.²⁶⁾ Притом, оно најбитније, апсолутно ни у једној спроведеној анкети на острву независност није добила масовну односно већинску подршку становништва. Оправдано се може поставити питање постојања одрживе и успешне економске и социјалне алтернативе останку Корзике у границама Француске.

Иако бисмо се могли сложити са тврдњом у великом броју случајева да се аутономија „невољно нуди, а незахвално прима”²⁷⁾, сви актери у вези Корзике аутономију доживљавају као потребу ван сваке сумње. Погодност територијалне аутономије се састоји у томе, што за разлику од неких класичних облика уређења (федерализма рецимо), она представља прилично креативан и отворен механизам за даље обликовање и потенцијално институционално унапређење. Поред тога, верујемо да након правно-политичке анализе корзиканске ситуације пре давања неких далекосежних прогноза о перспективама евентуалне независности Корзике, треба сачекати и (могући) референдум о самосталности Нове Каледо-

26) Немали број политичара корзиканског порекла је заузимао (а неки још увек заузимају) важне или мање важне функције у држави, рецимо министра полиција, градоначелника Париза итд.

27) Нада Радуски: „Аутономија Јужног Тирола као пример решавања положаја националних мањина”, *Српска политичка мисао*, 2/2009, Београд, стр. 242.

није до 2018. године, како је то и предвиђено. То наравно никако не мора да значи да би се у случају потврдне воље Каледоњана за пуном сувереношћу нужно морала успоставити закономерност даљег распада француске државе као што се тај „домино-ефекат” одиграо у СССР-у или СФРЈ.

Но, независно од тога корзикански националистички покрет ипак пати од своје бројчане слабости, ограничено деструктивних ефеката које може произвести, недостатка шире и убедљивије подршке становништва као и одговарајуће међународне подршке, при садашњем стању ствари. Додуше, поред свих могућих анализа и утемељених претпоставки, није згорег поменути и мисао чувеног немачког књижевника Фридриха Шилера према којем „сваки народ има свој дан у историји”²⁸⁾.

Dusan Gujanic

L'ANALYSE POLITICO-JURIDIQUE DU STATUT DE LA CORSE EN FRANCE

Sommaire

La Corse représente une entité territoriale sui generis dans le cadre de la Vème République. Un pays territorialement très vaste avec un centralisme traditionnellement fort qu'est la France a tenté, à travers un cadre institutionnel et une approche politiques spéciaux de faire preuve d'un respect maximal, notamment des spécificités visibles de l'île corse. De fortes revendications autonomistes, voire séparatistes, ont été depuis longtemps et le sont aussi de nos jours la source des tensions de basse intensité. Le concept de la nation française, le modèle de la gouvernance régionale, l'application des principes et normes constitutionnels dans la pratique, l'étendue et le contenu des droits de minorités, le principe de l'intégrité territoriale de l'Etat, toutes ces questions ont plus ou moins reflété sur le statut juridique et politique de la Corse d'aujourd'hui. Nous allons essayer d'éclairer dans cet article de manière plus détaillée la problématique juridico-politique complexe de cette île française avec en partie une approche culturelle-historique sur l'identité corse. L'avenir politique et l'aménagement institutionnel de cette île dépendent dans une certaine mesure certes, des événements dans les endroits de crise ou instables dans l'Europe et dans le monde, de même que de la vitalité de l'ordre juridique international, dont la stabilité a été considérablement dégradée

28) Ханс-Улрих Велер, *ibidem*, стр. 85.

au cours d'une vingtaine dernières années par toute une série d'actes directement contraires à la Charte des Nations Unies. Pour toutes ces raisons nous considérons que la question de Corse, insuffisamment connue dans notre milieu juridique et politique, mérite une analyse plus détaillée ici.

Mots-clés : nation, identité régionale, autonomie territoriale, intégrité territoriale, mentalité insulaire...

ЛИТЕРАТУРА

- André Torré, *La Corse, une expérience de décentralisation originale pour la France, Organisations et Territoires*, 2003 ;
- Ange Casta, *La parabole corse, rencontres avec l'identité*, Editions Albiana, Ajaccio, 1995.
- Charles Santoni, „Peuple corse et Etat-nation“, *Confluences*, N°9 1994 ;
- Denis Gingras, „L'autodétermination des peuples comme principe juridique“, *Laval théologique et philosophique*, vol. 53, n°2, 1997.
- Elisabeth Dupoirier, *La Question de l'identité et des partis régionalistes en Corse*, Institut de Ciencias Politiques i Socials, Barcelona 2001 ;
- Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation ?*, Mille et une nuits, 1997.
- Isidre Molas, *Partis nationalistes, autonomie et clans en Corse*, Universitat Autònoma de Barcelona, Institut de Ciencias Politiques i Socials, Barcelona 2000 ;
- Јасна Милошевић-Ђорђевић, *Човек о нацији - схватање националног идентитета у Србији*, Институт за политичке студије, Београд, 2008 ;
- Jean-Michel Décurgis, Christophe Labbé, Armel Méhani, Olivia Recasens, „Sur la guerre qui ravage la Corse“, *Le Point*, 28.05.2009. <http://www.lepoint.fr/archives/article.php/347273>
- *Lexique des termes juridiques*, Dalloz, Paris, 16ème édition, 2007.
- Liza d'Orazio, *La Corse au petit écran; construction d'une identité méditerranéenne: imaginaire, culture et politique (1955-2007)*, thèse de doctorat, Université d'Aix-Marseille 1, 2009.
- Марковић Ратко, *Уставно право и политичке институције*, Службени гласник, 2002.
- Michael Johns, „Europe's Black Sheep: Explaining Ethnic Conflict in Corsica and Basque Country“, *International Studies Association Annual Meeting*, Montreal PQ, March 2004.
- Нада Радушки: „Аутономија Јужног Тирола као пример решавања положаја националних мањина“, *Српска политичка мисао*, 2/2009, Београд, стр. 242.
- Said Hassane Said Mohamed, „Le principe de l'indivisibilité de la République et le droit de certains territoires à faire sécession“, *VIIème Congrès français de droit constitutionnel, Atelier n°4: Constitution et territoires*, 25, 26 et 27 septembre 2008.
- Verpeaux Michel, *Les collectivités territoriales en France*, Dalloz, Paris, 2006.
- Ханс-Улрих Велер, *Национализам: историја-форме-последице*, Светови, Нови Сад, 2002.

Resume

La Corse représente une entité territoriale spéciale en France dont le statut continue à attirer l'attention de beaucoup de facteurs sociaux, juristes et politologues, entre autres. Le contexte historico-culturel spécifique et un différent développement social complexifient les rapports entre cette île et le reste de la France. L'existence des mouvements autonomistes et séparatistes en Corse actualise la question du principe de l'intégrité territoriale de l'Etat. Dans ce sens la Corse peut être comparée avec d'autres points de crise ou points de crise potentiels en Europe, comme la Catalogne, l'Ecosse, le Pays Basque, la Flandre etc. L'avenir de ce principe fondamental sur le plan international reste à suivre.

Le cadre de l'autonomie territoriale dans lequel est situé l'aménagement politique et institutionnel de la Corse fonctionne correctement pour l'instant, mais demeure ouvert pour l'éventuel futur développement conformément à des futurs besoins sociaux. Les ressources économiques, eux entre autres, de cette île ne sont pas d'une telle étendue que l'on puisse envisager l'existence de la Corse hors de la France comme une meilleure et plus efficace alternative. La poursuite de l'investissement dans le développement le plus large de la Corse avec le respect de toutes ses particularités historiques et culturelles apparaissent comme une seule voie réelle en ce moment.

Овај рад је примљен 10. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 25. новембра 2010. године.

*Младен Лишанин**

Институт за политичке студије, Београд

ОД ПАЦИФИЗМА ДО МИЛИТАРИЗМА: НЕМАЧКА ПАРТИЈА ЗЕЛЕНИХ**

Сажетак

Политичка трансформација немачких Зелених, особито под руководством Јозефа Фишера, представља специфичан случај у савременој историји политичких партија у Европи. Док извесна одступања од првобитно формулисаних програмских начела нису неуобичајена појава, потпуно одрицање од својих темељних уверења готово да ни једна друга политичка партија није спровела тако детаљно као немачки Зелени. Такође, док је већина партија умерено прилагођавала своје ставове опредељењима чланства, дотле су немачки Зелени трансформисали партијску идеологију у директној супротности са ставовима партијске базе. По мишљењу аутора, овај феномен има три групе узрока: партијско неискуство, интересе партијских елита и подвргавање спољашњим утицајима. Сви ови фактори су, мање или више, утицали на промену Зелених од пацифистичке у милитаристичку партију, а ова промена била је највидљивија на примеру НАТО агресије на СРЈ 1999. године.

Кључне речи: Партија Зелених, милитаризам, НАТО агресија, политичка трансформација.

* Истраживач Института за политичке студије, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

САВЕЗ 90 / ЗЕЛЕНИ¹⁾

Немачка партија Зелених формално је основана 1980. године у Карлсруеу, након што су се, током седамдесетих година двадесетог века, активисти такозваних “нових друштвених покрета” (међу којима Руди Дучке, Хајнрих Бел, Петра Кели и Данијел Кон-Бендит) окупили и организовали око идеја отпора загађивању, нуклеарном наоружању, стратегијама НАТО-а (ненасиље ће остати једна од кључних тачака партијских програма и принципа, закључно са важећим програмом под називом “Будућност је зелена” - *The Future is Green*, p. 11²⁾) и вредностима модерног материјалистичко-потрошачког друштва. Ово је, према Милер-Ромеловој класификацији, партија “професионалаца”, будући да поседује “дугу традицију пре-парламентарних и парламентарних активности пре уласка у националну владу”³⁾ и уједно прва еколошка странка која је понела званичан назив “Зелени”. До уједињења са источнонемачком организацијом грађанских покрета под називом “Савез 90” долази 1993. године, и партија од тада носи назив Савез 90 / Зелени.

Такозвано “десно крило” странке издваја се 1982. године и од њега настаје Еколошко-демократска партија. У том тренутку, остатак Зелених усваја аутентично леву идеологију и деловање усмерава на борбу за права сексуалних мањина, либерализацију прописа који санкционишу употребу лаких дрога, резолутни антимилиитаризам и борбу против уништења животне средине. (Дуго након тога преовлађиваће, с мање или више разлога, перцепција Зелених као левичарске партије.) Већ 1983. године Зелени освајају 5,6% одсто гласова на изборима и по први пут улазе у Бундестаг. Једна од кључних тема у тој изборној кампањи било је противљење немачком учешћу у НАТО-у и постављању америчког наоружања на територију Немачке, што ће се нешто више од деценије након тога показати као својеврсна иронија. Након наредних избора, 1987. године, Зелени јачају своју позицију освојивши 8,2% гласова, чему је, између осталог, несумњиво допринело “еколошко отрежњење” грађана проузроковано чернобиљском катастрофом претходне године. (Постоје тумачења да је овај изборни успех узрокован

1) За детаљнији профил и историјат немачких Зелених, видети: Дарко Надић, *Екологијазам и еколошке странке*, Службени гласник, Београд, 2007, стр. 59-88.

2) <http://www.gruene.de> (15. 05. 2008)

3) Дарко Надић, *Партије зелених у Европи*, Издање аутора, Београд, 2005, стр. 10.-24.

управо израженим “левичарством” Зелених, будући да је кампања Социјалдемократске партије сматрана “сувише центристичком”.⁴⁾ Од тада политички систем Немачке прераста из тространачког у четвоространачки (има се, наравно, у виду број релевантних а не свих регистрованих политичких партија), јер се Зелени придружују већ етаблираним социјалдемократима (СПД), конзервативцима (ЦДУ-ЦСУ) и либералима (ФДП). То је и време политичког успона Јозефа Јошке Фишера, који ће још дуго година остати на месту фактичког лидера партије, иако није заузимао никакав формалан положај у партијској хијерархији. Ово је један од кључних момената у историји партије Зелених, а Фишер ће *de facto* остати на овом положају све до повлачења 2005. године.

Уједињење Немачке које је претходило децембарским изборима 1990. године донело је, краткорочно, политичку штету партији Зелених. Ова штета огледала се, пре свега, у томе што је значајно повећање територије представљало непремостиву препреку за Зелене, будући да је њихов источњемачки еквивалент, Савез 90, представљао тек пуку, и то новоосновану, организацију грађанских активиста и они, заједно, на тим изборима не успевају да пређу цензус од 5% у источном делу земље. С друге стране, ерупција патриотизма и новопробуђена националистичка еуфорија која је била преовлађујућа у периоду уједињења, никако није кореспондирала са оним темама које су Зелени, још увек, пропагирани.

Партија се током наредних година консолидује, учвршћује своју организацију и остварује успех на изборима 1994. године, освојивши 7,3% гласова и 49 места у Бундестагу. Исте године партијска оданост првобитним програмским начелима долази пред први велики испит, а двојица кључних актера трансформације Зелених у ратнохушкачку странку показују своја права лица.

ЈОШКА ФИШЕР И “ЦРВЕНИ” ДЕНИ – ПРЕДВОДНИЦИ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ

Један од најважнијих разлога што се Зелени сматрају (или је тако, барем, било до извесног тренутка) левичарском партијом, јесте улога коју су у овој партији имали истакнути левичари, чак стаљинисти и маоисти, учесници мајских демонстрација 1968. године и упорни револуционарни активисти током седамдесетих го-

4) Филип Лово, *Велике савремене демократије*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1999, стр. 401-402.

дина двадесетог века, попут Јозефа Фишера и Данијела Кон-Бендита. Личне биографије ових особа, препуне гротескних детаља, од великог су значаја за разумевање обима и карактера фактичке трансформације партије Зелених, коју су својим деловањем проуроковали.

1. ЈОЗЕФ ФИШЕР

Јозеф Фишер рођен је 12. априла 1948. године у Немачкој, као син новодосељеног мађарског месара. Право име му је Јозеф Мартин Фишер. Гимназијско образовање није му најбоље ишло од руке (гимназију никад и није завршио) па је у младости радио као продавац играчака, половних књига и таксиста како би себи осигурао егзистенцију⁵⁾. Када је имао деветнаест година, одлази у Гретна Грин⁶⁾, место у Шкотској познато по либералним брачним прописима, како би се венчао својом првом женом, која је тада била малолетна. Женидбе ће постати његов омиљени хоби, пошто ће се, у наредних тридесетак година, оженити још четири пута. Касније почиње да посећује предавања немачких левих теоретичара и ту је, заправо, клица његовог будућег “друштвеног ангажмана”.

Већ почетком седамдесетих година Јошка је припадник милитантне групе “Револуционарна борба”, у чијем саставу учествује у тучама са полицијом⁷⁾. Фотографија на којој се види како палицом туче полицајца обелодањена је двадесет година касније и Фишер је био принуђен да се извињава немачкој јавности због своје несташне прошлости. За време демонстрација поводом смрти Улрике Мајнхоф, чувене терористкиње, припаднице Фракције Црвене Армије, ухапшен је због напада на полицију и у затвору је провео неколико дана. Крајем деведесетих година саслушаван је као сведок у процесу против терористе Ханса Клајна.

5) Мирослав Стојановић, «Дучке, ‘Црвени Дени’ и Фишер», *Печат*, бр. 13, 23. мај 2008, Београд, стр. 60.

6) William Horsley: *Profile: Joschka Fischer's three lives*, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/1107628.stm> (15. 05. 2008.); о Гретна Грину упор. Тибор Варади, Барнадет Бордаш, Гашо Кнежевић, Владимир Павић, *Међународно приватно право*, Службени гласник, Правни Факултет, Београд, 2007, стр. 177.

7) Овај моменат ће, у наредним деценијама, с правом упорно наглашавати готово сви Фишерови биографи, критичари и политички противници, упор. W. Horsley, *Ibid.*, Josef Joffe, *A Peacenik Goes to War*, <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D05E0D61531F933A05756C0A96F958260> (15. 05. 2008.), Дајана Џонстон, *Сулуди крсташ*, Игам, Београд, 2005, стр. 111-112.

У коалиционој влади са социјалдемократима у покрајини Хесен, 1985. године, постаје први члан Зелених на министарској функцији.

2. ДАНИЈЕЛ КОН-БЕНДИТ

Данијел Кон-Бендит рођен је 4. априла 1945. године у Француској, у мешовитом немачко-француском браку (мајка му је била Францускиња а отац немачки Јеврејин који је 1933. из Немачке побегао пред нацистима у Француску.) Кон-Бендит долази у Немачку 1958. године, а након матуре се поново враћа за Француску где почиње студије социологије на Сорбони. Француска му одбија захтев за држављанство.⁸⁾

Током студентских протеста у Француској 1968. године, предводи јуришну групу такозване “ситуационистичке интернационале” звану “Разјарени” у студентским окупљањима и заузимању управних зграда факултета у Нантеру, приградском делу Сорбоне.⁹⁾ Због свог ватреног ангажовања у тадашњим револуционарним превирањима, али и риђе боје косе, добија надимак Црвени Дени.

Након једног одласка у Немачку, Француска му забрањује повратак у земљу, те је принуђен да остане у Немачкој. Прати Сартра у затворској посети терористи Андреасу Бадеру. У Франкфурту се придружује бунтовничким групама и тада почиње његово пријатељство са Фишером¹⁰⁾, пријатељство које ће се свој дијаболични врхунац достићи половином и крајем деведесетих година двадесетог века, када је отворено питање немачког учешћа у војним операцијама на Балкану.

3. БОСНА

У новим околностима босанског рата, 1994. године, када су муслиманске снаге почеле да преузимају иницијативу и врше офанзивне акције, било је важно употребити пропагандна средства како би се западна јавност мобилисала против Срба и како би јој се скренула пажња са ових муслиманских активности. Немачки Зелени били су, упркос томе што су се и даље претежно држали па-

8) Мирослав Стојановић, „Дучке, “Црвени Дени” и Фишер“, *Печат*, бр. 13, 23. мај 2008, Београд, стр. 60.

9) Миљивој Анђелковић, *Стварање новог друштва*, Политика, 28. 05. 2008, стр 29; *Полиција на Универзитету*, Политика, 30. 05. 2008, стр. 30.

10) Мирослав Стојановић, „Дучке, “Црвени Дени” и Фишер“, *Печат*, бр. 13, 23. мај 2008, Београд, стр. 60.

цифистичке реторике, као и социјалдемократе, део оног западног друштвеног корпуса који је самоиницијативно радио на стварању антисрпске климе, што је умногоме погодвало раду маркетиншко-лобистичких група, попут чувене Ruder&Finn.¹¹⁾ Интелектуалне перјанице овог покрета Мајкл Паренти назива “левичарима антикомунистима”¹²⁾ а Јирген Елзесер “бившим левичарима – милитантима”¹³⁾ и обојица су, на свој начин, у праву. И док је слична иницијатива Бернара Анри-Левија у Француској пропала, на немачким изборима за Европски парламент Кон-Бендит остварује успех на листи Зелених и у својим будућим наступима почиње да се залаже за немачку војну акцију против босанских Срба.¹⁴⁾ “Прва ствар је да би НАТО требало да бомбардује Пале... Бомбардовање би несумњиво имало ужасне последице. Али, ја не верујем да би слепило српске популације и српске армије издржало пред таквом представом одлучности”.¹⁵⁾

У том периоду већинско расположење у Немачкој политици било је против отвореног војног учествовања Немачке у решавању босанске кризе. Ово становиште заступала је већина унутар партије Зелених, већина социјалдемократа, па и већина конзервативаца. Хелмут Кол износио је учешће Вермахта у Другом светском рату као аргумент против, али, због одговорности за спречавање злочина, и у прилог НАТО (па и немачке) интервенције. Овај мотив, усиљене паралеле са нацистичким злочинима и Аушвиц као њихову парадигму, Јошка Фишер ће одушевљено прихватити и упорно (зло)употребљавати током наредних година. Политички амалгам кајања због нацистичких злочина и захтева за војним ангажовањем у циљу спречавања да се они понове – овог пута са Србима као извршиоцима – Дајана Џонстон назвала је “браком јастреба и кунића”.¹⁶⁾

Наредне, 1995. године, Фишер се постепено приклања Кон-Бендитовим позицијама, и они користе свој ауторитет као аутен-

11) Мајкл Паренти, *Убити нацију – напад на Југославију*, Медиаграф, Београд, 2002, стр. 83.

12) *Ibid.*, стр. 84.

13) Јирген Елзесер, *Ратне лажу – од косовског сукоба до процеса Милошевићу*, Јасен, Београд, 2004, стр. 249.

14) Дајана Џонстон, *Сулуди крсташи*, Игам, Београд, 2005, стр. 113.

15) *Die Tageszeitung*, 20. 04. 1994, наведено према: Зоран Петровић Пироћанац, *Избрисати српски вирус – мала антологија расизма и шовинизма на крају Миленијума*, Југоисток, Београд, 1999, стр. 17.

16) Дајана Џонстон, *Сулуди крсташи*, Игам, Београд, 2005, стр. 87.

тичних представника “реалистичког” крила у странци како би значајно преусмеравали страначку политику. Ова милитаризација политике зелених имала је, на унутрашњем плану, две значајне последице. С једне стране, Зелени су се делили и постепено губили чланство, док је, с друге стране, водећи двојац, а поготово Јошка Фишер, упечатљиво аванзовао.¹⁷⁾

4. КОСОВО И МЕТОХИЈА

Након наредних избора, упркос извесном назадовању у погледу броја гласова (6,7%), Зелени освајају 47 места у Бундестагу и долазе у прилику да по први пут уђу у власт на савезном нивоу. Они то и чине, направивши коалицију са социјалдемократима, а Фишер постаје вицеканцелар и министар иностраних послова. У тој коалиционој влади Зелени су добили још два министарска места. То је период заоштравања косовске кризе, при чему Немачка, уз Сједињене Америчке Државе, Албанију и исламистичке организације учествује у наоружавању терористичко-сепаратистичке Ослободилачке војске Косова (ОВК).¹⁸⁾ И док немачки судови, у случајевима косовских Албанаца који захтевају азил у Немачкој због наводних прогона од стране Срба, утврђују да не постоје докази о етничком чишћењу и геноциду над албанским становништвом, немачки политичари, а пре свега министар одбране, социјалдемократа Рудолф Шарпниг и Јозеф Фишер, понављају лажи о српским злочинима и припремају јавно мњење за немачко учешће у агресији која ће уследити 24. марта 1999. године.

Јошка Фишер био је, превасходно, задужен за медијску експлоатацију случаја Рачак. У овом селу дошло је до обрачуна српских оружаних снага и терориста из ОВК, али је у западним медијима, захваљујући фалсификатору Вилијаму Вокеру који је предводио Верификациону мисију ОЕБС-а а био оптуживан за сарадњу са ЦИА¹⁹⁾, овај догађај представљен као масакр над цивилима²⁰⁾. Током суђења Слободану Милошевићу у Хагу утврђено је, нарав-

17) *Ibid.*, стр. 113-115.

18) Мајкл Паренти, *Убити нацију – напад на Југославију*, Медиаграф, Београд, 2002, стр. 90.

19) Chris Madsen, *British documentary substantiates US-KLA collusion in provoking war with Serbia*, <http://www.wsws.org/articles/2000/mar2000/koso-m16.shtml> (11.07.2010.)

20) Фински форензичар, Хелена Ранта, објавила је у својој аутобиографији детаље о притисцима које је трпела од стране Вокера али и финског Министарства иностраних послова, током бављења случајем Рачак. Видети: *Helena Ranta, Foreign Ministry tried to influence Kosovo reports*, <http://www.hs.fi/english/article/Helena+Ranta+Foreign+Ministry+tried+to+influence+Kosovo+reports/1135240292632> (11.07.2010.)

но, да се имена свих погинулих налазе на интерном списку терористичке ОВК и нема сумње да је Јозеф Фишер то знао од самог почетка. Ово му није сметало да случај Рачак назове “прекретницом”²¹⁾ у својој политици према Косову.

За другу компоненту пропагандног рата, лаж о наводној српској “Операцији Поткова” (сиц!) у функцији насилног уклањања албанског становништва са Косова и Метохије, био је превасходно задужен министар одбране, социјалдемократа Рудолф Шарпинг. Вест о наводном постојању српског геноцидног плана Шарпинг је лансирао почетком априла, али и ово се показало као лаж, а њеном раскривавању највише је допринео бивши немачки представник у ОЕБС-у, пензионисани генерал-мајор Хајнц Локвај.²²⁾

Шарпинг, такође, лансира причу о концентрационим логорима који су, наводно, организовани од стране Срба на Косову у циљу уништења Албанаца,²³⁾ а Фишер истовремено, почетком априла, реактивира своју омиљену тезу, још из времена босанског рата²⁴⁾ – ону о српском фашизму: “Национализам у најбруталнијем облику и виду упражњава господин Милошевић. Готово да се већ може рећи, на неки начин, као да се од четрдесетих година, од нациста и од врхунца фашизма у Европи то више није могло сматрати за могуће.”²⁵⁾ Неколико дана раније, приликом обраћања посланицима у Бундестагу Фишер се у истом овом контексту послужио и бруталним фалсификовањем броја жртава у косовском сукобу: “Хиљаде, десетине хиљада, стотине хиљада мртвих... То на Балкану није теорија, него пракса, њу ваља видети као исход политике Милошевића”.²⁶⁾ (Ово је једна од најочигледнијих лажи тадашњег шефа немачке дипломатије, будући да, без обзира на изворе, подаци о броју жртава у сукобима на Косову и Метохији не прелазе пет хиљада људи. Наравно, и једна жртва је превише, али чему онда овакве

21) Дајана Џонстон, *Сулуди крсташи*, Игам, Београд, 2005, стр. 302.

22) Мајкл Паренти, *Убити нацију – напад на Југославију*, Медиаграф, Београд, 2002, стр. 112; Јирген Елзесер, *Ратне лажи – од косовског сукоба до процеса Милошевићу*, Јасен, Београд, 2004, стр. 99-107; Дајана Џонстон, *Сулуди крсташи*, Игам, Београд, 2005, стр. 314.

23) Мик Хјум, *Нацификовање Срба, од Босне до Косова*, у: Филип Хемонд, Едвард Херман, ур., *Деградирана моћ – медији и косовска криза*, Плато, Београд, 2001, стр. 119.

24) Јирген Елзесер, *Ратне лажи – од косовског сукоба до процеса Милошевићу*, Јасен, Београд, 2004, стр. 35.

25) Конференција за новинаре немачке службе спољних послова 06. 04. 1999, наведено према: Јирген Елзесер, *Ратне лажи – од косовског сукоба до процеса Милошевићу*, Јасен, Београд, 2004, стр. 114.

26) *Ibid.*, стр. 118.

лажи?) Слободан Милошевић је, иначе до самог краја остао један од омиљених мотива у политичко-пропагандним говорима Јошке Фишера: колико су му биле драге флоскуле о “српском фашизму”, толико је волео и да, поименце, помиње Милошевића. Нарочито га је изводила из такта Милошевићева “цинична ароганција”, а у овоме му је терцирао тадашњи канцелар и политички пријатељ неких партија у Србији, Герхард Шредер, када је захтевао да се “сломи Милошевићева злочиначка воља”.²⁷⁾ У своме интервјуу за *Newsweek*, априла 1999. године, Фишер говори о једном свом сусрету са Милошевићем: “Рекао сам му да смо ми имали искуство са тим екстремним обликом немачког национализма, са “Великом Немачком”, и да се то завршило потпуном несрећом 1945. Рекао сам му, ви ћете изгубити своју идеју о “Великој Србији” у мору крви и жалости”.²⁸⁾

Својој омиљеној теми, Аушвицу, Фишер је могао да се врати половином маја, на конгресу Зелених у Билефелду. Партијско чланство се до тада, наиме, било већ значајно поделило по питању немачког учешћа у бомбардовању Савезне Републике Југославије. Сада је агресија трајала већ скоро два месеца и чак су и најстрпљивији чланови партије били значајно поколебани. Фишер је молио партијске делегате да му пруже подршку, подсећајући их на своју ранију изјаву о томе како је традиционални пацифистичко-антимилитаристички мото Зелених “Никад више рат!”, у светлу актуелних догађаја – српских зверстава – нужно преформулисати у “Никад више Аушвиц!”.²⁹⁾ Овај тип пропаганде, иако је, без сумње, остварио приличан успех у погледу утицаја на немачко јавно мњење, више није био довољно убедљив тврдом језгру Зелене партије оданом изворним партијским вредностима и начелима, али ни антиратним демонстрантима који су упали на конгрес и погодили Фишера у лице кесом пуном црвене фарбе.³⁰⁾ Ова слика је, посредством великог броја телевизијских мрежа, обишла читав свет и по-

27) Josef Joffe, *A Peacenik Goes to War*, <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9D05E0D61531F933A05756C0A96F958260> (15. 05. 2008.)

28) Зоран Петровић Пироћанац, *Избрисати српски вирус – мала антологија расизма и шовинизма на крају Миленијума*, Југоисток, Београд, 1999, стр. 99.

29) Томас Дајхман, *Од “Никад више рат” до “Никад више Аушвиц”*: Дилеме немачке медијске политике у рату против Југославије, у: Филип Хемонд, Едвард Херман, ур., *Деградирана моћ – медији и косовска криза*, Плато, Београд, 2001, стр. 145-160.

30) Jason Zanon, *Anti-war greens paint Joschka Fischer red*, <http://mailman.lbo-talk.org/1999/1999-May/009043.html> (15. 05. 2008.)

стала речити доказ о (не)уверљивости Фишерових аргумената у прилог новог немачког милитаризма.

Само неколико дана након овог, изузетно напетог унутарстраначког превирања, поново се оглашава, износећи нове оригиналне идеје, и Данијел Кон-Бендит, посредством француске телевизије: “Треба нападати варварске трупе које спроводе етничко чишћење... Нападати српске трупе на Косову, јер то је проблем... Европска Унија треба одмах да прогласи како српски дезертери треба да добијају азил у Европи...”³¹⁾

Како мај одмиче, јасно је да са агресија ближи крају, међународни контакти се интензивирају и Група 8 износи своје предлоге за окончање кризе. У Немачким медијима је првог јуна објављено, а у америчким пренето наредног дана, писмо које је Јозеф Фишер добио од југословенског министра иностраних послова, Живадина Јовановића. У писму стоји да Југославија “прихвата услове за мир које су поставиле чланице Г-8”, да је “неопходно одмах зауставити НАТО бомбардовање и усмерити се на политички план да би се постигло стабилно и трајно политичко решење” и понавља се да је Савезна Република Југославија “прихватила принципе Групе 8, укључујући присуство Уједињених нација, мандате и друге елементе који ће накнадно бити одређени резолуцијом Савета безбедности у складу са Повељом Уједињених нација.”³²⁾

Сутрадан, трећег јуна, Скупштина Србије прихвата такозвани споразум Ахтисари-Черномирдин,³³⁾ који је био основа за касније потписивање Војно-техничког споразума у Куманову између представника Савезне Републике Југославије и НАТО-а, 9 јуна, и доношење Резолуције 1244 Савета безбедности Уједињених нација, 10. јуна. Тиме је агресија окончана.

Немачки контингент миротвораца у оквиру НАТО снага (КФОР) одмах је заузео своју зону одговорности на самом југу покрајине и био, наравно, одушевљено дочекан од стране албанског становништва. Канцелар Шредер је овај однос албанског становништва према Немцима цинично прокоментарисао речима: “То је заиста импресивно. Био сам заиста дирнут кад сам видео на једној страни немачке тенкове и немачке војнике са митраљезима, а

31) Зоран Петровић Пироћанац, *Избрисати српски вирус – мала антологија расизма и шовинизма на крају Миленијума*, Југоисток, Београд, 1999, стр. 111.

32) Ноам Чомски, *Нови милитаристички хуманизам – лекције Косова*, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 136.

33) Елена Гускова, *Историја југословенске кризе 2*, Игам, Београд, 2003, стр 485.

на другој могао да делим необично еуфорично славље приређено у знак добродошлице једном немачком канцелару. Сматрам да у контексту специфичне немачке историје у овом крају, овим заиста свако мора да буде дирнут³⁴⁾. Ово се мора сматрати у најмању руку врхунским цинизмом јер је збиља тешко поверовати у то да канцелар Шредер није знао да је у “историји” коју помиње, немачка војска помагала стварање такозване Велике Албаније, на готово исти начин као и 1999. године: подржавајући једну (албанску) а уништавајући другу (српску) етничку групу. Још један Немац, бивши Шредеров саветник, Михаел Штајнер, ускоро је постао шеф цивилне мисије Уједињених нација на Косову (УНМИК).

4. АВГАНИСТАН

Расправа о подршци владином предлогу о учешћу у инвазији на Авганистан, 2001, године поново је дубоко поделила делегате Зелених. Неколико њих на гласању у Бундестагу није било спремно да подржи овај предлог, међутим, он је и поред тога имао довољну већину. Ипак, нешто друго је постало очигледно захваљујући овом расцепу: успех страначког вођства у промоцији одређених вредности и напредовању у личној политичкој каријери, не кореспондира нужно са интересима и афинитетима бирача те партије. Фишер је, распирујући пожар на унутарпартијским фронтovima по пацифистичко-милитаристичком расцепу, исте године подржао и учешће тешко наоружаних немачких трупа у гушењу сукоба државе и терориста у Македонији. Овакав став правдан је „бригом за немачки утицај у растућој Европи“³⁵⁾. Поновна појава антиратних импулса барем у малом делу партијске хијерархије донела је Зеленима мали али значајан напредак у броју освојених гласова на наредним изборима 2002. године – 8,6%.

5. БУДУЋНОСТ ЈЕ, ИПАК, ЗЕЛЕНА?

У наредним годинама, све до повлачења из политике 2005. године, Јошка Фишер је наставио са активностима усмереним на ремилитаризацију немачке спољне политике. Залагао се за дуготрајно и свеобухватно западно – наравно, и немачко – војно прису-

34) *Internationale Politik* 10/1999, р. 69, наведено према: Дајана Џонстон, *Сулуди крсташи*, Игам, Београд, 2005, стр. 116.

35) Lena Sokoll, *German troops to join NATO force in Macedonia*, <http://www.wsws.org/articles/2001/jul2001/germ-j13.shtml> (11.07.2010.)

ство у региону Балкана³⁶⁾ и за ограничавање права Бундестага да одлучује о употреби немачких оружаних снага ван граница Немачке. Ово је било у супротности не само са изворним начелима партије Зелених, већ и са одлуком немачког Уставног суда, који је још 1994. године прописао да Бундесвер може учествовати у мисијама НАТО под мандатом Уједињених нација, уз обавезу Бундестага да одлучује о свакој појединачној мисији.³⁷⁾ Лични интерес је поново тријумфовао над интересом државе, партије, и нарочито, морала.

Тако је Јошка Фишер затворио круг: од тврдокорног антимилиитаристе и противника НАТО-империјализма до горљивог апологете оружаних интервенција и једног од главних промотера новог *Drang nach Osten*. Мали је број политичких каријера које у тој мери обилују суштинским променама политичких ставова а да при том не подразумевају и формалну промену политичке опције.

УЗРОЦИ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ

Свакако је лакше дијагностиковати проблем и набројати симптоме него докучити узроке који су до проблема довели. Са политиколошко-социолошког становишта, међутим, далеко је значајније питање узрока суштинске промене одређене партијске политике од самог констатовања те промене. Када је реч о трансформацији немачких Зелених, ваља узети у обзир и размотрити неколико могућности.

1. Искуство вршења власти

Одређено одступање од прописаних програмских начела у случају доласка на власт редовна је појава у случају готово свих зелених партија које су дошле у прилику да у власти учествују. Могу се, грубо посматрано, идентификовати три узрока овом феномену.³⁸⁾

а) *Неспособност у вршењу власти узрокована неискуством странке*. Овај узрок је мало вероватан у случају немачких Зелених. Од оснивања партије до њеног уласка у власт на савезном нивоу прошло је читавих 18 година (1980. – 1988.), при чему је већ постојало богато пре-парламентарно искуство партије и њеног руковод-

36) Јирген Елзесер, *Ратне лажи – од косовског сукоба до процеса Милошевићу*, Јасен, Београд, 2004, стр. 191.

37) Verena Nees, *German Foreign Minister Fischer wants carte blanche for overseas military operations*, <http://www.wsws.org/articles/2001/jul2001/germ-j18.shtml> (15. 05. 2008.)

38) Дарко Надић, *Партије зелених у Европи*, Издање аутора, Београд, 2005, стр. 33-34.

ства, уз повремено учешће у власти на нивоу федералних јединица – покрајина. Дакле, времена за политичку едукацију Зелених било је више него довољно. Ни евентуална неорганозованост странке у смислу инфраструктуре не делује као довољно уверљив аргумент, будући да је странка у западном делу земље била потпуно консолидована пре 1990. године, а потрес узрокован каснијим проширењем државне територије и спајањем са источнонемачким Савезом 90, потпуно је превазиђен до избора 1994. године.

б) *Недостатак маневарског простора у коалицијама.* Ово заиста може да представља проблем за деловање сваке странке која у владајућој коалицији има улогу млађег партнера, али у случају немачких Зелених, ни то, по свему судећи, није прави узрок трансформације. Најпре, Зелени су у коалицији са социјалдемократима били збиља мањи, али неизбежан партнер. Другим речима, били су потребни социјалдемократима барем колико и ови њима. Затим, држали су више него значајан ресор – спољне послове, при чему је Јозеф Фишер истовремено био и вицеканцелар, уз још два министарска места за чланове Зелених. На крају, за све време постојања Зелених, од оснивања партије до уласка у савезну владу, унутрашњи и међународни политички живот обиловао је темама погодним за промоцију и реализацију програма Зелене партије: снажење и ширење НАТО-а, загађивање (укључујући проблем глобалног загревања и катастрофе попут Чернобиља), политичку актуелизацију борбе за права сексуалних мањина и уживалаца лаких дрога, итд. Зелени су, по доласку на власт, у првим годинама у највећој мери или потпуно занемарили ове теме, или им приступали на начин супротан прописаним програмским начелима.

ц) *Политичка трговина као цена учешћа у власти.* Свако вршење власти, а нарочито учествовање у коалицији у оквиру демократског политичког система, нужно изискује одређена одступања од сопственог партијског програма и спремност на компромис. Од досад наведених узрока трансформације партијске политике, овај се чини нејрелевантнијим када је реч о немачким Зеленима. Међутим, и овде треба бити опрезан. Однос Зелених према појединим питањима често се не може посматрати као прилагођавање сопствене политике политици “старијег” коалиционог партнера, из разлога што по низу значајних питања ове политике нису биле готово нимало супротстављене. Као доказ за ову тврдњу може се узети држање ових двеју партија у периоду власти конзервативаца

и либерала, дакле, док су обе још увек биле у опозицији. И касније су се размимоилажења коалиционих партнера редовно тичала унутрашњеполитичких питања, док су њихови погледи на међународну политику (као област која је релевантна за анализу трансформације партијске политике дуж осе пацифизам – милитаризам) били, и оста(ја)ли, прилично сродни.

Дакле, власт свакако мења (или, како се чешће каже, квари) и људе, па следствено томе, вероватно и партије. Но, начини и механизми функционисања те промене, на основу изложеног, не делују довољно убедљиво када се има у виду карактер, обим и дубина промене партијске политике Зелених. Ова промена је, ваља још једном нагласити, барем у случају једне од темељних тачака програма партије Зелених – ненасиља и мирног решавања конфликта – *суштинска, апсолутна и тотална*. Неке друге тачке партијског програма, као што је противљење нуклеарној енергији, запостављене су у мањој мери или одложене на извесно време.³⁹⁾

2. Себични интереси партијских елита и утицаји интересних група

Ова група аргумената се у готово свим случајевима драстичне трансформације партијске политике чини најуверљивијом. Моћ, која се, као што нас учи Тукидид, стиче и нужно увећава, отвара широке могућности деловања и утицаја унутар свих сфера једног друштва. Као таква, она привлачи оне актере чија је економска моћ у несразмери са политичком, што доводи до спреге и својеврсне симбиозе носилаца политичке моћи – власти и економске моћи.

Невоља са овим типом аргумената је што су најчешће принуђени да остану на нивоу спекулације унутар утврђених правила друштвене и политичке арене, будући да се евентуални докази о оваквим операцијама пажљиво крију и строго чувају од очију јавности. Међутим, један од прецизних аргумената у прилог овом полазишту су подаци о изјашњавању партијског чланства о потезима сопственог руководства.

У случају немачких Зелених, на питање “Да ли сматрате да је коришћење војне силе у бившој Југославији (од стране Уједињених нација и НАТО-а) било потребно и легитимно?”, 31% чланова је одговорило потврдно, 68% одречно, уз 1% неопредељених.⁴⁰⁾

39) *Ibid.*, стр. 35.

40) *Ibid.*, стр. 44.

Овде је реч о употреби оружане силе у босанском сукобу и види се да је убедљива, двотрећинска већина чланства била против тога. Међутим, као што се видело, у исто време је екстремно-реалистичка струја унутар партијског руководства, предвођена Данијелом Кон-Бендитом, захтевала оружани ангажман НАТО-а. Ово је иста струја којој ће се убрзо приклонити и будући шеф дипломатије Јозеф Фишер и која ће исте овакве захтеве пет година касније, током косовског сукоба, спровести у дело. Дакле, јасно је да није било ни говора о “ослушкивању” афинитета партијског чланства, већ о вођењу једне себичне и неодговорне, апсолутно штеточинске политике.

Овакво понашање партијског руководства довело је до добровољног иступања из партије и значајног осипања чланства, док се у италијанском “Савезу зелених” догодио супротно усмерен процес: групе које су изнеле критику на рачун НАТО агресије, биле су искључене из странке.⁴¹⁾

3. Утицај спољашњег фактора: притисак Сједињених Америчких Држава

Имајући у виду да се, када је реч о годинама које су од значаја за нашу анализу, Руска Федерација још увек налазила под катастрофалном, неспособном влашћу Бориса Јељцина, а да Кина и Индија још нису доживеле онај ниво економског, технолошког и војног напретка на којем су данас, јасно је да је реч о униполарној међународној арени. Једина преостала супер-сила, била је у могућности да, у много већој мери него данас, утиче на политику и понашање других држава.

Као и у случају претходно описаног узрока, и овде се, мада у нешто мањој мери, сусрећемо са проблемом недостатка чврстих и недвосмислених доказа. Међутим, оно што се може уочити је чињеница да је овакав утицај Сједињених Америчких Држава на европске актере било могуће релативно једноставно извршити у околностима поклапања интереса: Америка је желела редефинисање глобалне улоге НАТО- и своје позиције унутар алијансе, док су европски лидери попут Шредера, Фишера или Блера били у ситу-

41) *Ibid.*, стр. 56.

ацију да “хуманитарну интервенцију” на Косову користе за стицање унутрашњеполитичких поена.⁴²⁾

Да су водећи европски политичари прихватили политичка полазишта двојца Клинтон-Олбрајт, сматра и Ноам Чомски.⁴³⁾ У остварењу заједничког циља, улоге су подељене тако да су Сједињене Америчке Државе ставиле фокус на компоненту физичке силе – обезбедивши најзначајнији део војних капацитета, док су се Европљани, нарочито Британци и Немци, превасходно усредсредили на послове пропаганде и стварања медијске подршке за агресију.

О остваривању америчких интереса кроз активности НАТО-а, а пре свега кроз агресију на Савезну Републику Југославију, веродостојно сведочанство је дао немачки парламентарцац из редова Хришћанско-демократске уније, Вили Вимер, у чувеном писму Герхарду Шредеру из маја 2000. године. Вимеров закључак о америчкој улози на глобалном плану је следећи: “Чини се да је америчка страна свесна и спремна да у глобалном контексту и ради остварења својих циљева поткопа међународни правни поредак који је настао као резултат Другог светског рата у прошлом веку. Сила треба да буде изнад права. Тамо где међународно право стоји на путу, треба га уклонити.”⁴⁴⁾

* * *

Прихватимо ли становиште да се ниједан од наведених могућих узрока трансформације политике немачких Зелених и одступања од првобитних програмских начела не може сам за себе посматрати као дефинитивно решење овог сложеног проблема, можемо извести закључак да је била неопходна својеврсна акумулација различитих околности како би се таква политичка трансформација могла тако темељно спровести. Уколико све изнесено барем донекле осветљава овај феномен, то ипак не значи да за њега може бити оправдања са становишта права, правде и морала. Јер, као што то обично бива, највеће жртве политичких игара, попут оних у којима је значајну улогу имала немачка партија Зелених, јесу “обични

42) Ричард Кибл, *Нови милитаризам и производња рата*, у: Филип Хемонд, Едвард Херман, ур., *Деградирана моћ – медији и косовска криза*, Плато, Београд, 2001, стр. 115.

43) Ноам Чомски, *Нови милитаристички хуманизам – лекције Косова*, Филип Вишњић, Београд, 2000, стр. 10.

44) *Писмо Вили Вимера канцелару Герхарду Шредеру*, у: Драгомир Вучићевић, ур., *Актуелна питања спољне политике*, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2007, стр. 73.

људи”, управо они које би свака демократска политичка партија требало да штити, а на које се врло лако и врло често заборавља у спровођењу онога што се назива „високом политиком“.

Mladen Lisanin

**GERMAN GREEN PARTY:
FROM PACIFISM TO MILITARISM**

Summary

Political transformation of the German Greens, especially under the leadership of Joseph Fischer, represents a unique case in the contemporary history of European political parties. While certain deviations from the initial program principles are not an unusual phenomenon, there is almost no other party which has conducted the renunciation of its basic beliefs so completely. Also, while most of the parties have moderately adjusted their attitudes to the preferences of party memberships, the Greens have transformed their ideology utterly opposite to the attitudes of the party basis. In the author's opinion, this phenomenon has three groups of causes: party inexperience, interests of party elites and subjection to foreign influences. All these factors have, more or less, influenced the Greens' transformation from a pacifist party to a militarist one, and this transformation was especially obvious during the NATO aggression on FRY in 1999.

Key words: The Green Party, militarism, NATO aggression, political transformation.

ЛИТЕРАТУРА:

- Анђелковић, Миљивој, „Стварање новог друштва“, *Политика*, 28. 05. 2008.
- Анђелковић, Миљивој, „Полиција на Универзитету“, *Политика*, 30. 05. 2008.
- Вучићевић, Драгомир, *Актуелна питања спољне политике*, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2007.
- Гускова, Елена, *Историја југословенске кризе 2*, Игам, Београд, 2003.
- Елзесер, Јирген, *Ратне лажи – од косовског сукоба до процеса Милошевићу*, Јасен, Београд, 2004.
- Zanon, Jason, *Anti-war greens paint Joschka Fischer red*, <http://mailman.lbo-talk.org/1999/1999-May/009043.html>
- Joffe, Josef, *A Peacenik Goes to War*, <http://query.nytimes.com/gst/full-page.html?res=9D05E0D61531F933A05756C0A96F958260>
- Лово, Филип, *Велике савремене демократије*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1999.

- Madsen, Chris, *British documentary substantiates US-KLA collusion in provoking war with Serbia*, <http://www.wsws.org/articles/2000/mar2000/koso-m16.shtml>
- Надић, Дарко, *Партије зелених у Европи*, Издање аутора, Београд, 2005.
- Надић, Драко, *Екологизам и еколошке странке*, Службени гласник, Београд, 2007.
- Nees, Verena, *German Foreign Minister Fischer wants carte blanche for overseas military operations*, <http://www.wsws.org/articles/2001/jul2001/germ-j18.shtml>
- Паренти, Мајкл, *Убити нацију – напад на Југославију*, Медиаграф, Београд, 2002.
- Петровић Пироћанац, Зоран, *Избрисати српски вирус – мала антологија расизма и шовинизма на крају Миленијума*, Југоисток, Београд, 1999.
- Ranta, Helena, *Foreign Ministry tried to influence Kosovo reports*, <http://www.hs.fi/english/article/Helena+Ranta+Foreign+Ministry+tried+to+influence+Kosovo+reports/1135240292632>
- Sokoll, Lena, *German troops to join NATO force in Macedonia*, <http://www.wsws.org/articles/2001/jul2001/germ-j13.shtml>
- Стојановић, Мирослав, „Дучке, “Црвени Дени” и Фишер“, *Печат*, бр. 13, 23. мај 2008.
- Хемонд, Филип и Херман, Едвард, *Деградирана моћ – медији и косовска криза*, Плато, Београд, 2001.
- Horsley, William, *Profile: Joschka Fischer's three lives*, <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/1107628.stm>
- Чомски, Ноам, *Нови милитаристички хуманизам – лекције Косова*, Филип Вишњић, Београд, 2000.
- Цонстон, Дајана, *Сулуди крсташи*, Игам, Београд, 2005.

Resume

If we accept the view that none of the abovementioned causes of the transformation of the politics of German Green Party and its abandonment of its original program postulates can be considered as a definite solution of this complex problem, then it is possible to conclude that there had been some kind of accumulation of certain circumstances taking place that provided for opportunity of implementation of such thorough political transformation.

Овај рад је примљен 7. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2010. године.

Ана Јовашевић
Београд

КУЛТУРНИ ОДНОСИ СР НЕМАЧКЕ И СРБИЈЕ

- циљеви, правци и носиоци активности -

Сажетак

У раду се са разних аспеката анализирају основне карактеристике и правци деловања спољне културне политике СР Немачке према Србији, те место, улога и значај који поједине културне институције, јавног и "нејавног" сектора имају у остваривању циљева ове политике у циљу изградње, унапређења и побољшања међусобних културних, па тиме и политичких и економских односа и сарадње Србије и Немачке. У овом раду биће говора о појму, елементима, правцима деловања и карактеристикама спољне културне политике и организацијама које учествују у њеном спровођењу. Посебно је анализирана улога појединих носилаца немачке културе у иностранству, као посредничке институције Савезног министарства спољних послова СР Немачке које је задужено за осмишљавање и спровођење спољне политике.

Кључне речи: СР Немачка, спољна културна политика, Србија, културна сарадња, културни програми, организације

Све савремене државе, не само данас, већ од најстаријих времена успостављају и развијају различите међународне односе, било са суседним, пријатељским, па чак и "непријатељским" државама. Те различите активности имају више-мање различите циљеве и све оне скупа представљају елементат спољне политике те државе у оквиру међународне заједнице¹⁾. Спољна политика је

1) V. Gavranov, M. Stojković, *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije, Savremena administracija*, Beograd, 1972, str. 14.

тако осмишљена да чува национални интерес и националну сигурност, као и идеолошке циљеве и економски просперитет, што се може постићи кроз мирнодопску сарадњу између народа или експлоатацију, какав је чест случај био у прошлости. Она одређује како ће једна држава сарађивати са другим државама на економском, политичком, друштвеном, културном, научном, спортском и војном плану – и у мањем обиму, али данас све значајнијем, како ће се односити према недржавним актерима²⁾.

Од најстаријих времена су државе водиле различите облике спољне политике према другим државама. Та политика често није била јасно дефинисана, она се мењала од друштвено-политичког контекста, а била је условљена и недефинисаношћу држава и њихових правних система, честим променама граница и ратовима. Ипак, постојала је размена како материјалних, тако и нематеријалних добара. Постојале су и дипломатске мисије које су водиле преговоре, потписивале споразуме, уговарале пактове, а можемо говорити о „дипломатији“ као појму који постоји колико и интеракција међу народима. Ако културну дипломатију дефинишемо као „размену идеја, информација, вредности, система, традиције, веровања, уметности као и других аспеката културе, у циљу подстицања и неговања међусобног разумевања“³⁾, онда можемо говорити да је и културна дипломатија, као инструмент спољне културне политике вековима била пракса.

Улога и значај спољне културне политике

Културна размена (међународни културни односи, културна дипломатија, спољна културна политика) се може одвијати у различитим областима уметности, науке, културе и привреде. Такве размене подразумевају комуникацију и поштовање између култура и културних актера који су укључени и која се одвија на основу разумевања одговарајућих вредности. Циљ што бољег разумевања јесте да се омогући боља интеракција и сарадња. Културна дипломатија је покретање или олакшавање такве размене са циљем дугорочне користи, било да промовише националне интересе, да изграђује односе или да унапређује друштвено-културно разумевање⁴⁾.

2) I. Visković, *Spoljna politika, Repetitorijum*, Beograd, 2005, str. 7.

3) M. C. Cummings Jr, *Cultural Diplomacy and the United States Government: a Survey*, Centar za umetnost i kulturu, 2003, str. 1. prema M. Dž. Vizimirski, S. P. Šnajder, *Kulturna diplomatija*, Balkankult, Beograd, 2006, str. 101.

4) www.culturaldiplomacy.org/index.php?en_culturaldiplomacy, pristupljeno 11.01.2010.

Истраживачи, путници, путописци, наставници, просветитељи, уметници, па чак и авантуристи могу се сматрати првим амбасадорима или неформалним културним дипломатама. Успостављање редовних трговачких путева омогућило је честе размене информација и културних добара између трговаца и представника власти. Сви ти облици културне размене се могу идентификовати као рани примери културне дипломатије, а свака интеракција са различитим културама у прошлости, као и данас, означава важан облик културне размене или културног дијалога. Кроз историју се култура често користила као средство исказивања државне или владарске надмоћи и изградње дуготрајних односа између народа.

Објективно гледано, у спољној културној политици улога културе и културне размене – односно спољне културне политике – била је пожељна, али не и обавезна пракса. Иако се кроз културну размену и сарадњу могу подстицати и јачати односи између држава, та пракса је подређена друштвено-правним односима, законима, конвенцијама, билатералним и мултилатералним уговорима, као и војним и економским односима тих држава. То потврђује и раскорак између средстава која се посвећују културној дипломатији са иностранством и формалној дипломатији.

Актери спољне културне политике тврде да данас, више него икада пре, култура и културна размена и сарадња имају значајну улогу у међународним односима и оправдано траже да им се тај значај и призна, јер „културна размена нам пружа могућност да разумемо сличности и, тамо где постоје разлике, да разумемо мотивацију и људскост које се налазе у њима“⁵⁾. Ови атрибути одређују културу као критички форум за преговарање и медијум сарадње за изналажење заједничких решења, „форум за незваничну изградњу политичких односа, који отвара простор за преговарање са државама где политички односи нису погодни“⁶⁾.

Ти актери не траже да спољна културна политика буде једини инструмент јавне дипломатије и међународних односа, али наглашавају вредности културних активности које се заснивају на њиховој независности и слободи, кроз представљање и повезивање, на првом месту људи (група и појединаца), а не државних и поли-

5) K. Bound, R. Briggs, J. Holden, S. Jones, *Cultural Diplomacy*, Demos, London, 2007, str. 12.

6) K. Bound, R. Briggs, J. Holden, S. Jones, *Cultural Diplomacy*, *ibid*, str. 12.

тичких позиција. У прилог томе говори то да се „данас све више удаљавамо из света где ови појмови припадају свету елите, непроменљивих и традиционалних културних обележја која су била део амбасадорско-политичких уговора, у свет где је култура медијум између људи на масовном плану“⁷⁾. Концепт културне размене *Many-to-many* се све више развија и оставља ефекте, тако да културна дипломатија сада директно утиче и може чак и да усмерава традиционалне форме јавне дипломатије. Њени актери желе да се значај међународне културне сарадње призна и наглашавају разноликост националних приступа у решавању овог питања, као и универзални изазов проналажења успешне везе између културе и политике⁸⁾.

Тако је међународна културна сарадња врло рано постала саставни део политичких односа. На првом месту, схваћена као политичка активност, вођење спољне културне политика се јавља од стране јавног сектора – односно државне владе и других државних органа који међународне односе, односно културну сферу тих односа, користе за промоцију националних и регионалних интереса, пружање информација о земљи или региону порекла, стварање слике о тој земљи, посебно њеном народу и култури, побољшавање или промену имиџа и имају јасну намеру да промовишу своје вредности и културу. Те активности често укључују и економску добит, унапређење билатералне и мултилатералне сарадње са међународним партнерима, промоцију политичких ставова, вредности и убеђења у иностранству.

Могу пружати и алтернативу традиционалној дипломатији, када званично преговарање, на пример, из неког разлога није могуће. Док је у прошлости државно спонзорисање и подршка културној дипломатији била повезана са намером да се наметне одређени начин живота на другом простору, у новије време фокус се мења: од агресивног наметања до транспарентног и несебичног нуђења културе. Ипак, у примерима државног спонзорисања културне дипломатије и утицања на спољну културну политику постоји јасна намера: свака држава је заинтересована за пренос информација о сопственим вредностима и начину живота са циљем неговања симпатија или прихватања истих. Резултат су боље економске и политичке везе са другим земљама. Национална култура се на тај начин

7) K. Bound, R. Briggs, J. Holden, S. Jones, *Cultural Diplomacy*; *ibid*, str. 16.

8) A. Haigh, *Cultural diplomacy in Europe*, Council of Europe, Strasbourg, 1974, str. 27.

користи да промовише нацију и побољша њено место на међународној сцени.

Као други актер спољне културне политике једне земље јавља се цивилни сектор – цивилно друштво. Невладине организације и институције кроз међународне културне односе, делујући ван јавног сектора или у сарадњи са њим, подржавају интерес свог региона или земље, подижу свест о одређеном културном питању и мотивисане су могућностима да развију и подстакну културну платформу за међусобну размену. У основи би требало да су вођени филантропским разлозима да подрже и ојачају међукултурне односе, а њихове активности могу попримити облик сарадње кроз размену корисних стручних информација, база знања, асоцијације или умрежавање.

Праксе независне или полунезависне спољне културне политике, односно посредничких институција, као што је Гете институт, нуде примере модерне информативно-културне размене засноване на националним културним стратегијама спољне културне политике. Овакав начин размене је у знатно већем обиму него појединачни програми размене и олакшава мобилност појединаца из обе културне и академске сцене. Добри примери су, такође, *Ерасмус* програм или билатерални програми за размену уметника. Мотивација индивидуалних уметника, академике и стручњака, који су ангажовани на директним разменама културе, огледа се у томе да добију прилику да покажу свој рад и способности, али и да науче о другима и од других. Она је најчешће лична и не мора имати политичку или економску димензију.

САВРЕМЕНА СПОЉНА КУЛТУРНА ПОЛИТИКА СР НЕМАЧКЕ

Појам немачке спољне културне политике почео је да се користи почетком 20. века и био је повезан са порастом броја немачког становништва које је живело у иностранству, што је, пак, било условљено економским факторима: порастом немачке индустрије и трговине. После „Версајског мировног уговора“ који је закључен 1919. године број Немаца или особа немачког порекла, који су живели у иностранству је порастао. Као циљ ове политике прихваћена је брига о идеји германизма међу тим становништвом. У овом периоду су се циљеви спољне културне политике односили само на немачко становништво у иностранству, одржавање језичке

и културне заједнице између народа у земљи и у иностранству, а није било речи о тумачењу спољне културне политике у данашњем смислу, које подразумева подизање свести међу народима, разумевање, изградњу односа и сарадњу.

Тек је у Вајмарској Републици у оквиру Министарства спољних послова, 1920. године отворена Дирекција за германизам у иностранству и културне односе. Године 1925. отворен је Сервис за немачку академску размену (ДААД) са мисијом да организује размену студената и предавача са иностранством – са правим задатком међународне културне размене, за разлику од бриге о германизму у иностранству. Нешто касније су у оквиру Немачке академије (ДА) постављени оквири и за Гете институт са циљем промовисања наставе немачког језика у иностранству⁹⁾. Данас је за спољну културну политику Савезне Републике Немачке задужено Министарство спољних послова Савезне Републике Немачке.

Спољну културну политику Савезне Републике Немачке у савременом смислу и њен историјат можемо посматрати у периоду после завршетка Другог светског рата, у мају 1945. године. Прекинути дипломатски односи у периоду рата и нешто пре њега, услед национал-социјалистичког режима, утицали су и на прекид у културној дипломатији. Обнова међународних културних односа Савезне Републике Немачке после Другог светског рата отпочела је тек 1950. године када се успоставила Заједничка канцеларија између Савезне канцеларије и Високог савезног комитета¹⁰⁾.

У периоду државне, а тиме и културне обнове, што даље условљава и обнову културне дипломатије немачке државе, важну улогу преузимају Савезно министарство спољних послова и Министарство образовања. Правна питања су остављена свакој покрајини¹¹⁾ државе појединачно, што усложњава међународне културне конвенције. Савезна држава мора сачекати потврду свих савезних покрајина пре него што Савезна Држава Немачка може да потпише споразум¹²⁾. У јуну 1950. године Канцеларија је преуређена у

9) A. Haigh, *Cultural diplomacy in Europe*, op. cit. str. 33.

10) A. Haigh, *Cultural diplomacy in Europe*, ibid, str. 101.

11) Prema Osnovnom zakonu (Ustavu) SR Nemačke od 23.05.1949. godine sa izmenama od 8.10.2008. godine određeno je: u članu 73. da Savezna država ima isključivo zakonodavnu nadležnost, između ostalog, u zaštiti nemačkog kulturnog dobra protiv iznošenja u inostranstvo (tačka 5.a) i u pravnoj zaštiti industrijske svojine, autorskih i izdavačkih prava (tačka 9), dok je u članu 74. određena konkurentna nadležnost Savezne države i zemalja: regulisanje pomoći u obrazovanju i unapređenju naučnog rada (tačka 13).

12) A. Haigh, *Cultural diplomacy in Europe*, op.cit. str. 103.

Одељене спољних послова, да би 1951. било створено Савезно министарство спољних послова, на чијем челу је био Конрад Аденауер. Године 1950. Савезна Република постала је придружени члан Савета Европе, а следеће године пуноправни члан. Исте године је постала и чланица Unesco и ове новине су значиле прекретницу у спољној политици Немачке која се окреће развоју културне дипломатије/спољне културне политике. Успостављани су „културни уговори“ са иностранством, првенствено на пољу науке, студентске размене и уметничке сарадње.

Билатерални уговори су се у првој линији успостављали између „западног блока“ којим су, подељено, управљале Британија, Француска и Сједињене Америчке Државе и тих држава. Први је потписан 1953. године, а остали билатерални споразуми су следили у наредним годинама. Немачко-инострана друштва су се формирала. *Deutsches Auslands-Institut* који је основан још 1917. године, 1951. године обновио је своју делатност као Институт за међународне односе у Штутгарту. Гете институт у Минхену је такође поновно успоставио своју активност, прекинуту због Другог светског рата тражећи финансијску помоћ од државе.

Поред успостављања дипломатских мисија у иностранству, поново су отворане немачке школе и радило се на успостављању наставе немачког језика. У томе је најзначајнију улогу, као и данас, имао Гете институт. Истовремено и друге раније основане институције студентске размене, као што су ДААД (Немачка служба за академску размену) и фондација Александра Хумболта, обновили су своју делатност. Ови актери и данас имају централну улогу у спољној културној политици Немачке. Такође су основани *Carl Duisberg Society* (1949), *Inter Nationes* (1952), *Deutscher Kunststrat* (Немачки уметнички савет, 1954), *Deutscher Musikart* (Немачки музички савет, 1955) који су подстицали међународне културне односе, размену између Немачке и иностранства и пружали подршку сарадњи у различитим областима културног и уметничког живота.

Дитер Затлер који је тада управљао културним сектором Министарства спољних послова преузео је задатак стварања немачког система културне дипломатије и постизање његове успешности¹³⁾. У овом периоду, кроз културне преговоре, билатералне и мултилатералне природе, свест о Немачкој у иностранству се мењала. Подизање свести о Немачкој и унапређење имица државе и данас

13) А. Haigh, *Cultural diplomacy in Europe*, ibid, str. 108.

је један од главних циљева спољне културне политике Немачке. Осим успостављања културне дипломатије између Немачке и иностранства, Затлер је успостављао и јачао односе између различитих нивоа децентрализоване државне управе, али и приватног сектора. Кулминација ових активности потврдила се 1960. године када је управљање над немачким културним институцијама у иностранству преузела приватна институција Гете институт.

Културна дипломатија се, као инструмент спољне културне политике, вредновала као сегмент традиционалне јавне дипломатије, а не као општа идеја културне размене и сарадње између народа – „мека сила“ разумевања и заједничког живота, како се културна дипломатија у савременом смислу тумачи. Савет за културну политику је основан 1960. године као саветодавно тело састављено од чланова који не долазе из политичког већ из културног живота Немачке. Они су се састајали неколико пута годишње и по њиховим смерницама Дирекција за културне односе морала се управљати. Та дирекција је сарађивала са многим органима ван Министарства спољних послова, као што су Министарство унутрашњих послова, Министарство за научно истраживање и Министарство за породицу и омладину.

Одговорност за спољну културну политику сноси савезна држава Немачка и ту политику спроводи првенствено Савезно министарство спољних послова – односно Дирекција за културне односе. Ова Дирекција сноси одговорност за спољну културну политику и финансијску политику, даје смернице, алоцира средства и учествује у неколико *decision-making* тела, заједно са другим представницима Савезне државе и министара образовања покрајина Немачке¹⁴⁾. Удео Дирекције је донекле ограничен и делегиран, те Савезно министарство спољних послова и Дирекција за културне односе подржавају неколико институција и организација у њиховој делатности у иностранству.

ЦИЉЕВИ И ПРАВЦИ СПОЉНЕ КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ СР НЕМАЧКЕ

Немачки приступ спољној културној политици представљен је кроз позитиван став према сарадњи са другим европским државама, као и остатком света. Мисија, интерни документи и практичне активности званичних немачких актера у иностранству у култур-

14) А. Haigh, *Cultural diplomacy in Europe*, *ibid*, str. 112.

ној и образовној области показују да је Немачка представник идеје о што повезанијој спољној културној политици Европске уније. Неке историјске чињенице и даље обележавају немачку спољну политику данас. Најпре, савремени културни и образовни односи са остатком света (који су саставни део спољне политике) морају бити сагледани у светлу Хитлерове фашистичке диктатуре од 1933. до 1945. године са свим својим последицама на европски и светски поредак. Такође, значај за спољну политику Немачке има и то што данас постоји 16 независних савезних покрајина које утичу у одређеној мери на спољну културну политику Савезне владе. И трећи фактор је то што Немачка, за разлику од неких других лидера Европске уније, никада није имала битну улогу као колонијална сила, што је оставило трага на данашњу спољну политику, као и унутрашње културне односе¹⁵⁾.

Савезно министарство спољних послова¹⁶⁾ је главни стратешки актер, који учествује у планирању, спровођењу, управљању и контролисању немачке спољне културне политике. Званични циљеви спољне културне и образовне политике су¹⁷⁾: 1) да се промовише немачка културна и образовна сфера, 2) да се ослика свакодневни живот у савременој Немачкој, 3) да се развије дијалог о вредностима и спречава конфликт и 4) да се промовишу европске интеграције.

Савезна канцеларија спољних послова утврдила је и низ приоритета ради постизања ових циљева. То су : 1) од 2002. је покренут специјалан програм под називом “*European-Islamic Intercultural Dialogue*”, који је осмишљен да промовише сусрет и сарадњу запада и исламског света, 2) потрошња великог дела буџета за немачке културне односе и образовање на активности у 25 држава Европске уније, са циљем промовисања „шире и дубље“ Уније, 3) унапређење немачког профила у високом образовању кроз промовисање размене и међународне сарадње на академском нивоу, 4) помоћ немачким школама у иностранству и 5) непрекидни напори да се стимулише интересовање за немачки језик у иностранству, као главна компонента културних односа и образовне политике.

Имплементацију ових политика Савезно министарство спољних послова у одређеној мери препушта посредничким институци-

15) www.culturalpolicies.net/web/germany.php?aid=241, pristupljeno 13.01.2010.

16) www.auswastiges-amt.de, pristupljeno 10.02.2010.

17) У литератури и годиšnjim извештајима Saveznog ministarstva spoljnih poslova SR Nemačke се појам спољне културне и образовне политике изједначава са појмом спољне културне политике.

јама и организацијама, под геслом: „што мање мешања државе, то боље“ и „културни односи и образовна политика нису само питање „доброг, лепог и истинитог“, већ саставни део немачке спољне политике у циљу спречавања конфликта и одржавању мира“¹⁸⁾.

Министарство има проактиван став према европском заједништву да „културни идентитет јесте и биће одређен кроз регионе и народе“, а залаже се да „транснационални утицај добије на значају. Често подељивачка улога културе мора се заменити интегративном улогом“¹⁹⁾. Због тога, најзначајнија од тих посредничких организација – Гете институт, не само да подржава „европски садржај“, већ и охрабрује сарадњу страних културних институција, амбасада, као и сарадњу са цивилним сектором унутар Европске уније и шире. Није зачуђујуће што Гете институт има потписане уговоре са Британским саветом и Шпанским институтом Сервантес, као и то да је члан EUNIC²⁰⁾.

Наклоност ка европском региону је не само из природне географске повезаности и гео-политичких приоритета, већ и у покушају да „излечи“ ране из Другог светског рата, да регенерише поверење међународне заједнице, да заступа безбеднији светски поредак и зато се спољна политика СР Немачке фокусира на од самог почетка, на процесе европске интеграције у прилог трансатланској осовини. У додатак томе, Министарство је истицало чињеницу да је велики број нових читаоница Гете института основан у европским земљама у последњих петнаест година, чему сведочи и чињеница да је две трећине Гете института данас смештено у држави Европске уније и у држави бившег Совјетског Савеза.

Уз политичке и економске програме и активности културни односи засновани на заједништву представљали су такозвани трећи стуб спољне политике Немачке. У послератним годинама, друге европске државе су биле позване и чак финансијски стимулисане да успоставе културне односе са Немачком. Немачки стратешки decision-makers били су свесни да би требало да се од представљања „реедуковане, опране од кривице и лепе Немачке“ окрену „извозу“ немачког језика и културе у иностранство. Тиме је отворен критички дијалог и успостављена интеркултурна двосмерност.

18) www.culturalpolicies.net/web/germany.php?aid=241, pristupljeno 13.01.2010.

19) <http://www.culturalpolicies.net/web/germany.php?aid=241>, pristupljeno 13.01.2010.

20) European Union National Institutes for Culture – www.eunie-brussels.eu, pristupljeno 20.01.2010.

Културни програми као део спољне културне политике

Спољна културна политика се на првом месту залаже за „представљање Немачке као државе са живом, разноврсном и међународно признатом културном сценом“, тако да можемо рећи да културни програм представља основу деловања спољне културне политике Савезне Републике Немачке. Задатак културног програма је да у иностранству прикаже слику висококвалитетног и разноврсног уметничког живота и достигнућа у Немачкој и представља Немачку као креативну, иновативну, модерну и културну државу Европе. То се остварује кроз представљање немачке културе и уметности, поготово савременог стваралаштва, у иностранству.

Ипак, то приказивање немачке уметности у областима литературе, филма, музике, представљачких и визуелних уметности у иностранству није једносмеран и статичан процес, већ даје значајан допринос интеркултурном дијалогу и разумевању²¹⁾. Тај дијалог и сарадња нису само између посредника спољне културне политике Немачке (нпр. Гете института) и појединачна, организација и институција у иностранству, већ и између иностране културе и уметности са једне стране и Немачке са друге – чиме се ојачава сарадња Савезног министарства спољних послова и иностраних културних институција у Немачкој, а и подршка њиховим културним програмима и културним недељама. Пружа се и могућност иностраним уметницима да се представе у Немачкој. Тиме Министарство подржава не само немачке пројекте или уметничка остварења и културне вредности Немачке у иностранству, већ у духу „културне двосмерности“ даје и финансијску подршку културним достигнућима других држава, посебно земљама у развоју, што се најчешће обавља преко Гете института, Института за иностране културне односе (Ifa) и сарадње са приватним иницијативама грађана. Добар пример те двосмерности су активности у оквиру *Haus der Kulturen der Welt* у Берлину.

Највећи део делатности спољне културне политике Немачке²²⁾ представљају активности из области културе и уметности у иностранству. Најважнији инструменти ових активности јесу: 1) подршка литератури и књижевности – објављивање књига и културних часописа, брига о немачким библиотекама и читаоницама

21) Dokument „Spoljna kulturna politika - Koncept 2000“

22) A. Jovašević, Uloga Gete instituta u ostvarivanju spoljne kulturne politike Nemačke prema Srbiji, Beograd, 2010, str. 25-27.

у иностранству, учествовање на сајмовима у иностранству, помоћ при превођењу, позиви иностраним издавачима и олакшице при добијању ауторских права, библиотекарски рад и сарадња, подстицање књижевних вечери и сусрета, као и учествовања аутора и издавача, 2) подршка филму – приказивање актуелних немачких филмова у иностранству (често у оквиру ЕУ филмских фестивала) и подршка немачком филму, учествовање немачких режисера на међународним филмским фестивалима, подршка копродукцији, као и подршка страним филмовима и редитељима при гостовању на немачким филмским фестивалима (нпр. на Међународном филмском фестивалу у Берлину), 3) подршка гостовањима – турнејама музичких оркестара, хорова ансамбала и група, плесних и позоришних трупа у иностранству, 4) подршка фестивалима, конгресима, семинарима, 5) подршка кроз саветовање тј. услуге *consulting* и информисања (у земљама у развоју и транзицији), 6) подршка изложбама – представљању немачких уметника у иностранству и 7) уметничка размена.

Критеријуми за избор пројеката су уметнички квалитет. О том квалитету одлучују експерти из различитих области зависно од врсте програма, област примене у партнерској држави – релевантност и одрживост пројекта, које процењују Гете институт, радна група Министарства и инострани представници у месту у ком се пројекат реализује. Такође, значајна је подршка уметничким пројектима који нису претходно подржани од стране Европске уније, савезне државе, савезне покрајине или приватних спонзора.

ЛИКОВНА И СЦЕНСКО-ИЗВОЂАЧКА УМЕТНОСТ

Савезно министарство спољне политике, кроз различите инструменте спољне културне политике, подржава изложбе из области уметности и историје (уметничке и историјске изложбе) немачких музеја, као и учешће Немачке на значајним међународним уметничким бијеналима. Најзначајнији актери у овој области су Гете институт и Ifa, чија су тежишта у презентацији и приказивању савремене ликовне/визуелне уметности у иностранству. Ifa осмишљава и организује изложбене турнеје оригиналних уметничких дела широм света и подржава пројекте савремених немачких уметника у иностранству. Гете институт поставља културне и историјско-документарне изложбе, као и изложбе немачких музеја и галерија које су већ спремне за представљање у иностранству. Уз

то подржава програме сусрета и размене уметника и кустоса у иностранству, а за уметнике организује студијске програме и боравке (нпр. DAAD).

Савезно министарство спољне политике директно финансира појединачне велике пројекте са посебним културним и политичким значајем, а пружа подршку пројектима у области музике, позоришта, перформанса и плеса кроз активност посредничких организација/институција – на првом месту преко Гете институт. Музичка и сценска уметност у раду Гете института имају посебно и значајно место. У овој области организују се концерти немачких музичара и музичких ансамбала, а организује се и сарадња са локалним уметницима, у циљу да се представи богата музичка култура Немачке у иностранству, али и да се превазиђу језичке баријере и успостави разумевање и дијалог, што и јесте циљ спољне културне политике Немачке.

Музичка делатност Гете институт обухвата професионалне активности: самосталне концерте, турнеје, мајсторске курсеве и радионице, као и симпозијуме. На пољу аматеризма, Гете институт подржава пројекте размене музичара, који омогућавају сусрет људи из различитих држава кроз заједнички уметнички рад. У овој области су значајни споразуми Гете институт и Министарства за културу. (нпр. подршка Немачком музичком савету). Поред музичке уметности, значајно је деловање немачког позоришта у иностранству, које је познато по диверзитету и високом квалитету трупа. Гете институт и овде има значајну улогу тако што представља и помаже гостовања немачких позоришних и плесних трупа у иностранству и партнер је у међународним копродукцијама. А у својим институтима у иностранству доприноси размени у позоришној области кроз гостовања редитеља, радионице, сценска читања итд. А у циљу „културне двосмерности“ заједно са Савезном комисијом за културу и медије подржавају се боравци иностраних позоришних радника и уметника на Међународном позоришном институту као и гостовања из држава у развоју и транзицији.

Задатку спољне културне политике да представља савремену Немачку и њену разноврсну културу, поготову широј и млађој публици у иностранству, одговара област филмске уметности: играни и документарни филм. Приказивање немачких филмова обавља, на првом месту, Гете институт и други инострани посредници који у

просеку дневно прикажу 68 немачких филмова²³⁾ у иностранству и који на годишњем нивоу досегну публику од преко два милиона гледалаца. Поред приказивања филмова, филмска делатност у иностранству обухвата и подршку филмских остварења у државама у транзицији - потом гостовања немачких филмских стваралаца и помоћ при организовању међународних филмских фестивала. Посебно је значајна улога спољне културне и образовне политике у регионима у којима није створено јако филмско тржиште (комерцијално филмско тржиште), док у државама као што су Сједињене Америчке Државе, Аустралија, Јапан и Кореја филмски програми Гете института служе као некомерцијална платформа.

ШТАМПАНИ И ЕЛЕКТРОНСКИ МЕДИЈИ

Трећи стуб немачке уметности, поред визуелних и извођачких, представља књижевност. У међународној размени, према спољној културној политици, размена у области књижевности не сме бити ограничена језичким баријерама. Зато Савезно министарство спољних послова и одељак Савезне комисије за културу и медије подржавају преводилаштво. Гете институт је задужен за подршку превођењу са немачког на друге језике, док *Literarische Colloquium Berlin* и Друштво за подршку литератури у Африци, Азији и Јужној Америци пружају подршку превођењу на немачки језик. Немачки преводилачки фонд омогућава стипендије, награде и студијске боровке за немачке преводиоце.

Осим преводилачке делатности и бројних библиотека и читалоница у оквиру Гете института у иностранству, часописи заузимају место у активностима спољне културне политике. Часопис *Deutschland* и његово вишејезично издање на Интернету *Deutschland Online*²⁴⁾ извештава о свим областима културног живота у Немачкој и немачкој култури у иностранству. Постоје и часописи: *Humbolt* који издаје Гете институт за подручје Јужне Америке, Шпаније и Португала, *Fikrun Wa-Fann*, за арапско подручје који издаје Гете институт, часопис *Kulturaustausch* за међународну перспективу и размену, који издаје Ifa; немачко-пољски часопис *Dialog*, који издаје немачко-пољско друштво.

23) *Godišnji izveštaj Gete instituta 2003. godine*, Београд, 2004, стр.17-19.

24) www.magazine-deutschland.de

Још једну активност у сфери аудио-визуелних медија представља *Deutsche Welle*²⁵⁾, као немачки међународни медијски систем и то у четири области: DW-Radio, DW-TV, DW-World De (Интернет) и DW-Akademie, који „заједно представљају медијску визиткарту Немачке²⁶⁾“. ДВ-Радио и ДВ-ТВ су преко Интернета и сателита доступни на свим континентима, док ДВ-Академије нуди образовање и обуку новинарима и радијском особљу. *Deutsche Welle* је станица у савезној надлежности, чија су примарна циљна група културни радници и *decision-makeri* у иностранству, као и они који уче немачки или су заинтересовани за немачки језик и културу. Мултиплатформа нуди различите аудио и видео садржаје, као и текстове и фотографије по регионима и циљним групама, на немачком и на другим језицима.

ОБРАЗОВАЊЕ

Савезно министарство спољних послова СР Немачке своју политику према иностранству сагледава кроз три области, а то су спољна политика, спољна економија и спољна културна политика, у којој осим културног дијалога, разумевања и сарадње, образовна политика игра једнако значајну улогу. Образовна политика Немачке према иностранству је одувек била значајна. После Другог светског рата настава немачког језика у иностранству имала је за циљ да обнови интересовање за немачки језик и културу и тиме створи позитивну климу у јавности. А и данас, како је наведено у циљеви-ма спољне културне политике Савезне Републике Немачке, промоција учења и ширења немачког језика у иностранству представља један од приоритета спољне културне политике државе.

Овај циљ се остварује кроз наставу језика (различити нивои наставе) и кроз обуку наставника немачког језика, али и индиректно кроз представљање немачке уметности (нпр. филмови и позоришне представе на немачком језику или немачка књижевност) и стипендије иностраним студентима и научницима за студијске и истраживачке боравке у Немачкој. Подршка учењу и ширењу језика представљена је и кроз немачку културу и подршку вишејезичности и мултикултуралности, кроз које се преиспитује и ојачава позиција немачког језика у европским институцијама. Укупан број

25) www.dw-world.de, pristupljeno 20.01.2010.

26) Izveštaj o spoljnoj kulturnoj politici za 2007. godinu, Savezno ministarstvo spoljnih poslova Savezne Republike Nemačke, Berlin, 2008. Требало би да стоји у оригиналу - БГ

становника којима је немачки језик матерњи је око сто милиона, зато немачки језик представља највећу матерњу језичку групу у Европи, а као страни језик се налази на другом месту, после енглеског, посебно у средњој и источној Европи.

У свету се број оних који говори немачки језик процењује на 16-17 милиона и по значају се убраја у шест до осам најзначајних језика на свету, а постоји и Стратегија за јачање немачког језика као страног језика. Успех подршке немачком језику у иностранству је у директној вези са порастом атрактивности СР Немачке као јаке привредне и научно-истраживачке државе. Образовну политику СР Немачке у иностранству заступају Гете институт, који нуди курсеве језика и Централа за школство у иностранству (ZfA)²⁷⁾, Педагошки сервис за размену (PAD)²⁸⁾, који се бави програмима размене и даље обуке наставника немачког језика и DAAD, који се бави разменом немачких и иностраних студената и истраживача.

Један од главних циљева образовне политике према иностранству представља квалитативно унапређење наставе немачког језика у школама, али и проналажење нових могућности за наставу немачког језика у школама у Европи – партнерским државама Европске уније и суседним државама. Посебни циљеви су стабилизација броја ђака који уче немачки у државама средње и источне Европе, побољшање учења немачког језика као обавезног предмета у државним школама, као и унапређење и изградња наставе немачког језика у државама западног Балкана. Тиме се постиже вишејезичност прокламована од стране ЕУ комисије и статус немачкој језика подиже у језичкој пракси европских институција.

Осим наставе немачког језика, значајан сегмент активности спољне културне политике у области образовања, посвећен је школству и високом школству у иностранству. Године 1978. из савезног кабинета је потекла идеја о спољној политици у области школства, која је допуњена 1990. године и има следеће оквире : 1) ојачати сусрет са заједницом и културом земље домаћина, 2) даља изградња и брига о школама за немачку децу у иностранству, 3) продубљење међународне сарадње у области школства (изградња стране и двојезичне наставе, међусобно/реципрочно признавање оцена, јачање ђачке и наставничке размене) и 4) подршка немачкој настави у иностраним школама (образовање наставника немачког језика).

27) Zentralstelle für das Auslandsschulwesen

28) Pädagogische Austauschdienst

Као што се види из ових циљева размена у области школства представља значајну област деловања спољне образовне политике. Та размена подстиче међународне контакте ђака, учитеља, наставника и школа, са циљем толеранције и међусобног разумевања. А за политику Министарства су значајни програми - школска партнерства са Северном Америком (*German American Partnership Program*), Израелом и државама централне и источне Европе и бившим државама СССР, подршка победницима на такмичењу из немачког језика у 90 земаља, курсеви немачког језика и знања, програми немачког језика као страног језика и програми за наставнике немачког језика (једна година праксе у иностраној школи) и програми педагошке и омладинске размене.

Спољна културна политика је саставни део спољне политике, заједно са друштвено-правним односима који уређују политичке односе и привредним везама двеју држава. Савремени билатерални односи између СР Немачке и Републике Србије уређени су после Другог светског рата. Однос Немачке према Србији уређен је кроз државно деловање дипломатске мисије, посредничких институција из области привреде које подстиче Савезно министарство за привредну сарадњу и развој и посредничких институција у области културе и образовања за које је задужено Савезно министарство спољних послова. Осим државних актера, у међународним односима ових држава учествују и политичке и неполитичке фондације, невладине организације и међународне мреже.

За спровођење спољне културе политике према Србији, која се у најопштијим цртама залаже за промовисање немачке културе и образовне сфере, осликавање савременог живота у Немачкој, развијање дијалога и спречавање конфликта и промовисање европских интеграција, задужено је неколико посредничких институција. То су Гете институт, DAAD, PASCH, Ifa и AvX. Од тога Гете институт Београд има највећи опсег, видљивост и значај програма, па се на његовом примеру, односно реализованим активностима, успешно могу представити особености те политике према Србији. Са друге стране, указује на то да ту политику, иако је планирана, осмишљена и прилично широко схваћена није увек једноставно имплементирати и не може увек у једнакој мери да одговара на очекивања која имају обе стране – Савезно министарство спољних послова СР Немачке које делује у име државе и становништво земље у којој делују – шира и ужа циљна група: публика програма

Гете института и сами учесници у тим програмима са локалном подручја.

Може се рећи да се спољна културна политика Немачке према Србији најбоље спроводи у оним сферама где је њен природни след, тако да је најбоља сарадња са онима који говоре немачки или се посебно интересују за Немачку. У понуди је велики број садржаја: библиотека, медиотека, и уметничких програма у самом Институту, као и велики број информација о путовањима, стипендијама, што и јесте задатак Гете института, јер он као инструмент спољне политике Немачке има задатак да развија односе са домаћим становништвом које је отворено ка немачким утицајима, да тражи будуће партнере и пријатеље и да ствара позитиван контекст за дијалог и разумевање. Културним и научним радницима нуде се различите могућности, што не само да доприноси повећању квалитета односа између Србије и Немачке већ и нуди могућност да уче једни од других и сарађују.

Публика Гете института нису само људи који говоре и уче немачки језик и они који су професионално заинтересовани за културну и научну размену са Немачком, већ шира публика којој се може пренети слика о савременом животу у Немачкој и њеној култури. Они представљају најспорнију групу, за коју некада постоје масовни садржаји, попут инсталације „Берлинског зида“ на Тргу Републике 2009. године или изложби у излогу Института, који има велику видљивост до неких садржаја који су намењени широј публици, али због недовољне препознатљивости или цене улазнице нису допрли до публике. За такве програме је неопходно подизање видљивости и приступачности, већа децентрализација садржаја, као и у веће фокусирање на пројекте, чиме би се омогућила јача програмска основа. Само тако би се остварило још боље имплементирање спољне културне политике Немачке према Србији, у коме Гете институт Београд посредује, све у циљу поспешивања спољне културне политике, пошто се „култура сматра једном од три компоненте спољне политике државе, заједно са економијом, и политиком“²⁹⁾.

29) Ана Јовашевић: “Улога спољне културне политике у савременим европским токовима”, у: Годишњак Универзитета Едуконс бр. 1 Сремска Каменица, 2010, стр. 221.

Ana Jovasevic

CULTURAL RELATIONS BETWEEN FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY AND SERBIA

Objectives, directions and activity carriers –

Summary

In this paper author analyzed basic characteristics and directions of activity in foreign cultural politics of Federal Republic of Germany toward Serbia from different angles, as well as the place, role and significance that certain cultural institutions of public and “non-public” sector have in achieving goals of this politics for purpose of building, development and improvement of mutual cultural and consequently also political and economic relations and cooperation between Serbia and Germany. In this paper the author analyzed the notion, elements and activity directions as well as the characteristics of foreign cultural politics and organizations that participate in its implementation. In particular in the paper there is analyzed the role of certain carriers of German culture in foreign states as an intermediary institution of the Federal Ministry of Foreign Affairs of the Federal Republic of Germany that is in charge of devising and implementation of the foreign politics.

Key Words: Federal Republic of Germany, foreign cultural politics, Serbia, cultural cooperation, cultural programs, organization

ЛИТЕРАТУРА

- Bound, K., Briggs, R., Holden, J., Jones, S., *Cultural Diplomacy*, Demos, London, 2007.
- Cummings Jr, M. C., *Cultural Diplomacy and the United States Government: a Survey*, Центар за уметност и културу, 2008. ??? БГ
- Драгићевић Шешић, М., Стојковић, Б., *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Слио, Београд, 2003.
- Гавранов, В., Стојковић, М., *Међународни односи и спољна политика Југославије*, Савремена администрација, Београд, 1972.
- Naigh, A., *Cultural diplomacy in Europe*, Council of Europe, Strasbourg, 1974.
- Јовашевић, А., *Улога Гете института у остваривању спољне културне политике Немачке према Србији*, Београд, 2010. ??? чланак, књига, БГ
- *Културни и информативни центар СР Немачке*, КИЦ Београд, Београд, 1983.

- Maass, K. J., *Ziele und Instrumente der Auswaertigen Kulturpolitik*, Nomos, Baden-Baden, 2009.
- *Menschen bewegen – Kultur und Bildung in der deutschen Aussenpolitik*, Savezno ministarstvo spoljnih poslova, Berlin, ? БГ 2006.
- Nye Jr, J. S., „Soft power“, *Foreign policy*, 1990.
- *Основни закон Савезне Републике Немачке*, ГТЗ, Београд 2003.
- Павлица, Б., *Привредни и политички односи Србије са Немачком, 1882-2005*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2008.

Resume

Theme of this paper is a presentation and analysis of certain segments of foreign cultural politics of the Federal Republic of Germany, its characteristics, role and significance, particularly in bilateral relations of this most significant state in the European Union toward Serbia. In the context firstly the author analyzed the notion, significance and characteristics of the cultural politics of the Foreign Republic of Germany in general, therefore including the relations with other states inside and outside of the European Union.

Most significant part of the paper is related to the analysis of the place, role and significance that certain institutions as the main actors of German culture have in achieving objectives of foreign cultural politics of the Federal Republic of Germany and building, development and improvement of mutual cultural relations and cooperation of this state and Serbia. In this paper there are also presented the notion and objectives of foreign cultural politics, as well as its general characteristics and characteristics of certain segments of foreign cultural politics of the Federal Republic of Germany such as: cultural programs, fine arts and the stage and performing arts, print and electronic media, education, etc., as well as their role and significance in achieving the objectives and programs of German foreign cultural politics in Balkan.

In the paper there is also analyzed a role of certain carriers of German culture in foreign states as intermediary institutions of the Federal Ministry of Foreign Affairs of Germany that is in charge of devising and implementation of foreign politics. Through description and analysis of the activities of these organizations there is presented a more thorough picture of what is official national foreign politics of Germany in relation to Serbia and what are its distinctive features.

Овај рад је примљен 6. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. новембра 2010. године.

Прегледни рад

*Зоран Милошевић**

Институт за политичке студије, Београд

ПО(Р)УКЕ ЛИСАБОНСКОГ САМИТА НАТО – РУСИЈА **

Сажетак

Самит НАТО-а који је одржан у Лисабону, новембра 2010. године, а потом и самит НАТО – Русија, различито се оцењују од стране истраживача. Аутор овог чланка заступа хипотезу да до стварних промена није дошло, већ до обнове америчке пропагандно-идеолошке реторике из времена владавине Горбачова (у том смислу се може рећи да је Медведев „нови Горбачов“), а да су главни циљеви САД и НАТО-а, као што је „субзијање утицаја Русије“, на чак и њено разбијање и подела између савезника и даље на снази. Поред тога НАТО остаје и даље ратна машина која изазива сукобе и води ратове без мандата Уједињених нација. Због тога је, дакле, кључно да ли „западна демократија“ има снаге да „демонтира“ ову војно-авантуристичку машину док не буде касно?

Кључне речи: НАТО, атлантизам, геополитика, слобода Русија, безбедност, демократија

Дана 19. новембра у Лисабону је одржан самит НАТО-а. Према оценама аналитичара овај самит НАТО-а није попут (бар) десетак од 23 одржана до сада, када су се учесници фотографисали за унутрашњу политичку пропаганду. Овај Лисабонски самит имао је веће амбиције, бар из два разлога. Прво, на њему је присуствовао председник Руске федерације Д. Медведев, и, друго, размотрена је

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

нова стратегија НАТО-а у којој су дефинисани главни циљеви ове војне алијансе за наредну деценију.¹⁾ Зна се да је стратегија постављена са два главна циља: прво, да обезбеди колективну безбедност и стабилност и, друго, гарантовати принципе и развој демократије у целом свету (овим НАТО себи даје улогу светског војно-политичког блока. „НАТО – то је угаони камен стабилности не само за евроатлантско друштво, већ и за остали свет“).²⁾ Наравно, у нацрту стратегије за наредну деценију преузимају се и неки циљеви из претходне (старе) стратегије, која што су: подршка трансатлантских веза, очување борбене готовости за извођење веома великих борбених операција у било ком делу света, развој европских војних снага, одвраћање потенцијалних противника од агресије, као и регулисање конфликта и кризних ситуација, ширење НАТО-а (тј. придобијање нових чланова), подршка процесу разоружања у свету, контрола наоружања и неширење нуклеарног оружја. Нова тема на самиту је борба против кибернетских напада.³⁾

Свакако, једна од (пост) самитских тема је и зближавање Русије и НАТО-а. Главни заговорник зближавања Русије са НАТО-ом је руски председник Д. Медведев (и његови либерални саветници), што, изгледа, нема подршку премијера В. Путина.⁴⁾ Наиме, руски премијер В. Путин наставља да ради на даљој операционој идеји и јачања институција које је створио док је био председник.

Но, то није спречило „веома утицајне људе (из Русије – З. М.) да се заложу за ступање Русије у НАТО“.⁵⁾ Иако је, дакле, руско јавно мњење против уласка Русије у НАТО, односно против НАТО-а уопште, политичаре то не интересује и настављају да намећу аме-

- 1) Према мишљењу Диане Џонстон НАТО нема, нити може да има сопствену стратегију. У суштини НАТО је инструмент стратегије САД. *Дакле, стварна стратегија НАТО-а је она коју одреде САД.* Овај закључак Џонстонова је извела на основу читања радова стварног стратега Вашингтона, З. Бжежинског, који је написао да је „НАТО институција која треба да сачува америчку хегемонију у свету“. Види: Diane Johnstone, «Encircling Russia, Targeting China, NATO'S True Role in USGrand Strategy», *Global Research* (Канада), 18. 11. 2010.
- 2) Види: Зоран Милошевић, «Заблуде о НАТО пакту», у зборнику: *Србија, безбедности и институционални изазови*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 63-76.
- 3) Paolo Migliavacca. «Tra Nato e Russia ritorno di fiamma», *Il Sole 24 Ore*, 15. 11. 2010.
- 4) Медведев је из свог окружења одстранио „Путинове људе“, тј. кадар који је остао у кабинету иза њега и довео своје људе. Поред тога, како пише, А. Полетајев, Медведев све чешће „одапиње стреле на Владимира Путина“. Види: Артём Полетаев, «Итоги недели: матрица и перезагруженные», <http://evrazia.org/print.php?id=1514>
- 5) Юрий Андреев, «О Европеско и евроазиатско безопасности», <http://www.fondsk.ru/pvi-ew/2010/11/17>

ричке интересе не поштујући (демократску) вољу народа.⁶⁾ Јасно је да они говоре у име председника Руске федерације, јер су неки и генерали руске армије. Но, то није једини промашај актуелног руског председника.⁷⁾ Први пут се компромитовао 2009. године када га је од тоталног фијаска спасао министар спољних послова Русије, С. Лавров, а радило се о његовој и идеји његових саветника по питањима структуре европске безбедности.

Такође, нешто пре НАТО самита одржан је тројни састанак немачке канцеларке А. Меркел, француског председника Саркозија и руског председника Медведева. Главни циљ руског председника био је да добије „укидање виза за руске грађане“, а добио је само обећање да ће за 15 година (дакле „никад“) бити створен заједнички економски и безбедносни простор. Новинари су приметили да се Немачка канцеларка и француски председник односе према Медведеву као према „безначајној личности“.⁸⁾ У таквим условима НАТО жели да „сломи“ Русију и просто је потчини САД. Запажа се да су поједини политички представници Русије, на челу са „новим руским Горбачовом“ – Медведевим, просто паралисани слатким речима САД о партнерству и пријатељству, те да не могу да рационално промисле суштину проблема.

Јасно је, дакле, да како сматра Леонид Савин, Вашингтон спроводи у Европи и Евроазији пројекат „новог атлантизма“, који полази од идеологије доминације САД у међународном поретку. Ова идеологија је Европи позната као евро-атлантизам (транс-атлантизам) и заснована је на идеји зближавања САД и западне Европе на основу општих вредности – демократије либералног обрасца, слободе индивидуума, правне државе итд.⁹⁾ Поред тога, према речима председника Европске комисије Ж. Бароза „Нови атлантизам за XXI век мора да се бори против многополарности“.¹⁰⁾ Управо,

6) Тако је и другде. На пример, Украјинци су у свим истраживањима јавног мњења (без обзира ко их је спроводио – западне институције или украјинске) манифестовали став да се њихова земља не учлањује у НАТО. То међутим, на Западу не поштује. Тако је, на пример, син Збигњева Бжезинског, Јан, посаветовао Обаму да учлани Украјину и Грузију у НАТО. А воља народа? Ко то још поштује?

7) Руски медији наводе да је лично Медведев одобрио отварање сајта „Liberti.ru“, који ће бити основа за подршку „идеје уласка Русије у НАТО“. Види и: Зоран Милошевић, «НАТО и наивност Медведева?», *Печат*, бр. 142, Београд, 2010, стр. 44- 45.

8) Гилберт Доктороу, «Кремлевский „гадкий утенкок“ в Довиле», *The Moscow Times*, 28. 10. 2010.

9) Леонид Савин, «Атлантизм, или Через Евросоюз – в Россию», <http://www.fondsk.ru/news/2010/11/14>

10) Исто.

против онога за шта се В. Путин залагао док је био председник Руске федерације.

Према мишљењу А. Полетајева, све што је Медведев и добио на самиту са НАТО-ом, јесте оно што не угрожава интересе и доминацију САД у свету, како би се показало да он боље сарађује са САД од Путина. Циљ овога је да се наивни Медведев подржи и онемогући поновни долазак Путина на чело Руске федерације.¹¹⁾ Полетајев још наводи и паралелу са временом власти Горбачова, када су из САД такође стизале поруке о подршци и „ресетовању“ односа, што је било увек на штету Русије. Како разумети „ресетовање“ и пароле да НАТО више не сматра Русију опасношћу, кад није одустао од ширења на Исток, односно од свог јачања и пријема нових чланица, иако је у руској војној доктрини управо то именовано као „угрожавање националне безбедности“?¹²⁾

Циљ новог разговора Медведева и НАТО-а се не крије, то је, према мишљењу Виктора Коваљова „слабљење њене империјске амбиције“.¹³⁾ Наравно, ту је и потцењивање „руског политичког интелекта“, јер у Русији са „интелектуалном супериорношћу“ нешто не штима.

„Зближавање са НАТО данас – није просто политичка одлука, то је још и цивилизацијски избор. Крећући се у правцу НАТО, неопходно је знати, јесмо ли ми спремни (не само онај слабашни „вестернизовани“ сталеж, него и већина активног становништва) да се „стопимо“ са онима, који су вековима ратовали против нас, који и данас против нас воде „хладни рат“ у новој варијанти – на основу стратегије „индиректних акција“, уз коришћење технологија „диригованог хаоса“.

Како објаснити декларације о зближавању са НАТО у условима, када је 2. новембра 2010. године Стејт департмент САД подржао територијалне претензије Јапана према Русији, а Европски парламент још 2005. године донео резолуцију, у којој је Куриле означио као „окупирану територију“ и „позвао Русију да их врати Јапану?“¹⁴⁾

11) Види: Артём Полетаев, «Итоги недели: матрица и перезагруженные», <http://evrazia.org/print.php?id=1514>; Упор.: Егор Надеждин, «НПРО США, ЕвроПРО и НАТО, или с чем поедем на Лиссабонский саммит», <http://evrazia.org/print.php?id=1486>

12) Виктор Алксис, „Надо держаться от НАТО подальше“, http://ruskline.ru/news_rl/2010/11/24/viktor_alksnis_nado_derzhatsya_ot_nato_podalshe/

13) Виктор Коваљов, «Која је цена зближавања Русије са НАТО», <http://www.nspm.rs/pre-nosimo/koja-je-cena-zblizavanja-rusije-sa-nato.html>

14) Исто.

Коваљов овде поставља питање: Које су то заједничке опасности по безбедност које парирају стратешком савезу Русија – НАТО? Ако „профилтрирамо“ нејасне речи, основни замисао понуђеног „партнерства“ сасвим је јасан:

1. Увући Русију у конфронтацију са светом ислама.
2. Неутралисати Русију у питању изгледног војног решења „иранског питања“ – ликвидације Ирана као субјекта светске политике и регионалног лидера.
3. Искористити Русију у својству „горива“ у „горионик“ који успорава кретање „локомотиве“ НАТО путем увлачења наше земље у авганистанску авантуру.
4. Забити клин у раније изгледни стратешки дијалог са Кином, затворити „круг опкољавања Кине“.

Овде је умесно поставити питање: „А да ли нам је све то потребно?“¹⁵⁾

Позиције руских „агената промена“ у вези са датим проблемом своде се на следеће (морамо приметити да су врло сличне позицијама српских „агената промена“):

1. Русија треба да начини цивилизацијски избор у корист Западног света, да сачува садашњи (у распадању) светски систем, макар и остала полупериферна земља (а за то ће нам, можда, помоћи у модернизацији економије).

2. НАТО – то је „улазница“ у Западни свет.

3. Стратешки савез са НАТО је први корак у будући улазак у Алијансу, који обезбеђује право куповине „улазнице“ у Запад (у Европску унију итд.). Присталице такве схеме стално прећуткују цену питања.¹⁶⁾

Зато ћемо ми схематски приказати, колико може коштати „улазница“ у НАТО.

„Цена улазнице“ формира се од губитака, условљених следећим факторима:

1. Принципом консензуса приликом доношења одлука у НАТО.
2. Неопходношћу регулисања свих територијалних спорова.
3. Неопходношћу преласка на стандарде НАТО.

15) Исто.

16) О питањима вестернизације незападних држава под видом „политичке модернизације“ видети нашу монографију *Политичка модернизација*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

4. Ограничењем могућности вођења самосталне политике у војно-полиитчкој сфери, поред осталог у сфери војно-техничке сарадње.
5. Урушавањем темеља политике Русије о не пуштању у НАТО земаља из бившег СССР.
6. Неопходношћу дозначавања средстава у буџет НАТО, која се прерасподељују у циљеве који се не подударају увек са интересима Русије.¹⁷⁾
7. Изнуђеном приврженошћу химери „атлантске солидарности“, и као последица, улазак у „енергетски НАТО“, што повлачи за собом одустајање од иницијатива Русије за стварање „гасног ОПЕК“.

Осврнимо се подробније на прва два фактора.

У циљу регулисања територијалних спорова, Русија ће морати:

1. Да врати Јапану такозване „северне територије“ (четири острва Курилске греде). То, као минимум. Својевремено је амерички Конгрес донео неорочену резолуцију са захтевом о ревизији мировног споразума из Сан Франциска и савезничких докумената у вези са Јапаном. У тој резолуцији влади САД је „препоручено да сматра незаконитим чином отргнуте од Јапана територије, и то не целе (!) Куриле, него и Јужни Сахалин. Ова резолуција је на снази и дан-данас. Довољно је сетити се недавне подршке америчког Конгреа протестима Јапана поводом посете председника Русије Курилским острвима.

2. Русија ће морати да устукне и у „арктичком спору“ са Данском и Канадом, и да, између осталог „врати“ Ломоносовљев венац. И то опет као минимум. Није искључено да ће Русија морати и да у потпуности напусти своје позиције у вези са Арктиком и да се сложи са Европском унијом, која покушава да интернационализује Арктик, исто као и Антарктик. Већ је објављено да се „северна димензија“ НАТО проширује до полова.

3. Није искључено да ће Русији бити предочене и територијалне претензије, које званично нису оформљене, али постоје де факто.

Као прво, Естонија је тражила да јој се врати Печерски, а Летонија – Посталовски регион у Псковској области.

¹⁷⁾ Опширније о међународним конфликтима и међународној безбедности видети: С. А. Ланцов, *Политологија*, Питер, Санкт Петербург, 2011, стр. 520-531. као и С. В. Назаренко, *Социологија*, 2-е издание, Питер, Санкт Петербург, 2009, стр. 359-407.

Друго, Русија ни до данас не може да са Украјином усагласи статус Керченског залива и Азовског мора.

Треће, нису решени проблеми црноморске границе са Грузијом. Неопходно је поделити територијалне воде, економску зону и копнени део. Демилитаризација копнене границе отежана је постојањем нових регионалних политичких субјеката (Абхазије и Јужне Осетије).

Четврто, прикаспијске државе захтевају поделу Каспија и, што је најважније, његовог дна, чији део желе да добију Казахстан, Туркменија и Азербeјџан.

Осим територијалних претензија Русија се суочава и са спецификом доношења одлука у НАТО по принципу консензуса, јер на њен улазак у Алијансу треба да пристану сви њени чланови. И овде је неизбежан сукоб са „новом Европом“ у лику Пољске и земаља Прибалтика, које су себи већ делегирале посредничке функције између Русије и Запада, схватајући их као функције оцене и надзора!¹⁸⁾

Према мишљењу Савина, главну улогу у приближавању НАТО-а и Русије треба да игра Немачка. Зато не чуде иницијативе које долазе из ове државе. Наиме, први пут у јавности се појавила идеја о уласку Русије у НАТО 8. марта 2010. године у недељнику „Der Spiegel“. Овај лист је објавио писмо четворице високих официра немачке армије који су предложили „интеграцију Русије у НАТО“. То је, јасно је, сасвим у сагласности са „новом“ стратегијом алијансе (која се наводно усваја 18-19. новембра 2010. године) то је организација за цео свет. Дакле, све оно што се у српској јавности од 1990. до 1999. године разматрало као „Нови светски поредак“ сада добијамо упаковано у другачије речи, попут „Нови атлантизам за XXI век“, „STRATCOM2010, „транс-анталтизам“... Јасно је, дакле, да се НАТО позиционирао као агресивна војно-политичка организација која жели да доминира светом – у име САД!¹⁹⁾

Сумњу у искреност НАТО-а и САД изазивају и конкретни захтеви Русији, као што су: „да Русија изведе своју војску из Грузије и Молдавије“, ²⁰⁾ иако је јасно да у Грузији нема руске војске. Јужна

18) Виктор Коваљов, нав. дело

19) Константин Сивков, «Говорит о ЕвроПРО просто смешно», http://www.rusline.ru/news_rl/2010/11/22/konstantin_sivkov_govorit_o_evropro_prosto_smeshno/, 22.11.2010

20) William R. Hawkins, «Russia-NATO summit: Not as positive as portrayed», *American Thinker*, 23. 11. 2010.

Осетија и Абхазија нису више грузијске територије.²¹⁾ Што се тиче Молдавије Русија је у Приднестровљу на основу мандата Уједињених нација, а не самовољно као Американци на Космету. Наравно, ту је и закључак „да сама Русија представља веома велику опасност за Европу, те да је зато потребно (да НАТО – З. М.) донесе одређене мере“.²²⁾

Ипак, биће да је реалност сасвим другачија. НАТО – пакт постаје опасност за цели свет, јер је инструмент у рукама САД, која проблеме, уместо дипломатијом, решава војним путем. По новој НАТО стратегији чак и климатске катаклизме представљају повод за мешање НАТО-а. Другим речима, потпуно је јасна тенденција да НАТО замени Уједињене нације и да се одлуке за свет доносе у институцији у којој САД имају доминацију. Жалосно је само што и у Русији има политичара и интелектуалаца који пристају на ово. Међутим, НАТО је западна творевина и сам Запад је дужан да ову ратну машину у име мира демонтира. Кључно питање је, како то сугерише Диана Џонстон, да ли „западна демократија“ има снаге да демонтира ову војно-авантуристичку машину док не буде касно?

Zoran Milosevic

THE MESSAGES (THE LESSONS) OF THE LISBON SUMMIT NATO – RUSSIA

Summary

NATO Summit that took place in Lisbon in November 2010, followed by the NATO – Russia Summit has been differently evaluated by foreign researchers. Hypothesis of author of this paper is that there were no thorough changes but there was a revival of American propaganda-ideological rhetoric from the time of the rule of Gorbachev (in this sense it could be said that Medvedev is “new Gorbachev”), and that the main objectives of the USA and NATO have remained, such as “suppression of influence of Russia” and even its destruction and division between the allies. In addition to this, the NATO has still remained a war machine provoking conflicts and making wars without mandate of the United Nations. Therefore a vital question is whether “western democracy” has strength to “dis-

21) Треба потсетити да је бивши председник САД, Џорџ Буш, подржао 2008. године током агресије Грузије на Јужну Осетију, ову државу и позвао Русију „да прекине окупацију грузијске територије“. Дакле, ради се о континуитету америчке политике чији је циљ сузбијање зоне руског утицаја.

22) William R. Hawkins, нав. дело

semble” this military-adventurous machine before it is too late?

Key Words: NATO, atlantism, geopolitics, freedom, Russia, security, democracy

ЛИТЕРАТУРА

- Андреев, Юрий, «О Европеско и евроазиатско безопасности», <http://www.fondsk.ru/pview/2010/11/17>
- Алксис, Виктор, „Надо держаться от НАТО подальше“, http://ruskline.ru/news_rl/2010/11/24/viktor_alksnis_nado_derzhatsya_ot_nato_podalshe/
- Доктороу, Гилберт, «Кремлевский „гадкий утенок“ в Довиле», *The Moscow Times*“, 28. 10. 2010.
- Ковальов, Виктор, «Која је цена зближавања Русије са НАТО», <http://www.nspm.rs/prenosimo/koja-je-cena-zblizavanja-rusije-sa-nato.html>
- Ланцов, С. А., *Политология*, Питер, Санкт Петербург, 2011.
- Назаренко, С. В., *Социология*, 2-е изд., Питер, Санкт Петербург, 2009.
- Migliavacca, Paolo, «Tra Nato e Russia ritorno di fiamma», *Il Sole 24 Ore*, 15. 11. 2010.
- Милошевић, Зоран, «Заблуде о НАТО пакту», у зборнику: *Србија безбедносни и институционални изазови*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Милошевић, Зоран, *Свет без Запада*, Слобомир П Универзитет, Слобомир – Бијељина, 2010.
- Милошевић, Зоран, *Политичка модернизација*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Милошевић, Зоран, *Турска и неоосманизам*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2010.
- Милошевић, Зоран, «НАТО и наивност Медведева?», *Печат*, бр. 142, Београд, 2010.
- Полетаев, Артём, «Итоги недели: матрица и перезагруженные», <http://evrazia.org/print.php?id=1514>
- Савин, Леонид, «Атлантизм, или Через Евросоюз – в Россию», <http://www.fondsk.ru/news/2010/11/14>
- Надеждин, Егор, «НПРО США, ЕвроПРО и НАТО, или с чем поедем на Лиссабонский саммит», <http://evrazia.org/print.php?id=1486>
- Сивков, Константин, «Говорить о ЕвроПРО просто смешно», http://www.ruskline.ru/news_rl/2010/11/22/konstantin_sivkov_govorit_o_evropro_prosto_smeshno/, 22.11.2010
- Hawkins, William R., «Russia-NATO summit: Not as positive as portrayed», *American Thinker*, 23. 11. 2010.
- Johnstone, Diane, «Encircling Russia, Targeting China, NATO’S True Role in USGrand Strategy», *Global Research* (Канада), 18. 11. 2010.

Resume

On November 19th, 2010 the NATO Summit took place in Lisbon. According to some analysts, this NATO Summit was different from other (at least) ten out of twenty three

summits, when the participants took photographs for internal political propaganda. In the Summit, among other things, there was adopted the NATO strategy for 21st century. It is known that the strategy is based on two main objectives: firstly to provide collective security and stability and secondly to guarantee the principles and development of democracy in whole world (the NATO gave itself a role of the world military-political bloc.) Certainly, in the draft of the strategy for the upcoming decade there were taken also some objectives from previous (old) strategy, such as: support to Trans-Atlantic relations, preservation of military combat readiness for performing a very big number of combat operations in any part of the world, development of European military forces, deterring potential enemy aggression as well as regulation of conflicts and crisis situation, expansion of the NATO (that is, recruiting of new members), support to the process of disarmament in the world, control of armament and non-proliferation of nuclear armament. On the Summit new theme was the battle against cybernetic attacks.

Certainly, one of the (post) summit themes is also rapprochement of Russia and the NATO. Main proponent of the rapprochement of Russia with the NATO is Russian President Dmitry Medvedev (and his liberal advisors), which seems not to be supported by the Prime Minister Vladimir Putin. Namely, the Russian Prime Minister Vladimir Putin has continued to work on further operationalization of the ideas and strengthening of the institutions that he has established during his presidency.

However, this did not prevent “very influential people” (from Russia – Z.M.) “to plead for joining of Russia to the NATO”. Therefore, although the Russian public opinion is opposed to Russia joining the NATO or to the NATO in general, the politicians are not interested in it and they continue to impose American interests not respecting (democratic) will of the people. It is obvious that they speak on behalf of the President of the Russian Federation, because some of them are the generals of Russian Army. However, it is not the only failure of actual Russian President. First time he was compromised in 2009 when the Minister of Foreign Affairs Sergey Lavrov saved him from total fiasco, and it was related to his own and his advisors’ idea regarding the issues of the structure of European security.

Also, some time before the NATO Summit a trilateral meeting of German Chancellor Merkel, French President Sarkozy and Russian President Medvedev took place. Main objective of the Russian President was to obtain “aboli-

tion of visas for Russian citizens”, and he only gained a promise that in fifteen years (meaning “never”) there will be created a joint economic and security space. Journalists noticed that the German Chancellor and French President treated Medvedev as an “insignificant person”. In such conditions the NATO wants to “break” Russia and simply bring it to the state of submission to the United States of America. It is observed that certain political representatives of Russia, led by “new Russian Gorbachev” – Medvedev, are simply paralyzed with sweet words of the United States of America on partnership and friendship and so that they cannot rationally rethink the essence of the problem.

It is clear that Washington has been implementing a project of “new Atlantism” in Europe and Euro-Asia which starts (is based) on ideology of domination of the United States of America in international order.

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ

283

Миле Ракић

СРБИЈА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ
И ЕВРОПЕИЗАЦИЈЕ

301

Јелена Тодоровић

ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ НОВИНЕ
У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ НАКОН УСВАЈАЊА
ЛИСАБОНСКОГ УГОВОРА

*Миле Ракић**

Институт за политичке студије у Београду

СРБИЈА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ЕВРОПЕИЗАЦИЈЕ**

*„Има људи који скидају ципеле да не би газили по
ћилиму, а навлаче чизме да би газили по људима“*

Ђуро Шушњић

Сажетак

Иако се каже да Србија има свој трасиран развојни пут, у стварности се често налази на различите препреке које су настале утицајем споља, али и унутар Србије. Начини које те препреке Србија може савладати су различити, а највише зависе од перцепције истих и њених националних интереса. У том избору методологије решавања садашњих, али и будућих проблема, Србији су на располагању искуства других држава које су чланице Европске уније а на које свој утицај данас остварује и глобализација. Неопходно је перманентно и објективно сагледавање утицаја глобализације на државу, али и анализа свих услова који су пред Србијом у процесу интегрисања у Европску унију.

Кључне речи: Србија, глобализација, Европска унија,

УВОД

Данас је све очигледнија подела на оне који подржавају глобализацију у њеној изворној идеји (перцепцији), када се под тим процесом подразумева размена добара и радне снаге на глобалном

* Виши научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

нивоу и на оне који никада нису подржавали идеју глобализације. Дакле, занемарљив и ирелевантан је број оних који оправдавају садашњу глобализацију јер је очигледно да од исте нико никада није имао значајније користи – напротив. Сасвим је јасно да су и сами заговорници и промотери глобализације и глобализма, а нарочито Запад, данас доживели крах у виду светске економске кризе, али и крах у другим областима друштвеног живота. Посебно је значајно да су капиталистичке развијене државе доспеле у стање привредне рецесије, а која, према изјавама многих еминентних стручњака из области економије, још увек није дошла до свог дна. Последице у виду разних негативних дешавања насталих реализацијом глобализма се испољавају и у привредно неразвијеним (малим) државама које су, готово по правилу не својом вољом доведене у такву ситуацију.

О НАСТАНКУ САВРЕМЕНОГ ГЛОБАЛИЗМА

У суштини идеологија глобализма представља један тоталитарни процес који није производ садашњег времена већ се јавља у раном периоду развоја друштва нпр. у време Римског царства, касније у периоду феудализма капитализма, фашизма, стаљинизма, социјализма и других „изама“. Међутим, када се мисли на глобализам (глобализацију) новијег времена може се казати да су идеје о његовом успостављању створене негде одмах након пада Берлинског зида. Идеје свих глобал(изама) су у основи сличне и огледају се у жељи за владањем читавим светом из различитих разлога са различитим мотивима. Међутим, одлика глобализма и глобализације новијег датума је у чињеници да је фокус њиховог интересовања у сфери привреде и економије, односно непосредно владање¹⁾ (доминирање) у области привреде па тако и у другим областима друштвеног живота. Тачније речено императив новог светског поретка се огледа у успостављању тржишне привреде на глобалном нивоу. Недвосмислено говорећи то значи да се све може купити и да се сви могу купити (продати), односно да све има своју цену. Међутим, оно што забрињава у вези са тим није само појава мешетарства него настанак, готово по правилу, огромних и разноврсних проблема за државе које се супротставе глобализацији (мешетарењу) или упадну у њен „вртлог“ . Ово тим пре што глобализација

1) Многи аутори како домаћи тако и инострани овај феномен називају модерним поробљавањем света пре свега у сфери привреде

данас нуди најбоље могућности мешетарства светских размера не само у области привреде већ, сада је то сасвим јасно, и у области науке, просвете, културе итд.

Различита, али сасвим конкретна су сазнања шта се дешава са државама које се супротставе глобализацији, односно са оним државама које су главни заговорници глобализације и које једине имају профит од глобализације. Мада се са тим профитом дешава, пре или касније, као и са свим добитима оствареним на нелегалан и надасве нељудски и неморалан начин.

(НЕ)ПРОТИВ ГЛОБАЛИЗМА

Имало објективне анализе недвосмислено указују на чињеницу да глобализација нуди најбоље могућности за пљачкашке потезе великих банака код националних држава. Жртве су сви грађани овога света, али и националне државе. Најактуелнија жртва тог развоја данас је Грчка која је растурена од стране приватних англо-саксонских банака. Осим Грчке изузетна проблематика се већ појавила у Шпанији, Румунији, Бугарској, Словенији, Србији... Чињеница је да Европска унија не помаже Грцима већ банкама у Грчкој које су управо најодговорније за настало стање тј. велику задуженост Грчке и њених грађана. Аналогно се може закључити да и у другим државама Европска унија не штити грађане (становништво) од глобализације већ недвосмислено и директно помаже глобалисте. Због тога „атак“ на Грчку не трба доживљавати као акт уперен искључиво против Грчке већ и као напад на целу еврозону па и знатно шире. Данас су од глобалиста нападнуте и друге државе, односно може се говорити о (почетку) пропасти евра у крајњем случају и о пропасти Европске уније. Посматрајући пад евра у задњих неколико месеци (евро знатно пада у односу на долар што се никада раније није догодило) неизвесна је даља судбина евра. У том смислу индикативна је чињеница да неке од „важнијих“ држава (нпр. Велика Британија и Шведска пре свега) као чланице Европске уније нису увеле евро уместо националне валуте док су многе државе уместо своје националне валуте, прешле на евро и сада су презадужене. Значајно питање у том смислу је свакако „ко стоји иза евра“ јер иза долара стоје САД, па ако се иде шире у том смислу иза долара стоји и НАТО. Из чињенице да Европска унија није национална држава произилази да већ у старту оснивања Европске уније постоји огроман конструкциони проблем. Да-

кле, акцентована је чињеница да иза долара, који је несумњиво још више задужен од евра, стоје САД које гарантују за њега, односно америчка војска гарантује за долар. На тај начин САД терају остале државе света да акцептирају тај папир – амерички долар. Како пролазе они који одбијају да акцептирају долар може се сасвим јасно видети у случају Ирака и Садама Хусеина који је хтео да му се послови везани за продају нафте и уопште трговина обавља у еврима што је између осталог био један од главних разлога за његово свргавање и рат против Ирака.²⁾

Данас и Иран има готово идентичне проблеме јер жели да нафту и свој гас, кога има у огромним количинама (држава са готово највећим резервама гаса у свету), продаје за евре уместо за доларе, из чега се може закључити да је и то један од основних разлога зашто се Ирану прети ратом. Свакако Иран у том погледу није усамљен јер се исто дешава (прети) и са другим, Ирану суседним државама Сиријом, Пакситаном и др. У прилог овим тврдњама иде и чињеница да су САД недавно одобриле Саудијској Арабији војну опрему вредну 60 милијарди долара, што представља највећи војни „пазар“ у историји САД. Ова продаја оружја Саудијској Арабији је „одговор“ на галопирајући раст војне моћи Ирана. САД ће оружје продавати и Кувајту, УАР, Оману, а војна помоћ у наредним годинама је предвиђена и Израелу. Ово је још интересантније ако се зна да у САД-у од војне индустрије непосредно живи око 10-так милиона људи, а посредно око 30-так милиона људи) и да војна индустрија заузима импозантно место у укупном привредном доприносу државе.

Међутим, чак и површним поређењем може се закључити да привреда САД данас знатно лошије стоји него привреда Европске уније, али очигледно је да САД покушавају продукцијом ратова (чиме се подстиче развој сопствене војне индустрије) широм света да задрже (очувају) своју садашњу привреду.³⁾ Како привреда САД и даље иде силазном путањом може се очекивати да ће САД настојати да и даље врше контролу па и својеврсни притисак на Европску унију како би, пре свега, ојачао положај долара. Ово ће

2) Подсећања ради изговор за напад на Ирак је било поседовање оружја за масовно уништавање у Ираку, а за које је независна комисија стручњака изјавила да га уопште није било нити је исто икада пронађено (ни у траговима) у Ираку.

3) Чињеница је да САД воде ратове веома смишљено и да никада нису ушли у рат без конкретног циља, међутим, сасвим је друга прича када се говори о успесима и резултатима тих ратова. Привреда САД је данас у рецесији без изгледа да ће из ње изаћи у догледно време и да ће их из ње извући нови ратови – напротив.

свакако да ради уз помоћ држава које су задржале своју националну валуту, а пре свега Велике Британије. Методологија тог наступа је чини се већ разрађена, а већ се уочавају и негативни ефекти у смислу незадовољства и неслагања Немачке по неким питањима из сфере привреде итд.

Дакле, употребљена ће бити, или се већ употребљавају, средства и методе из области финансија (економски рат) против Европске уније, односно према чланицама Европске уније, али и према оним земљама које то још нису постале. Овоме свакако треба додати и чињеницу да данас приватне банке најчешће нису под контролом националних држава што је нарочито карактеристично и изражено у земљама у транзицији. Међутим, велики проблем има „Голдман и Сакс“ као највећа инвестирајућа банка на Волстриту. Проблем има и Соросев фонд и др. Чињеница је да су ове две институције индикативне јер је сасвим јасно да раде заједно, а њихова активност је такође више него јасно резултирајуће стање у Грчкој и другим државама у којима ће се тек обелоданити димензија привредне проблематике.

Но, истине ради, ове две банке су до 60-тих година биле под контролом државе што се уједно може означити као најсретнији период глобализације. Тада се глобализацијом сматрала глобализација трговине, али не и глобализација новца.⁴⁾

Данас је очигледно да америчка привреда стагнира, пре свега због недовољног инвестирања капиталиста у своја производна постројења јер су знатно лакше, знатно већи профит остваривали куповином предузећа широм света, а нарочито у Европи и после престанка важности Бретон Вудског споразума. На тај начин је дошло до енормног уплива америчког новца, односно до настанка „евродолара“ у Европи који је касније служио такође за позајмљивање.⁵⁾ На тај начин је дошло до кружења фиктивног и виртуозног новца (капитала).

Издавање новца, пре свега, у САД а касније и у Европи које је до тада било под контролом националних банака „суспендовано“ је одлукама британске владе. Резултат неконтролисаног узимања новца из САД је допринело стварању прве нерегулативне финан-

4) Да се о „кретању“ (протоку) новца водило рачуна указује и чињеница да су туристи који иду у САД или из ње могли да носе само одређену своту девиза – веће количине морале су да се замене у земљи.

5) Евро или “Јединствена европска валута“ уведен је 1. јануара 2002. године иако су новчане јединице 11 земаља чланица остале у оптицају до 2002. године.

сијске институције на свету. Ово је убрзо у Лондону изазвало настанак зоне неконтролисаног рада банака.

У тој неконтролисаног зони се оснивају многе банке из Волстрита и др. Оне почињу да уводе њихов јединствени новац без контроле националних банака. Раније је било правило да када једна банка да неке кредите морала је 10 или 12 процената средстава за зајам дати из сопствених средстава у циљу покривања тог кредита. Међутим, Британци су одступили од овог правила о потреби улагања (покривања кредита) из сопствених средстава чиме су допринели настанку тзв фиктивног капитала⁶⁾. У размаку од 15-так година тај фиктивни новац се претворио у једну огромну лавину која све до наших дана угрожава не само националну економију држава већ и економију на глобалном нивоу. Дакле, банке су се отеле контроли и саме стварале свој профит издавањем неконтролисаног новца добијеног са стране. Овај негативни учинак банака је био могућ ширењем, односно оснивањем великог броја ино-банака у многим државама света. Може се закључити да је једна од првих жртава те лавине новца, односно отварања страних банака била бивша Југославија, а нарочито Србија после распада СРЈ. Због тог учинка банака широм света се и дошло у ситуацију да је данас светска (глобална) привреда у озбиљној кризи.

Међутим, неке државе су и у таквим условима задржале привредни развој на завидном нивоу. Тако је нпр. немачка привреда данас и даље, објективно говорећи, стабилна. Однос увоза и извоза у Немачкој је позитиван. Но, и Немачка је данас релативно много задужена држава, али је то тржишно задужење. Ово задужење је, пре свега, резултат, односно проблем дела немачких банака које против Немачке (намерно или ненамерно) праве такве послове. Тако нпр. једна од највећих приватних банака у Немачкој своје послове обавља у Лондону. Та банка припада (у тесној је вези) групи англо-саксонских банака и Соросевом фонду. Проблем је у томе што Немци сада највећи новац улажу за излазак Грчке из привредне кризе и отплаћивање њених дугова што у крајњем случају може бити негативно и за саму Немачку. При томе, чињеница је да тај уложени новац готово да и не помаже Грчкој јер се исти у крајњем

6) Почетак изучавања „фиктивног капитала“ изучавао је К. Маркс У трећем тому „Капитала“, стоји: „Са развојем капитала који доноси камате и система кредитирања чини се да се цео капитал удвостручио, а понегде чак и утростручио на различите начине, при чему се један те исти капитал или само потраживање дуга појављује у различитим рукама и у различитим облицима. Највећи део овог капитала новца је „фиктиван“.

случају опет враћа (завршава) у англосаксонским банкама или код Немачке „Дојче Банке“. Грцима од тога не остаје готово ништа. Иначе, познато је данас да се слабост националне државе огледа, у ствари, кроз слабост националне валуте. Дакле, бројне на брзину основане приватне банке, почињу да контролишу проток новца у државама, али и на глобалном нивоу. На тај начин су у прилици да контролишу и саму привреду. Ова контрола од стране приватних банака је нарочито изражена од 60-тих од када се знатно смањио утицај тј. контрола од стране националне банке. Приватне банке се чак супротстављају националним банкама кроз разне шпекулантске радње чиме се у питање често доводи функционисање и егзистенција националних држава.

(НЕ)ПРОТИВ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Данас постоје огромне жеље многих земаља за чланством у Европску унију. Очекивања од тог чланства су различита, али се примећује да све земље најчешће очекују лакши приступ евр и лакши излазак из привредне кризе, односно решење свих својих егзистирајућих проблема, па чак и оних политичких. Знатно мање се анализира и уопште говори о аспекту безбедности и проблемима саме Европе којима је иста данас бременита. Дакле, императив је неких демократских влада улазак у Европску унију без обзира на све актуелне проблеме везане за Европску унију (*Европска унија нема алтернативу*).

Тим пре чуди када се о Европској унији говори као о извору модерне демократије данас. Међутим, само површном анализом стања демократичности у Европској унији долази се до другачијег закључка. Демократска Европска унија (ни)је уопште демократија. Закон, под којим грађани у Европској унији живе, не прави европски парламент; тај закон прави европска Комисија. Европску комисију не бирају сами грађани. Прецизније речено у државама чланицама данашње Европске уније грађани не могу ни у једној европској држави ту комисију да бирају. Грађани бирају чланове европског Парламента. Међутим, европски Парламент данас има минорну улогу по многим питањима од значаја. Када је реч о демократији досадашња искуства нам указују на чињеницу да се једна стварна демократија у држави у ствари показује када се подели моћ или власт у држави. Данас у Европској унији нпр. Немачка, а слично је и са парламентима у другим државама, политика која се

обликује (усвоји) у немачком парламенту не може да се реализује у Европском парламенту итд.

Другим речима очигледно је да Европска унија представља једну империју са империјалистичким намерама и недемократским структурама. Економска права држава Европске уније су мања него нпр. савезних држава у САД. Садашње стање у Грчкој и штета коју грађани Грчке трпе се може означити као резултат једне отворене диктатуре. Финансијска политика у Грчкој се прави у Бриселу и путем Брисела се у Грчкој спроводи. Грађани Грчке се уопште не питају за било шта, као ни у другим државама чланицама Европске уније. Нешто мало референдума, када се народ питао (изјашњавао) било је 2005. године нпр. у Француској и Холандији. Тада су грађани ових држава гласали против Европског устава. У другим државама грађани нису ни питани. То „не“ од Француза и Холанђана је довело до сасвим мале промене па су тај исти устав под другим именом, 3 године касније ипак усвојили. Али Французи и Холанђани нису смели више да гласају као и они други народи осим Ираца који су рекли „не“ али су зато били кажњени поновним гласањем годину дана касније.

РЕАЛНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Многи валидни показатељи данас указују на чињеницу да су примања становништва у Европској унији досада била доста добра у односу на последње 2-3 године. То значи да све више становника Европске уније бива сиромашно. С друге стране још се више богате богати слој становништва, али када се узме просек између сиромашних и богатих он увек остаје исти па се на основу таквих података говори о „успеху“ у Европској унији. У том смислу је зачуђујуће свако поређење Србије са нпр. било којом чланицом Европске уније. Још је мање објективно поређење са нпр. Немачком, Француском, Великом Британијом... Немачка је без сумње најјача држава па и сила у Европској унији. У ствари Србија би требало да узме примере других релевантнијих држава Румуније, Бугарске,... а нарочито се овом приликом чини индикативан пример Пољске. Познато је да је Пољска по многим питањима доста слична са Србијом. Тако нпр. Пољска има релативно развијену пољопривреду, а из времена социјализма јој је остала релативно добра економска структура. Пољска припада данас Европској унији, али има катастрофалне последице у економском погледу. Овакве последице су

резултат, пре свега, уклањања царинске баријере чиме је привреда Пољске постала интеграциони део економија осталих држава (држава Европске уније) Такође и „евро“ стоји у конкуренцији са далеко моћнијим економијама Немачке, Француске, Италије.. а последице су тада неминовне. Пољски пољопривредници губе у том такмичењу и приморани су да затварају своја газдинства. Такође је значајно да је од 2006. године четири милиона Пољака, најчешће младих, при томе и образованих кадрова, напустило земљу јер у Пољској више нису могли наћи посао. Ови млади кадрови су најчешће одлазили у Велику Британију и нешто мање у Немачку, Француску итд. где су налазили посао. Међутим, услед миграције радне снаге усложњава се проблематика око запошљавања и у Великој Британији јер сада њихови млади све теже налазе посао, пада цена рада, расте цена становања итд. Како је увозна радна снага јефтинија од домаће послодавци у Великој Британији се радије одлучују запослити нпр. Пољака него свог грађанина. Дакле, очигледно је, само из овог једног примера, да чланство у Европску унију „разбија“ Пољску, али и моћну државу као што је у овом случају Велика Британија. Аналогично се да закључити да је ситуација мање-више иста и по питању других држава. Ако се кроз овај пример сагледа позиција Србије онда се може закључити да је за чуђење како наши млади желе отићи у Европску унију по сваку цену. Европа је изгубила политички компас и данас постоји као НАТО-Амерички протекторат. Заробљена сопственом биографијом, она је постала саучесник и у извршењу смртне казне над хуманистичким идеалом, коме је иначе тежила и којима је на другом цивилизацијском тасу заклањала свој историјски патохуманизам. То је и разлог што је уједињена Европа, први пут после Другог светског рата, послала казнене експедиције на српски народ, водећи свој први рат под називом Европске заједнице.

ПОУКЕ ЗА СРБИЈУ

Објективно говорећи, о појму националне државе данас су најчешћа изражавања у прилично негативној конотацији. Идеолози светског капитала су успели да све што је негативно вежу за нацију. Успели су да национално и нацију прогласе као највеће зло 20-тог века. Обзиром да се то ради смишљено и на дуже време може се закључити да се ради о својеврсном пројекту уништења нације. Ови пројекти су такође урађени од стране глобалиста, преко пре

свега, великих банака, који желе да растуре државе и да успоставе светски поредак – светску власт и зато националну државу морају да омаловажавају, блате и растурају на сваки могући начин.

У том смислу индикативан је пример у вези образовања, односно прихватање тзв. Болоњске декларације која несумњиво већ сада даје негативне резултате по просвету⁷⁾ и науку за дужи низ година унапред, али и реформе које су спроведене у другим областима од значаја за националну државу (код нас на пример тзв. професионализација војске, реформа у правосуђу, приватизација државне имовине итд.).⁸⁾ Данас идеолошки глобалисти говоре нпр. Србима, Хрватима или Турцима да морају ући у Европску унију да би постали демократске државе иако ове државе већ одавно припадају не само територијално Европи.

У том смислу најчешће се постављају питања којима се настоји омаловажити стање у држави па чак изазвати и фрустрацију омладине. Тако се нпр. поставља питање зашто да један млад Србин остане да ради у Србији или да чека посао који је мало плаћен, кад му Европска унија пружа велике могућности за запошљавање. Европска унија се представља као спасоносно решење које никада неће изневерити оне што чекају посао. Међутим, чини се да млади и незапослени људи Србије нису похрлили у Европску унију и поред недавног укидања визе од стране Европске уније. Ово из разлога што су многи схватили да Европска унија објективно говорећи није показала претерано одушевљење према имигрантима. Ово се не односи само на омладину из Србије. Многи подаци указују да и у Европској унији је све већи број незапосленог становништва и да за добијање посла мора да се прођу различите провере и доказивања (оданости и послушности). Но, чињеница је и да многи млади људи који су отишли на рад у неку од држава Европске уније због немогућности да се врате у своју државу почињу да се баве и криминалним пословима. Такође, онај ко и добије посао у Европској унији, не ретко је мање плаћен и подцењен у односу

7) Поучена досадашњим искуствима Хрватска која је предњачила са увођењем Болоњске декларације само после неколико година тражи модел како исту да потисне из свог система образовања учивши велике штете од исте.

8) Ако се за пример узме Западна Европа пре 1991 (тада се звала Европска заједница) може се запазити да то није била само разлика у имену. То је пре било једно удружење – алијанса националних држава. Није постојало заједничко тржиште, заједнички новац или заједничка војска, али је чињеница да је тадашња Европска заједница далеко боље функционисала. Ово из разлога што су се националне државе међусобно договарале о многим питањима. Договор се обављао у заједничком економском простору где државе чланице нису једна другој конкурисале.

на друге запослене, али ће сасвим сигурно зарађивати много више новца него у Србији. Међутим, тај процес у крајњем случају води растурању наше земље. Ипак знатно су интересантнија очекивања наше земље у вези Европске уније. На пријему Србије у Европску унију потребно је испунити неколико услова од којих је свакако најзначајнији онај који се односи на Косово и Метохију чија је независност призната баш од водећих држава Европске уније. Пред Србију се данас поставља неколико кључних услова за учлањење који се могу означити као директни уништаваоци Србије као националне државе. Ови услови се ниједној другој држави раније нису постављали.

Један од услова или начина уништења Србије јесте узимање суверенитета истој на њеној територији (Косово и Метохија, Рашка област, Војводина.....)⁹⁾

Други услов или начин је да се према државама потенцијалним чланицама, али и онима које већ јесу створи илузија неминовности, односно наметање одређених уговора који се морају потписати и стриктно спроводити.

Трећи начин се састоји у постепеној инфилтрацији империјалних симбола (нпр. звезде на застави Европске уније) у све аспекте живота. Овакви примери се множе у тајности, без протеста или демократског одобравања.

Четврти начин се састоји у томе да се о рушилачким настојањима или ефектима дискутује отворено, али тек када се они остваре. У том смислу индикативан је пример потписивање Амстердамског уговора од стране Тонија Блера 1997. године које је у Великој Британији било праћено минималном дебатом о праву грађана да им се не суди у иностранству. Међутим, ово начело је усвојено још 1989. године у форми уредбе Закона о изручењу као и у оквиру законских мера проистеклих из Уговора у Мастрихту.

Пети начин је усмерен према „конкретним“ проблемима., а огледа се у настојању да Еврофедералисти настоје сакрити своје стварне намере од националних бирачких тела. Због тога се из све снаге труде да се стазом обесправљења европских нација крећу што краћим и што ефикаснијим корацима.

9) У том контексту је Клод Шесон изјавио једном приликом да „Европу никада не бисмо изградили демократским средствима“. www.acp-eucourier.info/ACP-EU-Cooperation.201.0.html?&L=Å°2

Шести начин је никао као последица неспособности земаља чланица да заједнички формулишу било који међудржавни уговор. Договорена начела се не могу применити на свакодневне политичке, друштвене и економске случајеве, што за последицу има да Европски суд правде (коме је задатак учвршћење јединствене Европске уније) непрестано тумачи те исте уговоре и доноси законе у име нове савезне државе који се противе интересима држава чланица.

Седми начин се огледа у непрестаној пропаганди у корист Европске уније умрежавањем националних медија или инсталирање страних медија у држави (нпр. Глас Америке у Србији итд.) Такође се ова пропаганда одвија и кроз систем образовања, кроз отварање великог броја иностраних школа код нас или пропагирање да наши млади што више одлазе на студије, специјализације ван наше земље итд.

Дакле, нама су већ одузети Косово и Метохија, Срби и други неалбански становници су протерани из те покрајине. Бивши председник Милошевић је умро у Хагу под чудним околностима, а Срби у Хагу су осуђени на затворске казне које су неупоредиво веће од казни осуђеника других националности. И поред свих чињеница Србија и даље настоји интеграцију у Европску унију.

Поставља се питање зашто је наша судбина била гора и трагичнија од свих других народа када се зна да нису само Срби допринели разбијању Југославије.

Одговор је, дакле, у очигледној чињеници да глобалисти желе да униште националну државу уопште. У том смислу српски народ у Европи има највећи понос. Свест српског ученика се протеже до битке на Косову и Метохији при чему се не заборављају наши национални хероји Цар Душан, Цар Урош итд. Намера је очигледно да се наша историја, култура, политика...утопи у Европској унији. Дакле, српска свест се мора растурити да би се заборавила сопствена историја, али и да би смо послужили као пример осталим нацијама. Чињеница је да је Југославија била пример Европи по питању мултикултуралности, мултинационалности и мултиконфесионалности због чега је најпросто морала бити разбијена.

У сваком случају само Срби нису криви за разбијање Југославије, као што ни данас политичке па и безбедносне проблеме у Рашкој области не проузрокују Срби већ друге нације потпомогнуте владама или политичким лидерима из других држава. Европска

унија уместо да већ сада објективно указује на одређене проблеме у Србији (смирује напетост) управо по питању дешавања у Рашкој области и даље тражи модел како да „притисне“ Србе како би се „смирила“ ситуација у Рашкој.

На овом месту се може поставити једно уопштено питање које се односи и на Србију, а то је може ли се данас владати једним народом или земљом, а да се није део те структуре. Многобројна искуства указују на чињеницу да су сви који су то покушали лоше прошли. Тако је нпр. прошао и председник Ирака Садам Хусеин али је остала чињеница да се у Ираку знатно боље живело под његовом владавином те да је држава била знатно уређенија него данас када, после безуспешне агресије на Ирак од стране НАТО-а и његовог повлачења, тамо виори застава са звездицама. Може се такође поставити још јасније питање да ли и Србија данас срља у колонијално ропство или се ради само о неразумевању модерне демократије које уз то и нисмо свесни.

Чини се ипак да је Србија, ма како то звучало, данас приморана да се учлани у Европску унију, али претходно мора испунити још многе захтеве. За став Србије према чланству у Европској унији могу послужити многи примери других држава. Тако нпр. Чешка није хтела да потпише Лисабонски уговор док није решила проблем повратка (није пристала на повратак) имовине Судетским Немцима. Такође, Словенија је захтевала да се реши проблем граничног појаса са суседном Хрватском од Европске уније, а Пољска је дуги низ година водила преговоре са Европском унијом око одређења квоте за извоз нпр. кромпира итд. Све ово недвосмислено указује да су све земље имале конкретне користи од Европске уније, а само Србији се отео део њене територије - Косово и Метохија, а ту очигледно није крај.

Овоме коначно треба додати и чињеницу да је НАТО бомбардовао и разрушио Србију, а око 3000 Срба је том приликом убијено. НАТО је озрачио територију Србије о чему се данас веома мало говори, а коришћене су разорне бомбе широм земље које су биле пуњене радиоактивним материјалом¹⁰⁾ и које и данас зраче и од којих је повећан број оболелог становништва (нарочито на Косову и Метохији) од карцинома. То значи да су озрачени и Албанци које су САД и Европска унија желеле да ослободе „српског терора“.

10) Детаљније Ракић Миле, Ђорђевић Милијана: „Делимична деконтаминација У-238 и могућност угрожавања животне средине са аспекта безбедности“, Ветеринарски факултет, Београд, Зборник са међународног саветовања 2001. год. - Naslov zbornika?

Због тога треба размислити, или расписати референдум о жељи становника Србије за интеграцију у НАТО и Европску унију.

У овом моменту чини се да би за Србију улазак у НАТО па и у Европску унију била једна велика брука и клопка. Тако нпр. када би Србија постала чланица НАТО-а то би значило да би били признати и опроштени њихови злочини нанети нашем народу, а веома брзо би се дошло у ситуацију да српски синови гину за НАТО интересе широм света (то је и један од основних разлога професионализације наше војске данас)

Када се говори о чланству Србије у Европску унију чињеница је да и опозиција, а нарочито позиција желе то чланство, међутим чини се да о том чланству треба да се воде стручне (аргументоване) расправе. Србија ће уласком у Европску унију бити и даље распарчавана и растурана, а то ће се нарочито осетити у сфери привреде и пољопривреде које ће бити у знатном заостатку и губитку у односу на све ове друге земље. Овоме иде у прилог предочена ситуација са 4 милиона младих Пољака који су отишли у Европску унију у потрази за послом, али исти нису нашли. Међутим, истине ради у Пољској је тај проблем доста ублажен обзиром да је Брисел дао Пољацима много субвенционог новца за помоћ. Данас је очигледно да Европска унија више нема новца па тако ће то осетити и Србија. Тим пре забрињавајуће звучи тежња наших политичара данас која се огледа у истицању и настојању (заговарању) увођења евра у Србију чим се створи „прилика“ за то. При томе, намерно или не заборављају се чињенице да „евро не представља први корак ка стварању Уједињених европских држава; он представља последњи и најважнији корак. Без валуте, централне банке и контроле коју Министарство финансија поседује над буџетском расподелом, држава губи контролу над својим ингеренцијама, а самим тим и власт. У конститутивном и демократском смислу та држава више не представља државу већ покрајину друге државе – у овом случају Европске уније.¹¹⁾

Индикативан је и пример Роберта Купера главног саветник Т. Блера који се залагао за нову спољну политику, односно за нови колонијализам. То је дакле и стварна доктрина 21. века. Да ли су политичари на неки начин део пројекта јер се о овим стварима мора много озбиљније размишљати. Међутим лако се да уочити

11) Родни Еткинсон, *Нова диктатура Европе – угњетавање и васкрс демократских нација*, Досије, Београд, 2005, стр. 17.

да многи политичари профитирају од промовисања глобализације или Европске уније. Тако ако једна земља приступи Европској унији главни протагонисти (политичари) добијају своје место у Савету Европе, Комисији, Парламенту тј имају лепе бирое у Европској унији тј. Бриселу и Штрасбургу које касније повезују у другим земљама нпр. у Србији у Новом Саду, Београду итд. За одређене земље треба одређени број сарадника (за Србију око 2000 сарадника) које плаћа Брисел а тај новац Брисел на волшебан начин добија опет из Србије.

Такође за Србију су од значаја и догађаји везани за Републику Српску. Очигледно је из примера Републике Српске, односно целе Босне и Херцеговине да странци у ствари желе државе под протекторатом јер је Босна и Херцеговина данас управо то. Ово се жели и са Македонијом, Хрватском итд. Један од разлога је и смањење, односно стварање јефтине и ефикасне администрације. Дакле, ни Европска унија ни глобалисти не желе „самоуправљање“ већ глобално управљање. Ова настојања се постепено остварују кроз централизацију управљања нпр. у ваздушном саобраћају, стварању јединствене полицијске и војне команде и организације, укидање националних царина итд.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Европске интеграције, као и било које друге интеграције требало би да имају сврху доприноса бољитка српском народу и Србији. Недопустиво је да интереси Србије буду жртвовани ради приступања Европској унији или због попуштања пред изазовима ове, пре свега, нехумане, неправедне и неприродне глобализације. Уосталом, европске интеграције, и ако пођемо од теоријске могућности да су за нас и даље реалне, носе и много тога негативног. Стално посматрамо лепшу страну ствари, и живимо у илузијама да само она постоји (да нема алтернативу). Међутим, није тако. И те како постоје и негативни аспекти уласка Србије у Европску унију, и при томе се не мисли само на угрожавање нашег територијалног интегритета. Један део цене уласка у Европску унију, који свакако у већој или мањој мери морамо да платимо, за нас може да буде и фаталан. Ради се о етничким и верским променама - које имају и пратеће друштвене ефекте, од раста криминала до убрзавања патриотско-идентитетске ерозије - са којима би се Србија неминовно суочила, а можда се већ почела и суочавати.

Mile Rakic

SERBIA IN AN ENVIRONMENT OF GLOBALIZATION AND EUROPEIZATION

Summary

Although it is said that Serbia has traced its developmental course, in reality it is obstructed under both external and internal influences. The ways for Serbia to overcome obstacles are different ones and they mostly depend on perception of them and national interests of Serbia. In the choice of methodology for overcoming the current and future problems, Serbia may use the experiences of other states that are the members of the European Union and that have been also influenced by globalization. A permanent and objective consideration of the impact of globalization on the state is necessary, as well as an analysis of all preconditions that Serbia has been facing in the process of its integration into the European Union.

Key Words: Serbia, globalization, European Union

ЛИТЕРАТУРА

- Авакумовић Иван, *Нови силеџија у кварту, америчка политика у бившој Југославији*, Универзитет Британске колумбије, 1996.
- Британски недељник Обзервер, 19.08.1988.
- Дејвид Овен, *Балканска одисеја*, Виктор Голанц, Лондон, 1995.
- Дер Шпигл: бр 18, 1993.
- Ерих Шмит Енбом, *Ратник у сенци*, Екон Ферлаг, Диселдорф, 1995.
- Јирген Елзесер, *Национална држава и феномен глобализације*, Јасен, Београд, 2009.
- Ракић М., Ђорђевић М.: „Делимична деконтаминација У-238 и могућност угрожавања животне средине са аспекта безбедности“, Ветеринарски факултет, Београд, Зборник са међународног саветовања 2001. – Naslov Zbornika??BG
- Родни Еткинсон, *Нова диктатура Европе*, Досије, Београд, 2005.

Resume

European integrations, as well as any other integration, are expected to contribute to the well-being of Serbian people and Serbia. It is unacceptable that the interests of Serbia are sacrificed for purpose of enrollment into the European Union or for purpose of giving up to the challenges of this, first of all, inhuman, unjustly and unnatural globalization. The European integrations, even if we take into account the theoretical possibility that they are still realistic for us, brings along some negative things. We often take into account a more positive side of this picture and live in illusions that it is the only possible solution for

us (without other alternatives). However, things are not the way it is presented. There are many negative aspects of the enrollment of Serbia into the European Union, and, in this sense, not only infringement of our territorial integrity. One part of the price that we more and less have to pay for our enrollment into the European Union might be even fatal for us. There is a possibility that there come some ethnical and religious changes, along with their consequential social effects, starting from the growth of criminality to the acceleration of patriotic-identity erosion, that Serbia would inevitably face in this case, and it is possible that it has already started to face these days.

Овај рад је примљен 3. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 15. новембра 2010. године.

*Јелена Тодоровић**

Институт за политичке студије, Београд

ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ НОВИНЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ НАКОН УСВАЈАЊА ЛИСАБОНСКОГ УГОВОРА**

Сажетак

Предмет овог рада јесте институционални изглед Европске уније након ступања на снагу Лисабонског уговора. Аутор представља измене које се односе на Европски парламент, Комисију, Савет министара, Европски савет и Суд правде. Циљ рада је да опише и објасни новине у институционалном систему ЕУ које доноси Лисабонски уговор. Користећи анализу садржаја, заједно са компаративно - дескриптивном методом, аутор покушава да одговори на неколико питања. Прво питање које се намеће јесте колико се институционално устројство ЕУ по Лисабонском уговору разликује од оног из Уговора о Уставу. Поред тога, треба дати одговор на питање о тешкоћама које су постојале приликом усаглашавања Лисабонског уговора. На крају, имајући у виду изложене институционалне иновације, треба одговорити на питање које логички следи, - каква је будућност овог уговора.

Кључне речи: Лисабонски уговор, Европска унија, институције Европске уније.

* Истраживач-сарадник Института за политичке студије, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

УВОД

Лисабонским уговором завршава се скоро деценијски процес конституционализације Европске уније који је започео одмах по потписивању Уговора из Нице (децембар 2000. године) када је било очигледно да су реформе које је тај уговор донео кратког домета. Декларација из Лакена (2001. године) отворила је врата Конвенцији о будућности Европе на којој је усаглашен предлог Уговора о Уставу који никад није ступио на снагу будући да су га две државе чланице (Француска и Холандија) одбациле на референдумима. Када је било јасно да се од Уговора о Уставу мора одустати, челници држава чланица усмерили су сву своју вештину и енергију у стварање једног новог и како се у први мах мислило мини уговора који ће имати мање уставне амбиције али који ће очувати дух Уговора о Уставу. Једно од решења које је Лисабонски уговор преузео из Уговора о Уставу јесте и институционални дизајн Европске уније.

*НЕУСПЕХ УГОВОРА О УСТАВУ И ПРИПРЕМЕ
ЗА ЛИСАБОНСКИ УГОВОР*

Предлог Уговора о Уставу који је разматран током Конвенције о будућности Европе током 2002. и 2003. године, коначно је уобличен на међувладиној конференцији 2004. године а потписан 29. октобра 2004. године на самиту у Риму. Било је предвиђено да Уговор ступи на снагу 1. новембра 2006. године, након ратификације свих држава чланица. Државе су појединачно одлучивале да ли ће уговор ратификовати национални парламенти или ће се организовати референдум за његово потврђивање. Занимљивост везана за потврђивање уговора на референдумима јесте да сваки пут у историји европских интеграција када би се организовао референдум, најмање једна држава би тај уговор одбацила (Ирска–Уговор из Нице, Данска- Уговор из Мастрихта). Овога пута од 27 држава, референдум је требало да се одржи у 10 држава. Распоред ратификације је био такав да су земље са потенцијалним негативним одговором остављене за крај. Али пре него што је дошао ред на „проблематичне земље“, неочекивано „не“ дошло је као одговор са референдума у Француској и Холандији (мај, јун 2005.). Са

54.67% гласова против усвајања Уговора о Уставу у Француској¹⁾ и чак 61.8% у Холандији, Европска унија нашла се у непријатној ситуацији. Након толико времена и енергије уложених у стварање овог документа, било је јасно да је ЕУ запала у ћорсокак.

На самиту у Бриселу јуна 2005. године, шефови држава и влада разматрали су кораке које треба даље предузети тј. да ли наставити са ратификацијом или признати да је Уговор мртав. Како је за време луксембуршког председавања саопштено, ЕУ се нашла у периоду преиспитивања и дискусије и све државе чланице су позване да размисле о будућности овог уговора. Наставило се са ратификацијом али је било јасно да се од предложеног Уговора мора одустати. Коначан биланс ратификације био је је 18 потврђених, 2 одбијене а 7 ратификација није ни одржано.²⁾

Несумњиво је да је одбијање Уговора о Уставу од стране земаља оснивача оставило негативан утисак. Био је то сигнал да неке државе нису спремне на даљу конституционализацију. У литератури је прихваћен широк спектар објашњења француског и холандског „не“. Једно од њих се заснива на претпоставци да предлог није прошао због своје свеобухватности. Наиме, неки аналитичари тврде да се није требало бавити „великим пројектима већ предложити реформе само оног што је тренутно неопходно“.³⁾ Такође, пропаст Уговора о Уставу услед ускраћења подршке двеју држава дотадашњих поборника продубљења европске интеграције посматра се још као криза легитимитета и очигледан тријумф еуроскептика.⁴⁾

Европска унија је на самиту у јуну 2006. године дала задатак Немачкој да у време свог председавања ЕУ током прве половине 2007. године, направи извештај који би садржао процену шта даље радити са Уговором о Уставом. Очита је била подела у ставовима између оних држава које су подржале Уговор о Уставу („максималисти“) и оних које су му подршку или ускратиле или одложиле (оне које су стопирале процес ратификације - „минималисти“). Ова подела посебно је била уочљива када је јануара 2007. године као одговор на предлог француског председника Николе Саркози-

1) http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/resultats-elections/rf2005/000/000.html.

2) Miroslav Prokopiјеviћ, „Evropska unija-uvod“, Službeni glasnik, Beograd, 2009., стр. 653.

3) Gráinne de Búrca, „The EU on the road from the Constitutional Treaty to Lisbon Treaty“, Jean Monnet Working Paper, 03/08

4) Ibid.

ја да уместо Уговора о Уставу треба усвојити један мини - уговор, заказан састанак присталица европског устава у Мадриду (група која је саму себе крстила називом пријатељи Устава) које су захтевале да се Уговор о Уставу задржи.⁵⁾ Група минималиста је тврдила да би било довољно само увести одређене амандмане на Уговор из Нице. У групи минималиста нашле су се поред Француске, Велика Британија, Холандија, Шведска и Данска. За време немачког председавања ова дебата се захуктала. Немачка се посебно ангажовала да текућу уставну кризу разреши тако што ће посредовати међу државама чланицама како би се усагласиле о будућем изгледу Европске уније.

Иако су на неформалном самиту у Берлину поводом педесетогодишњице постојања Европских заједница и даље биле очигледне поделе између минималиста и максималиста, изгледа да су промене у унутрашњим системима држава чланица попут промена власти у Холандији и Француској, повољно утицале на позитиван исход интензивног Немачког посредовања. Договор је постигнут тако да решење не буде ни макси ни мини већ нешто између што ће задржати дух устава, а опет уважити појединачне захтеве држава чланица које су се припадале минималистичкој групи.

Мисија коју је водила немачка канцеларка Ангела Меркел добила је потврду успешности када је на самиту јуна 2007. године одлучено да се сазове нова међувладина конференција чији би задатак био усвајање реформског уговора. Треба укратко поменути појединачне ставове неких држава чланица на међувладиној конференцији. Чак десет држава (Чешка, Финска, Немачка, Мађарска, Луксембург, Пољска, Ирска, Словенија, Шведска, Велика Британија) имало је посебан интерес за промену статуса Повеље о људским правима. Према Уговору о Уставу, Повеља је била његов саставни део и стога је обавезујућа њена примена. Све државе, осим Велике Британије, захтевале су да Повеља има мање обавезујућ статус јер су се бојале какав ће бити њен утицај на осетљива национална питања. Велика Британија, пак, тражила је изузеће из ове повеље. На крају конференције договорено је да Повеља не буде саставни део реформског уговора и да самим тим има нешто слабији статус. Великој Британији је дозвољено да буде изузета из

5) Maurizio Carbone, „From Paris to Dublin: domestic politics and the treaty of Lisbon“, *Journal of Contemporary European Research*, University Association for Contemporary European Studies, London, Vol.5, No.1, 2009, p. 8.

примене Повеље о људским и мањинским правима и тако осигура своје интересе. Државе су углавном биле сагласне да не треба увести функцију министра спољних послова јер је назив те функције у њима будио страх од претварања ЕУ у државу а тај спор је откљоњен променом његовог назива. Уместо назива министар спољних послова Лисабонски уговор уводи Високог представника Европске уније за спољне послове и безбедносну политику.⁶⁾ На конференцији је поред поменутих, било и спорова око смањења броја чланова Комисије, увођења функције председника Европског савета али је највише спорова избило око начина одлучивања у Савету министара.

Октобра 2007. године представљен је текст новог уговора који је коначно договорен на неформалном самиту у Лисабону где је и обављено потписивање децембра 2007. године и због тога назван Лисабонски уговор. Пун назив овог уговора јесте Уговор из Лисабона који допуњује Уговор о оснивању Европске уније и Уговор о функционисању ЕУ.⁷⁾

Лисабонски уговор представља последњу епизоду процеса конституционализације Европске уније који је започео 2001. године Декларацијом из Лакена. Један од кључних спорова приликом усаглашавања реформског уговора био је став Пољске према предложеном моделу одлучивања у Савету министара. Систем одлучивања двоструком већином (већина гласова држава чланица и већина становништва) није одговарао Пољској. Пољска је предлагала да се гласачка снага држава чланица израчунава као квадратни корен броја становника (ова метода је у литератури позната као Пенроз метода⁸⁾). Иако није обезбедила подршку за свој предлог, водиле су се оштре дискусије о томе.

Пољска је након дугог убеђивања пристала на формулу двоструке већине приликом потписивања Уговора о Уставу. Након његовог неуспеха, а паралелно са иницијативом за доношење новог уговора, Пољска је затражила преиспитивање овакве формуле двоструке већине. Залагањем за примену Пенроз метода рачунања гласова, Пољска је тражила повећање гласачке снаге у односу на друге велике државе. Неки аутори тврде да разлог томе лежи у то-

6) Treaty of Lisbon, čl. 9e, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm

7) Treaty of Lisbon, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

8) Lionel Penrose, „The elementary statistics of Majority voting“, Journal of Royal Statistical Society, Royal Statistical Society, London, Vol.109, No. 1, 1946, p. 55.

ме што је Пољска себе видела више у коалицијама са малим државама па је стога тражила да има гласачку снагу која је приближно једнака снази великих држава. Анализом реалног стања приликом гласања дошло се до закључка да то не одговара сасвим реалности. Наиме, најчешћи партнери Пољске били су Немачка, Италија, Белгија и Грчка – две велике и две мале државе.⁹⁾ Анализирајмо сада колико се разликује исход гласања применом метода гласања према Уговору о Уставу и применом Пенроз метода. То се чини упоређивањем броја коалиција које према једном и другом методу остварују квалификовану већину. Мика Видгрен је израчунао да је „разлика мања од 10% што даље имплицира да примена Пенроз метода не би битно променила исход гласања“.¹⁰⁾ И поред тога што није прихваћен пољски предлог за израчунавање гласачке снаге, Пољској је учињено неколико уступака о чему ће бити речи у даљем току рада.

ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ НОВИНЕ ЛИСАБОНСКОГ УГОВОРА

Лисабонски уговор у великој мери подсећа на неуспели предлог Уговора о Уставу али постоје суштинске разлике када је реч о степену конституционализације.

Прво, Лисабонски уговор нема велике конститутивне амбиције попут Уговора о Уставу. Он не замењује све претходно донете уговоре већ их само допуњује. Тако се Европска унија враћа доношењу уговора ревизија чиме одустаје од претходно постављених циљева да се правни оквир ЕУ учини кохерентнијим и транспарентнијим. Стога Лисабонски уговор, као и Уговори из Амстердама и Нице, само додаје амандмане на Уговор о оснивању Европске заједнице и Уговор о Европској унији.

Ревидирани Уговор о оснивању Европске уније подељен је на 6 делова од којих су два наслова преузета из Уговора о Уставу – глава II која се односи на демократске принципе и глава III о институцијама, са посебним акцентом на нови систем гласања у Савету и увођење система двоструке већине. Остала четири наслова представљају измењене наслове претходних верзија уговора.

9) Daniel Gross, Sebastian Kurpas, Mika Widgren, „Weighting votes in the Council: Toward a Warsaw compromise?“, CEPS Commentary, 20 June 2007, p.1.

10) Daniel Gross, Sebastian Kurpas, Mika Widgren, „Weighting votes in the Council: Toward a Warsaw compromise?“, op. cit., p. 2.

Повеља о људским правима није у потпуности инкорпорирана у Лисабонски уговор као што је то био случај у Уговору о Уставу али ће она „имати исту правну вредност као и Уговори“.¹¹⁾ Такође, оно што се односи на прву главу уговора јесте да нема одредаба о симболима ЕУ као ни дела који експлицитно помиње супрематију европског права над националним. Друга глава се односи на демократске принципе. Један од нових принципа представља увођење принципа партиципативне демократије по коме бар милион грађана Европске уније може затражити од Комисије да започне одређену иницијативу.¹²⁾

Трећи део Лисабонског уговора посвећен је институцијама и он је у великој мери сачувао изглед из Уговора о Уставу. Једно од образложења за очување институционалног дизајна какав је предвидео Уговор о Уставу лежи у чињеници да „никада није била главна брига грађана како ће изгледати Европска комисија или колико ће чланова и Европски парламент“.¹³⁾

Положај и утицај Европског савета значајно је ојачан. Не само да је Европски савет коначно добио статус институције уније, већ је и добио и овлашћења која превазилазе ово некада неформално политичко тело које је усмеравало и давало подстицај развоју уније. Европски савет, на основу Лисабонског уговора, стиче право да доноси обавезујућа акта. То су акта која немају законодавну снагу али „обавезују у целини и непосредно оног коме су упућене.“¹⁴⁾ Међу обавезујућим актима које доноси Европски савет, могу се издвојити одлука о избору председника Европског савета, Високог представника уније за спољне послове и безбедносну политику, као и одлука о избору председника Европске комисије. Поред ових одлука о именованима, Европски савет доноси и одлуке којима се мења број чланова осталих институција попут Комисије или Европског парламента.¹⁵⁾ Европски савет добија важну улогу у процесу делимичне ревизије уговора, када се његовом једногла-

11) Treaty of Lisbon, čl. 6 st.1, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

12) Treaty of Lisbon, čl. 8b st.4, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

13) Hervé Bribosia, „The main institutional innovations of the Lisbon Treaty“, У: *The Lisbon Treaty - EU constitutionalism without a constitutional treaty?*, (ed.Stefan Griller, Jacques Ziller), Springer Wien New York, 2008., p.76.

14) Vesna Knežević-Predić, Zoran Radivojević, „Kako nastaje i deluje pravo Evropske unije“, Službeni glasnik, Beograd, 2009., str. 65.

15) Vesna Knežević-Predić, Zoran Radivojević, „Kako nastaje i deluje pravo Evropske unije“, op. cit., str. 64.

сном одлуком посебан законодавни поступак замењује редовним законодавним поступком или се уместо једногласног одлучивања у Савету уводи одлучивање квалификованом већином.¹⁶⁾

Одредбе о увођењу функције сталног председника Европског савета идентичне су одредбама Уговора о Уставу. Мандат председника Европског савета трајаће две и по године, са могућношћу реизбора. Занимљиво, ниједан од чланова Европског савета не може бити кандидат за председника пошто је та функција неспојива са било којом националном функцијом. Председник Европског савета имаће више протоколарне функције (председаваће седницама Европског савета) али ће по свему судећи од његове личности зависити хоће ли имати мањи или већи утицај на дешавања у Европској унији. Друга нова функција коју је Лисабонски уговор преузео из Уговора о Уставу јесте функција министра спољних послова којој се Лисабоном мења назив у Високи представник Европске уније за спољне послове и безбедносну политику. Стварањем ове функције покушало се спајање двеју садашњих функција - Високог представника за спољну политику и безбедност и Комесара за спољне послове. Увођење нове функције, требало је да превазиђе дуализам ових двеју функција избором једне особе. Међутим, с обзиром да је Високи представник ЕУ за спољне послове и безбедносну политику истовремено члан Савета (председава Саветом за спољне послове) и потпредседник Европске комисије, изгледа да поменути дуализам ипак није превазиђен.

Савет министара ЕУ на основу члана 9 ц Уговора о Европској унији имаће две формације: Савет општих послова и Савет за спољне послове.¹⁷⁾ Новина у вези са радом Савета јесте то што ће за разлику од честих примедби годинама упућиваних Савету на рачун тајанствености и нетранспарентности у раду, од сада рад Савета бити јаван, у ситуацијама када усваја законодавне акте.¹⁸⁾

Када је реч о председнику Европске комисије, њега бира Европски парламент на предлог Европског савета.¹⁹⁾ Око Састава Европске комисије било је доста контроверзи на међувладиним конференцијама ранијих година. Лисабонски уговор прописује да

16) Vesna Knežević-Predić, Zoran Radivojević, „Kako nastaje i deluje pravo Evropske unije“, op. cit., str. 65.

17) Treaty of Lisbon, čl. 9c st.6, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

18) Hervé Bribois, The main institutional innovations of the Lisbon Treaty, , op.cit., p.87.

19) Treaty of Lisbon, čl. 9d st.7, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

број чланова Комисије од октобра 2014. године износи 2/3 држава чланица. Ово смањење броја чланова Комисије спровешће се по принципу једнаке ротације што значи да у сваком трећем мандату неће бити представника Малте и Луксембурга подједнако као Немачке и Француске. Да би се применио принцип једнаке ротације потребно је да Европски савет доносе једногласну одлуку о томе. Ово даље води закључку да велике државе неће баш тако лако гласати за примену принципа који ће њихове државе оставити без представника у Комисији у тренутку када буде дошао ред на њихову државу.

Европски парламент се може сматрати највећим добитником ове институционалне реформе. То је нарочито уочљиво по питању јачања моћи у односу на остале институције. Парламент постаје скоро равноправни легислатор са Саветом у оквиру редовног законодавног поступка. Овај поступак у многоме подсећа на поступак саодлучивања пошто Савет и Парламент заједнички усвајају директиве, регулативе и одлуке.²⁰⁾ Лисабонским уговором уводи се нова буџетска процедура у којој су Савет и Парламент заједно усвајају целокупан годишњи буџет, поред тога укида се разлика између обавезних и необавезних трошкова. Улога политичке контроле Комисије такође је повећана пошто Европски парламент неће давати само сагласност на име предложеног кандидата за место председника Комисије већ ће и гласати о кандидату. Када се ради о саставу, Европски парламент имаће максимално 751 члана, укључујући и председника Парламента. Уговор предвиђа минимални и максимални број посланика по држави чланица - минимум 6 а максимум 96 (до сада је било 5 и 99). Оно што Уговор не предвиђа јесте колико ће свака држава чланица имати представника у Парламенту. Ту на сцену ступа Европски савет који о томе једногласно одлучује на предлог Европског парламента и пред сваке изборе вршиће се ревизија ове одлуке.

Суд правде Европских заједница мења назив у Суд правде Европске уније.²¹⁾ У његов састав улазе Суд правде, Општи суд и Специјализовани судови.²²⁾ Поред ове промене у називу главног

20) Vesna Knežević-Predić, Zoran Radivojević, „Kako nastaje i deluje pravo Evropske unije“, str.63.

21) Vesna Knežević-Predić, Zoran Radivojević, „Kako nastaje i deluje pravo Evropske unije“, str.69.

22) Treaty of Lisbon, čl. 9f, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

правосудног органа уније, једна од измена која се односи на надлежност правосудних органа јесте шира надлежност у области слободе, безбедности и правде.

Наслов 4 Уговора о Европској унији говори о појачаној сарадњи оних држава које желе дубље да се интегришу у оквиру ЕУ. Таквих држава треба да буде минимум 9. Пети наслов односи се на спољну акцију и у њему се каже да у области заједничке спољне и безбедносне политике настављају да се примењују посебна правила.

Уговор о функционисању Европске уније замењује Уговор о формирању Европске заједнице. Овим Уговором се шири примена квалификоване већине и саодлучивања и они постају саставни елементи уобичајене законодавне процедуре (чл. 251 Уговора о функционисању Европске уније). Чак 40 случајева је пребачено из једногласног у квалификовано одлучивање. Област која је највише дотакнута овом изменом јесте правосуђе и унутрашњи послови а редовна законодавна процедура се уводи и у области енергије, туризма, цивилне заштите, спорта, структурних фондова, истраживања свемира и заштити здравља.²³⁾

Као и у Уговору о Уставу, нестаје стубовска структура уније па тако Лисабонски уговор дефинише ЕУ као јединствени ентитет који добија статус правне личности.²⁴⁾ Такође, Уговор доноси и клаузулу могућег напуштања уније по којој држава чланица може напустити ЕУ, уколико то најави две године унапред.²⁵⁾ Ова клаузула представља механизам заштите од исхитрених одлука неких држава у којима је нпр. у току изборне кампање партија која је дошла на власт обећала напуштање ЕУ. Временско ограничење даје могућност држави да се предомисли или ЕУ да се припреми за функционисање са једним чланом мање.

Модел гласања по Лисабонском уговору је у основи задржао предлог из Уговора о Уставу, уз неке значајне амандмане. Овај део рада посвећен је најпре представљању а затим и анализи правила гласања са освртом на ефикасност, једнакост и одрживост предложених решења.

23) Vesna Knežević-Predić, Zoran Radivojević, „*Kako nastaje i deluje pravo Evropske unije*“, str.67.

24) Treaty of Lisbon, čl. 46a, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

25) Treaty of Lisbon, čl. 49a st. 3, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

Могу се разликовати три периода у погледу примене модела гласања у Савету министара. Први период до 1. новембра 2014. године у коме ће важити правила троструке већине из Нице, други - између 2014. и 2017. године у коме ће важити правила Лисабонског уговора, са могућношћу да државе чланице траже примену правила Уговора из Нице у одређеним случајевима и трећи период - након 2017. године где ће важити у потпуности правила која доноси Лисабонски уговор. Лисабонски уговор прописује да ће квалификована већина на предлог Комисије од 1. новембра 2014. године износити најмање 55% држава чланица, укључујући да гласа 15 њих и 65% становништва ЕУ, док блокирајућа мањина износи минимум 4 државе чланице.²⁶⁾ Члан 205 додатно разрађује ово правило па се каже да уколико се не одлучује о предлогу Комисије, онда је квалификована већина 72% држава чланица што представља 65% становништва уније. У случају да у гласању не учествују све државе чланице, квалификована већина износи 55% држава чланица које учествују и 65% становништва тих држава. У тој ситуацији блокирајућа мањина износи 35% популације која учествује плус још једна држава чланица.²⁷⁾

Новина која је унета на инсистирање Пољске налази се у члану 4 Декларације који даје правну основу модификованом Јањина компромису. Због овог члана, самит који је одржан јуна 2007. године, запао је у ћорсокак пошто се велики број држава чланица противио уношењу овог члана у Уговор. Суштина члана се заснива на томе да одређени број држава чланица којих нема довољно да би представљали блокирајућу мањину, може затражити преиспитивање одређене одлуке. То је у ствари модификација споразума из Јањине 1994. године. Овај члан прописује да је за додатно преиспитивање одлуке потребно да гласа $\frac{3}{4}$ популације потребне за блокирајућу мањину и $\frac{3}{4}$ држава чланица до 2017. године а након тога 55% популације и 55% чланства потребних за блокирање одлуке.²⁸⁾ Период који је предвиђен за добијање шире подршке и преиспитивање одлуке није конкретно договорен у овом уговору али се подразумева да он не треба да буде дужи од 3 месеца, колико је

26) Treaty of Lisbon, čl. 9c st.4, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

27) Treaty of Lisbon, čl. 205 st. 2, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

28) Declaration on Article 9c (4) of the Treaty on European Union and Article 205(2) of the Treaty on the Functioning of the European Union, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

иначе потребно да се Савет министара и Парламент договоре око неке одлуке у поступку саодлучивања (упркос инсистирању Пољске да ће блокирати уговор уколико период за преиспитивање не буде продужен до две године).²⁹⁾ Како је Немачка као председајући у моменту договорања уговора објаснила, циљ овог члана није право вета како на први поглед изгледа већ добијање шире подршке за одређени предлог.³⁰⁾

Иако је систем гласања направљен као модел двоструке већине из горе наведених правила може се закључити да има више од два критеријума (становништво, чланство, блокирајућа мањина) и да не делује тако једноставно како се у први мах чинило. Задатак реформе система гласања био је да га поједностави али уместо тога изгледа да су се државе чланице, ипак, определиле да примарни циљ реформе гласања буде успостављање равнотеже између великих и малих држава. Из овако постављених критеријума може се очитати доминација једног од три критеријума а то је критеријум становништва. Када је реч о критеријуму за блокирајућу мањину, рачунањем је утврђено да постоји само 10 коалиција које би теоретски да блокирају одлуку са мање од 4 државе тако да је значај тог правила у овом контексту је ирелевантан.³¹⁾

Са становишта ефикасности, непознато је каква ће бити ефикасност између 2014. и 2017. године а посебно након 2017. Примена правила Нице и модификованог Јањина компромиса може довести до успоравања процеса одлучивања а самим тим и мање ефикасности, посебно јер се не зна колики ће бити период за добијање шире подршке.

Када је реч о једнакости, само на први поглед се укида пондерација у смислу да више државе немају различит број гласова већ се оне третирају једнако тако што свака држава има један глас. Оно што није тако очито јесте да захваљујући доминантно постављеном критеријуму становништва, број гласова које држава има зависи од њеног удела у укупном становништву ЕУ. У односу на Уговор из Нице, Уговором из Лисабона упоређујући под-представљеност и пред-представљеност држава чланица, добијају 4 нај-

29) *The Treaty of Lisbon: Implementing the institutional innovations*, Joint Study - CEPS, EGMONT, EPC, 2007., p.63.

30) *Ibid.*

31) *The Treaty of Lisbon: Implementing the institutional innovations*, op. cit., p.65.

веће и 7 најмањих док средње државе губе.³²⁾ Све земље које се налазе између Шпаније и Ирске су подпредстављене.

Држава чланица	Пред/под представљеност на основу Нице	Пред/под представљеност на основу Лисабонског уговора
Немачка	-17.8	23.1
Француска	-5.9	9.2
Велика Британија	-3.9	7.3
Италија	-2.6	6.2
Шпанија	7.5	-5.1
Пољска	15.2	-11.4
Румунија	-12.2	-14.3
Холандија	-5.6	-17
Грчка	5.8	-17.3
Португалија	8.7	-17.3
Белгија	9	-17.2
Чешка	10.3	-17.1
Мађарска	11.3	-17
Шведска	-1.5	-16.2
Аустрија	3.1	-15.5
Бугарска	6.7	-14.8
Данска	-10.2	-9.9
Словачка	-9.9	-9.8
Финска	-8.7	-9.1
Република Ирска	1.9	-4.6
Литванија	13.6	1.2
Летонија	-20.9	14.9
Словенија	-15.5	20.6
Естонија	3.3	40.3
Кипар	37.4	78.6
Луксембург	76.1	124.7
Малта	42.9	138.6

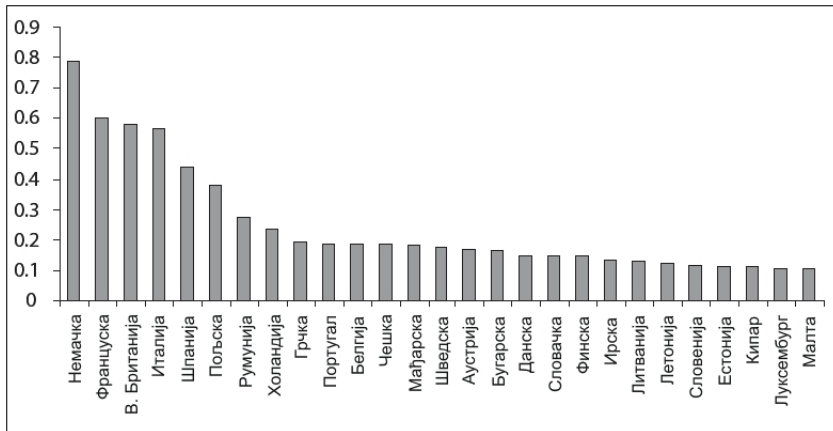
Табела 1 : Једнакост држава чланица на основу критеријума ста-
новништва

Извор: *The Treaty of Lisbon: Implementing the institutional innovations*, p.70.

Често се сматра да је моћ блокирања одлуке већи аргумент за цењкавање него гласачка снага. Претпоставка за моћ блокирања одлука није базирана на томе да ли су неке државе више склоне блокирању од осталих већ се узима у обзир колико је њена а приори моћ блокирања у односу на постављене критеријуме. Том приликом се апстрахују склоности држава чланица, област којој при-

32) *The Treaty of Lisbon: Implementing the institutional innovations*, op. cit., p.71.

пада одлука. Табела приказује колика је моћ блокирања одлука на основу правила Уговора из Лисабона.

Табела 2: Моћ блокирања одлука

Извор: *The Treaty of Lisbon: Implementing the institutional innovations*, p.73.

На основу ове табеле може се закључити да је највећа моћ блокирања код великих држава а да од Пољске она опада у смислу да су државе средње величине поново значајно на губитку, ако се упореди њихова моћ са утицајем малих држава.³³⁾

ЗАКЉУЧАК

Само формално посматрано, Лисабонски уговор је нови документ с обзиром да, како је показано у претходном делу рада, доноси незнатне измене у односу на Уговор о Уставу. Међутим, начин на који је усаглашен уговор потпуно је другачији од рада Конвенције. За разлику од стварања Уговора о Уставу када је постојао широк консензус између већине актера европске интеграције, може се рећи да је овај уговор преаковала мања група стручњака и старом паковању дала нови назив.³⁴⁾ Имајући негативних искустава са референдумима, европски званичници који су били први у реду да се овај уговор усвоји, растрчали су се по европским престоницама како би убедили поједине државе да уговор ратификују у парламентима а не на референдумима. „Са Данском су вршени чак и формални преговори да одустане од референдума“.³⁵⁾

33) *The Treaty of Lisbon: Implementing the institutional innovations*, op. cit., p.73.

34) Miroslav Prokopijevic, „Evropska unija-uvod“, str. 653.

35) Ibid.

Поменуто је да Лисабонски уговор у великој мери подсећа на Уговор о Уставу и показане су истоветности. Сада ћемо се фокусирати на оно што се први пут помиње у Лисабонском уговору. Улога националних парламената у европским интеграцијама није у формалном смислу разматрана до сада, мада је често у неформалним дебатама истицано да би и националне парламенте требало укључити како би се макар незнатно смањило демократски дефицит. Национални парламенти стичу на основу члана 8ц неколико функција (добијају нацрте докумената уније, контролишу примену начела субвенционисаности, добијају обавештења о подношењу кандидатура за чланство у ЕУ, учествују у ревизијама уговора).³⁶⁾ Када се мало боље погледају ове функције, лако је закључити да национални парламенти неће моћи значајно да утичу на дешавања у унији већ ће они бити само обавештавани.

Ток ратификације Лисабонског уговора био је унапред договорен а само једна држава чланица је из уставних разлога морала да одржи референдум – Република Ирска. Референдум је одржан јуна 2008. године и ирски бирачи су одбацили Лисабонски уговор са 53.4% гласова против. Европска унија поново је дошла у ситуацију да једна држава чланица блокира усвајање уговора. Бирокурате које су креирале овај уговор нису могле да дозволе да и он пропадне па се зато кренуло у лобирање и убеђивање Ирске да одржи други референдум након извесног времена. Притисак на Ирску је био велики и њени званичници су пристали на поновљени референдум. Други референдум потврдио је Лисабонски уговор и тако је остало само да се сачека мишљење чешког уставног суда па да се отклони и последња препрека ступању на снагу Лисабонског уговора. Ирска је прихватила споразум пошто јој је обећано изузеће из Повеље о људским правима, као и Британији и Пољској. Након ратификације уговора у Чешкој 3. новембра 2009. године, Лисабонски уговор је званично ступио на снагу 1. децембра 2009. године.

Пошто је Уговор наметнут одозго чини се да ће управо тај недостатак легитимитета бити узрок потенцијалног незадовољства грађана ЕУ. Грађани нису имали прилику да изразе своје мишљење о овом Уговору па управо због тога неки аутори примећују да је Лисабонски уговор као темпирана бомба за коју се не зна када ће експлодирати. На крају, треба поменути позитиван утицај Лисабонског уговора у смислу даљег

36) Treaty of Lisbon, čl.8c, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm.

ширења ЕУ пошто њен нови институционални изглед омогућава несметано ширење ЕУ.

Jelena Todorovic

INSTITUTIONAL INNOVATIONS IN THE EUROPEAN UNION FOLLOWING THE ADOPTION OF THE LISBON TREATY

Summary

The subject of this paper is the institutional features of the European Union after the entry into force of the Treaty of Lisbon. The author presents the changes related to the European Parliament, Commission, Council of Ministers, the European Council and the Court of Justice. The aim of this paper is to describe and explain changes in the Union's institutional system that brings the Lisbon Treaty. Using content analysis, together with comparative - descriptive method, the author tries to answer the several questions. The first question that arises is how the institutional structure of the EU Lisbon Treaty differs from those in the Constitutional Treaty. In addition, it should answer the question about the difficulties that existed during the discussions of the Lisbon Treaty. Finally, bearing in mind the institutional innovations discussed in this paper, we should answer the question that logically follows about the future of this Treaty.

Key words: Lisbon treaty, European Union, institutions of the European Union.

ЛИТЕРАТУРА

- Bribosia, Hervé, „The main institutional innovations of the Lisbon Treaty“, *Y: The Lisbon Treaty - EU constitutionalism without a constitutional treaty?*, (ed. Stefan Griller, Jacques Ziller), Springer Wien New York, 2008.
- Carbone, Maurizio, „From Paris to Dublin: domestic politics and the treaty of Lisbon“, *Journal of Contemporary European Research*, University Association for Contemporary European Studies, London, Vol.5, n°1, 2009.
- De Búrca, Gráinne, „The EU on the road from the Constitutional Treaty to Lisbon Treaty“, Jean Monnet Working Paper, 03/08, <http://centers.law.nyu.edu/jeanmonnet/intro.html>.
- Gross, Daniel, Kurpas, Sebastian, Widgren, Mika, „Weighting votes in the Council: Toward a Warsaw compromise?“, CEPS Commentary, Centre for European Public Studies, 20 June 2007.
- Griller, Stefan, Ziller, Jacques, „The Lisbon Treaty - EU constitutionalism without a constitutional treaty?“, Springer Wien New York, 2008.
- Knežević-Predić, Vesna, Radivojević, Zoran, „Kako nastaje i deluje pravo Evropske unije“, Službeni glasnik, Beograd, 2009.

- Penrose, Lionel, „*The elementary statistics of Majority voting*,“ Journal of Royal Statistical Society, Royal Statistical Society, London, Vol.109, n°1, 1946.
- Prokopiјеvić, Miroslav, „*Evropska unija-uvod*“, Službeni glasnik, Beograd, 2009.
- Стојановић, Ђорђе, „*Различити теоретски приступи концепцији глобалног цивилног друштва*“, Српска политичка мисао, Институт за политичке студије, Београд, бр.2/2010.
- *The Treaty of Lisbon: Implementing the institutional innovations*, Joint Study - CEPS, EGMONT, EPC, 2007.
- *Treaty establishing Constitution for Europe*, Official Journal of the EU, C n°310, December 2004.
- Treaty of Lisbon, http://europa.eu/lisbon_treaty/full_text/index_en.htm. 23.09.2010.
- http://www.interieur.gouv.fr/sections/a_votre_service/resultatselections/rf2005/000/000.html. 23.09.2010.

Resume

Treaty of Lisbon, which provides remodeling of the European institutions came into force on 1 December 2009, after two years of signing and the numerous difficulties that have accompanied the process of its ratification. Lisbon Treaty is largely assumed institutional solutions that have been enshrined in the Treaty establishing Constitution for Europe and thus provide potential enlargement of the Union because the previous Treaty (Treaty of Nice) predicted functioning of the EU with 27 member states, as already established in January 2007.

The biggest winners in the last revision of the founding treaties are European Parliament and European Council - European Parliament because it increased its role in the legislative process while the European Council received a significant power since, among other things, can make binding documents but we should not neglect its role in simplified revision procedure.

The aim of the creators of the Lisbon Treaty in terms of institutional reform was to simplify decision-making process and modernize institutions. Bearing in mind the new way of decision making in the Council of Ministers (the elimination of weighting and the introduction of double majority), it seems that it is not the case. In addition, there is a great number of restrictions which are attached in the form of declarations and protocols. At the end, the manner in which the Treaty was agreed, without broader support of citizens, suggests that Lisbon will not long remain in force.

Овај рад је примљен 23. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2010. године.

МАРКЕТИНГ, МЕНАџМЕНТ И ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ

321

Драган Суботић

МЕДИЈСКА ПОЉА ОДНОСА С ЈАВНОШЋУ У
(ПОСТ)МОДЕРНОМ ДРУШТВУ

*Драган Суботић**

Институт за политичке студије, Београд

МЕДИЈСКА ПОЉА ОДНОСА С ЈАВНОШЋУ У (ПОСТ)МОДЕРНОМ ДРУШТВУ**

Сажетак

Аутор пише о медијској димензији, односно комуниколошким пољима односа с јавношћу у (пост)модерном друштву прецизно дефинишући појам корпоративних комуникација, карактеру и суштину медија и медијских система, сагледава их политичким освртом на суштину, положај и улогу масовних медија у плуралистичком друштву. Исто тако, аутор дефинише и маркетиншку, профитну димензију мас-медија, посебно начин пословања, уз неизбежне етичке дилеме медијских активности, што је веома важно за земље у транзицији. Уобличава могуће modele организације, управљања и деловања медијских система који имају важну улогу у креирању оптималног, функционалног и профитабилног модела информисања у друштву. Он треба да буде резултат консензуса релевантних друштвених субјекта, али и демократске конституције друштва, правне државе и утемељеног цивилног друштва. Заправо, корпоративни приступ мултимедијима треба да обезбеди функционисање медијског система на двоструком нивоу: достигнућима модерне технологије и профитном принципу. То све више одређује организационо медијски дизајн информационо-комуниколошких система, начин управљања и пословања у тржишном друштву.

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Друштвене и политичке претпоставке изградње демократских институција у Србији“ (149057), који се реализује у оквиру Института за политичке студије у Београду, а финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Кључне речи: медији, друштво, односи с јавношћу...

1. МЕДИЈСКА ДИМЕНЗИЈА КОРПОРАТИВНИХ КОМУНИКАЦИЈА

(Пост)индустријско друштво, у ствари Друкерово информатичко друштво знања информација и иновација у 21. веку, преферираће медијску димензију односа с јавношћу као битну компоненту (пост)модерног друштва. За наше друштвене прилике које карактеришу друштво у транзицији, важан је теоријско методолошки приступ транзиционог тока Србије, нарочито његовог „политичког облика који се делом одвија у потпуно специфичним условима – рата, санкција и најзад, након демонтирања ауторитарног режима Слободана Милошевића – нових условљавања и неизвесности“.¹⁾

Овај особени приступ захтева прецизирање корпоративних комуникација, посебно односа с јавношћу у постмодерном друштву где појединац-индивидуа има важну улогу у дефинисању положаја, улоге и значаја медија у друштву, укључујући и неке шире претпоставке, на пример, демократски концепт друштва, владавину права, поштовања људских права слобода и слично.

Појам комуникација означава измену порука између две или више особа. Особа или особе од којих поруке потичу називају се творци или даваоци, а они који је примају – примаоци поруке, с тим да свако може истовремено бити и давалац и прималац разних порука. Свака порука има свој садржај и форму, везе којима се шири и средства којима се преноси. Она такође има и своје даваоце (творце) и циљ којем је намењен.²⁾ Као главни колективни извор информација и слика, „медији имају вишеструку улогу и задовољавају бројне личне потребе. На личном нивоу они обезбеђују везу са ширим друштвеним групама, а на крају и индиректне везе са другим људима и у одређеној мери осећај повезаности и солидарности. (С друге стране, медији исто тако могу да појачају осећај изолованости и појединца учине још уплашенијим од спољног света). Такође, могу да буду и емотивни вентил – да изазову љутњу, осећање симпатије, стрес или донесу олакшање. Медији пружају разоноду, забаву и опуштање. Али пружају и информације (или

1) Радмила Накарада, „Транзиција од ауторитарног ка демократском поретку – компаративни осврт“, *Годишњак ФПН*, бр. 2, Београд, 2008, стр. 309.

2) Слађана Миленковић, *Медијска култура*, С. Митровица, 2007, стр. 6.

митове и дезинформације) о прошлости и садашњости које помажу у формирању заједничке културе и система вредности, традиције и огледа на свет. Понекад медији задовољавају и потребе мањина и културних подгрупа у оквиру веће заједнице снабдевајући их локалним вестима и забавним садржајима и омогућавајући им да себе и свет виде кроз сопствену призму. На политичком нивоу, медији играју централну улогу у демократизацији. Историјски посматрано, кључна одлика покрета демократизације јесте стварање јавног мњења, при чему се мисли на сва места и форуме на којима се расправљало о питањима важним за политичку заједницу и где су пласиране информације кључне за учешће грађана у јавном животу.³⁾

Израз медиј(ум) потиче од латинске речи „medius“ са значењима: средњи, који се налази у средини, усред, насред. Сама реч показује да је у питању неки посредник у комуникацији. Као синоним (понекад и као објашњење) користе се изрази „средство“ или „канал“ комуницирања. Када је о комуницирању и улози медија у овом примарном односу реч, медији се не могу сврстати, мада им је то најважније обележје само на ситуациону улогу посредника, нечега што се налази између субјекта комуницирања и што служи за преношење и размену порука. Тиме се заобилазе сложена питања њиховог настојања, структуре, различитости, места и улоге у постојећим облицима комуникационе праксе и у тоталитету људског комуницирања. Они се не могу сводити само на медије масовног комуницирања, једноставно због тога што људи у размени порука користе и мноштво других медија у свим осталим облицима комуникационе праксе. Узимајући као критеријум присуство односа (не)избежност у комуницирању медији се могу поделити на „примарне и секундарне технике комуницирања“.⁴⁾

Заправо, шире тумачење медија инсистира на томе да израз 'медиј(ум)' потиче од латинске речи „medius“, „са значењима: 1) средњи, који се у средини налази; и 2) усред, насред, у средини. Већ само порекло речи показује да је у питању одређени посредник у комуницирању. У свакодневном говору сусреће се у различитим синтагмама: од 'комуникациони медиј' до 'медиј масовног

3) Едвард С. Херман, Роберт В. Мекчесни, *Глобални медији: нови мисионари корпоративног капитализма*, Београд, 2004, стр. 7.

4) Слађана Миленковић, *Медијска култура*, С. Митровица, 2007, стр. 5.

комуницирања' и 'масмедиа'. Као синоним (понекад и као објашњење) користе се изрази 'средство' и 'канал' комуницирања.⁵⁾

За могуће дефинисање медија у савременом (пост)индустријском друштву, потребно је одредити значај јавности. По мишљењу Лиргена Хабермаса и других, „јавност је најефикаснија за демократију када је институционално независна од државе и друштвено доминантних економских снага. Мада је такву аутономију тешко развити и одржати, сврха стварања повољне климе за демократску комуникацију јесте да омогући стремљење ка том циљу, иако се у оквиру ове институционалне шеме могу претпоставити различити облици јавне сфере. За неке, јавност се најбоље огледа у непрофитном, некомерцијалном јавном сервису какав је, на пример, BBS који тежи да буде релативно независан а тиме, до одговарајућег степена, и „објективан“. Јавност неспорно може да делује исто тако добро или боље када постоји већи избор медија, делимично или у потпуности независних од државне и економске контроле, која се у јавним пословима и новинарству спроводи на „партијски“ начин.⁶⁾

Обично постоји јасна дихотомија у расправама емитера између програма „јавног сервиса“ који негују јавно мњење и забавних програма осмишљених да разоноде, опусте и привуку што бројнију публику.⁷⁾

Свакако, медији су агенси политичке и социјалне социјализације појединца, групе и друштва, у том смислу медији, узевши заједно, треба посматрати као „индустрију, као јавни сервис и као политичку институцију. У ствари, не поседују сви медији овакву троструку природу: с једне стране, нова технологија омогућава повратак на сцену малих „породичних“ медија. Одређени део медијских производа нема никакве везе са јавним сервисом, као што

5) Мирољуб Радојковић, Мирко Милетић, *Комуникације, медији и друштво*, Београд, 2006, стр. 94.

6) Едвард С. Херман, Роберт В. Мекчесни, *Глобални медији: нови мисионари корпоративног капитализма*, Београд, 2004, стр. 8.

7) Адам Бригс, Пол Кобли, *Увод у студије медија*, Београд, 2005, стр. 120. Ова два програма нису сасвим инкомпатибилна и одвојена – и забавни програми могу да покрену озбиљна друштвена питања и подстакну на размишљање и изазову полемике. Исто тако, интегритет и квалитет јавности може бити угрожен државном контролом, предрасудама и аутоцензуром приватних система контроле, али и спољним притисцима на медијске системе који их обликују у складу са циљевима моћних њима страних интереса. Такође то могу бити и комбинације ових форми притисака, са владама и моћним приватним интересима у тандему, или кроз сарадњу страних агенција са локалним управама и/или приватним медијским групацијама. Једна традиционална област студија медија јесте „адвертајзинг. Често је, међутим, нагласак стављен на текстове адвертајзинга – рекламе – на рачун пажње која се посвећивала њиховој производњи“. Исто,

су, на пример, таблоиди из супермаркета. Најзад, многи медији, као на пример, струковни и професионални часописи, не играју улогу у политичком животу. Ипак, медији до којих је просвећеним грађанима стало су они опште информативне природе: у данашње време, они не могу да одбаце ниједну од ове три комбиноване особине.⁸⁾

У генеричком ланцу вредности медијске делатности „различите делатности су груписане у три основне категорије: креирање садржаја, паковање садржаја и дифузију, садржаја. Креирање садржаја је прва активност у ланцу вредности која обухвата: а) носиоце права на коришћење дела или садржаја (right holders). Они представљају примарни и стабилан извор права на емитовање/приказивање садржаја, а најчешће послују са неколико већих компанија које управљају и остварују комерцијалну експлоатацију тих права; б) продуценти садржаја (content producers) су одговорни за продукцију аудио-визуелног садржаја комбинујући уметнички, финансијски и комерцијални know-how. Они могу бити произвођачи садржаја или одговорни за његово формирање; в) дистрибутери права (right dealers) су субјекти одговорни за трговање и промет права на коришћење аудио-визуелних дела. Њихова основна функција је да конципирају понуду аудио-визуелних дела (филмова, серија, тв програма) кроз програмске каталоге. Још једна од њихових улога је да они омогућавају смањење трансакционих трошкова претраживања и селекције дела која ће ући у одређени програмски каталог.⁹⁾

Бављење медијском етиком значи разматрање „новинарских дужности. Те дужности подразумевају да људи у медијима поседују права, и као људска бића и као вршиоци одређеног посла. Закон

8) Клод Жан-Бертран, *Медијска етика и систем медијске одговорности*, Београд, 2006. стр. 3.

9) Христина Микић, *Увод у економију медија*, Нови Сад, 2006, стр. 11. Паковање садржаја је друга активност у ланцу вредности и она обухвата: а) субјекте одговорне за стварање програмских пакета (programme packagers). Ови субјекти одговорни су за избор индивидуалних програма, креирање програмске шеме и продају рекламног времена. Типични носиоци ових активности су јавни радиодифузни сервис, комерцијални емитери и претплатнички ТВ оператери. Иако се могу појавити и као активни носиоци осталих активности у генеричком ланцу вредности (у зависности од степена и облика интеграције унутар ланца вредности), њихова основна делатност је креирање програмских пакета; б) субјекти одговорни за агрегацију индивидуалних програмских пакета (aggregators) који ће бити понуђени крајним корисницима (најчешће путем система претплатничке дистрибуције). Трећа активност у ланцу вредности је дифузија садржаја и она обухвата: а) субјекте који су одговорни за рад, развој и одржавање предајничке мреже (networks). Овој категорији најчешће припадају телекомуникационе компаније, кабловски дистрибутери и слично; б) СРЕ (Customer Premises Equipment) продавци су субјекти одговорни за производњу, продају и маркетинг опреме која је неопходна крајним корисницима за пријем и декодирање тв сигнала“.

често штити нека од тих права – и она се помињу у неким кодексима: право на пристојну плату; право да буду упознати са уређивачком политиком и консултовани пре било какве велике промене у руковођењу; право да одбију задатак који није сагласан са етиком или њиховим личним уверењима; право на приступ информацијама итд. Делујући као агенси јавности, новинари одлазе тамо где многи грађани не могу, обављају оно што јавност не може; уживају привилегије, али морају бити и одговорни.¹⁰⁾ Обавеза новинара састоји се, пре свега, од свих дужности које „има било које људско биће, али сада примењених на медије. Он мора да одговори инстинктивним потребама које, изгледа, осећају сви људи. Чак и као деца, ми желимо да се изразимо на слободан начин и желимо да одрасли буду искрени и одговорни... Новинарство је рођено и развијало се у периоду између ренесансе и Француске револуције у Западној Европи, надахнуто вредностима реформације, посебно индивидуализма, индивидуалне одговорности, радом у неком позиву, моралном строгошћу. Али, исто тако, било је надахнуто рационалним и либералним вредностима Просветитељства, а касније и концептима *laissez-faire*, утилитаризма и „социјалног Дарвинизма“. Пошто су се масовни медији појавили тек почетком 20. века, велики мислиоци претходних векова никада се њима нису бавили, али они који су познавали штампу у 18. веку нису према њој гајили велико поштовање. У скорије време, аутори етичких кодекса, заинтересовани за праксу и не познајући филозофију, ретко су се упуштали у то да декодирају радове тешко разумљивих мислилаца. Почев од 18. века, са напретком науке и технологије, почела је да се развија и идеја професионализма. Очекивало се да углед и моћ не произлазе више из порекла или власништва над земљом, већ из способности и друштвене корисности појединца. Затим, од краја 19. века, медијски радници стварају удружења како би установили сопствена правила за учлањене у њих и обављање те професије, с циљем да њихову независност призна држава, а вредност спозна јавност. Остварене су специјализоване школе и писани кодекси“.

Медијске вредности су увелико идентичне у свим подручјима света, уколико је режим демократски. Медијска етика се заснива на универзалним вредностима, као што су неприхватање мржње, насиља, презирања људског бића (фашизам) или само неких људских бића (расизам). Медијска етика је у складу са већином идеологије,

10) Клод Жан Бертран, *Медијска етика и системи медијске одговорности*, Београд, 2006, стр. 40-41.

јудаизмом, будизмом, конфуцијанизмом, хришћанством (католичким и протестантским), умереним исламом, хуманизмом, социјалном демократијом, али није у сагласности са екстремизмом, тоталитаризмом или фундаментализмом. Наравно, хијерархија вредности варира у зависности од културе. Тако, универзитетска студија о америчким и кинеским новинарима показала је да обе групације верују да објављена информација мора да буде прецизна и потпуна, али ови први убрајају агресивност и радозналост у најважније новинске врлине, док ови други на прво место стављају понизност и лојалност.¹¹⁾

2. САВРЕМЕНО ДРУШТВО И КОРПОРАТИВНИ ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ

Корпоративни односи с јавношћу једна су од препознатљивих карактеристика савременог пост-индустријског и информатичког друштва. Иако се везује за појам корпорације, претпоставља ширу друштвену димензију, која се често поистовећује и са глобализмом, транзицијом, неолиберализмом и информатичким друштвом. Поједини аутори савремено друштво виде и као глобално (цивилно) друштво у настајању у смислу да: „Постоје четири сета нужних претпоставки које карактеришу глобално цивилно друштво: (1) активности које имају планетарни значај (еколошки проблеми, хуманитарно право, економске релације, итд.); (2) комуникативно технолошки услови, могућност да се захваљујући савременим научним достигнућима располаже информацијама... (3) постојање глобалне организације... (4) премиса надтериторијалне солидарности (на линији класне припадности, пола, професије, расе, религије, старости, сексуалне оријентације итд.).“¹²⁾ Примера ради, др Зоран Видојевић је јасан у ставу да је „неолиберални модел капитализма, а тиме и њему својствене демократије, очигледно доживљава стратегијски неуспех“,¹³⁾ уз констатацију да у својим различитим облицима, посебно у данас доминантном либералном виду, модерна демократија јесте вредност првенствено за народе и државе савремено-америчког и европског политичко-културног круга који чини језгро западне цивилизације. Друге цивилизаци-

11) Исто, стр. 42-43.

12) Ђорђе Стојановић, „Различити теоретски приступи концепту глобалног цивилног друштва“, *Српска политичка мисао*, бр. 2, Београд, 2010, стр. 72.

13) Зоран Видојевић, „Историјски биланс и будућност демократије“, *Српска политичка мисао*, бр. 3, Београд, 2009, стр. 12.

је преузимају понешто од тог облика демократије и прилагођавају га себи. Међутим, то не значи да сви народи света сматрају да је либерална демократија (или нека друга) врховно политичко добро.¹⁴⁾ О односу социјалних технологија и идеологија на прагу 21. века у „другој половини 20 и почетком 21. века у процесу преласка друштва у пост-индустријско (информационо) друштво социјалне технологије се све масовније користе у свим сферама друштвеног живота: економској, политичкој, духовној. Оне се увелико примењују у организацији и управљању социјалним процесима, производњи, истраживањима, образовању социо-културној сфери и другим делатностима“.¹⁵⁾

Уочљиве су две дихотомне типологије транзиције: а) са становишта садржинског обухвата можемо разликовати: 1) тоталну или потпуну транзицију, која обухвата све елементе друштвене структуре и све друштвене процесе, од производње до државне управе и свакодневног начина живота и 2) парцијалну или делимичну транзицију, која обухвата само неке одабране сегменте друштвеног живота, најчешће само економског (приватизација, предузетништво, итд.), док остали остају по страни, што је, разуме се, практички готово неизводљиво; б) са становишта просторног обухвата може се разликовати: 1) „локална“ транзиција, која обухвата искључиво бивше социјалистичке земље, али не и цео свет и 2) глобална транзиција, која би различитим садржајима и интензитетима тек требало да обухвати читаву људску заједницу.¹⁶⁾

Осим наведене типологије, у литератури се помињу и типологије транзиције које полазе од стратегија развоја, што, у крајњем, и јесте основни смисао транзиције. Познавање таквих модела, као карактеристичних искустава је корисно јер они могу послужити као примери (позитивни или негативни) и помоћ приликом избора сопственог пута транзиције онима који то још нису учинили, или су то урадили на незадовољавајући начин. У том смислу издвајају се следећи типови транзиције: 1. инверзивна регресивна транзиција, као модел ретрадиционализације и повратка на предграђанско, племенско (трибалистичко) друштво, што је фактички антицивилизацијски корак уназад; 2. реверзибилна неолиберална

14) Исто, стр. 12.

15) Зоран Милошевић, „Социјалне технологије и реализација принципа идеологије“, *Политичка ревија*, бр. 3, Београд, 2009, стр. 136.

16) Слободан Покрајац, *Технологија транзиција и глобализација*, Београд, 2002, стр. 16-17.

транзиција, као модел имитације модерних друштава која води у капиталистичко периферно и зависно друштво; 3. реверзибилна неоконзервативна транзиција, као стратегија новог етатизма и деформисане модернизације. Таква стратегија логично води или у обнову реал-социјализма или државног капитализма, тј. капитализма номенклатуре, односно политичких елита, а што обоје доноси незахвалну цивилизацијску позицију – полупериферију, што је једнако неприхватљиво, баш као и претходна да модела; 4. прогресивна социјалдемократска транзиција, као модел развоја и модернизације, реформи и демократизације, који има објективно највише економског и социјалног потенцијала за повећање благостања свих грађана, а не само одабраних друштвених група (власника капитала, политике елите, интелигенције итд.), јер се ослања на социјално партнерство свих агенаса промена (послодаваца, запослених, државе, синдиката) и на реалне полуге промена (природни ресурси, технологија, знање).

Модерним плуралистичким друштвом може се означити друштво са различитим својинским облицима уколико конституише такве друштвене односе који доприносе реализацији основних вредности тог друштва, а то су: унапређење квалитета живота становништва; повећање друштвеног богатства; динамичан научно-технолошки развој; свестрани развој људске личности; адекватни регионални развој; културни и уметнички прогрес; смањивање социјалних неједнакости које нису утемељене на радном доприносу; обезбеђивање економске и социјалне сигурности човека; економска и политичка демократизација друштва; повећање економске ефикасности; унапређивање хуманизације рада; афирмација људског рада; обезбеђивање једнакости права, дужности и одговорности људи; елиминација девијантних облика друштвеног понашања итд.¹⁷⁾

Социолог Љубиша Митровић конципира синтетичку кварталну типологију постсоцијалистичких земаља у транзицији, и то:

1. Тип инверзивне регресивне транзиције, која је ослоњена на стратегију ретрадиционализације и која води у протомодерно, предграђанско, етнички и цивилизацијски затворено, блокирано, и стагнантно друштво; 2. Тип реверзибилне и неолибералне транзиције ослоњене на стратегију зависне и имитативне модернизације

17) Проф. др Петар Хафнер, проф. др Радослав Котановић, *Глобалне друштвене промене и проблеми транзиције*, Ниш, 1997, стр. 28-29.

и која води у капиталистичко периферно зависно друштво; 3. Тип реверзибилне неоконзервативне транзиције, ослоњене на стратегију неоетатизма и деформисане модернизације, која води у обнову реалсоцијализма или државног капитализма, тј. политичког капитализма („капитализма номенклатуре“ М. Вебер) и полупериферно друштво; 4. Тип прогресивне социјалдемократске транзиције („транзиција са социјалном одговорношћу“ Д. Лековић), ослоњене на целовиту стратегију развоја и модернизације, реформе и демократизацију, која води у модерно и развијено социјалдемократско друштво и демократски социјализам.¹⁸⁾

У овом контексту, односи с јавношћу, посебно корпоративни односи с јавношћу укључују и димензију: позитивно-негативних утицаја из ширег, социо-политичког окружења уз неизбежну идеолошку димензију, на пример, о односу либерализма и демократије. Наиме, иако се либерализам тиче политике, „он се као учење не исцрпљује само на политичком плану. Штавише, либерализам као идеја настаје из потреба ограничавања сегмента политике као такве, док демократија као идеја настаје примарно у сектору политике и за политички сегмент, наиме као идеал општег учешћа у политици. Када би се ова Ванбергова табела донекле променила тако што бисмо уместо нормативне премисе „суверенитета индивидуе“ у пољу демократије, ставили „суверенитет грађанина“ онда би ствари изгледале много јасније и конзистентније. Ево како би могла изгледати измењена Ванбергова табела:

	Методолошко полазиште	Нормативна премиса	Основни фокус	Институционална разрада
Демократија	Појединац	Суверенитет грађанина	Опште учешће	Владавина већине и друге институције демократије
Либерализам	Појединац	Суверенитет индивидуе	Приватна Аутономија (Суверенитет Конзумента)	Посебан Систем приватног права (тржишних институција)

Из ове табеле се јасно види да се демократија тиче пре свега „партиципације у власти“, било посредне било непосредне (у сваком случају што веће), и да је њен примарни фокус идеја „општег учешћа“. Идеал демократије би по оваквом моделу био да сваки

18) Љубиша Митровић, *Савремено друштво (стратегije развоја и актери)*, Институт за политичке студије, Београд, 1996, стр. 167.

грађанин, сваки појединац у једном друштву буде и грађанин који одлучује. У том смислу је идеја демократије блиска идеји „тоталног грађанина“ (Дарендорф), али и русоовској представи непосредне демократије), бића које је у потпуности и у свему укључено у политику, које јесте *zoon politikon*.¹⁹⁾

Прецизније речено, теоријско-методолошки оквир корпоративних односа с јавношћу чини модерно предузетничко друштво где је предузетник „човек идеје, пун стваралачког духа, луцидности, инвентивности, самоиницијативности, ауторитативан је и храбар за предузимање ризика“,²⁰⁾ а предузетништво „широк спектар активности као што су креација, оснивање фирми и креирање промена, као и управљање бизнисом“²¹⁾ свакако уз истицање међузависности економског и политичког фактора тржишног модела савремене плуралистичке демократије: „Схватање човека као Ното *Oeconomicus*-а у политичком смислу има епохалан значај, што ће бити додатно разјашњено разматрањем тржишног модела демократије. Економски фактор упире пут сазревању политичких „партија и појави“ партије изборних апсистената као битном чиниоцу политичке јавности“.²²⁾ Али, напомиње овај аутор, „политички фактор наступа као коректив економских неједнакости грађана. Као што је економски фактор омогућио учешће политичком животу свим пунолетним припадницима у друштву, политички живот добија нову снагу, јер омогућава узлазну вертикалну друштвену покрепљивост свим категоријама становништа“.²³⁾ Свакако да у томе важну улогу имају корпорације, поготову у новој индустријској држави, где „предузеће мора бити довољно велико „да би могло поднети велика капитална улагања које прате модерну технологију“, односно, „корпорације се изврсно прилагођавају и потребама техно-структуре...“²⁴⁾

У прецизирању односа с јавношћу у (пост)модерном друштву, у анализу треба укључити и појам прагматизма. Подсетићемо, прагматизам је филозофско мишљење настало у САД крајем 19.

19) Александар Новаковић, „Либерализам и демократија“, *Српска политичка мисао*, бр. 4, Београд, 2009, стр. 131-132.

20) Нав. према: др Драган Суботић, *Ка модерном предузетничком друштву*, књ. 2, Београд, 2007, стр. 155.

21) Исто, стр. 155.

22) Вељко Дубљевић, „Легитимност и тржишни модели савремене плуралистичке демократије“, *Пословна економија*, Сремски Карловци, бр. 2/2009, стр. 283.

23) Исто, стр. 283.

24) John Kenneth Galbrieth, *Nova industrijska država*, Zagreb, 1970, стр. 85-86.

века које сматра да практична корист и деловање представља основу за процењивање да ли су сазнајни искази смислени и истинити. Прагматизам полази од тога што се из разматраних ставова изводе практичне последице и прихвата ставове чије су последице корисније или прихватљивије. За Чарлса Сандерса Перса (1839-1914) прагматизам је једна врста позитивизма. Задатак филозофа је да критички испита и објасни сва веровања садржана у здравом разуму, уз коришћење прагматичког критичког поступка.²⁵⁾ Слична су и радикално-емпиристичка схватања Вилијема Џемса да значење неке идеје представља „укупност могућих практичних последица које се из ње могу извести и проверити у искуству, при чему прихватамо оне које су боље или корисније, док друге одбацујемо... Он тврди да ми непосредно опажамо и доживљавамо не само предмете, и односе између предмета.“²⁶⁾ Инструментализам Џона Дјуија (1859-1952) јесте посебан облик прагматизма, које тумачи целокупно сазнање као средство (инструмент) практичног овладавања природом. Сам Дјуи „давао је предност називу натуралистички хуманизам, јер решавање људских проблема мора бити усклађено са проучавањем природе. Циљ филозофије је теоријске природе, у разјашњењу идеја, утврђивање услова под којима је могуће морално деловање.“²⁷⁾ О прагматизму као америчкој филозофији позитивистичког смера мишљења филозоф Мирко Аћимовић, пише да у филозофији прагматизма делатни су прагматизам Ч. С. Пирса, персоналистички прагматизам В. Џемса, филозофија акта Џ. Х. Мида, инструментализам Џ. Дјуија, операционализам П. В. Бриџмена и концептуални прагматизам К. И. Луиса. Оно што је заједничко за ове тенденције јесте отклон од метафизике и спекулативне логике, и наговор на практичну рационалност, на научно-технички прогрес, на дакле постојећи светски поредак ствари.²⁸⁾ Када је реч о утилитаризму, мр Вељко Дубљевић наводи да је утилитарна теологија „доминантан модус економског промишљања, како на макронивоу, у економској политици државе”, тако и на „микронивоу унутар конкретне организације. Економски субјекти теже остваривању интереса – прорачунима и предрачунима одмеравају трошкове и користи одређеног делања, настојећи да стекну профит. Такав је поступак рационалан (или користећи типологију Макса Вебера

25) Миле Савић, Владимир Цветковић, Ненад Цекић, *Филозофија*, Београд, 2007, стр. 264.

26) Исто, стр. 266.

27) Исто, стр. 267.

28) др Мирко Аћимовић, *Увод у логику*, Нови Сад, 1999, стр. 130.

циљно-рационалан) и прихватљив, јер га већина појединаца већ примењује у сопственом животу“.²⁹⁾ Поред ових теоријско-филозофских, на развој корпоративних односа с јавношћу утичу и нови трендови у развоју технологија: 1. Брзи развој науке и технологије, који је свет увео у нову фазу развоја – у еру информатике. То је допринело развоју и усавршавању информационих система и система комуницирања међу субјектима – учесницима одређених токова и активности у свим сферама људског живота. На тај начин информација је постала један од основних ослонаца поузданог одлучивања организационих система. Информације имају такав значај за одлучивање, али само ако их организације имају у довољном обиму, ако су квалитетне, потпуне и благовремено прибављене. Да би организација могла да изгради и очува свој идентитет у јавности (окружењу) она мора располагати таквим информацијама. Да ли је и како је могуће то постићи? Један од поузданих начина да организација у томе успе, јесте да успостави и стално унапређује своје односе с јавношћу. Без таквог приступа организација не може брзо да реагује на промене и захтеве окружења. 2. Неопходност и намера организације да искористи све предности, уз истовремено настојање да избегне или сведе на најмању меру могућа ограничења и опасности у окружењу. Да би такву своју намеру реализовала, организација мора имати потпуну представу о окружењу, што није могуће без двосмерне комуникације. Ако нема таквих комуникација, организациони системи ће доживети „шок будућности“, и биће им мале шансе да се снађу у „добу дисконтинитета“. 3. Тенденција растуће међузависности свих субјеката. Савремени развој друштва омогућио је брзу и мултидимензионалну комуникацију између припадника свих сегмената друштвеног привредног, политичког и сваког другог облика живљења људи унутар националних и интернационалних оквира. У таквим условима сви субјекти су упућени на међусобну сарадњу на различитим основама. 4. Све израженији конфликти и сукоби интереса субјеката у свим областима људског друштва. Може ли се егзистирати у сукобу интереса? Шта би за сваки субјект у таквом сукобу значило да остане на „својим позицијама“? Да ли би била могућа сарадња међу њима? Коначно, да ли би било могуће остваривање циљева субјеката у сукобу? На сва ова питања одговор би гласио – не. Зато се морају налазити путеви и начини за сарадњу и усклађивање интереса заинтересо-

29) Вељко Дубљевић, „Практична примена утилитаристичке анализе“, *Пословна економија*, бр. 1, Сремска Каменица 2010, стр. 294.

ваних субјеката. Наравно, то је могуће само ако је успостављена међусобна комуникација уз познавање и респектовање циљева и интереса свих учесника у остваривању одређене мисије и сврхе. 5. Јачање улоге јавног мњења. Развој информационих технологија допринео је бржем и непосреднијем информисању, тако да се јавно мњење формира и мења све већом брзином. На тај начин шири круг људи је информисан о све већем броју чињеница и појава, чиме се стичу услови да и сами учествују у свему томе. 6. Нестабилна и неизвесна економска и политичка ситуација, нарочито у међународном непосредном и посредном окружењу. На пример, висока инфлација, тржишне баријере, промене на политичкој сцени и карти, стална су претња и ограничење за реализацију циљева организација.³⁰⁾

Поред наведених разлога везаних за јавно мњење, за изградњу односа с јавношћу могући су и други приступи, којима се објашњава потреба за корпоративним односима с јавношћу. Џефкинс (1991) потребу за односима с јавношћу види у могућности да се организација нађе у тзв. четири негативне ситуације: одбојност (непријатељски став према окружењу), предрасуде, апатија и незнање.

Наука и техника постале су у последњих неколико столећа усмерени процес: наше знање и моћ проширују се у тим подручјима кумулативно, сматра Јирген Хабермас, додајући да овде свака генерација стоји на плећима претходне. „Наиме, у методски утврђеним координатама научно-техничког напретка управо су превладане теорије и супституирани поступни степени успеха: ми се уздамо у акумулацију наше залихе научних информација и техничких средстава. Филозофија историје је на то некада надовезивала своје наде. Чинило се да научно-технички напредак са собом носи истовремено и морални и политички напредак цивилизације.“³¹⁾

Хабермасов особен теоријско-методолошки приступ односа науке –технике и прогреса захтева разликовање између „техничких средстава и техничких правила. Реч техника примењујемо, наиме, пре свега на скуп средстава која допуштају олакшавање рад и ефективно остварење циљева – дакле на инструменте, машине и аутомате. Но, под техником подразумевамо такође и систем пра-

30) Исто,

31) Јирген Хабермас, *Теорија и пракса: социјално филозофске студије*, Београд, 1980, стр. 341.

вила која утврђују сврсисходно деловање – дакле, стратегије и технологије. Правила рационалног избора називам стратегијама, а правила инструменталног деловања технологијама. Технологије су, дакле, начела која утврђују начине поступања, а саме нису техничка средства. Било које ствари могу као техничка средства ући у склоп инструменталног деловања. Тек кад су припремљени у одређеној функцији за поновљену употребу, а не кад се мобилишу само за појединачни случај, кажемо да су саставни делови технике – управо инструменти, машине или аутомати³²⁾

Конзервативно тумачење техничког напретка има ту предност сматра Јирген Хабермас, што пробија ограничену перспективу развоја техничких средстава и ширења система сврсисходног деловања, и што поглед усмерава на „комплексну повезаност науке, технике, индустрије, војске и управе: технички напредак се увек одиграва у институционалном оквиру. Међутим, оба ова елемента, технички напредак и институционални оквир, особито су стопљени у Геленовој представи метабиолошког процеса. Довољан је само један корак да се целокупни процес опет сведе на једну од две димензије. Тако је Хелмут Шелски (Schelsky), надовезујући се на Жака Елила, заступао становиште да се тај метабиолошки процес повинује логици такозване објективне нужности, дакле иманентним законима научно-техничког напретка. Технизираном друштву одговара техничка држава, која укида традиционалне облике политике владавине у корист тоталне управе: владавина над људима не растаче се, додуше, у складу са овим концептом у управљање стварима, већ у научно усмерено администрирање поствареним односима. „Суверенитет те државе не показује се више само у томе што она монополизује примену силе (Макс Вебер), нити што одлучује о ванредном стању (Карл Шмид), већ ре свега у томе што држава одлучује о степену делотворности свих у њој постојећих техничких средстава, задржава за себе њихове највише ефекте и практично себе може изузети из примене техничких средстава коју налаже другима. Али, она сама је тиме у својим циљевима подвргнута закону који сам ја већ споменуо, као стварни закон научне цивилизације: да такорећи средства одређују циљеве или, још боље, да техничке могућности изнуђују своју примену. Тиме што држава за себе ревиндицира техничка средства, утолико јој се повећавају задаци (и то споља, од објективних законитости).“³³⁾

32) Исто, стр. 342-343.

33) Исто, стр. 350.

3. ПОЈЕДИНАЦ (НОМО ОЕCONOMICUS) КОРПОРАЦИЈА И МЕДИЈИ

Корпорације настају још у доба старог Рима, а своју пуну афирмацију доживљавају у данашње време. У новије доба корпорације представљају један од облика организације државне привредне активности и управљања јавном имовином. Корпоративни систем је економско и друштвено уређење појединих држава које је организован као „заједница многобројних корпорација у којима се повезују и усклађују интереси различитих класа, сталежа и разних других слојева. До зачетка корпоративизма дошло је већ тридесетих година прошлог века, када се корпорације убрзано развијају, а држава као апарат почиње активно да утиче на њих, са намером да изврши утицај на њих у правцу тога да постану друштвено одговорни. Суштински елемент корпоративизма је и идеја да тржиште ефикасно врши алокацију ресурса и обезбеђује начине за организовање економског (а вероватно и целокупног људског) живота. У корпоративној идеологији постоји снажна тенденција да се „слобода“ идентификује са пуким одсуством ограничења у пословању (на пример, економска или тржишна слобода), потискујући тако политичку слободу у други план.

Циљ је модерне корпорације како образлаже Џ.К. Галбрајт да се бави „словима онако као што би се бавио какав појединац, али с том разликом, што је она способна да прикупља и употребљава капитал неколико појединаца, или чак много појединаца. Због тога се она може упуштати и у такве потхвате који су изван домета било којег појединца. Корпорација заштићује оне који је опскрбљују капиталом на тај начин да ограничава њихово јамство до висине њихове првобитне инвестиције, тако да им пружа могућност да гласањем одлучују о свим њезиним значајнијим потхватима, тако да тачно одређује овлашћења и одговорности директора и функционера, и на тај начин да им пружа могућност да се обраћају судовима ако желе да исправе какву неправду коју им је корпорација нанијела. Осим што се корпорацији приписује способност да мобилизира капитал и мења повезаност с активним животом било којег појединца, сматра се да се она у функционалном погледу не разликује много од оних фирми које имају само једног власника или су у ортакчком власништву. Корпорација има исту сврху и на-

мену као такве фирме: да послује равноправно с другим фирмама и да својим власницима зарађује новац.³⁴⁾

Корпорација се изврсно прилагођује и потребама техноструктуре закључује Џ.К. Галбрајт, пошто је техноструктура апарат за групно одлучивање – за пулирање и провјеравање информација што их дају бројни појединци, а све то зато да би се могле доносити одлуке које су изван домета знања било којег појединца. Видјели смо и то да техноструктура изискује високи ступањ аутономије. Њезину раду може нашкодити свака интервенција која би дошла од било каквог ауторитета изван ње. Јер, ако узмемо у обзир каква је природа групног одлучивања и какав имају карактер проблеми који се рјешавају таквим одлучивањем, постаје нам потпуно јасно да ће сваки такав ауторитет бити увијек, у сваком поједином случају, недовољно информиран, па ће зато његове одлуке бити самовољне. Кад би се радило о таквим проблемима које би појединци могли сами рјешавати, групе једноставно не би постојале.

Исто тако, закључује Галбрајт, међусобни односи у корпорацији (односи интерних и екстерних стајкхолдери од значаја за пословање) ипак, не искључују опасност од интервенција власника корпорације – „то јест акционара. Њихово искључење из судјеловања у пословању корпорација није зајамчено законом или посвећено обичајима. Напротив, њихова је моћ зајамчена, и то било непосредно или посредно, преко вијећа директора. Али, самим тиме што је нешто законито не значи да је то и корисно. Вршење те моћи у доношењу битних одлука, а то су одлуке које изискују групно одлучивање, било би штетно баш као свака друга вањска интервенција. А будући да је ситуација таква, акционари морају такође бити искључени из власти.³⁵⁾

Корпоративни капитализам и право на приватну својину подразумева следеће аргументе: 1. Сви имају право на економску слободу; 2. Право на економску слободу оправдава право на приватну својину; 3. Право на приватну својину оправдава право на приватно поседовање економских предузећа; 4. Право на приватно поседовање економских предузећа оправдава право на приватно поседовање великих корпорација; 5. Право на приватно поседовање великих корпорација не може се на одговарајући начин оспорити у демократском процесу.³⁶⁾ Корпорација омогућује да се њена ор-

34) John Kenneth Galbrieth, *Nova industrijska država*, Zagreb, 1970, стр. 81.

35) Исто, стр. 86.

36) Роберт А. Дал, *Увод у економску демократију*, Београд, 1993, стр. 53.

ганизација прилагођује потребама, а будући да су за задовољавање различитих циљева различите и потребе – „различно је и прилагођивање које из тога произлази. Модерна крупна корпорација прилагођена је потребама напредне технологије, потребама да се улажу големе количине капитала, и потребама планирања што га то за собом повлачи. Она одржава потребу своје техноструктуре да буде ослобођена од свакога вањског мијешања. Ту слободу техноструктура стјече на разне начине, па тако, на примјер и на тај начин да самој себи ствара понуду капитала. Ако је, пак, технологија једноставна, онда понуда капитала не треба да буде велика. Будући да у таквим околностима тржиште функционира поузданије, има мање повода и потреба за планирањем, а због тога су и мање потребе за специјализираним знањем и за организацијом која га прати. У таквим околностима твртка може бити малена. Производња млазних мотора или градња нуклеарних реактора, доступне су само великим крупним фирмама, али се зато малопродајом аутомобилског бензина или гајењем јабука могу бавити и размјерно мале фирме.“³⁷⁾

У односу институционализација-организација човек (појединац, личност) социолог др Загорка Голубовић, анализирајући Вајтовог „човека организације“ истиче и значај социјалне идеологије, односно социјалне етике, како пише: „под социјалном етиком разумем онај кодекс савременог мишљења – пише Вајт – који морално озакоњује притисак друштва на индивидуе. Његове су три основне претпоставке: вера у скупину као извор креативности; вера у „припадање“ као у фундаменталну потребу човека; и вера да се применом науке може остварити припадање“.³⁸⁾ Импресивна су и становишта о односу индивидуалног и организацијског: „човека организације“, као идеални модел модерног човека (као социјални карактер који је најфункционалнији у савременом друштву) све више функционише и сам као организација: ефикасност, тачност, уклапање у механизам, способност сарадње – то су идеалне карактеристике које се највише траже на „тржишту личности“ (како је тај феномен назвао В. Милс). Својеврсна људска радозналост, којој је својствено да открива „зашто“ свих ствари, уступа место ограниченој техничкој радозналости (Бајт констатује да савременог Американца занима пре свега како се нешто догађа, тј. начин и техника самог догађаја). Савремени Американец жели да буде

37) Исто, стр. 95.

38) Исто, стр. 16.

техничар друштва, а не новатор; он не жели да мења свет око себе, он настоји само да га усавршава (технички поправља).³⁹⁾

Однос појединца и друштва, може да се посматра у двострукој дилеми, наиме, посебно на то какве последице оставља савремено друштво на развитак личности (отуђење, неурозе, све наглашенији конформизам, гушење индивидуалитета, деперсонализација, и слично), он поставља и један много сложенији и фундаменталнији филозофски проблем – како се односе личност и друштво као институционализована организација и да ли је међу њима конфликт неизбежан.⁴⁰⁾

И последњи значајан елемент корпоративне глобалне идеологије, барем када је реч о медијима као новим мисионарима корпоративног капитализма, јесте њено уверење о пожељности приватизације. Ово делом долази из основаног уверења да тржиште може све, али и закључак да се влада само увећава и да је неефикасна. Навести владу да распрода активу приватним предузетницима ће, према оваквом виђењу, повећати ефикасност. Постоје и други мотиви који у први план стављају скорашњу одушевљену подршку приватизацији: један од њих је и жеља да се ослаби влада. Влада која поседује и управља активом вероватно је моћнија и боље информисана од оне изван тржишта и према томе представља претњу, јер би као потенцијални субјекат демократске политичке контроле могла ефикасно да служи некорпоративним интересима. Учинити владу малом и зависном значи смањити ову претњу. Следећи мотив је прављење пара – зарадом од продаје државног власништва или профитирање куповином владиног власништва по повољним ценама (испод реалне тржишне), што је феномен карактеристичан за већи део приватизоване активе (тенденција је да их продају легално изабране владе уз подршку већине заинтересованих за куповину таквих добара, тако да су неконкурентна продаја и привилегована куповина уобичајена пракса). Широко прихваћена и усвојена глобална корпоративна идеологија заснива се на енормној економској и политичкој моћи својих спонзора. Међутим, њена идеолошка доминација није комплетна и у свакој земљи постоји класни отпор, отпор група, културних институција и појединаца који се залажу за алтернативне анализе, виђења и програме. Али, они су углавном лоше финансирани, међусобно неефикасно пове-

39) Исто, стр. 17.

40) Vilijam H. Vajt mladi, *Čovek organizacije*, Nolit, Beograd, str. 8.

зани, често супротстављених интереса и имају веома мали утицај у главним институцијама и масовним медијима. С друге стране, обилно финансирани прокорпоративни центри моћи, академске институције и агенције за односе са јавношћу, значајни су пропагатори корпоративне идеологије. Њихов утицај у медијима је огроман и у сталном успону. Корпоративни интереси такође доминирају у изборним кампањама са својим могућностима да финансирају кандидате, минимализујући тако могућност да у политичку дебату уђу супротни ставови.⁴¹⁾

Средства масовних комуникација у непрекидном развоју (што је у 19. веку значило новине) била су од кључног значаја у обезбеђивању услова за појаву овог другог „интерфејса“, произвођач – потрошач. Простор у медијима постао је комерцијални ресурс – роба којом се тргује. Први задатак првобитних „рекламних“ агенција био је куповина и продаја овог простора. Понекад везани за новине, а понекад независни, трговци огласним простором, „space brokers“ или „space farmers“ (Nevett 1983), могли су да понуде следеће услуге власницима медија и потенцијалним оглашивачима: обезбеђивање и продају огласног простора и олакшавање плаћања и прикупљање података о дуговањима оглашивача (ова последња функција развила се у account management). Агенти су добијали провизију од власника медија, што је био проценат цене медија коју су оглашивачи плаћали власнику медија. Вредности које оглашавање обећава пословном сектору леже у комерцијалним предностима које се стичу повећавањем потражње за одређеном робом и одржавањем контроле цена. Нужни исход овога била је појава брендинга. Брендинг, као што је то и данас, био је најпогоднији начин да се роба коју продаје један произвођач разликује од робе конкурента. У овом периоду створене су добро познате националне и интернационалне робне марке (брендови): нпр. kodak, guinness, heinz i coca-cola.⁴²⁾ Брзо се испоставило да брендинг има потенцијал не само да функционално разликује производе већ и да исказује квалитативне дистинкције кроз визуелне представе вредности неке робне марке. Адвертајзинг је постао интегрални део развоја брендинга, јер је преузео форму погодну не само као средство за

41) Едвард С. Херман, Роберт В. Мекчесни, *Глобални медији: нови мисионари корпоративног капитализма*, Београд, 2004, стр. 56-57.

42) Уредба Trade marks Registration Act iz 1875. у Великој Британији пружила је легалну заштиту од имитације произвођачима који желе да користе знак за идентификацију својих производа. Сличне законе у САД изгласао је Конгрес 1870. и 1905. Адам Бригс, Пол Кобли, *Увод у студије медија*, Београд, 2005. стр. 71.

преношење информација о производу већ и као носилац симболичке робне марке – трансформишући робу у специфично „добро“ са значењем. Потенцијално неповерење према безличној роби без утврђеног места на тржишту сада се могло превазићи убедљивом симболичком добро познатог имена неке робне марке. Оглашавање је имало задатак да се носи с два проблема с којима се суочила индустријска производња: логистички који је створила дистанца и друштвеним који је створила анонимност производа за потрошаче. Опсег производних сектора који се оглашавају данас у Великој Британији много је шири него у ранијим деценијама 20. века. У извесном броју сектора организације покушавају да превазиђу тешкоће с којима се суочавају, јер су се односи између производње и потрошње на неки начин променили. Оглашавање је често било представљено као део решења за проблеме у комуникацији који прете реструктурисање.⁴³⁾

Компоненте у настанку модерне адвертајзинг индустрије

Производња	Медији	Потрошња
Понуда		Потражња
* Довољан ниво производње постигнут захваљујући индустријској производњи.	* Основни предуслов је постојање националних медија и мреже локалних медијских канала, журнала, периодике и локалних новина.	* Довољан ниво приступачних потенцијалних потрошача захваљујући увећаном нивоу (урбане) популације и унапређење писмености.
* Проширене мреже дистрибуције – укључујући национални транспортни систем и малопродајне ланце – који претварају локалне „муштерије“ у удаљене „потрошаче“		* Културом заснована легитимност и мотивација за потрошњу роба – склоност ка потрошњи.
* Медији ће расти, проширујући средства масовне комуникације док технологија развија нове медије. * Оглашавање се јавља упоредо са оваквим развојем ствари и доприноси његовом убрзавању. Међутим, тешко је тачно одредити просте односе узрока и последица између производње и потрошње.		

43) Адам Бригс, Пол Кобли, *Увод у студије медија*, Београд, 2005, стр. 68-69.

Етичка димензија корпоративне друштвене одговорности као важан сегмент корпоративних односа с јавношћу, се односи на понашање и деловање које сви заинтересовани, већ наведени субјекти очекују од пословне организације, чак и ако то није наведено у закону. Фирме треба да одговоре улагачима и осталим заинтересованим лицима на етички начин. Важно је понашати се у складу са друштвеним стандардима и етичким нормама. Да би етика била имплементирана у друштвену одговорност, пословна стратегија мора да одсликава „разумевање вредности које имају чланови организације и улагачи, као и разумевање етичке природе избора стратегије. Сврха корпоративне друштвене одговорности је да умањи такав негативан утицај пословања, пружајући убедљиве аргументе и проналазећи одговарајућу опрему за пословање како би компаније свеле на најмању меру ризике који проистичу из њихових друштвених и еколошких учинака. Корпоративна друштвена одговорност све више постаје значајан део пословног окружења, што значи да се више не може занемарити. У последњих двадесет година дошло је до значајних промена у односу приватног сектора, државе и цивилног друштва на макро нивоу, као што су: глобализација трговине, пораста величине и утицаја предузећа, смањење улоге државе као носиоца, битка за таленте јер се предузећа данас такмиче за експерте, пораст глобалног активизма цивилног друштва, пораст значаја реномеа, итд. Ове динамичке промене допринеле су појави новог прилаза корпоративној друштвеној одговорности који каже да предузећа треба да решавају еколошке проблеме који ће им на дуже стазе дати значајан успех.⁴⁴⁾

За наведену релацију: корпоративни медији-друштво интересантно је и политиколошко тумачење др Ђорђе Стојановић, концепта асоцијативног демократског поретка, односно, асоцијативне демократије Пола Хирста с једне и концепта Џошуе Коена и Џоела Роџерса који се заснива на „радикалном трансформисању корпоративистичког приступа где интересне групе заузимају најзначајнију позицију, односно, неокорпоративистичким концептима асоцијативне демократије Филипа Шмитера, теоретским покушајем да се разреши проблем социјалне неједнакости и промовисањем секундарног грађанства „полу-јавних асоцијација и државног система ваучера“.⁴⁵⁾ Овај интересантан рад отвара и друге дилеме на ову

44) Видети: др Драган Суботић, *Корпоративна друштвена одговорност*, књ. 2, Београд, 2009, стр. 53-58.

45) Ђорђе Стојановић, „Неокорпоративни концепт 'ваучерске-демократије'“, *Српска политичка мисао*, бр. 3, Београд, 2010. стр. 11.

тему. На пример, о друштвеном карактеру и практичним политичко-економским димензијама неокорпоративизма у доба економске кризе, када неолиберални концепт друштва и државе, бива суочен, на пример, са дилемом: тржиште-(де)регулација, а у политичкој равни са озбиљним преиспитивањем неолибералне доктрине (највероватније у 21 веку – усмерену ка моделу тржишне демократије). Ослањајући се на идеју Шмитрова асоцијативног пројекта, др Стојановић вели, да она заправо манифестује три међусобно јако блиске реформе: (1) установљење полу-јавног статуса за интересне асоцијације; (2) финансирање тих асоцијација преко обавезних доприноса; и (3) дистрибуцију тих фондова преко система грађанских ваучера. Како интересне асоцијације и друштвени покрети који се организују по принципима полу-јавности тако и интересне организације и друштвени покрети чије се функционисање базира на прилозима њихових чланова могу да изађу и уђу у политички систем кад год то пожелe. Међутим, право на ваучерски дистрибуирану помоћ стичу тек са прихватањем одређених јавних обавеза по питању њихових интерних процедура и јавног понашања.⁴⁶⁾

Чак и ако се разликују у неким важним местима, пише Стојановић, „Шмитер наглашава да у многим европским земљама систем привредних комора за репрезентацију индустријских, трговачких, занатских или земљорадничких интереса представља легални пресудан за ову врсту асоцијативности. Почев од Наполеоновог периода, па све до проширења и оснажења на крају 19. века, ови обавезујући аранжмани за секторску репрезентацију представљају добар пример мере која је промишљено и сврховито подстицана да служи ради превазилажења интеринсичних мањкавости у асоцијативним способностима специфичних социо-економских група, те задовољења одређених циљева јавне политике. Неко може приговорити да установљење ових система на тако формулисаном селективном принципу није демократско или да њихово функционисање не изражава јавна очекивања, али, без обзира на све то, они и даље опстају и нису конфонтирани са другим демократским институцијама. У данашње време, највидљивија аналогија се може повући према јавним фондовима за рад политичких партија и гарантовању да сваки оптужени мора имати правног саветника.⁴⁷⁾ У оквиру односа с јавношћу данашњице у великој мери се користе инструменти попут „спонзорства различитих догађаја, публицитета, добротвор-

46) Исто, стр. 30.

47) Исто, стр. 31.

них активности и појављивања на различитим манифестацијама. Поред претходно наведеног, корпоративни и визуелни индентитет представљају веома важне аспекте односа с јавношћу⁴⁸⁾

Корпоративне комуникацијске захтевају и одговарајуће социополитичко окружење, јер су у примарној функцији увођења профита. Наведени, могући модел тржишних демократија као темељ глобалног друштвеног уређења у овом веку, захтева појашњење два најважнија момента који изражавају „сличност асоцијативне демократије и корпоративизма : (1) инклузија асоцијација цивилног друштва у процес креирања и имплементације јавне политике; и (2) апострофирање активног државног интервенционизма у обликовању асоцијативног окружења. Међутим, док корпоративистичка доктрина промовише партиципацију рестриковану на централизоване асоцијације, посебно на оне које репрезентују подручје рада и капитала, те преговарају како међусобно, тако и са државом на националном нивоу, асоцијативна демократија уважава разноликост нефункционално заснованих асоцијација и потенцира децентрализоване форме социјалног дијалога. Надаље, корпоративизам и асоцијативна демократија су фокусирани на сасвим различите атрибуте асоцијација. За корпоративизам је важан капацитет асоцијација за социјалну контролу својих чланова, способност да се продукује мањи или већи степен волонтеристичког пристајања на централизовано споразумевање. Из корпоративистичког ракурса, оваква инклузивност је важна зато што лимитира дистрибутивне конфликте и омогућава управљачкој структури да лакше заобиђе контроверзну политику. У случају да се не слажу са захтевима асоцијације, слобода чланова да је напусте лимитирана је компулзорним или квази-компулзорним пропозицијским аранжманом који дефинише услове чланства. За асоцијативни демократски моде групни капацитети за решавање проблема и конфликта су од пресудне важности. Они су засновани како на дубинском познавању чланства, акумулираном кроз фреквентну интерактивност са управљачком структуром асоцијација, тако и на вертикалном познавању саме природе проблема. Није спорно да се асоцијативна демократска парадигма, за разлику од корпоративистичког предлошка, базира на децентрализованим и партиципативним асоцијацијама. Неокорпоративистичка теорија пропитује колико је постојећи инклузивни или ексклузивни систем корпоративистичке интерме-

48) Ивана Гујаница, „Односи с јавношћу“, у: Ненад Перић, Невена Красуља, Ивана Гујаница, *Медијске PR и бренд тенденција*, Београд, 2001, стр. 49.

дијације ефикасан и да ли ће нека врста демократске надопуне (интервенције) отворити интересну групну репрезентацију искљученим групама и учинити корпоративистичко споразумевање значајно више одговорнијим и репрезентативнијим у односу према широј друштвеној заједници.⁴⁹⁾

4. МЕДИЈИ, САВРЕМЕНО ДРУШТВО И ОДНОСИ С ЈАВНОШЋУ

Подсетићемо да постоје многе дефиниције комуникација, попут „комуникација је размена значења“, „комуникација представља размену искуства“, „комуникација је трансмисија друштвених вредности“, „преношење или преношење и примање информације, сигнала или порука посредством гестова, речи или других симбола“. Најранија дефиниција људске комуникације потиче из 1909. године од стране америчког социјалног психолога Кулија (Ch. Cooley) који „под комуникацијом подразумева механизам помоћу којег људски односи егзистирају и развијају се, а чине га сви симболи духа са средствима њиховог преношења кроз простор и њиховог очувања у времену. Ту се укључује израз лица, став, гестови, тон гласа, речи, писмо, штампа, железница, телеграф, телефон и све оно што води до последњег достигнућа у освајању простора и времена“. Комуникација је, дакако, и „процес помоћу којег људски однос постаје акт манипулисања симболима, којима се саопштавају идеје, сазнања“.⁵⁰⁾

Неолиберална политика агресивно је примењена на глобалне медије и телекомуникације и стимулисала је њихов комерцијални развој. Друга два сродна обележја неолиберализма била су (и јесу) дерегулација и приватизација. У комуникацијама, ово је представљало једноставно негирање некада значајних питања: да ли медији, осим трке за профитом, имају и друштвене, моралне и политичке обавезе. Осамдесетих година оваква политика се све више односила на националне емитере и телекомуникацијске системе који су били традиционално регулисани и често у власништву државе и под њеном управом. Али, како су ови државни сервиси углавном били гломазни и политички утицајни, брзина дерегулације, праћене комерцијализацијом и приватизацијом, имала је променљив карактер и разликовала се од државе до државе. И у Сједињеним

49) Исто, стр. 25-26.

50) Светлана Безданов-Гостимир, *За(у)вођење медија*, Београд, 1994, стр. 13.

Државама, где је моћ корпорација у медијској сфери била далеко изнад просека, покушај да се целокупна домаћа радио-дифузија дерегулише делимично је онемогућен реаговањем јавности и опозиције у Конгресу. Осим тога, лобирање у корист комерцијалних медија није баш наилазило на отпор, стога је њихов политички утицај заједно са општим процесом дерегулације и приватизације, био очигледан широм планете.

Други критички развој осамдесетих година огледао се у унапређењу комуникацијских технологија, стимулисан захтевима светског бизниса за успостављањем што брже и поузданије глобалне мреже комуникација. Појавом видео-рикордера осамдесетих година и експанзијом сателитске и кабловске комуникације, глобална дистрибуција медија је постала још успешнија. Сателитски сервиси, као што су Cable News Network (SNN), Music Television (MTV) и Entertainment and Sports Network (ESPN) покренуте у Сједињеним Државама, на крају су израсли у глобалне компаније. У комбинацији са приватизацијом и дерегулацијом, ове нове технологије такође су обезбедиле базу за многоструко повећање броја телевизијских канала који су тражили комерцијалне програме и маркетинг.

Стога осамдесете године представљају период невероватне експанзије глобалних медија и, у односу на претходних тридесет пет година, метафорички речено, изгледају као бистар поток наспрам мочваре. Холивудски извоз у Европу (укључујући филмове, телевизијске програме и видео-касете) био је повећан за око 225 одсто само у периоду између 1987. и 1988. и износио је око петсто шездесет један милион долара годишње. Извоз холивудске продукције широм света био је удвостручен у периоду између 1987. и 1991. са 1,1 милијарде на 2,2 милијарде долара. (У исто време, увоз филмова и телевизијских програма у Сједињене Државе у 1991. износио је укупно осамдесет један милион долара). У периоду између 1987. и 1991. био је удвостручен извоз музичке продукције: укупно 419 милиона долара само 1991. године. Поред тога, значај глобалног тржишта у односу на домаћу индустрију бивао је све већи. У другој половини осамдесетих продаја у иностранству повећала је приходе америчкој филмској и телевизијској индустрији са 30 на 40 одсто. Користећи ширу дефиницију медијских производа, Ентони Смит је израчунао да је холивудски извоз у Европу осам-

десетих година готово удвостручен да би 1989. премашо суму од пет милијарди долара.⁵¹⁾

Дерегулација и нове технологије не само да су стимулисале експанзију глобалних медија, него су „створиле и базу за невероватан нови талас корпорацијске консолидације у медијској индустрији. У Сједињеним Државама, на пример, где је већи део најзначајнијих медијских кућа имао главно седиште, почетком осамдесетих, нешто мање од педесет фирми доминирало је над огромном већином филмске и телевизијске продукције; часописима, новинама и билбордима; радијском и кабловском продукцијом и издавачком индустријом. Готово све ове фирме пословале су у више медијских сектора. Крајем деценије, захваљујући спајањима и припајањима (менаџерима и аквизицијама), укупан број ових фирми био је преполовљен. Сличан процес догодио се и у Западној Европи, а вероватно најинтензивнија концентрација одиграла се у глобалној рекламној индустрији. После таласа интеграција и преузимања компанија, 1990. године појавило се седам водећих маркетиншких агенција које су фактурисале око седамдесет три милијарде долара прихода. Пет од ових агенција биле су америчке или америчко-британске, једна јапанска и једна француска.⁵²⁾

Масовни медији су како сматра др Светлана Богавац, разлучив скуп активности по томе што имају „примарну, неизведену функцију да реалност означавају или конструишу. Док се за конструисање реалности може рећи да је недериватно, тоталитет елемената за творбу значења изводи се из друштвеног миљеа, идеја и слика које се користе у одређеном друштву. Реалност је онаква какво јој значење дајемо. Масовни медији су крупни приложници наших перцепција и на основу информација које носе, као и интерпретацијом тих информација. Или, по *Mc Qailu*, медији су различит скуп активности (стварање медијског садржаја), који укључује посебне технолошке конфигурације (радио, телевизија, новине) везани су за формално конституисане институције или медијске канале (системи, станице, публикације), делују у складу са извесним законским прописима, правилима и схватањима (професионални кодекси, пракса, друштвена очекивања, навике), продукт су лица која заузимају извесне улоге (власници, продуценти, дистрибуте-

51) Едвард С. Херман, Роберт В. Мекчесни, *Глобални медији: нови мисионари корпоративног капитализма*, Београд, 2004, стр. 58-59.

52) Исто, стр. 60.

ри, оглашивачи, менаџери, публика) и свим тим заједно преносе се информације, забава слика, симболи до масовне публике.⁵³⁾

Харолд Инис (Harold Innis) и Маршал Меклаун (Marshall McLuhan) су, „први модерни научници који су проучавали везу између средства комуникације којима један народ располаже, начина на који ова комуникациска средства доприносе обликовању карактера и домета самог друштва, привредног живота, политике и културе.⁵⁴⁾

У маркетиншкој димензији односа с јавношћу, медији су „значајан елемент система маркетиншког комуницирања од којег зависи да ли ће порука бити пренета циљним публикама, на правом месту и на прави начин. Интензиван развој медија обележио је цео двадесети век, а брзе технолошке промене и развој телекомуникација, у двадесет првом веку стварају нове медијске могућности“.⁵⁵⁾

Управљање јавношћу заснива се на „мерењу потенцијалне запажености (енг. OTS – opportunity to see), тако да озбиљне информативне службе медијски планирају повећање публике које ће организовањем псеудодогађаја уследити. Супстанцијално (озбиљно) новинарство као да се повлачи пред агресивним сензационалистичким приступом, али то не значи пристајање новинара на ропску послушност. Њихов задатак дијаметрално је другачији: они преносе информације које су друштвено релевантне, нове, занимљиве, важне, провокативне, необичне, тачне... Као и код других облика комуникације, од необичне важности је добра припрема новинара који у складу са проценама редакције унапред знају колики је простор за њих одвојен који су рокови за предају рукописа и у којој форми треба пренети информацију.“⁵⁶⁾ Али, напомиње др Зоран Јевтовић, преплитање пропаганде, односа с јавношћу, идеологије и публицитета, све чешће и отвореније нарушавају темеље новинарства као идеала служењу јавности. Нови журнализам требало би да репродукује и репрезентује стварност у што објективнијем аспекту, али уважавајући тенденцију да и она може постати предмет манипулације носилаца моћи. Вековну парадигму о новинарству као занатском, рутинском послу прикупљања информа-

53) Светлана Богавац, *Менаџмент медија*, Београд, стр.

54) Нав. према: др Живојин Ђурић, др Драган Суботић, *Медији, јавно мњење и политика*, Београд, 2009, стр. 90.

55) др Галина Огњанов, *Интегрисане маркетиншке комуникације*, Београд, 2009, стр. 12.

56) Зоран Јевтовић, “Конференција за штампу“, *СМ часопис за управљање и комуникацијам*, бр 4/2007, стр. 140.

ција коначно треба архивирати и заменити схватањем да је реч о симбиози знања и вештина као начина мишљења којим обликујемо јавно мњење.⁵⁷⁾

На пример, Денис Мек Квеја на питање какав је заиста однос и медија и друштва разликује три могућа одговора. Први је да медији „снажно утичу на друштво (позитивно или негативно); други је да медији једноставно одражавају оно што се дешава у друштву те су тако више последица него узрок тих збивања; док је трећа могућност да се њихов однос посматра као интерактиван и цикличан, без јасног извора утицаја. Постоји и четврта могућност, коју не би требало одбацити: она претпоставља одсуство утицаја са било које стране – медији су културни и социјетални феномен али без јасних узрока и без јасног смера последица које изазивају, односно друштво и медији су два независна комплекса друштвене и културне праксе“.⁵⁸⁾ Односи медија и окружења не морају увек да „имају облик норми, али резултат може бити исти. Основне видове поменутих односа, или „равни одговорности“ између медија у друштва, чине везе између медија (а самим тим и особа на новинарском задатку) с једне, и следећих елемената с друге стране: јавности као публике (са интересима и потребама укорењеним у друштвеном окружењу); јавности као грађана који представљају шире друштво о коме је реч (на пример, испољавање јавног мњења); друштвених институција којима су медији потребни за нормално деловање у јавном животу, као што су влада, судство, образовање, религија; извора и гласова друге врсте који траже канале за јавно комуницирање и желе да буду јавно представљени; објеката, односно особа, група или организација које постају предмет новинарске пажње, било да су то желеле или не; клијената и оглашивача разних врста; носилаца који су битни из неких других разлога или уверења; носилаца законодавства и регулативе који се намећу медијима и постављају им одређена ограничења или имају право да их позивају на одговорност.“⁵⁹⁾

Садржина и јачина нормативних веза успостављених између медија и друштва напомиње Денис Мек Кваја, донекле зависи од „карактеристика одређеног система. Постоје многобројни покушаји да се разврстају и одреде карактеристике различитих врста

57) Исто, стр. 149.

58) Денис Мек Квеја, „Улога медија у друштву“, *СМ часопис за управљање и комуникацијам*, бр. 3/2007, стр. 5.

59) Исто, стр. 11.

медија. Укратко ћемо навести само неколико примера. Прилично типичан приступ понудио је Schudson (2003) на следећи начин: медији се управљају према три основна модела које је назвао тржишни, поверенички и заступнички. Тржишни модел (енг. market model) не поставља медијима никакве нормативне захтеве који би били важнији од закона тржишта. Међутим, евидентно је да медији не могу деловати у друштву само на основу прорачунавања зараде и губитка. И лојалност и приврженост публике имају комерцијалну вредност, као што је могу имати и услуге заједници. Поверенички модел (енг. trustee model) подразумева да медији воде рачуна о интересима своје публике и шире јавности и да су до извесне мере заштићени од тржишних сила. Како би се осигурао овај принцип и у систему комерцијалне радиодифузије могу се издавати дозволе за рад. У европској радиодифузији постоје законске одредбе које захтевају и да се испуне одређени аспекти јавног интереса. Заступнички модел (енг. advocacy model) примењује се на медије који заступају одређене групе, уверења и циљеве. Они имају јасну и специфичну нормативну агенду којој су подређене везе са друштвом. Други пример одређивања модела понудили су Hallin и Mancini (2004) који на крају нуде веома сличан образац. Они идентификују три врсте односа између медија и демократског политичког система: либерални (у основи заснован на тржишту), демократско-корпоративни, у коме се интервенцијом владе обезбеђују интереси грађана као и медијска независност (вид повереничког модела) и такмичарски плурализам (медијска подршка следи паралелно структуру политичке идеологије у друштву).⁶⁰⁾

Падом Берлинског зида и урушавањем социјализма у некадашњем Совјетском савезу и осталим земљама централне и југоисточне Европе, коначно су, бар на европском тлу, престали да постоје медијски системи карактеристични за претходне периоде историјског развоја. По теоретичару Клод Жан Бертрану (Claude-Jan Bertrand) постоје четири облика медијских система које он назива режимима: ауторитарни, комунистички, либерални и режим друштвене одговорности.⁶¹⁾

Промене у доба рађања просветитељства (староевропског погледа на свет, како га назива Луман), а које Хабермас описује рађањем јавне сфере, Луман види другачије. Он сматра да светског

60) Исто, стр. 12.

61) др Раде Вељановски, „Медији и држава у транзицији“, *Годишњак ФПН*, 2009, стр. 365.

друштва има три аспекта: социјални – комуникацију, темпорални – еволуцију и функционални – диференцијацију. Друштво је у својој раној фази било сегментарно подељено (породице, племена), затим је еволуирало у диференцијацију центар /периферија (пример старог Рима), потом доспело у фазу вертикално стратификованог друштва (феудализам) и најзад, са развојем просветитељства, почело да се функционално диференцира на системе. Сваки функционално диференцирани систем настао је због потребе да се редукује комплексност друштва: сваки систем има своју функцију, своје ефекте, свој комуникациони код, програме и симболички генерализовани медиј (као код Парсонса и Хабермаса):

СИСТЕМ	ФУНКЦИЈА	ЕФЕКАТ	КОД	ПРОГРАМ	МЕДИЈ
Право-суђе	Елиминисање контингенције, уостављање норми.	Регулисање конфликта	Легално/ илегално	Устав, закони, одредбе	Јурисдикција
Политика	Омогућавање колективних одлука	Практична апликација одлука, стратегија развоја	Власт/ опозиција	Идеологије, партијски програми, програми комуницирања	Моћ
Наука	Производња знања	Снабдевање знањем	Истинито/ лажно	Теорије, методи	Истина
Религија	Елиминација контингенције	Спиритуални и социјални мир	Верује / не верује	Свето писмо, догма, учења	Вера
Економија	Редукција несташица	Задовољавање потреба	Плаћено/ није плаћено	Буџет, планови стратегија	Новац

Социјални системи по Никласу Луману (адаптирано према Moeller, 2006)

Медијски систем спада међу оне социјалне системе којима је Луман осветио пажњу у доба када је већ потпуно заокружио своју општу теорију. Прво издање његове књиге *Die Realität der Massenmedien* изашло је у Немачкој 1995. године (друго и допуњено издање објављено је на немачком језику наредне године).

Аутор Борис Лабудовић сјајно закључује о улози медија речима: „нека за илустрацију Лумановог супрахуманизма (боље него антихуманизма) и глобалне, поликонтекстуалне и конструкционистичке парадигме послужи његова тврдња да медији заправо најбоље показују релативну бесмисленост савременог произвођења смисла. Луман под масмедијима подразумева све институције друштва које користе технике умножавања (и емисије, оп.а.) у сврху

дисемениације комуникације (Luhmann, 2000). Кључна дистинкција између масмедијског и другог (рецимо групног) комуницирања је у томе што код масмедија нема интеракције између суприсутних (емитера и публике). Постоје, свакако, изузеци, али и они су – део сценарија: обични људи се јављају у програм, али тиме постају инсценирани протагонисти“.⁶²⁾

Шта се подразумевам под појмом медијска политика, или прецизније, „под појмом глобална медијска политика? Медијска политика, како је овде дефинишем, односи се на сва настојања да се утиче на медије, укључујући ту не само она која потичу од државе него и иницијативе невладиног сектора. Подручје медијске политике жестоко је довођено у питање; оно је попримте, поље тензија и борби; укореењено је у друштвену историју и природни закон (на који је указивао Рејмонд Вилијамс (Raymond Williams), по коме технологија није неутрална него настаје под одређеним политичким околностима. Свестан сам да је ово истовремено и активистичко становиште, и академска позиција. Она је заснована на претпоставци да је јавна интервенција у начин рада медија, као значајних друштвених институција, и легитимна и потребна“.⁶³⁾ Наведени теоријски приступи показују да је медијска димензија односа с јавношћу у смислу Хабермасовог одређења приватног подручја цивилног друштва, тржишна економија, односно „које је различито и одвојено, али и повезано са јавним подручјем државне власти... схватање јавне сфере као простора слободне дискусије међу припадницима цивилног друштва“⁶⁴⁾ показује се као структурни предуслов за њено смештање у недржавни домен. То чини могућем њену политичку аутономију у односу на државу“, као основу позиционирања медија (хоризонталног, вертикалног, латералног) у (пост)модерном друштву. Узајамни, често и реверзибилни однос медијске димензије односа с јавношћу и (пост)модернистичког друштва указује и на једну још додатну комуниколошку димензију. Наиме, постмодернистичко инсистирање на субјективизму, индетерминизму и новој, виртуелној стварности погодује утемељењу нових мултимедијских технологија, које преферирају

62) Борис Лабудовић, Никлас Луман као комуниколог, у: *СМ Часопис за управљање и комуницирање*, бр. 4, 2007 стр. 92-93..

63) Марк Рабој, “Глобална медијска политика – појмовно одређење“, *СМ Часопис за управљање и комуницирање*, бр. 10, стр. 26.

64) Исто

значај медија, али и интелектуалног капитала као оружја данашњице: „За Томлеа Стјуарта, интелектуални капитал је термонуклеарно компететивно оружје данашњице. (Stewart, 1997,10).⁶⁵⁾ Као и медији у савременом друштву који су већ сада термонуклеарно компететивно оружје данашњице, јер научно-техничка револуција мења карактер друштвене производње, услове, карактер и садржај рада”.⁶⁶⁾

Dragan Subotic

THE MEDIA FIELD OF PUBLIC RELATIONS IN (POST) MODERN SOCIETY

Summary

In the paper author wrote on the media dimension, or communicological dimension of public relations in (post) modern society. The author precisely defined a notion of corporative communications, character and essence of the media and media systems and analyzed it through a political review of the essence, status and role of the mass media in pluralistic society. In line with it, the author also defined a marketing, profit-related dimension of the mass-media and in particular the way of business, as well as inevitable ethical dilemmas related to the media activities, which is of particular importance in transitional states. The author determined possible models of organization, management and activities of the media systems that have an important role in creation of an optimal, functional and profitable model of information in society. This model should be a result of a consensus of relevant social subjects, but also it should be the result of a democratic constitution of society, rule of law and thoroughly established civil society. In other words, the corporative approach to the multi-media implies a provision of functioning of the media system on two levels – the achievements of modern technology and the principle of profit. It is increasingly getting determined through an organizational-media design of information-communicological systems, the way of management and business in the market society.

Key Words: media, society, public relations

65) Слађана Чабрило, „Интелектуални капитал: неисцрпни извор стварања вредности, поја, таксономија улога и знања“, у: *Пословна економија*, бр. 2, Сремска Каменица, 2010, стр. 525.

66) Др Драган Суботић: *Корпоративне медијске комуникације и (пост)модерно друштво*”, у: *Годишњак Универзитета Едуконс*, бр. 1, Сремска Каменица, 2010, стр. 151.

ЛИТЕРАТУРА

- Радмила Накарада, „Транзиција од ауторитарног ка демократском поретку – компаративни осврт“, Годишњак ФПН, бр. 2, Београд, 2008.
- Слађана Миленковић, *Медијска култура*, С. Митровица, 2007.
- Едвард С. Херман, Роберт В. Мекчесни, *Глобални медији: нови мисионари корпоративног капитализма*, Београд, 2004.
- Мирољуб Радојковић, Мирко Милетић, *Комуникације, медији и друштво*, Београд, 2006.
- Адам Бригс, Пол Кобли, *Увод у студије медија*, Београд, 2005.
- Христина Микић, *Увод у економију медија*, Нови Сад, 2006.
- Ђорђе Стојановић, „Различити теоретски приступи концепту глобалног цивилног друштва“, *Српска политичка мисао*, бр. 2, Београд, 2010.
- Зоран Видојевић, „Историјски биланс и будућност демократије“, *Српска политичка мисао*, бр. 3, Београд, 2009.
- Зоран Милошевић, „Социјалне технологије и реализација принципа идеологије“, *Политичка ревија*, бр. 3, Београд, 2009.
- Слободан Покрајац, *Технологија транзиција и глобализација*, Београд, 2002.
- Петар Хафнер, Радослав Котановић, *Глобалне друштвене промене и проблеми транзиције*, Ниш, 1997.
- Љубиша Митровић, *Савремено друштво (стратегије развоја и актери)*, Институт за политичке студије, Београд, 1996.
- Вељко Дубљевић, „Практична примена утилитаристичке анализе“, *Пословна економија*, бр. 1, Сремска Каменица 2010.
- Јирген Хабермас, *Теорија и пракса: социјално филозофске студије*, Београд, 1980.
- John Kenneth Galbrieth, *Nova industrijska država*, Zagreb, 1970.
- Роберт А. Дал, *Увод у економску демократију*, Београд, 1993.
- Адам Бригс, Пол Кобли, *Увод у студије медија*, Београд, 2005.
- Драган Суботић, *Корпоративна друштвена одговорност*, књ. 2, Београд, 2009.
- Ђорђе Стојановић, Неокорпоративни концепт “ваучерске-демократије“, *Српска политичка мисао*, бр. 3, Београд, 2010.
- Светлана Безданов-Гостимир, *За(у)вођење медија*, Београд, 1994.
- Живојин Ђурић, Драган Суботић, *Медији, јавно мњење и политика*, Београд, 2009.
- Гаљина Огњанов, *Интегрисане маркетиншке комуникације*, Београд, 2009.
- Денис Мек Квеја, „Улога медија у друштву“, *СМ часопис за управљање и комуницирање*, бр. 3/2007.

Resume

(Post) industrial society, or Drucker information society of knowledge of information and innovations in 21st century, will prefer the media dimension of public relations as an important component of (post) modern society. Certainly, the media are the agents of political and social socialization of individuals, groups and societies and in this sense in general the media should be observed as “the industry, public service and political institution”. In fact, not all the media have this threefold character: on one side, new technology provides for the return of small “family” media back to the scene. Certain part of the media products is not at all related with the public service, such is the case, for example, with the tabloids from the supermarkets. In the context, many media, such as vocational and professional magazines, do not have any role in political life. Consideration of the media ethics implies consideration of “journalistic duties”. These duties imply that the media people possess their own rights, both as human beings and the performers of certain working activities. Law often protects some of these rights – and they are mentioned in some codex: the right to decent wages, the right to be introduced to editorial policy and consulted before any change in the management, the right to refuse a task that is not in line with the ethics or their personal attitudes, freedom of information, etc. Corporative public relations are one of distinctive features of contemporary post-industrial and information society. Although it is related to the notion of corporation, it implies a broad social dimension that is often equated with globalism, transition, neo-liberalism and information society. More precisely, a theoretical-methodological frame of corporative public relations encompasses a modern entrepreneurial society in which an entrepreneur is “an idea man, full of creative spirit, lucidity, inventiveness and self-initiative and is authoritative and brave in taking risk”, and entrepreneurship is “a broad specter of activities such as creation, establishment of businesses and creation of the changes, as well as management of the business”, certainly underlining inter-dependence of economical and political factor in the market model of contemporary pluralistic democracy. In marketing dimension of public relations the media are “a significant element of the system of marketing communication of which depends that the message is transferred to targeted audiences in the right place and in the right way. Whole twentieth century was marked by intensive development of the media, and fast technological changes and

development of telecommunications have created new opportunities for the media in the twenty first century.

Овај рад је примљен 15. октобра 2010. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 22. новембра 2010. године.

НАУЧНА КРИТИКА, ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

359

Александра Мирковић

НОРМАТИВНОСТ И ДЕМОКРАТИЈА

375

Вишња Станчић

ДЕМОКРАТИЈА НА ЗАЛАСКУ:

АУТОРИТАРНО-ТОТАЛИТАРНА ПРЕТЊА

381

Весна Трифуновић

ТРАНЗИЦИЈА – ПУТ У ЗАВИСНА ДРУШТВА

Александра Мирковић
Институт за политичке студије, Београд

НОРМАТИВНОСТ И ДЕМОКРАТИЈА

Приказ часописа *Српска политичка мисао*, тема броја: „Демократија, једнакост и морал”, год. XVII, вол. 29, бр. 3/10, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 362.

Научни часопис *Српска политичка мисао* континуирано излази више од шеснаест година у издаваштву Института за политичке студије из Београда, који врло пажљиво негује његов критичко-дискурзивни теоријски дух, као и веома богату и значајну традицију политичке мисли у Србији, на шта је Уредништво посебно и с правом поносно. Испуњавањем највиших стандарда, како у научно-стручном, тако и у техничком погледу, *Српска политичка мисао* и овим новим бројем који је пред нама потврђује свој значајни рејтинг који поседује и високи квалитет по коме је познат не само у домаћој стручној и широј јавности, већ и окружењу, па и у ширим међународним размерама.

Главна тема овог броја „Демократија, једнакост и морал”, по нама, недвосмислено указује на изузетан значај нормативног за политику уопште, а посебно за демократију у чијој бити стоје одређени вредносни и морални основи без којих ње, као такве, и нема. Наиме, демократија као пука форма, чисто као скуп одређених правила, институција и процедура, иако се можда и може уставно-правно „дизајнирати”, не може се у том редукованом обличју и успешно имплементирати, односно функционално успоставити и друштвено примењивати. Да би се то постигло, неопходно је радити и на сталном развоју и унапређењу остваривања одређеног нормативног комплекса, и то не само у смислу интериоризације, то јест дубоког унутрашњег прихватања и примене од стране појединачних припадника друштва конкретних либерално-демократских вредности (попут правно и политички загарантованих

људских права и слобода, толеранције и др.) и њима одговарајућих моралних стандарда, него и непрестане тежње друштва као целине ка достизању оних, у суштини, тешко достижних, можда и утопистичких, али за социјалну кохезију и развој ипак неопходних вредности-идеала, какви су идеали правде и једнакости. Оно што, дакле, видимо као главни ефекат који се, с намером или без ње, постигао избором поменуте тематике у овом броју СПМ, јесте својеврсно признање и, истовремено, одашиљање веома важне поруке да, без обзира на присутну политиколошку „моду” институционалног „дизајнирања”, ипак *вредности су те које суштински и одражавају и одржавају демократију*. Једноставно, без њих, демократија остаје само „мртво слово на папиру”, ма колико се данас у овој врсти теорије и литературе, па делом и у овом часопису, пресудан значај придавао „дизајну” илити пуком, у нормативно-садржајном смислу испражњеном обликовању и конструктивистичком креирању процедура, правила и институција. Да и сам овај часопис инклинира таквом системско-институционалном приступу сведочи и постојање у њему засебне рубрике под називом „Политичке институције и јавна политика”. Но, дубљом анализом текстова који су у овом броју ту сврстани, показује се колико је ипак значајна, иако можда на први поглед неуочљива, улога вредности, када је у питању функционисање савремених демократија. Тако, пажљивим читањем ових радова, имамо прилике да сазнамо да су јавне политике прихватљиве и легитимне само ако су у складу и са културом социјалних и политичких актера и доминантним вредностима већине друштва, те да је укључивање грађана и цивилног друштва у дизајнирање и реализовање политике могуће само у условима постојања развијеног и прихваћеног система демократских вредности; потом, да је судска контрола уставности и вредносно оријентисана политичка функција, а не само правна; као и то да корпоративни и маркетинг PR, и у приватном и у јавном сектору, мора у свом деловању узимати у обзир и вредносне оријентације, тј. нормативне ставове окружења, као део мњења јавности, што рецимо долази до изражаја у стратешком корпорацијском комуницирању, као PR активности чија је једна од фаза и етичко убеђивање, базирано, дакле, на доминантним моралним нормама.

Насловно дефинисаним питањима демократије, једнакости и морала као овде кључним питањима, будући да је реч о старим и вечитим, али истовремено и вечито актуелним темама, посвеће-

но је више радова, попут: текста Ђорђа Стојановића „Неокорпоративни концепт ваучерске демократије”; чланка „Русо: Једнакост и структура политичког” («Rousseau: Equality and the structure of political») Богдане Кољевић; потом, рада Војина Ракића „Моралне основе Европе у наступајућем светском поретку” («Moral foundations of Europe in upcoming world order»); и чланка „Апорије либералне и демократске политичке филозофије”, који потписује Жељко Симић. Мишљења смо да су сви ови радови више него интересантни, као и да сваки од њих даје посебан и веома значајан допринос у расветљавању појединих аспеката проблематике везане пре свега за демократску теорију, али такође и од ње неодвојиву демократску праксу, и њима инхерентну нормативност. Но, првенствено услед поштовања захтева за економичношћу простора, као и горенаведених разлога везаних за разоткривање значаја нормативног чак и у институционалном приступу, у овом приказу акценат ће бити стављен на радове из поменуте рубрике посвећене политичким институцијама и јавној политици.

Поред тога, ова тематска целина испуњена је занимљивим и оригиналним политиколошким и правним анализама, међу којима су своје место нашли и неки врло иновативни радови који, не задржавајући се само на дескрипцији и интерпретацији, већ правећи искорак и у компаративну теорију и праксу, дају извесне реалне пројекције и ваљаним аргументима покривена уставно-правна и законска решења у погледу неких значајних института и институција или, пак, нуде извесне моделе и предлоге за поједина подручја друштвене и системске реформе. Уверени смо да би њихово формално уважавање, усвајање и имплементирање од стране релевантних инстанци допринело, ако не потпуном отклањању, онда засигурно знатном смањивању постојећих мањкавости у функционисању политичког система Србије. Ту пре свега имамо на уму радове посвећене лобистичкој делатности, институцији уставног судства и односима с јавношћу у јавном сектору. Но, пођимо редом.

У тексту који се бави анализом јавне политике (*public policy*) и начином њеног дизајнирања, Снежана Ђорђевић¹⁾, поред објашњења појма и значаја ових политика и процеса њихове анализе, као и дефинисања њихових компоненти и инструмената,

1) Снежана Ђорђевић, „Појам јавне политике и начин дизајнирања политике”, *Српска политичка мисао*, бр. 3/10, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 91-116.

износи такође и типологију јавних политика. Према овој ауторки, можемо разликовати неколико њихових основних типова: дистрибутивну политику, карактеристичну за државу благостања, где не постоји фискални стрес и где се средства само расподељују на разне програме који нису међусобно конфликтни у погледу фискалних давања; редистрибутивну политику, која је одлика неолибералне државе и кризног стања у економији, са присутним снажним фискалним стресом и тзв. игром нулте суме (када фискално давање неком програму значи смањивање или чак укидање давања за друге програме); и регулаторну, која подразумева извесна ограничења индивидуалног избора путем одређених врста владине регулације (компетитивне и заштитне регулаторне политике). Поред ове, С. Ђорђевић приказује још једну типологију, преузету од Крафта и Фурлонга (Michael E. Kraft; Scott R. Furlong, *Public Policy – Politics, Analysis and Alternatives*, 2004), која полази од критеријума концентрације или дистрибуције бенефита (користи) и трошкова у примени неке јавне политике. На основу тога се разликују већинске политике, предузетничке, клијентске и политике интересних група.²⁾ Како се из табеларног приказа и види, најприхватљивије су већинске политике, јер су код њих широко дистрибуирани и бенефити и трошкови; док се политике интересних група, са концентрисаним и користима и трошковима на уже, али међусобно конкурентске групе, показују као најнеатрактивније.

За боље разумевање самог процеса креирања и примене јавних политика као одређених, како их ауторка дефинише, практичних и секторских политика којима се решавају различити проблеми у друштву и обликује живот у заједници³⁾, у многоме може помоћи графички изложен циклични модел јавно-политичког процеса. Према овом моделу, наиме, процес јавних политика обухвата шест циклично повезаних фаза кроз које се одвија њихово креирање и примена. То су: 1. утврђивање и дефинисање проблема; 2. дефинисање опција и формулисање политике; 3. избор најбољих опција јавне политике и избор решења; 4. концепција и легитимизација политике; 5. спровођење и праћење, тј. надгледање политике; и 6. евалуација и промена јавне политике.⁴⁾ Премда се те фазе у овом моделу налазе у логичном следу, Ђорђевићева упозорава да у пракси ипак може доћи и до њиховог преклапања или дисбаланса у њи-

2) *Ibid.*, стр. 101-3.

3) *Ibid.*, стр. 92.

4) *Ibid.*, стр. 95-9.

ховом трајању, па и до тога да нека нестане. То је један непрекидан циклус, тако што се спровођењем једне јавне политике долази до откривања нових проблема или потреба за извесним променама, чиме заправо започиње дефинисање и креирање неке нове политике.

По нашем мишљењу, међутим, највећи допринос овог рада је у истицању значаја тзв. *bottom up* приступа у дизајнирању јавних политика. Он подразумева да се процес креирања и реализације политике креће у смеру од грађана према власти. То је карактеристика демократских друштава, у којима постоји партиципација грађана и цивилног друштва у процесима одлучивања, као и транспарентност деловања власти, уз оцењивање квалитета јавних услуга и ефеката реализације јавних програма, утемељених на потребама самих грађана. Дакле, оно што се маркира као предуслов за примену таквог приступа јесте постојање развијене политичке културе са демократским вредностима које су прихваћене у друштву, односно до којих држе и грађани и политичка елита. Но, оно што је такође веома битно, а што овде није довољно истакнуто, јесте то да *bottom up* приступ није значајан само у дизајнирању јавних политика, него и у њиховој легитимизацији. Чини се, наиме, да је у делу текста који се бави питањем политичке легитимизације, мада доста површно и недовољно с обзиром на његову важност, у први план стављена тзв. легитимизација кроз процедуру (политичка легитимизација се одређује као „јавно, формално прихватање политика од стране политичких институција”⁵⁾). То је заправо само формализација и легализација политика, а што не може бити ни довољна ни права легитимизација, која у правом демократском друштву увек мора бити двострана. Додуше, ауторка наговештава значај постојања легитимности политике у ширем смислу њене усклађаности не само са уставом и законима, него и културом и вредностима већине друштва, те њеног прихватања и јавног подржавања од стране јавности. Истиче да се, уколико тога нема, могу очекивати проблеми у спровођењу дате политике.

Чланак Драгана Суботића, који разматра корпоративне односе с јавношћу у јавном сектору⁶⁾, омогућава нам да проникнемо у суштину PR-а (*public relations*) као специфичне врсте утицаја на окружење, то јест одређену популацију коју чине циљне јавности.

5) *Ibid.*, стр. 97.

6) Драган Суботић, „Корпоративни односи с јавношћу и (де)регулација јавног сектора у Србији”, *Српска политичка мисао*, *op. cit.*, стр. 117-34.

Како аутор казује, било да се PR посматра као делатност развоја односа с јавношћу, било као управљачка или саветодавна пословна функција, па и посебна пословна филозофија, то је заправо професија која подразумева одређену способност и вештину утицања на ставове и мишљења, а тиме и понашање релевантних, односно циљних јавности. По Котлеру, чија теоријска матрица чини темељ ове анализе, постоје седам различитих група циљних јавности; то су: финансијска; медијска; локална; интерна; шира јавност; јавност грађанства и јавност коју чини држава са својим институцијама и организацијама. Но, и поред значајног ослањања на Котлера, Суботић проширује његов концепт у погледу дефинисања активности односа с јавношћу. Он, наиме, не остаје на пет активности које је овај аутор идентификовао, већ - имајући у виду и нека друга мишљења - издваја десет категорија PR послова и активности: списатељску делатност; издавачку делатност; сарадњу с медијима; специјалне догађаје; припрему јавних наступа; вођење комуникативних програма; истраживање; саветовање; управљање; и обучавање и инструктажу запослених.⁷⁾ Нама се чини да је прилично јасно да се кроз ове делатности обављају и они PR задаци попут лобирања, маркетинг комуницирања, промовисања и презентације производа и пројеката и других активности које је истакао поменути Котлер. При том, у раду се посебно истиче да је, код планирања и креирања свих ових различитих активности, важно имати у виду постојање два основна облика или, боље речено, две различите димензије односа с јавношћу, као што су: корпоративни PR и маркетинг PR. Први облик односа с јавношћу односи се на ширење познатости корпорације, као и стварање и одржавање њеног имица (позитивне слике или представе), и то како у оној најширој, тако и у пословној јавности, али није неуобичајено ни корпоративно PR деловање усмерено према власти, то јест органима државне управе, у виду вршења лобистичке активности. С друге стране, маркетинг PR, који је у суштини уско повезан са овим првим, јер се ослања на њега, усмерен је на обликовање јавног мњења, односно стварање повољног става јавности о неком производу, услузи или бренду. Но, оно на шта аутор жели посебно да скрене пажњу, јесте чињеница да данас односи с јавношћу нису карактеристика само модерних привредних корпорација из приватног сектора, него и оних у јавном сектору, али и свих других сфера пословног и друштвеног живота: од јавне управе, друштвених послова и добро-

7) *Ibid.*, стр. 122.

творних организација, преко образовних и здравствених установа, до међународних послова.

Стога је акценат и стављен на анализу интеракције односа с јавношћу и јавног сектора. А један од основних налаза гласи да су корпоративни односи с јавношћу у јавном сектору веома битни чинилац у функционисању политичког и економског система једне земље; јер, јавни сектор, као део ових система, у значајној мери детерминише макро-друштвене односе. То посебно долази до изражаја у савременим условима када се економија јавног сектора, односно производња јавних добара и вршење јавних услуга све више трансформишу на принципима јавно-приватног партнерства (ЈПП; енгл. PPP), уз истовремену трансформацију државне управе у јавну управу, базирану на принципима и методама пословног менаџмента, чиме се ствара менаџерска, компетитивна и клијентелистички усмерена јавна служба (тзв. нови јавни менаџмент; *New Public Management* - NPM). Суботић ту узима као пример реформи британске јавне управе, започету још 1979. године, с доласком Маргарет Тачер (Margaret Thatcher) на власт, којом је, заправо, створен прототип модерне јавне службе која подразумева интеракцију новог јавног менаџмента и корпоративних односа с јавношћу у јавном сектору.

Он подвлачи да улога PR менаџера уопште, па и у јавном сектору, посебно добија на значају у земљама у транзицији, где овај процес често, као и у случају Србије, прате како разне друштвене девијације, тако и оне системског карактера, испољене у виду политичких и економских дезорганизација друштва. Ове друштвене и системске девијације, између осталог, видљиве су и у одсуству или недовољном дефинисању друштвених норми, било да је реч о правним или вредносно-етичким нормама, као и у оптерећености иначе осетљивог јавног сектора проблемом корупције. Због тога се и указује на неопходност преиспитивања основних праваца постојеће управне реформе у Србији и њеног прилагођавања оном британском реформском моделу који се, уз извесне његове корекције (везане пре свега за веће смањење државне управе) и допуне (путем уважавања принципа социјалне правде), и овом анализом показао као врло ефикасан начин за дерегулацију и модернизацију јавног сектора, па тако и демократизацију и (де)регулацију српског политичког система у целини.

Рад који се бави лобистичком делатношћу у ауторству је Балше Кашћелана⁸⁾, иначе оснивача Друштва лобиста Србије. Он нам на један врло једноставан начин и с невероватном лакоћом расветљава улогу и природу лобирања које, будући да је реч о релативно новој пракси у континентално-европском праву, генерално још увек, а посебно у друштвима с „младом” демократијом, попут нашег, фигурира као једна доста мистификована професија. Тако је уврежен стереотип о лобирању као тајној, неморалној и на корупцији заснованој делатности моћних појединаца. Но, Кашћелан жели показати као сасвим извесно то да је сваки човек некад, током свог живота, у потпуно уобичајеним активностима и ситуацијама и вероватно несвесно наступао као нечији лобиста или је, пак, сам био предмет лобирања, на пример као члан неког друштва, организације и сл. Даље, он указује на то да је у развијеним демократским друштвима ово само једна регуларна и легитимна активност, чија је суштина у заступању интереса путем остваривања утицаја на законодавне и извршне органе у фази доношења одлука. Као делатност утемељена на природном праву човека да се бори за остваривање свог легалног и легитимног интереса и, уједно, на позитивном основном праву човека на слободу говора, лобирање је одраз плуралистичког духа и саставни део демократског система. По изнетом мишљењу, оно је чак и нешто више од тога: постојање лобистичке професије, наиме, представља на неки начин и линију разграничања у односу на тоталитарна друштва. При том, у развијеним демократским земљама постоје прописи, било да су то владине уредбе, одредбе скупштинских правилника или чак законска регулатива (за сада је овај последњи вид регулисања пракса мањег броја земаља, али постоји све већа тенденција ка томе, а аутор га препоручује и као оптимално решење за Србију), којима је уведена регистрација професионалних лобиста и путем којих су уређени начини и оквири лобирања, уз успостављање одређених обавезних кодекса понашања. На тај начин, као што се то објашњава у тексту, лобирање не само да није више тајна делатност, него сасвим супротно, постаје један прилично јаван процес заштите и остваривања различитих интереса на законит начин. Штавише, вршењем ове активности у транспарентним оквирима које држава надгледа и контролише, обезбеђује се смањивање, па и елиминисање корупције у тој области. И не само то, него по мишљењу Ка-

8) Балша Кашћелан, „Улога и место закона о лобирању у политичком систему Србије”, *Српска политичка мисао*, *op. cit.*, стр. 135-52.

шћелана, формално регулисано лобирање доприноси стабилности демократских институција и развоју демократских процеса једног друштва, и то како оних везаних за унутрашњи ниво деловања, тако и оних на међународном плану. Наиме, овде се жели указати на низ предности које би се постигле законским увођењем и регулисањем лобистичке делатности у Србији. Прво, што је веома важно у постојећим транзиционим условима, тиме би се учинила транспарентном, ојачала и промовисала лобистичка професија, али би се утицало и на подизање свести о ангажовању лобисте и нужном поштовању правила и процедура лобирања, чије кршење повлачи санкције. Таквим развојем лобистичке професије, потпомогнутим од стране државе и њене регулативе, створили би се добро обучени лобисти, способни за деловање на међународном плану, у циљу заштите, промоције и остваривања државних интереса. Ово посебно добија на значају у условима сталног ширења утицаја Европске уније и све далекосежнијих ефеката њених одлука, који погађају како државе чланице, тако и оне које теже чланству, као и друге субјекте. На основу тога, Кашћелан и закључује да је „лобирање на нивоу Европске уније потребно не само за позиционирање, већ и присуство државе у међународним оквирама”.⁹⁾ Друго, тако би држава послала јасну поруку о својој спремности да елиминише корупцију у процесу одлучивања. Коначно, она би онда могла да постане и озбиљан партнер ЕУ и других међународних фактора, али и регионални лидер у овој области.

Чланак који, по нашем мишљењу, завређује посебну пажњу и који је у пуној мери допринео општем квалитету овог броја СПМ, бави се компаративном теоријско-емпиријском анализом институције уставног судства, уз стављање нагласка на место и улогу Уставног суда у политичком систему Републике Србије. Реч је о делу младог аутора Марка Пејковића¹⁰⁾, који је пре свега својим импозантним стручним знањем и адекватним методолошким приступом, уз коришћење обимне и добро селектоване литературе, као и богате уставносудске јуриспруденције, пре свега европских земаља, а потом и својим брилијантним стилем са постигнутом јасноћом и прецизношћу израза, показао каква употреба знања и какво владање одређеним вештинама су потребни за бављење истраживачким радом и озбиљном научном аналитиком.

9) *Ibid.*, стр. 150.

10) Марко Пејковић, „Уставни суд у политичком систему Србије и компаративна искуства – теорија и пракса”, *Српска политичка мисао, оп. cit.*, стр. 153-74.

У фокусу анализе коју износи Пејковић, јесте теоријски проблем природе уставног судства и његове не само теоријске, већ и практичне импликације по функције овог тела. Јер, како и сам аутор подвлачи, од карактера неког државног органа зависи и домен надлежности које он има. Полазна хипотеза која је, по нама, кроз овај рад и потврђена на ваљан начин, гласи да уставни суд никако не може бити третиран као чисто правни, већ једино као правно-политички орган; из тога онда произлази да он, поред својих правних функција, нужно има и одређену политичку улогу. Стога се посебно жели нагласити да ма колико ова уставносудска политичка улога била посредна и, такође, ма колико се тежило њеном прикривању, она ипак јесте потпуно легитимна. Указујући на веома жива спорења у теоријском дискурсу о овом питању, и та како међу домаћим, тако и међу страним ауторима, Пејковић разоткрива да у њиховој основи стоји она традиционална, али вештачка и, стога, спорна дихотомија право/политика. Апелује се на нужност превазилажења тог артифицијелног супротстављања уставног права и права уопште, с једне, и политике, с друге стране; јер су то феномени који се суштински у многим подручјима преклапају. Поред тога, позивајући се на Дејвиса (Michael H. Davis), аутор истиче да је „политика само општији феномен од права”¹¹⁾ или, како на другом месту каже, сада с позивањем на Келзена (Hans Kelsen), „свако право (је) у већем или мањем степену, у ствари, само формализована политика, иако није свака политика право”¹²⁾. Но, судећи по целокупном теоријском делу овог чланка, Келзен није био доследан по питању карактера и улоге уставног судовања, јер је његово становиште варирало од поимања ове институције као чисто правног органа до каснијег признавања и њене политичке улоге. И поред тога, Келзенова теорија се узима као парадигма оне линије мишљења, коју следе и неки домаћи теоретичари попут Радомира Лукића, Ратка Марковића или Павла Николића, по којој је уставни суд једно, мање или више, аполитичко тело чији је главни задатак управо деполитизација предмета о којима одлучује и који се при томе искључиво ослања на правну логику, а не политичку целисходност, вршећи тако само правномеханичко тумачење норми. Међутим, како на основу широког увида и детаљног приказа различитих мишљења Пејковић показује, у страном, претежно западном, али и домаћој теорији све више преовладава оно друго гледиште (присутно

11) *Ibid.*, стр. 162.12) *Ibid.*, стр. 155.

нпр. још код Капелетија /M. Cappelletti/, онда код Гарлицког /Lech Garlicki/ и Ванберга /Georg Vanberg/ или, на домаћој сцени, још код Крбека, потом Кулића, Зорана Томића, А. Фире, Косте Чавошког и др.) о уставном суду као правно-политичком органу који, и поред те своје неспорне деполитизујуће функције, при одлучивању ипак мора узимати у обзир и економске, социјалне и политичке момен-те, као и доминирајући вредносни контекст, који у значајној мери утичу на дати политички систем и његово функционисање. Наиме, ако се има у виду да устав није само највиши правни акт, већ да је он и идеолошко-политички акт, јасно је да је судска контрола уставности и вредносно оријентисана, квази-политичка, а не само правна функција. Из овог текста такође сазнајемо и то да неки, попут Стона Свита /Alec Stone Sweet/ и Мартина Шапира /Martin Shapiro/, иду и даље, истичући да овај орган има улогу треће законодавне инстанце, поред владе и парламента, те да је његов уплив у политичке процесе толики да се то може назвати „судификацијом политике”.

Везано за ту политичку функцију или, како је на једном месту нешто блаже речено, извесни „политички набој” у деловању уставног судства, постоји још један важан моменат који је овде и посебно истакнут; а то је чињеница да, поред директне улоге негативног законодавца, то јест одлучивања о томе шта не може бити закон (укидања неуставних закона), овај орган често политички на-ступа и у својству позитивног законодавца. При том, није спорно да се тиме доводи у питање традиционално начело поделе власти. Но, тај креативни или, како Пејковић још каже, „педагошки” устав-носудски утицај на законодавце, може бити посредан, тако што парламент или влада, водећи се судском праксом и судским обра-зложењем одлука, врше законодавну аутоцензуру, услед страха од могућег судског вета или губитка гласова. Поред тога, уставни суд може деловати као позитивни законодавац и непосредно: прво, кроз тзв. корективну контролу закона, дајући прецизне смернице како би неки закон требало да изгледа; и друго, обављајући своје специфичне надлежности, иначе релативно новијег датума, везане за одлучивање о људским правима која су, у принципу, широко и вишесмислено конципирана.

На концу, указује се и на чињеницу да су у скорије време чак и многе бивше и актуелне судије коначно почеле да јавно признају ову политичку улогу уставног суда. А као главни разлог због кога

се она дуго прикривала, па и од стране самих судија, идентификује се проблем осећаја дефицита демократског легитимитета овог органа, с обзиром на посредан начин избора судија. Но, аутор указује на то да је ова врста „фрустрације”, која је хронично присутна и код судства и код јавности, непотребна и да се може уклонити прихватањем измењених легитимизацијских критеријума, везаних не више за непосредну, већ представничку демократију, а пре свега принцип ограничења власти.

На основу свега изнетог, може се, дакле, закључити да је уставни суд орган који представља један, Пејковићевим речима казано, „правно-политичко-судски коректив”¹³⁾ законодавног процеса, који вршећи филтрирање инпута из политичке арене, доприноси стабилности целокупног политичког система. То важи, наравно, под условом да су његов избор, структура, начин рада и надлежности квалитетно уставно и законски регулисани.

Но, када је у питању Уставни суд Србије, аутор управо у позитивно-правним нормама види извор постојећих проблема у његовом функционисању, а што директно утиче и на сам његов положај у политичком систему и друштву као целини. Сходно томе, а у циљу повећања степена аутономије и ефикасности овог значајног државног органа, па тиме и самог његовог угледа који није у складу са улогом која му је додељена, Пејковић предлаже и нека другачија, конструктивна решења, пре свега у погледу мандата и избора судија, као и начина тј. форме рада овог суда. Указујући како на слабости ограниченог мандата с правом реизбора, као решења које је прихваћено у важећем српском Уставу, и поред тога што је оно изузетак у европској пракси (присутно само у Чешкој, Мађарској и Молдавији), тако и на мањкавости система судијске сталности, као најоптималнији модел издваја се ограничен мандат са забраном реизбора. Међутим, пошто ни ово решење није без извесних слабости, у циљу њиховог отклањања или минимизирања, предлаже се повећање старосног цензуса за избор судија (са садашњих 40 на 50 година живота), као и продужење трајања мандата (са садашњих 9 на 12 до 15 година). Тиме би се у знатном степену онемогућила широко присутна пракса судија, посебно карактеристична за оне млађе, да се прилагођавају центрима политичке моћи, вршећи заправо судску аутоцензуру, ради обезбеђења своје будуће каријере, по окончању уставносудског мандата. Можемо приметити да

13) *Ibid.*, стр. 156.

управо ту долази до изражаја онај потенцијални обострани утицај на релацији политичари – судије, о којем Пејковић више говори у теоријском делу рада: као што судије уставног суда имају политички утицај, тако и политичари могу имати утицај на уставносудско одлучивање. С тим што, како из ауторових разматрања јасно произлази, за разлику од оног утицаја прве врсте, који је легитиман, политичко утицање на уставно судовање је нелегитимно и недопустиво, јер се тиме апсолутно нарушава и угрожава независност овог тела. Поред тога, уочено је и у овом раду подвучено да независност уставног суда може бити доведена у питање и самим начином избора судија. Како би се постигла неопходна департизација српског Уставног суда, односно максимално ублажили партијски критеријуми избора судија, чије императивно деловање омогућава сада важећи изборни механизам, Пејковић предлаже два корака: прво, услед утицаја председника на избор судија, уставну ревизију којом би се увело да шеф државе може бити само лице које није никада обављало неку партијску функцију; и друго, увођење јаке квалификоване већине, било тропетинске или двотрећинске, за избор судија од стране Народне скупштине, као што је то случај и у већини западноевропских друштава, а уместо садашњег уставног решења којим се захтева обична, апсолутна натполовична већина. У погледу, пак, побољшања начина и организације рада српског Уставног суда, инсистира се, између осталог, и на неопходности обезбеђења њихове знатно боље и детаљније законске регулације, посебно када су у питању стална радна тела, попут комисија или одбора за уставне жалбе. Њима би, по овде истакнутом мишљењу, требало законским путем повећати ингеренције све до прва одлучивања у неким случајевима, како би се постигла већа ефикасност у раду; као што би, такође, било пожељно формирање и законско регулисање малих судских већа и панела као судских подјединица. А као узорит модел који може да послужи српском законодавцу у томе, истакнут је изузетно ефикасан начин рада немачког Савезног уставног суда и његова законска регулација. Такође, нагласно је и то да је и у концептуалном и у практичном смислу оправдана једна доста оспоравана надлежност нашег Уставног суда – она која се тиче процедуре импичмента, тј. његовог одлучивања о повреди Устава од стране председника Републике, мада се ипак признаје конфузност уставне одредбе којом је то предвиђено.

У сваком случају, ова критичка анализа уставног судства у Србији упућује на неопходност његове правне реформе, структурне реорганизације и модернизације, што би несумњиво допринело повећању не само ефикасности, него и угледа ове институције као централног органа коме је поверена судска контрола уставности.

Поред дела посвећеног главном темату и следеће рубрике, овде детаљно анализиране, садржај овог броја структурисан је кроз још две рубрике које чине такође одређене тематске целине; а ту је и приказ из пера Младена Лишанина „Поредак у светској политици”, којим је представљен један значајни, мада код нас недовољно проучаван, аустралијски теоретичар и професор међународних односа, Хедли Бул (Hedley Bull), и његова књига *Анархично друштво* (*The Anarchical Society*, 1977) .

Из рубрике која носи назив „Актуелно” издвајамо рад „Евроскептицизам у земљама Европске уније”, који потписује Јелена Тодоровић¹⁴⁾. Ауторка расветљава доста нејасан и споран, али у савременом политичком дискурсу изузетно фреквентан појам евроскептицизма. Такође, ту се врши и разграничење овог појма у односу на неке друге, њему сродне појмове, као што су еврофобија, еврореализам, европрагматизам, европесимизам или европротивници. Основни закључак до кога се дошло овом теоријском и емпиријском анализом, јесте да феномен евроскептицизма има више различитих димензија које варирају од земље до земље. Како је показано, негде је доминантна његова културна димензија, као у В. Британији или Шведској, негде економска, као у случају Немачке и Ирске, или пак национална, попут француског примера. За разлику од ових западно-европских друштава, у земљама кандидатима или потенцијалним кандидатима евроскептицизам првенствено се генерише самом прет-приступном стратегијом ЕУ према њима.

С обзиром на то да је социјалдемократија опција веома јака и широко присутна у политичком спектру Србије, као и то да је у глобалним размерама она у тренутној стагнацији, мишљења смо да су, по својој актуелности и квалитету, врло значајна и два рада посвећена овој теми: Дубравка Стајић, „Оснивање Социјалдемократске партије Србије на крају процеса приватизације” и Александар Милосављевић, „Социјалдемократија на почетку 21. века”. Важно је, такође, рећи да текстови који су сврстани у наредну ру-

14) Јелена Тодоровић, „Евроскептицизам у земљама Европске уније”, *Српска политичка мисао*, *op. cit.*, стр. 231-50.

брику „Огледи и студије”, иако можда нису у том степену актуелни, нису ништа мање атрактивни, посебно што доприносе разумевању неких историјских процеса и пројеката везаних за српско друштво, без чега нема ни јасног сагледавања ових са којима са данас суочавамо.

Сматрамо да сво ово богатство научних радова, стручних анализа и различите аргументације, које нуди *Српска политичка мисао*, може бити од велике користи не само научним посленицима у њиховом научно-истраживачком раду, већ и актерима политичких и цивилних друштава у унапређивању и ревизијама институционалних аранжмана, развоју стратегија демократског деловања и побољшавању процеса политичког одлучивања. Такво ефективно коришћење наших научних достигнућа и стручних потенцијала, сигурни смо, омогућило би да се знају најадекватнији одговори на тешкоће и изазове с којима се суочавају савремена друштва у процесима модернизације и (ре)демократизације. Све то, међутим, обавезује Уредништво, Редакцију и сараднике часописа да наставе, уз ангажовање свих својих капацитета, крајње предано и истрајно да раде, не само на одржавању његовог постојећег високог квалитета, него и на даљем унапређењу истог, како би постигли оно што је у заједничком, и научном и општедруштвеном интересу – достижање све већих научно-стручних домета, уз отварање неких нових хоризоната и проширивање видика, а на радост своје читалачке публике.

Вишиња Станчић

Институт за политичке студије, Београд

ДЕМОКРАТИЈА НА ЗАЛАСКУ: АУТОРИТАРНО-ТОТАЛИТАРНА ПРЕТЊА

**Зоран Видојевић, Службени гласник, Демократија
на заласку: ауторитарно-тоталитарна претња Институт
друштвених наука, Београд, 2010.**

„Пре 80 година Вудро Вилсон је увео Америку у XX век под лозинком `учинити свет безбедним за демократију`... Уласком у следећи век наш задатак ће бити учинити демократију безбедном за свет“¹⁾ Ове речи утицајног њујоршког глобалисте Фариде Закарије упућују на драматичност садашњег историјског тренутка, као и на епохалне изазове пред којима се налази савремени свет.

„Реч је о судбини либералне демократије у (пост)модерном свету, о томе да она непрекидно суштински слаби, упркос ширењу, да се изврће у себи супротне садржаје и да у свом „клонираним“ облику постаје начин политичке доминације Запада, првенствено Сједињених Америчких Држава, над великим делом данашњег света“²⁾ Овако Зоран Видојевић карактерише стварност демократије данас, упућујући на њену инволуцију и удаљавање од свог нормативног појма, и указујући на могућност њеног ‘заласка’.

Дело Зорана Видојевића *Демократија на заласку* са провокативним и опомињућим поднасловом *Ауторитарно-тоталитарна претња* представља опсежну теоријско-емпиријску анализу феномена демократије, односно стварности савремене демократије у светским оквирима. Циљ ове монографије је, како истиче аутор, да се у оквиру критичке теоријске мисли о демократији осветле узро-

1) Зоран Видојевић, *Демократија на заласку: ауторитарно-тоталитарна претња*, Службени гласник, Институт друштвених наука, Београд, 2010, стр. 121.

2) *Ibidem*, стр. 19.

ци њене кризе и открију могућности, услови и субјекти евентуалне обнове демократије.³⁾ Аутор овом проблему приступа свестрано, са аспекта филозофије, социологије, економије и политикологије, илуструјући своје анализе мноштвом емпиријских и статистичких података.

Видојевић најпре истиче да криза данашње демократије није изоловани феномен, већ да се она јавља у контексту вишеструке кризе у којој се налази готово целокупан свет. Реч је, наиме, првенствено о духовној кризи Запада, односно о кризи западне цивилизације. Одатле, по мишљењу аутора, извире криза демократије, као и општа друштвена и економска криза.

Видојевић наставља своје образлагање смело изјављујући како се данас западна цивилизација изродила у цивилизацију новца и профита: новац је постао врховна вредност, а профит самосврха. Дакле, у основи опште кризе лежи најпре криза вредности; криза демократије је тако део кризе западне цивилизације. Ове ауторове речи требало би да представљају апел целом свету: „Али, никада није било хитније него што је сада превредновање постојеће скале вредности у којој је новац - бог, а гомилање ствари- смисао животних хтења. Она је планетарног и надсистемског карактера. Инструменталне вредности одавно су постале финалне. Неолиберални капитализам је ту инверзију вредности довео до равни парадигме. То је најдубљи корен кризе савременог света и човековог бивствовања, те стога и демократије.“⁴⁾

Дакле, неолиберални капитализам је такво друштвено уређење у коме је све подређено новцу, односно профиту. Он је тако, по мишљењу Видојевића, главни чинилац дегенерације демократије која се огледа у сужавању њеног садржаја, односно у свођењу демократије на пуку процедуру. Аутору је нарочито стало да покаже како управо неолибералном моделу економије одговара модел демократије редуковане на процедуру, односно како је управо неолиберални капитализам тај који својом логиком маргинализује демократију. Видојевић тако показује да су у данашњим либералним демократијама политика, демократске институције и уопште целокупан начин живота потчињени економији. По његовом мишљењу је управо зато либерална демократија и њој својствени неолибе-

3) Ibidem, стр.8.

4) Ibidem, стр. 307.

рални модел економије образац који Запад, на челу са Америком, тежи да наметне остатку света како би остварио своје интересе.

Подређеност политике економији се огледа, како истиче аутор, у алармантној чињеници да је демократија сведена на процедуру, а да ту процедуру, односно правила игре одређује политичка и економска елита. Како је економска моћ посредно и политичка моћ, закони у данашњим либералним демократијама су првенствено на страни капитала. О томе сведочи опомињућа изјава О. Голдсмита: „Закони мељу сиротињу, а богаташи стварају законе“.⁵⁾

Услед таквог стања ствари, данашње демократије јесу друштва у којима владају огромне социјалне неједнакости, које карактерише јаз између богатих и сиромашних. Овакве радикалне економске, односно социјалне неједнакости онемогућавају ефективно спровођење демократије: формална политичка права, сматра аутор, скоро да ничему не служе грађанима који су гладни или који немају посао. Неједнакост у приходима увек имплицира и неједнакост у животним шансама (иако је демократија управо то требало да донесе). У том смислу Е. Блох (E. Bloch) упозорава: „уколико и докле год слобода...није највише повезана с једнакошћу, она остаје химера; слобода је ослобођење од притиска, а притисак се врши економском неједнакошћу и њеним ефектима“⁶⁾

На основу ових разматрања Видојевић долази до закључка да су данашње либералне демократије у великој мери изгубиле своју моралну и социјалну димензију. У контексту неолибералног капитализма демократија се извргава у уређење у којем је положај сиромашних све неповољнији, а положај богатих све бољи. Да је ово тачно потврђују речи некадашњег државног секретара САД Фостера Даласа: „Сиромашни одувек желе да пљачкају богате. Зато их треба савладати и заштитити нашу доктрину по којој богати треба да пљачкају сиромашне“. Тиме је наговештена доктрина касније насталог неолиберализма. Она је своју завршну форму добила у ставовима које заступа Т. Фридман према коме `скривена рука тржишта никада неће радити без скривене песнице`⁷⁾

Аутор даље наставља разматрање демократије наводећи шта она јесте и шта би требало да буде. По његовом уверењу демо-

5) Н. Чомски, *Профит изнад људи, неолиберализам и глобални поредак*, Светови, Нови Сад, 1999, стр. 171.

6) Зоран Видојевић, *Демократија на заласку*, оп. cit., стр. 246.

7) Ibidem, стр. 114.

кратија представља покрет општељудске еманципације и као таква она је одувек била борба за слободу и бољи живот за све. У том смислу она није само политичка категорија, него и егзистенцијална. По свом нормативном појму демократија би морала да буде средство хуманизације људске заједнице. Она је данас, међутим, сматра Видојевић, углавном флоскула коју користе најмоћније западне земље, које у име ширења демократије спроводе „хуманитарне интервенције“ широм света како би оствариле своје стратешке циљеве.

У име демократије и људских права врши се убијање људи и потчињавање слабих држава и народа од стране најмоћнијих држава Запада које важе за демократске. Овакав тренд Видојевић карактерише као милитаризацију демократије и економије, у чијој је она служби. У том смислу се, по речима аутора, јавља „опасност изрођавања демократије у институционализовано насиље.“⁸⁾ Такве државе које спроводе насиље, међутим, никако не могу бити демократске, јер је једно од дистинктивних обележја демократије управо идеал ненасиља.

Демократија тако постаје само манипулативни појам помоћу ког се прикрива диктатура капитала, односно међународних финансијских институција и транснационалних корпорација. По свом нормативном појму, наглашава Видојевић, демократија би требало да буде нешто суштински супротно у односу на диктатуру. Она, међутим, данас постаје фасада за диктатуру капитала. У том смислу, наставља даље аутор, јавља се нови облик тоталитаризма- неолиберални тоталитаризам који је маскиран идеологијом демократије и људских права. То показује да се у таквим околностима врши идеологизација и митологизација демократије и да она постаје ‘симулакрум’, односно „идеолошка роба која се намеће глобалном тржишту“.⁹⁾

Дакле, закључује аутор, ‘залазак’ демократије проистиче из духовне кризе западне цивилизације која је наметнула неолиберални модел економије као образац који треба следити. Сведоци смо, међутим, да таква економија данас доживљава крах. Систем неолибералног капитализма, као и реалсоцијализма, садржи у себи аутодеструктивне потенцијале. У случају овог првог они не извиру само из похлепе за профитом (иако по неким ауторима, попут И.

8) Ibidem, стр. 121.

9) Ibidem, стр. 20.

Валерштајна: „Wall Street је стварно диктирао похлепу“¹⁰⁾, нити су резултат постојања приватне својине као такве, већ проистичу из саме логике капитала. Криза неолибералног капитализма, дакле, произлази из саме структуре тог система, бивајући њему иманентна, како је још давно Маркс добро уочио.

Услед овакве свеопште духовне, економске и друштвене кризе питање које најпре треба да поставимо, истиче Видојевић, јесте: Да ли је бољи свет могућ? Уколико није, сваки напор, било теоријски или практичан, био би узалудан. Аутор, дакле, поставља питање о онтолошко-антрополошким претпоставкама демократије, указујући на обнову демократије као хитну потребу епохе¹¹⁾. Зло заиста има онтолошки статус, насиље јесте старо колико и човек и друштво, а мрачна страна човекове природе не сме бити занемарена, па ипак- бољи свет јесте могућ.

Бољи свет је могућ на темељу преиспитивања нормативних основа западне цивилизације. Како она данас јесте цивилизација насиља, новца и профита, потребна је нова цивилизацијска парадигма. Потребно је, штавише неопходно, да се постави питање о смислу и сврси демократије, како би се спречила њена даља деградација и евентуални ‘залазак’. Уколико демократија, по мишљењу аутора, није поредак који тежи хуманизацији људских односа, она не остварује своју сврху и самим тим губи свој легитимитет. Потребан је, дакле, поредак у коме би била остварена равноправност свих људских бића, поредак у коме не би било потчињености и експлоатације човека (која се у неолибералној теорији чак и негира као чињеница).

Видојевић могућност оваквог поретка види у надилажењу дихотомије капитализам- социјализам, односно у јединству демократије, социјалне правде и хуманизоване економске ефикасности, где је профит само средство, а не циљ. Решење је, дакле, у синтези оног најбољег из либерализма и демократије, а она би се састојала у остваривању вредности како слободе, тако и социјалне правде. Бољи свет, поручује аутор овог дела, није могућ без дијалектичког јединства ова два принципа, који би се прожимали и међусобно допуњавали. У том смислу Видојевић истиче како је појам демократско-либералног социјализма кохерентан, и како идеали либерализма и нерепресивног социјализма представљају трајне цивили-

10) Ibidem, стр. 245.

11) Ibidem, стр. 275.

лизацијске тековине, утолико што са њима стоји или пада западна цивилизација.

С обзиром на горе наведене ставове главна порука овог дела би могла бити садржана у следећим речима :“Две водеће прогресивне идеје обележиле су оно што је вредно у модерном добу: либерализам и социјализам. Иако су се обе увелико изопачиле у покушајима њихове практичне реализације...те две идеје остају и данас упориште прогресивних друштвених промена. Јер, ‘човечанство је у последњих неколико векова могло да смисли само два ваљана пројекта друштвене организације- либерализам, отеловљење идеје слободe појединца, и социјализам, опредмећење идеје друштвене слободe и правде. Ниједног од ова два оно се не може одрећи.”¹²⁾ Ову поруку не сме занемарити нико ко је замишљен над будућношћу демократије.

12) Ibidem, стр. 284.

Весна Трифуновић
Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет, Јагодина

ТРАНЗИЦИЈА – ПУТ У ЗАВИСНА ДРУШТВА

(Љубиша Р. Митровић, *Транзиција у периферни капитализам: (огледи из социологије глобалних и регионалних промена)*, Институт за политичке студије, Београд

Научни интерес за проблем транзиције, као друштвене појаве, у постсоцијалистичким друштвима на Балкану, аутора Љубише Р. Митровића, редовног професора Универзитета у Нишу, преточен је у нову књигу *Транзиција у периферни капитализам : (огледи из социологије глобалних и регионалних промена)*¹⁾. Књига је, по својој композицији, структурирана у два тематска циклуса (I. *Глобални процеси и односи у савремености* и II. *Транзиција и производња периферног капитализма на Балкану*), који садрже по девет расправа. Њихов заједнички именитељ је „анализа глобалних и регионалних процеса кроз призму социолошке имагинације и савремене социологије друштвених промена“.

Први тематски циклус *Глобални процеси и односи у савремености* садржи следеће расправе: 1. *Нове парадигме и истраживачка поља у савременој социологији друштвеног развоја*; 2. *Карл Маркс као весник процеса глобализације*; 3. *Криза глобализације и глобализација кризе*; 4. *Неолиберализам, демонтажа социјалне државе и обнова социјалног питања*; 5. *Обнова религије у савременом друштву и њена улога у афирмацији културе мира*; 6. *Медији и симболичка моћ у условима глобализације*; 7. *Међурелигијски дијалог и*

1) Књига представља својеврсни колаж огледа и расправа из социологије глобалних и регионалних процеса и гекултуре развоја Балкана, насталих као резултат рада аутора Љ. Р. Митровића, на макропројекту „Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције“ (149014D), који су, као прилози саопштени на научним скуповима у земљи и иностранству, а већина њих је и објављена у часописима и зборницима.

култура мира у служби партнерства међу цивилизацијама и глобализације разумевања међу народима; 8. Вирус неолиберализма и зависне модернизације у стратегији реформе и глобализације образовања на платформи Болоњске декларације; 9. Стратешко партнерство Русије и Европе – кључ развоја мултиполарног света. Остављајући читаоцу слободу да самостално открије шта нуди девет првих расправа, остаје ми могућност да истакнем њихова основна обележја: дијалектички приступ глобалним процесима и односима у савремености, као и њихова радикална критика. Аутор сматра да је ширење неолибералне идеологије и њено обликовање као стратегије развоја најмоћнијих држава у свету и њихово повезивање са моноцентричним обликом глобализма, произвело бројна геополитичка и геоекономска прегруписивања у свету, чије су директне последице: форсирање монетаристичке политике и експанзија финансијског капитала, заустављање развоја сектора реалне економије (стр. 50). Стога је, сматра аутор, потребна продубљена научна анализа противречности савременог капитализма и геополитичке транзиције света: „...неопходно је демистификовање неолибералне стратегије развоја и њена замена социјалдемократским моделом развоја и симетричном глобализацијом, како би се зауставила хегемонија мегакапитала и деловање актера`капитализма катастрофе`, који производи структурално насиље, периферизацију, реколонизацију и енормну експлоатацију“ (стр. 58). У овом контексту, такође, аутор истиче да је неопходно да балканске елите преиспитају досадашњу концепцију друштвеног развоја, која је довела до периферизације привреде, друштва и културе на овом геопростору, још једном препоручујући оријентацију на социјалдемократску алтернативу развоја „која концепцијски спаја начела слободе, једнакости и братства и омогућује остваривање транзиције са социјалном одговорношћу“ (стр. 67), што представља пледоа-је за други тематски циклус.

Други тематски циклус представљен је расправама: 1. Транзиција без социјалне одговорности и производња зависних друштава периферног капитализма; 2. Стратегија зависне модернизације – пут у субразвој: периферизација привреде, друштва и културе; 3. Нације на Балкану између протомодерних етничких група и модерних грађанских политичких заједница; 4. Развој и евроинтеграција Балкана као претпоставка унапређења квалитета међуетничких односа и афирмације културе мира; 5. Десет година

касније : Србија у раљама неолибералне доктрине моноцентричног глобализма и геополитичке транзиције Балкана; 6. Транзиција и противречности социјализације младе генерације у постсоцијалистичким друштвима; 7. Положај и шансе развоја пољопривреде и села у контексту процеса периферизације Балкана; 8. Владимир Јовановић и Светозар Марковић о друштвеном питању у Србији и перспективама њеног развоја; 9. Социјалдемократска алтернатива развоја – стратегија изласка из кризе и модел транзиције са социјалном одговорношћу. У овим расправама аутор констатује да су на Балкану заоштрене бројне противречности, а посебно оне које се тичу репродукције и развоја и истиче њихове заједничке иментеле: перманентна рецесија; финансијска презадуженост; радикална деиндустријализација; масовна незапосленост; сиромаштво; базирање привредног раста на страном капиталу; метрополитација развоја и територијална асиметричност у развоју; демографски дебаланси (висок степен сенилизације и депопулације), указујући да се излаз из кризе постсоцијалистичка друштва на Балкану мора тражити изван сада владајуће неолибералне стратегије (стр. 239).

Ауторова анализа глобалних и регионалних процеса друштвених промена на Балкану у савремености, недвосмислено показује да се транзиција, првобитно најављивана као излазак из контролисаног тоталитарног система и прелазак у друштво равноправних социјалних шанси, у друштвеној пракси реализовала као „историјска рестаурација у примитивни периферни капитализам“. Истражујући двадесетогодишњи биланс транзиције постсоцијалистичких друштава на Балкану (1989 – 2009), аутор, критички, прецизно и јасно истиче њене најважније одлике, представљене као закључке о разматраној проблематици (стр. 245 – 250): (1) Имплозијом социјализма Балкан је доживео радикалну геополитичку транзицију од Истока ка Западу, задржавајући, као константу, позицију *периферије*; (2) Пројекат „новог друштва“ на Балкану се преобратио у своју супротност: стварање полуколонијалних зависних друштава периферног капитализма; (3) Већина новонасталих балканских елита прихватила је неолибералну филозофију и стратегију развоја, која се у балканским друштвима реализовала у форми зависне модернизације, субразвоја, периферизације привреде, друштва и културе; (4) Субглобализација Балкана, у форми евроинтеграције, није променила његово место у мрежи светске поделе рада: то је регион јефтених сировина, јефтине радне снаге и проширено поље

тржишта за стране корпорације; (5) У Србији се пројекат модернизације у пракси реализовао као контрамодернизација или деструкција економије и друштва, чије су одлике: деиндустријализација, перманентна рецесија, неконтролисано финансијско задуживање земље, масовна незапосленост и осиромашење најширих слојева друштва; (6) Нову буржоазију, као друштвену класу у Србији и на Балкану конституишу три групе: предузетничка, номенклатурна и лумпенбуржоазија, које су, најчешће, непословне, потрошачке и протагонисти привредне и социјалне патологије; (7) У Србији и на Балкану не постоји изграђена стратегија дугорочног развоја и активне регионалне сарадње и интеграције; (8) Политичке елите следе матрице неодогамацке оријентације и некритички су окренуте Западу; (9) Излазак из савремене кризе у свету и њене глобализације *захтева радикалну промену глобалне стратегије развоја у свету*, засноване на *концепту одрживог, хуманог и праведног социјалдемократског развоја*; (10) Биланс транзиције на Балкану указује на неопходност измене неолибералне стратегије развоја (која је профит ставила изнад људи) *социјалдемократском стратегијом*, са социјалном одговорношћу за развој и квалитет живота свих, а не само привилегованих; (11) Транзиција постсоцијалистичких друштава у неолиберални периферни капитализам израз је одређене констелације класних и политичких снага у свету (и на Балкану), који балканским друштвима додељују улогу *периферних друштава*; (12) Аутор се приклања схватањима да су ауторитарни социјализам и класични либерализам „пропали“, као и да постоји супериорнија алтернатива друштвеног развоја, а то је *социјални капитализам*, спој капитализма и демократског социјализма – *социјалдемократија*; (13) Аутор истиче да у *социјалдемократској стратегији друштвеног развоја треба тражити прелазну форму одговорног управљања друштвеним променама ка демократском социјализму*; (14) Излазак из транзиције и асиметричне глобализације претпоставља повезивање *идеје слободе* (демократија) са *идејом братства и једнакости*, као универзалних вредности грађанске револуције; (15) Будућност Балкана се налази у међусобној сарадњи и интеграцији балканских народа и држава, уз развијање регионалне самосвести о свом идентитету, са једне стране, а са друге, у отварању према модернизацији, евроинтеграцијама и глобализацији; (16) Евроинтеграција Балкана не треба да представља стварање нове гвоздене завесе Европске Уније према Русији и евроазијском простору, према земљама Истока, Севера или Ју-

га – неопходно је респектовање начела равноправности и различитости, правичности и солидарности у међународним односима; (17) Аутор, на крају, истиче обавезу академске заједнице и, посебно, социолога, да професионално одговорно анализирају не само остварене домете транзиције, већ и да *трагају за алтернативним пројектима радикално боље будућности*, не раздвајајући, на трагу мисли И. Волерстина (I. Wallerstein), трагање за Истином од трагања за Добротом.

Будућим истраживачима „моћне онтологије“ Балкана, књига *Транзиција у периферни капитализам* ће свакако представљати изазов, али и поуку да без „трагања за дубинским матрицама, које попут `невидљиве руке` усмеравају понашања актера у савремености“, нема истраживања актуелних збивања. У средишту разматрања ове књиге налази се савремени Балкан у контексту регионалног и глобалног развоја, интеграционих и дезинтеграционих процеса, односа сукоба и сарадње, а аутор истражује геополитичке, социолошке и културолошке аспекте друштвених промена, стратегије развоја и његове актере на овом изазовном геопростору. Аутор на студиозан начин анализира читав спектар разноврсних питања, доводећи их у узрочно-последичне везе, на основу чије анализе изводи прагматичне закључке. Сходно томе, сматрамо да је реч о научно коректно утемељеном и веома актуелном делу, које и самим насловом подстиче на критичко разматрање остварених промена у балканским друштвима и препоручујемо га свима који се баве питањима друштвеног развоја и, посебно проблемом транзиције на Балкану.

Полазећи од тезе да је реализација неолибералног концепта развоја у свету у пракси довела до заоштравања структурних социјалних противречности, не само између различитих класа већ и између различитих регија и делова глобалног светског система, аутор трага за новим моделом развоја и управљања глобалним процесима, као и привредним и друштвеним развојем балканских земаља, које види у социјалдемократској стратегији развоја: „Излаз из кризе постсоцијалистичких друштава на Балкану мора се потражити изван сада владајуће неолибералне стратегије – англосаксонског модела развоја који је, под фирмом приватизације, либерализације и дерегулације, уништио привреду већине земаља у овом региону. Хтеле или не, пре или касније, политичке и привредне елите у овим земљама, притиснуте тежином економских и социјалних

проблема и широким незадовољством народа и грађана - мораће да потраже спас у *социјалдемократској стратегији развоја*, која ће омогућити не само транзицију са социјалном одговорношћу, већ и претпоставке за трајан мир и стабилност у овом региону“ (стр. 239). Аутор књиге *Транзиција у периферни капитализам*, истовремено, упућује важну поруку читаоцима да будућност човека и човечанства није предестинирана, већ зависи од деловања и акција свих актера друштвеног живота, који треба „*часно да служе Истини, Доброти и Еманципацији човека*“, враћајући тако питање универзалних вредности у орбиту културе свакодневног живота.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима. Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи *Сажетак* који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *Кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У *сажетку* треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста треба написати *Резиме* чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у Резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Поднаслов куцати у фонту Times New Roman, величина слова 14.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрски*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради

написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, У: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Г, ф 2, р93/1894.

Иза сваког рада треба да иде литература поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, У: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Г, ф 2, р93/1894.

Текстове слати у електронском облику на следећу е-mail адресу

ipbsgd@eunet.rs

- * Рецензенти часописа: проф. др Мирољуб Јефтић, ФПН Универзитета у Београду, проф. др Јован Базић, Учитељски факултет Универзитета у Косовској Митровици, др Момчило Суботић, виши научни сарадник ИПС Београд, проф. др Милан Јовановић, ФПН Универзитета у Београду, проф. др Драган Јовашевић, Правни факултет Универзитета у Нишу, проф. др Зоран Милошевић, научни саветник, ИПС Београд, проф. др Драган Суботић, ИПС Београд, доц. др Слободан Орловић, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, др Живојин Ђурић, научни саветник ИПС Београд, проф. др Урош Шуваковић, Филозофски факултет Косовска Митровица, др Миленко Велетовић, ванредни професор, Универзитет Едуконс, Нови Сад, др Дејана Вукчевић, научни сарадник ИПС Београд, проф. др Перо Петровић, научни саветник ИМПП Београд

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију, политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и одговорни уредник Драган Суботић. - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд (Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Чигоја штампа). - 23 см.

Двапут годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске (Београд) = ISSN 0554-5226 = Политичка ревија
COBSIS.SR-ID 105060364

- * Излажење часописа финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије
- ** Часопис је припремљен за штампу септембра, октобра односно, штампан децембра 2010.

04
2010

POLITICAL REVIEW
MAGAZINE FOR POLITICAL SCIENCE
COMMUNICATIONS AND APPLIED POLITICS

Политичка Ревизија

ЧАСОПИС ЗА
ПОЛИТИКОЛОГИЈУ КОМУНИКОЛОГИЈУ
И ПРИМЕЊЕНУ ПОЛИТИКУ

Ана Јовашевић

КУЛТУРНИ ОДНОСИ СР НЕМАЧКЕ И СРБИЈЕ
- циљеви, правци и носиоци активности -

Зоран Милошевић

ПО(Р)УКЕ ЛИСАВОНСКОГ САМИТА НАТО – РУСИЈА

Миле Ракић

СРБИЈА У УСЛОВИМА ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И
ЕВРОПЕИЗАЦИЈЕ

Јелена Тодоровић

ИНСТИТУЦИОНАЛНЕ НОВИНЕ У ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ
НАКОН УСВАЈАЊА ЛИСАВОНСКОГ УГОВОРА

Драган Суботић

МЕДИЈСКА ПОЉА ОДНОСА С ЈАВНОШЋУ
У (ПОСТ)МОДЕРНОМ ДРУШТВУ

Александра Мирковић

НОРМАТИВНОСТ И ДЕМОКРАТИЈА

Вишња Станчић

ДЕМОКРАТИЈА НА ЗАЛАСКУ:
АУТОРИТАРНО-ТОТАЛИТАРНА ПРЕТЊА

Весна Трифуновић

ТРАНЗИЦИЈА – ПУТ У ЗАВИСНА ДРУШТВА

ISSN 1451-4281

9 771451 428002 >